

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
В ЕРУ «ПОСТ-ПРАВДИ»**

МОНОГРАФІЯ

Київ
«ВАДЕКС»
2018

ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

**INTERNATIONAL RELATIONS
AND FOREIGN POLICY
IN THE «POST-TRUTH» ERA**

MONOGRAPH

Kyiv
«VADEX»
2018

УДК 327(100)(02)

M58

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 2 від 30 жовтня 2018 р.)

Рецензенти:

Макаренко Є. А., д. політ. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Перепелиця Г. М., д. політ. наук, проф. (Інститут зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України)

Фісанов В. П., д. іст. наук, проф. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Автори:

Брусиловська О. (Керівник автор. колективу), Вакарчук К., Габер Є., Глебов С., Коваль І., Коч С., Мавродієва І., Русова О., Сіновець П., Узун Ю., Филипенко А., Шептицький А.

М 58 Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди».
Монографія / О. Брусиловська та інші. — К. : Вадекс, 2018. — 368 с.

ISBN 978–966–9725–44–8

Монографія присвячена дослідженню особливостей міжнародних відносин та зовнішньої політики в еру «пост-правди». В центрі уваги – політична культура, в якій суспільна думка та зміст новин майже повністю відірвалися від суті реалій суспільно-політичного життя. Сучасний дискурс формується через звернення до емоцій та особистих переконань аудиторії, повторення однієї й тієї ж аргументації та ігнорування об'єктивних фактів, які не вкладаються у задану концепцію. Феномен «пост-правди» виникає, коли споживач інформації стає по суті рівноправним суб'єктом процесу. Тому особливу увагу приділено нетрадиційним мас-медіа та їх ролі в «гібридних» війнах. На основі вивчення внутрішніх та зовнішніх викликів для України, російсько-українських, польсько-українських відносин, політики західних сусідів України, зовнішньої політики РФ, ФРН, Туреччини, Болгарії, а також окремих кейсів, таких як каталонська проблема в міжнародних відносинах, виявлено наступні тенденції.

Монографія розрахована на науковців, дослідників міжнародних відносин, парламентарів, урядовців, співробітників дипломатичних установ, експертів–аналітиків та фахівців–практиків.

Всі права застережені. Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу видавництва заборонено.

ISBN 978–966–9725–44–8

© ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТ «ПОСТ-ПРАВДИ» У ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ (О. Брусиловська, А. Филипенко).....	12
РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ У ПЕРІОД ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ (О. Брусиловська, І. Коваль).....	33
РОЗДІЛ 3. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ: РОСІЙСЬКА ЗАГРОЗА, ІММІГРАЦІЯ Й ТРАГІЧНІ СОРОКОВІ РОКИ (А. Шептицький).....	71
РОЗДІЛ 4. РЕГІОНАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ У ГЕОПОЛІТИЦІ ЗАХІДНИХ СУСІДІВ УКРАЇНИ (С. Коч, Ю. Узун).....	100
РОЗДІЛ 5. ДЕМОКРАТІЯ В БЕЗПЕЦІ, БЕЗПЕКА В ДЕМОКРАТІЇ: ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ (С. Глебов).....	137
РОЗДІЛ 6. ВПЛИВ ДИСКУРСУ «ПОСТ-ПРАВДИ» НА ВНУТРІШНЮ ТА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ФРН (О. Русова).....	177
РОЗДІЛ 7. ДИСКУРС «ПОСТ-ПРАВДИ» У ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ БОЛГАРІЇ (І. Мавродієва).....	212

РОЗДІЛ 8. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ В ЕРУ «ПОСТ-ПРАВДИ»	
(Є. Габер).....	230
РОЗДІЛ 9. СУЧАСНА ЯДЕРНА ПОЛІТИКА РФ	
(П. Сіновець).....	262
РОЗДІЛ 10. КАТАЛОНСЬКА ПРОБЛЕМА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	
(К. Вакарчук).....	281
ВИСНОВКИ	308
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	312
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	362

ПЕРЕДМОВА

У новому столітті для визначення сучасної епохи як епохи небаченого впливу масових комунікацій на всі сфери суспільного життя виник концепт «пост-правда» (англ. post-truth). Але його популярність швидко набирає обертів й уже призвела до того, що в 2016 р. він отримав звання «слово року» від редакції Оксфордського словника. Автори словника пояснили свій вибір тим, що у 2016 р. частота використання дефініції «пост-правда» зросла на 2 000 % порівняно з попереднім роком. Отже, за їх визначенням, «пост-правда» – це «слово, що описує обставини, за яких об'єктивні факти є менш важливими для формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих переконань».¹ Найчастіше популяризація концепту «пост-правди» приписується блогеру Девіду Робертсу, який використав його в своїй колонці для Інтернет - видання Grist 1 квітня 2010 р., де слово було визначено як політична культура, в якій суспільна думка та зміст новин майже повністю відірвалися від суті законодавства.²

Наступне важливе для нашого дослідження словосполучення, «політика пост-правди» (англ. post-truth politics), визначається як тип політичної культури, в якій дискурс, в основному, формується через звернення до емоцій та особистих переконань аудиторії (при цьому подробиці політичної реальності залишаються без уваги), повторення однієї й тієї ж аргументації та вперте ігнорування об'єктивних фактів, які не вкладаються у задану концепцію. Атрибутом політики пост-правди є те, що учасники кампанії

продовжують повторювати свої тези, навіть після того, як вони отримали спростування в ЗМІ чи з боку незалежних експертів.

У 2004 р. американський письменник Ральф Кійс увів дефініцію «ера пост-правди», який використав у книзі з такою ж назвою.³ Кійс звернув увагу на праці британського психолога Філіпа Ходсона, який охарактеризував нашу еру наступним чином: «Сьогодні брехати так само природно як і перевищувати швидкість. Ніхто двічі не замислюється про це». Водночас Кійс вважає, що існує й протилежна тенденція, пов'язана з розвитком громадянського суспільства в демократичних країнах: не довіряючи політикам, суспільна думка ставить правду на вищий щабель цінностей; про це засвідчили опитування як в США, так і у Західній Європі (при цьому італійці виявилися найбільш непримиримими до брехні, а бельгійці найменш, що зруйнувало багато старих стереотипів).⁴

У тому ж 2004 році Колін Крауч використав слово «пост-демократія», під якою мав на меті охарактеризувати модель політики, де «вибори дійсно існують й можуть змінити уряд», але «публічні передвиборчі дебати є жорстко контрольованою виставою під керівництвом супротивних команд експертів з техніки переконування, які розглядають вузький спектр проблем, обраних самими командами».

Цілком логічним було би питання – чи варто приділяти цьому явищу таку увагу, щоб вигадувати для нього окрему нову дефініцію? Адже політико-технологічні прийоми, які для маніпуляції використовували напівправду, або відверту брехню, апелюючи до емоцій, успішно використовуються з

біблійних часів. Однак, між явищами різних епох існує суттєва різниця.

Традиційні політичні технології передбачають, що споживач інформації є пасивним об'єктом, якому можна за допомогою певних прийомів нав'язати свою позицію, ідеї і, як результат, спонукати до певних дій або бездіяльності. Сучасний феномен «пост-правди» виникає, коли споживач інформації стає по суті рівноправним суб'єктом процесу.

Ера «пост-правди» значною мірою співпала з появою нового типу воєн, які правильно чи ні, але отримали стійку назву «гібридних». Аналітики сходяться у тому, що даний тип війни передбачає поєднання прямої та непрямой (із залученням іррегулярних військових формувань) військової участі, інформаційної війни та економічного тиску. Тим більше, що високий рівень інтегрованості національних економік та знаходження націй у глобальному інформаційному просторі робить держави більш вразливими перед новими загрозами.

Як зазначає український дослідник Григорій Перепелиця, «мета війни не передбачає утворення фронтів зі значною концентрацією військ для здійснення широкомасштабних воєнних операцій у фізичному середовищі, натомість її середовищем стає людська свідомість, інформаційний та кіберпростір. За таких умов війна втрачає свої фізичні параметри й перетворюється на війну сприйняття, або психологічну війну, яка ведеться в глобальному інформаційному просторі. Основним елементом такої війни є технологія інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість, що дає змогу забезпечити добровільне підкорення населення країни агресору та

підтримку ним агресивного курсу ворожої країни. Глобальний характер такої війни обумовлюється тим, що вона ведеться в глобальному інформаційному просторі й дозволяє справити політичний вплив на всю світову спільноту – як на противників, так і на прихильників агресора, а також на нейтральне середовище та світову суспільну думку загалом».⁵

На нашу думку, «гібридна війна» не представляє собою принципово нового явища. Практично всі війни ХХ, а часом і попередніх століть, несли у собі елементи гібридності. Наприклад, застосування регулярних та нерегулярних військових формувань було властивим Другій світовій війні, в'єтнамській війні тощо. Те ж можна сказати про інформаційно-психологічні операції, як комплекси спланованих дій, які мають на меті зміну поглядів противника, союзника або нейтральних аудиторій, представників збройних сил або цивільних осіб у вигідний для ініціаторів таких операцій бік.

Однак, бурхливий розвиток засобів масової інформації, поява соціальних мереж і формування середовища «пост-правди» зробили інформаційно-психологічні операції більш масштабними та ефективними, а контингент, на який спрямовані ці операції – більш вразливим.

Сьогодні теорія «гібридної війни» активно розвивається з урахуванням українського досвіду. Набір засобів і методів впливу, який застосовується сьогодні Росією проти України змушує говорити не про окремі інформаційно-психологічні операції, а про тотальну інформаційну війну. Мова йде про створення віртуальної картини світу, яка є паралельною існуючій реальності, про такий вплив на емоції та почуття

людей, який змушує їх відмовитися від раціонального осмислення того, що відбувається.

Таким чином, для України нагальним завданням сьогодення є якнайповніше осмислення цього нового феномену міжнародних відносин та зовнішньої політики держав в умовах так званої «ери пост-правди». Не обійшли увагою зазначену проблему представники одеської школи міжнародних відносин. Монографія відображає розвиток міжнародних відносин та зовнішньої політики в еру «пост-правди» за напрямками, що досліджувалися співробітниками кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова. Відповідно праця структурно поділяється на десять розділів, кожний з яких висвітлює окремий напрямок дослідження міжнародних відносин та зовнішньої політики держав в умовах ери «пост-правди».

¹ “Word of the year is...”, accessed January 4, 2018, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

² Benoit Mayer, “Who are “climate refugees”? An inquiry into post-truth academic politics”, accessed January 4, 2018, www.benoitmayer.com/files/whoare.pdf

³ Ralph Keyes, *The Post-Truth Era. Dishonesty and Deception in Contemporary Life* (NY: St. Martin’s Press, 2004).

⁴ Ibid.

⁵ Григорій Перепелиця, “Російсько-український конфлікт: гібридний мир проти гібридної війни”, accessed January 4, 2018, <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/1/hibr.html>

РОЗДІЛ 1.

КОНЦЕПТ «ПОСТ-ПРАВДИ»

У ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ

XXI СТОЛІТТЯ

(Ольга Брусиловська, Артем Филипенко)

Поява на початку 2000-х рр. соціальних мереж здавалося прискорила можливість для дисидентів всіх країн мобілізуватися, що стало основою для низки демократичних «кольорових революцій» по всьому світу – від України до Єгипту. У світі міжособистісних комунікацій було легше обійти колишніх володарів інформації, під якими розумілися, перш за все, репресивні авторитарні держави.

Вацлав Гавел, духовний батько ліберально-демократичних перетворень у регіоні Центральної та Східної Європи, писав про «життя у правді» як джерело сили тих, хто здавався безсилим проти влади комуністичних режимів, але став свідком радикальних змін. Таким чином, він встановив зв'язок між правдою і політичною владою. «У посттоталітарній системі... життя у правді має більше ніж екзистенціальний вимір (повернення людства до властивої йому природи), інтелектуальний вимір (виявлення реальності, якою вона є), або моральний вимір (подання прикладу іншим). Це життя також однозначно має політичний вимір. Якщо головний стовп системи живе у брехні, то не дивно, що фундаментальною загрозою такій системі є життя у правді».¹

Але скоро стало очевидним, що існує інший, темний бік змін. На початку XXI ст. управління інформаційними

потоками перетворюється у визначальний фактор завоювання, збереження й утримання влади. Поряд з територіально-географічним, повітряно-космічним, політичним та економічним вимірами простору тієї чи іншої держави дедалі більшої актуальності набуває інформаційний.

Ми живемо у світі, в якому існує гігантський розрив між реальністю й тим, що люди про неї думають; битва йде не за реальність, а за її опис. Про це на початку нульових писав у своїй книзі «Вуха махають ослом. Сума політтехнологій» російський політтехнолог Олег Матвейчев. У ній він описував, як вигравати битву за суспільну думку й, попутно, як правильно маніпулювати ЗМІ. Автор писав про прогнози, що само-збуваються, коли очікування визначають поведінку, про «формуючі питання», коли озвучування питання важливіше, ніж одержання відповіді. Про свідоме вкидання дивовижних компроматів, щоб на тлі їхньої очевидної безглуздості переставали працювати реальні викриття. Інвестиції до порядку денного – це не примхи теорії змов. Це звичайна політтехнологія, якій мінімум двадцять років. Особливість сучасної людини полягає у тому, що вона живе в стані «вічного референдуму». Вона постійно змушена визначатися з тим, чи згодна з тим або іншим фактом чи твердженням. А тому головна битва йде саме за порядок денний. Сутичка йде щодо тем, стосовно яких обивателям пропонують визначитися зі своїм відношенням.²

Наприклад, на президентських виборах «Картер – Рейган» суперники йшли ніздря в ніздрю; ніхто не міг пророчити результат. Але напередодні голосування всі телеканали показали кризу з заручниками, і для американців

проблема зовнішньої політики стала критерієм вибору. А зовнішня політика була козирем Рейгана, він і переміг.

Тому, як писав Матвейчев, коли в газеті й на телебаченні ви бачите десятки різних коментарів з різними точками зору (право вибору, об'єктивність), не поспішаєте радуватися, що маєте справу з вільною пресою. Головне – не коментарі, не «за» і «проти», це мішура, головне – питання, що піднімають ці коментатори. Автор писав про те, що коментар – це один із самих зручних способів «роздути тему» і вивести її в топ. Якщо якесь питання попросити прокоментувати топ-чиновника, то включається реактивний ефект, після чого до цієї ж теми починають підключатися інші ЗМІ й спікери.³

У 1999 р. Борис Березовський просував Володимира Путіна в президентське крісло. Одним із ключових суперників уважався Євгеній Примаков, якого група Березовського запекло атакувала. У тому числі, цим займався журналіст Сергій Доренко в ефірі телеканалу ОРТ. Крім обвинувачень, що сімдесятирічний Примаков «зіллє» Росію Заходу, Доренко наголошував, що конкурент Путіна старий. Усі розуміли, хто такий Доренко й на кого він працює, але це не заважало запущеному ним так званому «мыслевирусу». Штаб Примакова втягся в цю гру, розповідав про здоров'я й працездатність свого кандидата, але все це лише йшло на шкоду, тому що вони грали в рамках нав'язаного порядку денного, а стати молодшим за 45-літнього Путіна Примакову не вдалося б. Тож, головне, що штабу Березовського вдалося створити порядок денний про значимість віку майбутнього президента. Виборець, що до цього зіставляв кандидатів на основі особистих якостей і досвіду, включив питання віку в

число категоріальних ознак. Поки це не було озвучено – тема була другорядною, як тільки вона пролунала – стала значимою.

Щось подібне було й у США під час перевиборів 73-літнього Рональда Рейгана. Його головним суперником був 56-літній Уолтер Мондейл. Коли Рейганові поставили запитання про його здатність управляти державою, він заявив, що не збирається «експлуатувати в політичних цілях молодість і недосвідченість свого суперника». Рейган виграв тому, що змінив порядок денний під себе; Примаков програв тому, що грав за чужими правилами.

Матвейчев пішов з політтехнологій незабаром після того, як вибори 2012 р. в РФ закінчилися; пішов на держслужбу в адміністрацію президента. Павел Казарін задає слушне питання: «Зрештою, хто сказав, що замовником маніпуляцій зобов'язаний виступати лише кандидат, а не ціла держава?»⁴

Одним з перших, хто написав про початок нової ери «пост-правди» став Френсіс Фукуяма. Він зазначав, що старі авторитарні сили почали контролювати Інтернет у Китаї з його десятками тисяч цензорів та в Росії за допомогою вербовки легіонів тролів і запуску ботів. Захисники свободи інформації вважають, що традиційний засіб від фальшивок – це просто просувати правду, яка на ринку ідей буде ціннішою. Але виявилось, що ця тактика майже не працює у світі соціальних медіа, переповненому троями та ботами.⁵ Так, наприклад, за різними оцінками в цю категорію попадають від чверті до третини всіх користувачів Twitter.

Негативні тенденції стали особливо відчутними як у внутрішній так і у зовнішній політиці держав у 2016 р.

Однак, витoki нового феномену вивчалися ще політичними філософами ХХ ст., причому не тільки постмодерністами.

Постмодернізм у філософії став провідним трендом лише у 90-х рр. ХХ ст., коли було розвинуто поняття «деконструкції». Деконструкція – особливе ставлення, у тому числі до тексту, що полягає в одночасній деструкції та реконструкції. Основні принципи деконструкції: неможливо бути поза текстом (аналізувати можна тільки зсередини); *головне не те, що говориться в тексті, а те, що його зумовило*; метафізичний зміст тексту повинен виявлятися й аналізуватися адекватними (метафізичними) засобами; *у центр слід помістити підсвідомі, пригнічені мотиви*.⁶ До постмодернізму можна віднести постекзистенціалізм пізнього Мартіна Гайдеггера, постструктуралізм Жака Дерріди та ін. Але попри важливість вкладу постмодерністів у пошуки правди новими методами, особливо тестування текстів на правду, більше уваги сучасні науковці приділяють філософським працям їх попередників і навіть опонентів.

Так, для Лео Штрауса, який у США вважається батьком філософії неоконсерватизму, продовжувачем традицій Платона та Аристотеля та пристрасним критиком Макіавеллі та Гайдеггера, істина полягала в узгодженні дискурсу з реальністю. Істина є реальністю, а будь-які мовні вирази філософ сприймав лише як вторинні відгомони «сутності речей». Він приписував правді найвищу моральну цінність, порівнюючи її з платонівським «добром». Штраус вважав, що істина породжується інтуїцією; що істина повинна бути захищена від політики й що вона може бути врятована філософською політикою, яка для досягнення своїх шляхетних цілей може вдатися навіть до ... брехні.⁷

Позиція американського філософа Джона Ролза виросла з його усвідомлення небезпеки, що випливає з «всеохоплюючих доктрин», всеосяжних світоглядів, які претендують на відповідь на всі можливі турботи віруючих. У своїй відомій книзі «Теорія справедливості» (1971) він стверджував, що ліберально-демократичне суспільство не повинно бути спрямоване на те, що він називав «цілою правдою». Бо правда є атрибутом системи знань, тоді як найважливішим атрибутом політичної системи є справедливість.⁸

Юрген Габермас, німецький філософ і соціолог, представник нової генерації «франкфуртської школи», найбільше відомий роботами із соціальної філософії, які стосуються комунікативної дії, дискурсу та раціональності, що стали основою для критичної теорії. Для Габермаса основою суспільства є комунікативні інтеракції, в яких висуваються та відкидаються раціональні аргументи. Він приписував найважливішу роль у політиці істині, однак саму істину розумів неортодоксально, тобто консенсуально. У своїй теорії дискурсу та ідеальної мовної ситуації він виклав основні тези концепції правди та її ролі в дорадчому процесі, що є передумовою правильної, нормативно визначеної політичної системи. Габермас приділяв особливу увагу відкритості й рівноправності у спілкуванні людей та відсутності примусу у формулюванні думок.⁹

Отже, мислителі XX ст. особливу увагу звертали на моральну цінність правди, а також на її джерела (від інтуїції до знань та культури діалогу). Цікаво, що сфера політики апріорі вважалася ними не найкращим полем для змагань за правду.

Зворотній бік цього предмету – брехня – став метою деяких цікавих досліджень аналітиків Заходу, переважно американських, вже у ХХІ ст.

Джон Міршаймер на сьогодні залишається одним з найвидатніших, найпродуктивніших науковців в реалістичній школі міжнародних відносин. У 2013 р. він оприлюднив монографію «Чому лідери брешуть. Правда і брехня в міжнародній політиці». «Люди іноді вагаються назвати когонебудь брехуном; замість цього вони використовують м'якіші вислови. Сенатор Джон Керрі, наприклад, був несхильний назвати президента Буша брехуном впродовж президентської кампанії 2004 р. і замість цього казав, що він «не в змозі говорити правду про Ірак» та «ввів в оману американців». Проте, факт, що брехня широко розповсюджена й має злі наслідки, є причиною, щоб говорити на цю тему. Тема стала ще більш актуальною у світлі іракської війни».¹⁰ У своїй книзі автор проаналізував, як американське керівництво обманом добивалося визначених цілей своєї зовнішньої політики. Міршаймер показав, що коли керівництво обманює власну громадськість про наслідки зовнішньої політики, це може істотно зашкодити демократичному режиму в країні. Він також виділив типи брехні і зважив ризики їх здійснення, проводячи інтуїтивний аналіз.

Американський письменник й публіцист російського походження Александр Геніс у статті «Пост-правда. Філософія інформаційної війни» згадав як одного з філософських батьків «пост-правди» ...Фрідріха Ніцше. «Фактів не існує, прочитав я в Ніцше, є тільки їхня інтерпретація. Альтернатива факту, – говорять нам сьогодні,

— не неправда, а інший факт, що володіє власною вірогідністю, якщо в нього хтось вірить». На переконання Геніса, «тотальний скепсис стосовно реальності є глибокою філософською концепцією й плідною художньою фантазією. У різні епохи цей світогляд називали по-різному. На мою довівся постмодернізм, і я зустрів його з ентузіазмом неофіта. Будучи гарячим прихильником його вітчизняної версії, я навіть взяв участь в оксфордському збірнику «Russian Postmodernism», про що дотепер не жалкую. Взявши світ у іронічні лапки, постмодернізм зривав лушпайку ілюзій доки не залишалося ядро порожнечі, з якої можна було виростити що завгодно, як це показав молодий Пелєвін. Кошмар почався після того, як ця філософія рішуче вступила в повсякденне життя, особливо у політичне, й стала нагадувати марксизм. Коли спекуляція виявилася керівництвом до дії, ідея комунізму, як говорив Юнг, убила більше людей, ніж бацила чуми. Марксизм, про який дотепер можна воліти, сидячі десь у Латинському кварталі або Гарварді, натомість у Пекіні, Москві й Пхеньяні став смертельно небезпечним. Те ж відбувається з постмодернізмом, після того як його прийняли сповідати президенти двох країн, що поділили моє життя, політики, що розгорнули нинішню інформаційну війну. Брехати в ній значно легше, ніж раніше, тому що правду не ховають, а «палять у неправді» (за Лемом). У безбережному інформаційному болоті важко відрізнити підступний вимисел від наївної дурості. Тим більше, що соціальні мережі зрівнюють всі голоси, від чого вони не зливаються в хор, а вироджуються у какофонію. Крізь перешкоди до нас ледве доноситься та проста очевидна правда, без якої ніколи не скласти справжню картину світу.

Усі мають право на свою думку, – говорять у свій захист й справжні блогери, й наймані тролі. Але ніхто, – відповідає їм здоровий глузд, – не має права на свої *факти*. Розумна людина, – говорив Честертон, – ховає лист у лісі. Хитрий політик ховає справжній факт на смітнику брехливих фактів, переконуючи, що його неможливо знайти. «Хто збив нещасний «Боїнг»? – запитують у влади. «Хто завгодно», – відповідає влада, уникаючи прямої відповіді. «Чи легітимні безальтернативні вибори?» «У всіх такі», – відповідає влада, сподіваючись, що ніхто не зрівняє». Отже, Геніс зробив важливий для нашого дослідження висновок, що «протиотрута від постмодернізму – це реабілітація прозаїчного здорового глузду. Він не годиться для парадоксів квантової механіки або нової метафізики, але незамінний у політиці. Здоровий глузд учить відокремлювати звичайні факти від альтернативних, правду від «пост-правди», справжні новини від фальшивих, серйозну пресу від скрекоту твітів».¹¹

Слово «пост-правда» було вперше використано в його сучасному значенні в 1992 р. в короткому есе, опублікованому журналом «Нація» (The Nation). Автором її був Стів (Стоян) Тесич (1942-1996), американський драматург сербського походження. «Ми швидко стаємо прототипом народу, про який тоталітарні монстри могли б тільки мріяти, – писав Тесич. – Досі диктатори повинні були наполегливо працювати над придушенням істини. Це більше не потрібно, адже ми маємо механізм, який може позбавити правду будь-якого значення. Ми, як вільні люди, вільно зробили фундаментальний вибір, що хочемо жити у певному світі пост-правди».¹²

Головною темою Тесича стала критика республіканських президентів – Річарда Ніксона, Рональда Рейгана та Джорджа Буша. Щодо Ніксона Тесич, сповнений чорного гумору, зазначив: «Правда перемогла, знову і знову горда нація гордо лягала пузом доверху; незважаючи на злочини, скоєні в найвищому офісі нашої країни, наша система управління спрацювала. Демократія перемогла. Але на тлі цього торжества відбулося щось абсолютно непередбачене. Чи тому, що Уотергейт слідував за В'єтнамом, війною, яка була сповнена злочинів, чи тому, що Ніксону так швидко пробачили, але ми почали ухилятися від істини. Ми прирівняли істину до поганих новин, і ми більше не хотіли поганих новин, незалежно від того, наскільки вони були правдиві чи життєво важливі для нашого здоров'я як нації. Ми звернулись до нашого уряду, щоб захистити нас від істини». Про часи Рейгана Тесич з сумом підкреслював: «Ми бачили лише те, що наше уряд хотів, щоб ми бачили, і ми не бачили нічого поганого у цьому. Нам це сподобалось. Наш уряд дбав про нас. Таким чином, справа Іран-Контрас перетворилася на фарс; лише деякі люди були притягнуті до відповідальності, але не найбільш відповідальні за цю справу».¹³

«Пост-правда» сьогодні стала інструментом засудження брехні сучасних політиків. Але використання Тесичем цього концепту було спрямоване не на політиків, чи точніше не на них насамперед. За словами польського філософа Адама Хмелєвського (Вроцлавський університет), «справжніми злочинцями є ми, громадяни демократичних суспільств. Бо це ми, ті, хто засуджує політиків, яких ми ж обираємо, ми пробачаємо їхні злочини, незважаючи на шкоду, яку вони

заподіяли, і ми знову їх обираємо».¹⁴ Отже, ті, хто стверджує, що існує феномен «пост-правди», повинні пам'ятати, що це означає не що інше як брехню з боку тих, кому ми довіряли нашу правду.

Про усвідомлення світовою спільнотою загроз та викликів, які містить у собі феномен «пост-правди» свідчить факт доповіді під назвою «Пост-правда, пост-Захід, пост-порядок?» на щорічній конференції з питань безпеки у Мюнхені в 2017 р. Текст доповіді був розроблений групою експертів під керівництвом німецького дипломата Вольфганга Ішингера, який є головуючим на Мюнхенській конференції з 2009 р. Доповідь посилається на попередній аналіз фінських дослідників, які дійшли висновку: «Сучасна російська пропаганда схожа на калейдоскоп – вона безперервно жонглює різними версіями реальності, що дезорієнтує глядача». Саме на цих технологіях побудована стратегія «гібридної війни», яка означає, в першу чергу, інформаційно-пропагандистське придушення супротивника. За авторами мюнхенської доповіді, у світі відбувається «геополітична рецесія», пов'язана з тим, що Захід перестає грати свою історичну роль світового флагмана свободи й замикається на власних інтересах. Перемога Трампа стала яскравим проявом цієї тенденції. Це явище можна назвати «пост-Заходом». У результаті цієї глобальної невизначеності у світі виникає тривожний й ризикований «пост-порядок».

У мюнхенській доповіді зазначалося також: «Неважливо чи є це поширення фейкових новин, політично вмотивованими витоками інформації, добутої шляхом зламу, використання тролів або автоматизованих ботів у соціальних медіа: ці інструменти представляють серйозні виклики

інформованим громадським дебатам. Деякі чинники посилюють їх вплив: сучасний медіа-ландшафт містить у собі багато викликів для якісної журналістики і в багатьох країнах стає все більш фрагментованим, поляризованим і політизованим. Технологічні зміни, а найважливіше, зростання ролі соціальних медіа як основного джерела інформації, створюють «пухирці фільтру» та «кімнати луни», в яких розповсюджуються та поширюються лише часткові інформаційні мережі».¹⁵

Як вже зазначалося, сучасний феномен «пост-правди» виникає, коли споживач інформації стає по суті рівноправним суб'єктом процесу. Для цього необхідними є відповідні передумови.

Перша передумова: інформаційна гіпернасиченість. Інформаційне суспільство щоденно й щогодинно продукує колосальний обсяг інформації у вигляді повідомлень, статей, оглядів, думок експертів тощо. Подібний обсяг створює загрозу інформаційного шоку. Для споживача стає проблематичним оперування значними даними, орієнтація у глобальних трендах, аналіз та прогнозування ситуації. Тож, з одного боку, розвиток Інтернету суттєво скоротив попит на первісну інформацію. Багато які з Інтернет - медіа виступають як ретранслятори новин, отримуючи їх з інших джерел. Журналіст як безпосередній очевидець конкретної події поступається місцем контент-менеджеру. З іншого боку, це робить мас-медіа вразливими з точки зору достовірності інформації. Більше того, загальний ритм життя, інформаційна гіпернасиченість, отримання інформації переважно з телебачення та Інтернету впливають на обсяги інформації, що подається. Про складне і суперечливе питання

потрібно розповісти у двохвилинному сюжеті. Все, що виходить за межі десяти речень ризикує потрапити до категорії «лонг-рід». Відповідно, щоб інформація дійшла до споживача, потрібний яскравий заголовок, яскрава картинка або не менш яскрава цитата. Як результат, більшість журналістів жертвує об'єктивністю в ім'я привабливості. Її остання характеристика гіпернасиченості сучасного інформаційного простору – це швидкість, з якою одні події змінюють інші, що призводить до «ефекту плям»: замість чіткої картини виникають окремі фрагменти інформації, несуттєве відкидається споживачем на початковому етапі, після ознайомлення із заголовком.

Друга передумова: постмодерний скептицизм. Пост-правда є одним із наслідків постмодерну. Американська дослідниця тоталітаризму, професор історії Йельського університету Марсі Шор, зазначає, що постмодерн призвів до падіння мета-наративів, – за Жан-Франсуа Ліотаром, великих дискурсів (філософські ідеї, релігії тощо), які претендували на абсолютну істинність і пояснення усього, що відбувається у світі. «Постмодерн – це скептицизм, який усіма силами намагається не допустити абсолютних істин великих наративів, які видозмінюють реальність».¹⁶ Скептичне ставлення до можливості існування абсолютної істини згодом призводить до критичного ставлення до істини як такої. Як результат, ми опиняємося у світі, де існує багато істин, які базуються на особистому досвіді та емоціях конкретної особи чи окремих етнічних, соціальних, конфесійних груп. Ситуація з пост-правдою частково нагадує японський шедевр «Расьомон», коли ми знайомимося з чотирма версіями одної події, які не співпадають між собою. Але на відміну від

старої Японії, сьогодні в умовах пост-правди пропадає бажання дошукуватись абсолютної істини, натомість свідомо обирається та істина, яка емоційно ближче споживачеві інформації. І тоді замість того, щоби почути всі чотири версії, інстинктивно обирається одна, а всі інші відкидаються як апріорі недостовірні. Польсько-англійський соціолог Зигмунт Бауман визначив наш час як *liquid modernity* – «текучу сучасність», коли все розмито й немає кордонів між принципами й нормами. Нема ні друга – ні ворога, ні миру – ні війни, ні закону – ні беззаконня. Це й є час пост-правди, коли правди не існує, тому що дійсність продукується нашою свідомістю й немає необхідності у *fact-checking*. Між тим, невизначеність почала зароджуватися ще за часів французьких структуралістів 1970-х рр. Але утвердився постмодернізм як стан світової реальності та як її сприйняття тільки після падіння СРСР. Тому що по закінченні глобального біполярного протистояння у «холодній війні» відпала необхідність у боротьбі за уми громадян. У ліберальної цивілізації зникла потреба обґрунтовувати своє існування, й виник рух без ідеалів, однак же до успіху й благоденства. Яскравий приклад постмодернізму – «Мінські угоди», коли Росія є водночас і учасником конфронтації, і модератором, і арбітром.¹⁷

Третя передумова: панування міжособистісних комунікацій в інформаційному просторі. Виникнення та розвиток соціальних мереж призвело до того, що розповсюдження будь-якого типу інформації – чи то правда, чи фейк – спростилося. Надавши можливість користувачам публікувати інформацію, яка може розповсюджуватися за допомогою репостів та ретвітів, соціальні мережі нівелювали

різницю між масовими та міжособистісними комунікаціями. В епоху друкованих та трансльованих ЗМІ збором та розповсюдженням інформації займалися спеціалізовані медіа-інституції, які дотримувалися певних стандартів об'єктивності та журналістської етики. Сьогодні користувачі можуть отримувати будь-яку інформацію від своїх віртуальних друзів. Ця інформація не проходить перевірку на достовірність та об'єктивність відповідно до певних стандартів. Відбувається й зворотній процес, коли соціальні мережі самі стають джерелом інформації для мас-медіа, а можливість посилення на конкретну персону полегшує докази її достовірності. Фактично кожен користувач соціальної мережі сьогодні може виступити як кореспондент, що дозволяє наявність сучасної техніки, перш за все смартфонів із здатністю здійснювати фото- та відео-зйомку. Емоціональне забарвлення інформації, що розповсюджується користувачами соціальних мереж, лише посилює її привабливість для споживачів.

Четверта передумова: ефект «кімнати луни». Надлишок інформації і розширення можливостей міжособистісних комунікацій створює умови, коли людина може за своїм смаком обирати один з багатьох інформаційних ресурсів. Аналогічний процес відбувається і в соціальних мережах: відсів небажаних контактів створює своєрідне коло однодумців, що в свою чергу породжує ілюзію на зразок «так думають усі». Експерти називають цей ефект «кімнатою луни», коли переконання особи резонують із переконаннями його однодумців і повертаються до нього самого, посилюючись у кілька разів.

Переходячи від передумов цього якісно нового соціально-політичного явища, до використання концепту пост-правди у політичній науці, слід ще раз підкреслити те, що для уважних спостерігачів уже є очевидним: сьогодні політика пост-правди стає панівною в різноманітних суспільних системах, у тому числі в США, Росії, Китаї, де публічний дискурс формується соціальними мережами та 24-годинним циклом новин від ангажованих ЗМІ.

Дефініції «політика пост-правди» та «ера пост-правди» отримали особливу популярність у англомовних джерелах 2016 р., що було пов'язано з ходом кампаній з проведення референдуму щодо виходу Великобританії з ЄС та ходом президентських виборів у США на початку нового століття.¹⁸

У первісному формулюванні фраза «політика пост-правди» була використана Полом Кругманом із The New York Times для характеристики президентської кампанії республіканця Мітта Ромні у 2012 р., в ході якої він пообіцяв відмінити скорочення витрат на оборону при президенті Обамі, хоча достеменно знав, що при Обамі ці витрати тільки зросли!

Потім американський журналіст Ерік Альтерман використав словосполучення «президентство пост-правди» у своєму аналізові заяв Джорджа Буша – мол. після подій 11 вересня 2001 р.¹⁹

Дженніфер Хосчїлд (Гарвардський університет) пояснила ріст популярності концепту пост-правди поверненням США до методів політики XVIII й XIX ст. Памфлетні війни описані нею як рання форма політики пост-правди. Неправдиві і саркастичні памфлети, надруковані дешевим способом та розповсюджені повсюди, сприяли

роздмухуванню війн і революцій, перш за все, громадянської війни в Англії та війни за незалежність США.

Хоча всі політики перекручують факти задля власної вигоди, але Дональд Трамп вивів цю практику на принципово новий рівень. Більше 70 % заяв Трампа були оцінені, наприклад, Politifact як неправда. Під час президентської кампанії 2016 р. кандидат від республіканців Дональд Трамп не раз оприлюднював різкі заяви щодо іммігрантів, заборони мусульманам в'їжджати в країну тощо. Він оголосив Хіллари Клінтон злодійкою, а про Барака Обаму повторював, що той народився поза межами США, але всі звинувачення були спростовані. Також у дебатах з Клінтон на телебаченні Трамп заявляв, що він особисто ніколи не підтримував війну в Іраку й ніколи не називав зміну клімату «фальшивкою». Це була відверта брехня, яку було легко перевірити. Те, що він розповсюджував її, було погано само по собі, але ще гірше, що виборці-республіканці ніяк не покарали його за це. За опитуваннями, Трампа визнали тим, хто веде чесну гру й викликає довіру, більшу ніж Х. Клінтон. Відповідно до скрупульозних підрахунків, ще до того, як Трамп відзначив першу річницю в Білому домі, президент висунув 1628 помилкових стверджень за 298 днів керування країною: тобто брехав у середньому п'ять із половиною раз у день. Логіка тут типова для політика ери «пост-правди»: правду не можна знайти, факт – підтвердити, й правий той, у кого в руках влада, а у випадку Трампа ще й Твіттер.²⁰

За Фукуямою, у 2016 р. «у США відбувся інституційний розпад, в результаті якого міцні групи інтересів почали захищати себе за допомогою системи необмеженого фінансування виборчих кампаній. Під час президентських

гонок широко розповсюдилась думка, що все сфальсифіковане та політизоване, що квітне пряме хабарництво. Якщо офіційні органи влади заявляють, що ваш кандидат програв, то це просто результат змови. Віра в корумпованість усіх інститутів веде до глухого кута загальної недовіри».²¹

Трамп назвав розслідування зв'язків співробітників свого передвиборчого штабу з РФ причиною розколу країни й «полюванням на відьом». Так він охарактеризував призначення спецпрокурора, який мав надзирати за цим розслідуванням. Український аналітик Віталій Портников, аналізуючи поведінку Трампа після перемоги, додав з приводу прохання президента закрити розслідування щодо Майкла Флінна, що «головна червона лінія сьогодні проходить не між тими, хто певен, що ніяких зв'язків не було, й тими, хто впевнений у зворотному. Вона відділяє тих, хто хоче знати правду, від тих, хто вважає її шкідливою, й, схоже, до останніх відноситься сам президент США...»²²

У Великобританії перше згадування концепту «пост-правда» щодо політики країни відбулось у березні 2012 р., коли Ян Грей, член шотландської лейбористської партії, піддав критиці Шотландську національну партію за те, що її заяви суперечать офіційній статистиці.²³ Лідер ШЛП Джим Мерфі тоді охарактеризував політику пост-правди як політику, при якій люди відкрито «прибирають тих», хто не підтримував правильну точку зору під час шотландського референдуму щодо незалежності, а також у кампанії Vote Leave за вихід Великобританії з ЄС у 2016 р. Організація Vote Leave робила неодноразові заяви, що членство в ЄС коштує £350 млн. на тиждень. ЗМІ ігнорували ці дані,

інститут фіскальних досліджень назвав цю суму «вочевидь невірною», але Vote Leave продовжувала це повторювати аж до дня проведення референдуму. Тоді виявилось, що більшість британців дійсно вважала, що членство в ЄС обходиться країні надто дорого. Отже, хоча всі цифри й документи показували, що регулювання ЄС було поміркованим і що членство в організації обходилося Великобританії досить дешево, перемогла неправда Vote Leave.

Ще одним показовим і для міжнародників чи не найцікавішим прикладом «пост-правди» в політиці Великобританії була заява міністра оборони Пенні Мордаунт, що Великобританія не має права вето на вступ Туреччини до ЄС.

На разі для досягнення максимального ефекту від політики «пост-правди» також широко використовується конспірологія. Інтернет зробив розповсюдження теорій змов максимально швидким. Теорії змов парадоксальним чином не тільки викликають гнів у людей, але й заспокоюють: наші проблеми є провиною не нашою, а істеблішменту, мас-медіа, нового світового порядку та сіоністів.

Висновки. Таким чином, існує декілька визначень «пост-правди». За Оксфордським словником це «слово, що описує обставини, за яких об'єктивні факти є менш важливими для формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих переконань». За польовими аналітиками – це просто брехня з боку тих, кому ми довіряли, тобто, перш за все, з боку політичних еліт. Дослідження меж феномену «правди» знаходиться у працях видатних філософів ХХ ст. Лео Штрауса, який, захищаючи істину,

парадоксальним чином виправдовував брехню, Джона Ролза, який підкреслював, що ліберально-демократичне суспільство не повинно бути спрямоване на «цілу правду», а лише на «справедливість», Юргена Габермаса, що приділяв особливу увагу відкритості й рівноправності у спілкуванні людей. Дослідження феномену «пост-правди» як брехні, тобто передусім темних сторін цього явища, стало метою західних аналітиків ХХІ ст. Джон Міршаймер вважав, що це може істотно зашкодити демократичному режиму; Стів Тесич та Адам Хмелєвський звинувачували пересічних громадян, які прирівняли істину до поганих новин, і тим самим надали нове знаряддя для урядових маніпуляцій. Але докладнішого дослідження потребує питання можливості існування абсолютної істини у світі, де особисті та емоційні істини не просто існують, а вдало розповсюджуються все більшим числом користувачів соціальних мереж. Сучасний феномен «пост-правди» виникає, коли споживач інформації стає по суті рівноправним суб'єктом процесу. Іншими важливими питаннями є дослідження політики «пост-правди» та її атрибутів, появи нового типу воєн, названих «гібридними», зокрема, дослідження характеру та меж такої війни, ролі пропаганди, технологій інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість, у тому числі у глобальному вимірі тощо.

¹ Adam Chmielewski, "Post-prawda i populizm prawdziwosciowy", accessed January 4, 2018,

https://www.academia.edu/31567577/POST-PRAWDA_I_POPULIZM_PRAWDZIWO%C5%9ACIOWY_1

² Павел Казарин, "Азбука манипуляции", доступ 3 вересня 2018, <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/06/30/7184862/>

³ Павел Казарин.

⁴ Павел Казарин.

⁵ Francis Fukuyama, "The emergence of a post-fact world". January 12, 2017, accessed January 4, 2018, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/the-emergence-of-a-post-fact-world-by-francis-fukuyama-2017-01>

⁶ "Постмодернізм", accessed January 4, 2018, <http://subject.com.ua/philosophy/philosophy/29.html>

⁷ Leo Strauss, *Persecution and the Art of Writing* (Chicago – London: Chicago University Press, 1952), 22-37.

⁸ John Rawls, *A Theory of Justice* (Harvard: Harvard University Press, 2005), 53-60.

⁹ Юрген Габермас, *Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство* (Львів: Літопис, 2000).

¹⁰ John J. Mearsheimer, *Why Leaders Lie. The Truth about Lying in International Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 4.

¹¹ Александр Генис, «Постправа. Философия информационной войны», accessed August 27, 2018, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/02/02/75363-postpravda>

¹² Steve Tesich, "A government of lies", *The Nation*, January 6-13, 1992, 12-15.

¹³ Ibid.

¹⁴ Adam Chmielewski.

¹⁵ Munich Security Report 2017 "Post-truth, post-West, post-order?", accessed January 4, 2018, <file:///C:/Users/USER/Downloads/MunichSecurityReport2017.pdf>

¹⁶ Марсі Шор, "Сила безсилах. Промова про правду, як зброю проти тоталітаризму", accessed January 4, 2018, <https://zbruc.eu/node/66468>

¹⁷ Лилия Шевцова, "Исчерпанное время постмодерна", accessed January 4, 2018, <https://www.svoboda.org/a/28243845.html>

¹⁸ Jonathan Freedland, "Post-truth politicians such as Donald Trump and Boris Johnson are no joke", *The Guardian*, May 13, 2016, accessed January 4, 2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/may/13/boris-johnson-donald-trump-post-truth-politician>

¹⁹ Timothy Egan, "The post-truth presidency", *The New York Times*, November 4, 2016, accessed January 4, 2018, <https://www.nytimes.com/2016/11/04/opinion/campaign-stops/the-post-truth-presidency.html>

²⁰ Александр Генис.

²¹ Francis Fukuyama.

²² Виталий Портников, "Прокурор Совесть", 19 травня 2017 р., accessed January 4, 2018, <https://graniru.org/opinion/portnikov/m.261044.html>

²³ "Iain Gray: Beware the black art of post-truth politics", *The Scotsman*, accessed January 4, 2018, <https://www.scotsman.com/>

РОЗДІЛ 2.

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

(Ольга Брусиловська, Ігор Коваль)

Постановка проблеми. Гібридна агресія Росії проти демократичного світу почалася не сьогодні: їй щонайменш десять років, якщо починати з російсько-грузинського конфлікту 2008 р. Витоки цієї загрози легко ідентифікувати; її наслідки для майбутнього демократії очевидні, а розуміння загального характеру загрози повинно побудити до таких же спільних дій. Але в реальності розхитування ціннісних основ демократії у центрі західного світу провокує відступ від ключових цінностей й в інших країнах. Хвиля популізму накриває Італію, Швецію, Німеччину, Австрію. Ми стаємо свідками поширення неліберальних форм правління, порушення європейської єдності, деградації демократичних інститутів.

Характерною рисою є те, що всі негативні сценарії так чи інакше пов'язані з російським гібридним впливом. Використання інструментів м'якої сили РФ на практиці обернулося війною між Росією та Україною. Стратегія «гібридної війни» означає дезорієнтацію та інформаційне придушення супротивника. Розповсюдження неправдивих теорій через Інтернет, за свідченнями психологів, не тільки викликає гнів, але й заспокоює: у такому разі наші проблеми є провиною не стільки нашою, скільки зовнішнього світу (Заходу, «жидо-бандерівців» тощо). На прикладі сучасної РФ ми можемо показати такі риси політики «пост-правди» як

звернення до емоцій та особистих переконань аудиторії, повторення тієї самої аргументації та ігнорування об'єктивних фактів, які не вкладаються у задану концепцію. Атрибутом російської політики є те, що Кремль продовжує повторювати свої тези, навіть після того, як вони отримали спростування.

Аналіз сучасних досліджень. Дослідження україно-російських відносин в еру «пост-правди» пропонується провести на засадах вивчення особливостей використання Росією інструментів «м'якої сили». Джозеф Най – молодший у 1990 р. описав ідею м'якої сили й розвинув її у монографії «Soft Power» (2004). У основі ідей Ная лежить можливість досягнення зовнішньополітичних цілей держави через залучення, а не через примус, у тому числі економічний (санкції). Основними інструментами гнучкої сили він вважав соціокультурні та політичні цінності та ідеали суб'єкта, які можуть бути привабливими для об'єкта й змінити його поведінку згідно з цілями суб'єкта. Суб'єкт має представляти собою образ «прекрасного майбутнього», дарувати надію й пропонувати орієнтири розвитку. Най стверджував, що Росія має «відносно невисокий рівень безпосереднього впливу на індивідів іноземних держав, тому що російські цінності можна вважати вузькими і незрозумілими для об'єктів поза даної цивілізації».¹

Натомість Х. Конлі писав, що «РФ здійснює спроби, здатні компенсувати такі недоліки через популяризацію російської мови». Стратегічним інструментом реалізації політики в цій галузі стала Федеральна цільова програма «Русский язык» на 2011-2015 рр., замовниками якої виступили Міністерство освіти і науки та

Росспівробітництво. Ця програма стала першою з тих, що покликані формувати позитивний образ країни за кордоном і підтримати російську мову та культуру. Її фінансування склало 88 млн. дол.² Крім того, Конлі зазначив особливе місце РПЦ у потоці російської м'якої сили. «Її неодноразові заяви з приводу «Святої Русі», яка включає в себе й Україну, покликані відродити дух росіян поза РФ, дають нам зрозуміти, що її вплив слугує певною сполучною ланкою з лінією державної політики. Так, РПЦ була проголошена президентом Дмитром Медведєвим способом поширення цінностей та підтримки зв'язків громадян зі своєю батьківщиною – Росією».³

Ніку Попеску та Ендрю Уілсон, порівнюючи європейську та російську політику, писали, що російська м'яка сила є ефективнішою за силу ЄС, тому що вона побудована на ґрунті історичної та культурної спільноти, тобто на наявності російської меншини у сусідніх країнах, російської мови, пострадянської ностальгії та силі РПЦ.⁴

За Йолантою Дарчевською, «російська та західна м'яка сила фундаментально розрізняються. Російська м'яка сила, громадянське суспільство, мережі експертів чи аналітичні школи не є еквівалентними поняттями тим, що існують на Заході. У РФ вони служать виключно пропаганді. Отже, вони є відповідальними за так званий «кримський референдум» та дестабілізацію сходу України».⁵

За Попеску та Уілсоном, поворотним пунктом для РФ стала Помаранчева революція 2004 р. До революції Росія використовувала у «близькому зарубіжжі» такі політичні технології як створення маріонеткових партій, агентів-провокаторів, різноманітні маніпуляції з голосуванням,

підтримку кандидатів на вищому рівні. Але провал підтримки Януковича довів необхідність переосмислення тактики. Тому політтехнолог Глеб Павловський мав рацію, що «Помаранчева революція була дуже корисною катастрофою для Росії. Ми навчилися багато чому».⁶ З цього моменту центральну роль РФ почала відводити розвитку «контрреволюційної» ідеології, підтримці «своїх» НУО в Україні через Інститут СНД та «Русский мир» (аналог British Council), веб-технологіям тощо. Щодо посилення впливу мас-медіа в сусідніх країнах, то РФ працювала через низку інструментів: місцеві відділення своїх традиційних медіа чи їх ребрендинг («Аргументи та факти», «Комсомольська правда»), а також дедалі активніше використання кабельного телебачення та Інтернету.⁷

Вікторія Олішевська розглянула ресурси і методи, за допомогою яких генерується м'яка сила Росії. Основною базою вона назвала Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, що проживають за кордоном, Росспівробітництво (з міжнародної гуманітарної співпраці), створене Медведєвим у вересні 2008 р. (аналог USAID). Хоча воно підвідомче МЗС РФ, керівництво здійснюється главою держави. Сьогодні діяльність Росспівробітництва і його закордонних установ спрямована на утвердження за кордоном «правильного» уявлення про сучасну Росію, її потенціал, зміст курсу країни. З цією метою Агентство тісно співпрацює в науковій, культурній, інформаційній та гуманітарній галузях з російськими некомерційними неурядовими та релігійними організаціями, з державними та неурядовими структурами держав-учасниць СНД, інших іноземних держав, організацій.⁸ Як видно з офіційно

визначених завдань, Росспівробітництво є завідувачем м'якої сили РФ, сконцентрувавши у своїх руках головні інструменти її оперування. У цьому Олішевська знайшла причину специфіки РФ як неліберальної демократії: м'яку силу тримає в руках держава, а іноді навіть одна людина – президент Росії. Тоді як м'яка сила ліберальних країн, таких як, наприклад, США, ґрунтується перш за все на неурядових організаціях, що і робить її «м'якою». Першопричина, на думку Олішевської, полягає в колишній тоталітарності російської держави. Щодо фінансування Росспівробітництва, то на початку червня 2013 р. президент Путін затвердив виділення майже 330 млн. дол. на поліпшення іміджу Росії за кордоном. Існують й інші елементи м'якої сили РФ, які не функціонують самостійно, проте вважаються НУО: Російська асоціація міжнародного співробітництва (більше 70 громадських об'єднань, наприклад, фонд «Руський світ», фонд Андрія Первозванного, Бібліотека-фонд «Руське зарубіжжя»), Російський фонд культури, Міжнародна рада російських співвітчизників, Міжнародний союз музеїв та ін. У числі інформаційних партнерів Росспівробітництва можна відзначити «ИТАР-ТАСС», РІА «Новости», телеканали «Russia Today» і «ТВЦ», телекомпанію «МИР», радіостанцію «Голос Росії» тощо. Щодо транснаціональних корпорацій, які сьогодні сприймаються суспільством як вираження ідентичності певної країни, то Росія, на думку Олішевської, такими не рясніє. Провідну роль тут виконує Газпром, Лукойл, Русал, Ощадбанк і т.д. У цьому криється чергова особливість РФ: її ТНК є вираженням в основному сировинної моці, яка, своєю чергою, є невід'ємною складовою «жорсткої» сили. Цим можна пояснити і низьку

ефективність ТНК в руках РФ як стандартного ресурсу м'якої сили: ці організації практично не взаємодіють безпосередньо з громадянами інших суспільств, на відміну, наприклад, від Макдональдса або Кока-Коли, і відповідно не можуть формувати їхню свідомість такою ж мірою.

Звертаючись до прямого впливу РФ на Україну, Олішевська розглянула її культурний аспект. Значущим є кінематограф як частина масової культури, спрямованої на формування свідомості суспільства. За 2013 р. в український прокат вийшло 25 фільмів російського виробництва у порівнянні з 4 українськими. Як результат, середня кількість відвідувачів російського кінематографа склала 82 400 осіб, українського – 38 950, у 2 рази менше. У сфері літератури також до 2014 р. не спостерігалось балансу між українськими і російськими видавництвами. Українська асоціація видавців вважала, що українська книга була присутня на ринку в рамках лише 18-20% від його загального обсягу. Усе інше складали імпортовані праці, 75% яких ішло від російських видавництв. Щодо наукової сфери діяльності, то українські студенти з усіх зарубіжних ВНЗ обирали заклади РФ. Так, отримати вищу освіту в Росії зволіли 12,8 тис. українців, що вдвічі більше ніж у Німеччині (2-е місце; 6,4 тис.).⁹

Політика РФ базувалася на концепції відповідальності держави за своїх громадян за кордоном, за етнічних росіян та навіть просто російськомовних, які офіційно називаються «співвітчизниками». Під час Серпневої війни з Грузією стало відомо, що РФ напередодні конфлікту штучно збільшувала кількість «росіян», роздаючи паспорти бажаючим; те ж саме відбулося в Криму, де їх кількість збільшилася з 2 тисяч до 100, а в цілому в Україні до 543 тисяч.¹⁰

Росія змогла трансформувати реальний конфлікт з Україною у віртуальний конфлікт із Заходом. Так, Дарчевська розглянула анексію Криму та конфлікт навколо «Новоросії» як інциденти в глобальній інформаційній війні, яку РФ веде із Заходом. «Це, перш за все, війна наративів та інтерпретацій. Власна інтерпретація поширюється всіма можливими шляхами, а «чужа» витісняється до меж, коли вона стає нешкідливою. Метою є нейтралізація ворога, підтримка союзників та перемога над тими, хто ще не визначився».¹¹ З'явилися нові агенції новин та портали, присвячені невизнаним країнам, наприклад pl.novorossia.today. Сьогодні «Новоросія» є прикладом псевдо-реальності; у дусі імперських амбіцій і «Русского мира» вона співвідноситься з таким історичним поняттям як *Rex Romana*. Це ідеї, що служать, щоб створювати нові міфи».¹²

Олексій Волович розглянув штучність наративів, що нав'язуються українцям. Він відмітив, що Путін уперше згадав так звану «Новоросію» тільки 17 березня 2014 р., тобто вже після анексії Криму, а 11 вересня він відвідав церкву в Москві, щоб «запалити свічі на згадку полеглих у боротьбі за Новоросію».¹³ На думку Воловича, важливим знаряддям РФ стало те, що протягом усього періоду незалежності українці дивилися переважно російські телевізійні канали, які прищеплювали російський менталітет і підривали українську ідентичність: «Російські доктринери стверджують, що, борючись із ліберальною глобалізацією, Росія насамперед протистоїть анархізму («глобальному Майдану», запереченню всіх ієрархічних правил) та захищає суверенітет і право націй обирати їхні власні цінності».¹⁴

Таким чином, для України російський виклик полягає в спробі відродити свою міць за рахунок України, імперських амбіціях Кремля, російському «рессентіменті», про який вперше написав С. Медведєв.¹⁵

Окрім праць, присвячених розгляду україно-російських відносин крізь призму «м'якої сили», слід зазначити дослідників, що активно займалися інформаційною сферою двосторонніх відносин (Є. Макаренко, Л. Чекаленко, Г. Перепелиця, Г. Почепцов, Є. Тихомирова, Ю. Мазурець, М. Ялі та І. Філенко; О. Вартанова, Я. Засурскій, І. Засурскій, Д. Замятін, І. Лебедева, А. Манойло, І. Панарін, Т. Ровінская; О. Пасітсельська, П. Норріс, Дж. Кертіс, Д. Сандерс, М. Скаммел та Х. Сементко). За їх оцінками попри окремі ідеологічні диверсії, пов'язані насамперед з процесом розподілу майна колишнього СРСР, Чорноморського флоту, заборгованістю за російський газ, що мали належне інформаційне супроводження в російських ЗМІ, інформаційний тиск з боку Росії на Україну протягом 1990-х рр. загалом мав несистемний та фрагментарний характер.

Натомість ситуація докорінно змінилася з приходом у 1999 р. до влади Путіна, якому вдалося відновити політику жорсткої централізації. Прихід Путіна співпав з періодом високих цін на енергоносії, що зросли за перші вісім років його перебування на посаді президента РФ у 10 разів. На думку В. Горбуліна та О. Литвиненка, у цей період РФ в економічній площині слідувала класичним курсом авторитарної нафтодобувної країни: отримані надприбутки від продажу енергоносіїв або проїдалися, або накопичувалися у золотовалютних резервах. На основі енергоресурсної моделі путінському режиму вдалося збільшити ВВП Росії у 4

рази з приблизно 350 млрд. дол. у 2000 р. до 1400 млрд. у 2008 р. та накопичити понад 500 млрд. доларів у резервах.¹⁶ У цей час відбулася консолідація усіх ідеологічних течій на великодержавницькій основі, а розпад Радянського Союзу офіційно визнано найбільшою геополітичною трагедією ХХ ст. Протягом першої президентської каденції Путіну вдалося забезпечити морально-політичну єдність широких кіл населення РФ та масову підтримку зовнішньополітичного курсу держави. Тоді ж було відновлено щільний контроль над друкованими та електронними ЗМІ, телебаченням.

За М. Ялі та І. Філенко, за перше десятиліття ХХІ ст. Кремль значно збільшив власний арсенал ЗМІ. Це, насамперед, державний медіа-холдинг, створений на базі ВДТРК, до якого входили телеканали «Россия», «Культура» і «Спорт», радіо «Россия» та «Маяк», близько 100 дочірніх підприємств ВДТРК у регіонах, 110 регіональних телерадіоцентрів на місцях. Крім того, на кінець 2010 р. під державним контролем перебували практично всі провідні телеканали країни – «Первый канал», «Звезда», «Мир», ТВЦ (належить уряду Москви) та НТВ («Газпром»). Серед друкованих видань – «Российская газета», «Парламентская газета», журнал «Российская Федерация сегодня», а також інформаційне агентство «ИТАР – ТАСС». Перелічені ЗМІ забезпечили інформаційну підтримку російської влади, підкріпили виконання Управлінням прес-служби та інформації президента РФ своїх завдань. Зросла кількість унітарних інформаційних підприємств, тобто таких, що перебувають у власності держави. Якщо в радянський період ЗМІ були підручними партії, то тепер вони знову стали рупорами влади. Для політики Кремля при Путіні і Д.

Медведєві характерними були спроби виключити з інформаційного простору будь-яку критику зовнішньополітичного курсу Росії, спрямувати громадську думку в русло державного патріотизму, державної величі, успішної російської дипломатії, а також на консолідацію суспільства на основі пошуку «ворожого оточення».¹⁷

Ялі та Філенко зазначали, що до 2013 р. найактивнішою фазою російського інформаційного тиску на Україну був період 2005-2009 рр. Після президентських виборів 2004 р. і проголошення адміністрацією В. Ющенка змін у стратегії зовнішньої політики України з «багатовекторності» на євроатлантичну інтеграцію, протистояння сторін в інформаційній сфері почало різко зростати. На російському телебаченні чи не кожного дня з'являлися репортажі й телевізійні сюжети, в яких Україна виступала як держава з неусталеним суверенітетом, де утвердився «проамериканський» «маріонетковий» режим Ющенка. Найгострішою темою російсько-українських відносин стала тема входження України до НАТО та ЄС. У російських ЗМІ увага акцентувалася на безперервних конфліктах навколо Чорноморського флоту та висловлювалися побоювання з приводу перетворення України на «троянського коня Заходу» на пострадянському просторі. Іншою темою, якій приділялася підвищена увага, став статус Криму, адже це безпосередньо пов'язувалося з євроатлантичною інтеграцією України. Третя тема – статус російської мови і толерантне ставлення до російської культури та історії в Україні. Законодавче затвердження в Україні української мови у статусі єдиної державної розглядалося у РФ як загроза її національним інтересам, адже розповсюдження української

мови скорочує використання російської як засобу спілкування в Україні й звужує поле інформаційного впливу на її населення. Це також було однією з причин прагнення Кремля надати російській мові в Україні статусу державної. Четверта тема стосувалася внутрішньої політики України та ролі у ній Росії; вона була пов'язана з тодішніми українськими державними діями, їх оцінкою в ЗМІ з точки зору якості управлінської компетентності та рейтингу популярності в масовій свідомості обох країн. Витоки цього треба шукати в нерозвиненості демократії в обох країнах, коли від першої особи залежить процес прийняття рішень. Величезного значення набув публічний образ, що формувався за допомогою ЗМІ. Багато в чому саме через нього оцінювалася сутність політичної системи, авторитет держави на міжнародній арені. Ще одною гострою темою на шпальтах друкованих видань та на телебаченні було питання стосунків двох країн у газовій сфері. Починаючи з 2005 р. ці стосунки набули ознак «газової війни»: кожного разу перед підписанням нового договору на постачання російського газу до України в російських ЗМІ розгорталася кампанія по дискредитації України в очах світової спільноти із звинуваченням у крадіжці російських енергоносіїв.¹⁸ Загалом під час російсько-українських газових конфліктів 2005-2009 рр. простежувалася цікава тенденція: до моменту досягнення між двома країнами домовленості з газового питання інформація подавалася виключно негативно (іронічні та оціночні судження, коментарі політологів щодо неправильних дій уряду, інтерв'ю окремих українських політиків з погрозами про імпічмент уряду та президента). Після підписання газової угоди подача новин з України

одразу ж ставала врівноваженою. Це однозначно свідчило про керованість кампаній у російських ЗМІ з єдиного центру. Не домігшись від наступного президента, фаворита Кремля В. Януковича, бажаних поступок, таких як входження до Митного союзу, приватизація газотранспортної системи України, надання російській мові статусу державної, вже у 2011 р. російсько-українські інформаційні війни відновилися. Їх основною темою стали не лише відносини у газовій сфері, а й «сирні» та «молочні» війни.

За Ялі та Філенко, аналіз матеріалів російських ЗМІ на українську тематику показав одноманітність у виборі тем та способів їх висвітлення. Увага російських журналістів в основному була зосереджена на помилках політиків. Водночас багато «білих плям» у висвітленні стану справ в Україні свідчить про існування прихованого «порядку денного», який пояснювався не недостатністю інформаційних ресурсів, а відношенням Росії до України.¹⁹

Одним із найефективніших новітніх засобів інформаційного впливу, який активно використовувався РФ щодо України, поступово став Інтернет. Так, під час російсько-грузинського збройного конфлікту в серпні 2008 р. Україну знову звинуватили у продажах потужної наступальної зброї переможеному псевдо-агресору (вперше цей прийом був застосований у «кольчужному скандалі» у 2003 р. США з метою дискредитації тодішнього президента України Л. Кучми). Тепер російські Інтернет - ЗМІ повідомляли, що з української зброї грузини обстрілювали Цхінвалі. І хоча подібні звинувачення з часом спростовувалися, вони встигли завдати шкоди міжнародному іміджу України.²⁰ Вочевидь тільки зусиллями медіа не можна

докорінно змінити думки великої кількості людей, але це можна зробити поєднанням всієї сукупності факторів, таких як комбінація стерильності російського медіа-маркету, де не чути голосів дисидентів, особливості російської ідентичності, дихотомія «свої – чужі» та ін.

Мета дослідження. У результаті огляду наукових публікацій на тему російсько-українських відносин та аналізу питань, яким не приділялося уваги в працях попередників, була сформульована наступна мета дослідження – виявити особливості сучасного етапу інформаційної війни РФ проти України та можливості «української відповіді», враховуючи вплив традиційних та нетрадиційних мас-медіа.

Психологічна, інформаційна, смислова чи когнітивна війна? Дослідження психологічної війни активно запровадили США у XX ст. Під час «холодної війни» головним підручником з її проведення стала монографія Пола Лайнбарджера «Психологічна війна». У ній автор сформулював основне кредо спеціаліста в цій галузі: свобода не може бути надана людям з іншою ідеологією (тоді на увазі малися комуністичні країни). Для досягнення цієї мети будь-які інформаційні засоби є придатними, у тому числі дезінформація. Сьогодні у США прийнято розрізняти «інформаційні операції» та «психологічні війни»: якщо перші можуть використовуватися тільки проти противника, хоча б і за відсутності бойових дій, то другі вважаються м'якшим знаряддям, яке можна застосовувати не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи союзників. За Почепцовим, «психологічні операції/війни є комунікативними технологіями, що спрямовані на внесення змін у поведінку індивіда за допомогою модифікації його моделі світу, що здійснюється шляхом внесення змін у інформаційні потоки».²¹

Щодо «смислової війни», то Почепцов у своїй книзі «Сучасні інформаційні війни» писав: «Українські військові не могли стріляти в Криму в росіян, вважаючи їх своїми. Як наслідок – Крим було анексовано практично без жодного пострілу». Поява страху також є метою смислової війни. Медіа спрацювали як «генератор залякування». Непрямим свідченням саме смислової (медійної) війни в Криму є залучення значної кількості піарників і політтехнологів, а нагородження 300 журналістів «за Крим» закритим указом також свідчило про принципово нову роль медіа в цій війні.²²

Разом з тим Почепцов назвав російсько-українську війну не тільки смисловою, але й *когнітивною*: боротьба ведеться за програмування мислення як власного населення, так і опонентів у потрібному напрямку. І не просто за програмування, а за перепрограмування, в межах якого цілком помінялися місцями поняття «друг» і «ворог». Інструменти Кремля спрацювали в епоху «між Майданом і пост-Майданом, тому що вони апелювали до емоцій, а емоційне завжди переважатиме раціональне. Наприклад, мер, обраний на площі без жодних юридичних умовностей, був «народним»; багаторазове повторення цих слів зміцнювало його легітимність, а те, що у мера був російський паспорт, уже нікого не хвилювало».²³

Визначення *інформаційної війни* надав американський дослідник Уін Швартоу – це «електронний конфлікт, де інформація є стратегічним здобутком, який варто захопити чи знищити».²⁴ Інші дослідники (Почепцов) вважали, що інформаційна війна – словосполучення з журналістського лексикону; військові використовують термін «інформаційна операція». При цьому аудиторію для такої *операції* завжди

чітко визначають і вона здебільшого доволі вузька. «Термін «інформаційна війна» доречно вживати тоді, коли йдеться про невелике і замкнено коло осіб (як це відбувається під час інформаційної операції у військових) масової аудиторії».²⁵

Доречнішим, однак, вважаємо погляд на інформаційну війну як таку, що має на меті охопити масову аудиторію, тому на неї починають працювати всі телеканали, всі типи представлених телепередач від новин до ток-шоу. Усі починають говорити одне й те саме, бо відмітаються ті, хто говорив трохи інакше. Якщо якась країна системно представлена в новинах лише в негативних контекстах, це є безсумнівною ознакою розгортання інформаційної війни.²⁶

Придатність інформаційних війн/операцій для геополітичної експансії російський дослідник А. Манойло ще на початку нульових років пояснив тим, що «їх використання як інструменту зовнішньої політики не призводить до виникнення прямої воєнної конфронтації з державами, що стали жертвами такої агресії, і в цілому мирні відносини з ними зберігаються, незважаючи на завдану значну шкоду, яку можна порівняти з втратами через ведення бойових дій на території цих держав. Тому переваги інформаційно-психологічної агресії в інформаційному суспільстві порівняно з агресією військовою, економічною чи політичною роблять інформаційні операції основною формою експансії, що використовується політичним керівництвом держави для поширення свого впливу на інших суб'єктів».²⁷

Інформація, що поширюється через ЗМІ, має вплив на населення за трьома напрямками: дає їм можливість стежити за тим, що відбувається у світі, розподіляє основні політичні

питання за мірою важливості та формує політичні уподобання людей.²⁸ Ольга Пасітсельська (Єврейський університет в Ієрусалимі) довела, що всі сучасні автори (у тому числі Гобрик та Лаваль), які розглядають роль мас-медіа в російсько-українському конфлікті з моменту початку Євромайдану, підкреслюють вирішальну роль інформації/«пропагандистської машини» РФ. Саме у цей момент відбулася консолідація контролю над медіа, які розглядалися як «стратегічний державний інструмент». Померанцев написав, що «ідеєю Кремля було оволодіти всіма формами політичного дискурсу, не дати жодному незалежному руху розвиватися поза рамками цих стін». Традиційний медіа-маркет в РФ був цілком поділений між державними Газпром-медіа та Національною медіа-групою (11 з 17 найбільших телевізійних мереж), які контролюються особистими друзями Путіна. Важливу роль відіграло центральне телебачення; воно залишається лідером глядацької аудиторії з обсягом 74,3% щоденно, 91,1% щотижня.²⁹ Пасітсельська дійшла висновку, що результатом впровадження широкого кола ідеологічних дискурсивних інструментів стало сильне перекручування правди про конфлікт. Щоб захистити «свою правду» та де-легітимізувати «чужих», були відновлені два культурно-історичних конструкта радянських часів. Перший – «Росія як захисник стабільності проти США», другий – створення дискурсу про «українських нацистів» та погрозу ультра-націоналістичних погромів. Додатково розвивався дискурс про чужість для слов'ян європейських цінностей, в основу яких РФ чомусь покладає гей-культуру. Але з вимкненням Україною російських теленовин, акцент почав переноситися на засоби

Інтернету та віртуальний ТБ - потік (телесеріали, концерти), важливий тим, що досі впливає на уми українців.

Для нашого дослідження важливо, що *інформаційна війна* використовує інформаційний інструментарій для вирішення проблем у фізичному просторі. Відбувається й зворотній процес: на Донбасі не виходять українські газети, не працює українське телебачення, відсутній мобільний зв'язок. Це теж є елементами інформаційної війни.

Інформаційна війна у 2013-2018 рр.: фейковий контент.

Для вирішення тактичних завдань інформаційної війни Росії проти України використовується різноманітний інструментарій: створення напруги в регіонах України, де існують сильні проросійські настрої та загроза сепаратизму; використання традиційної недовіри до державних інститутів та політичної еліти, прагнення громадян отримати інформацію з альтернативних джерел; розпалювання міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі, зокрема, провокування антисемітських настроїв; формування негативного образу України і українців в Європі.

Відвертим проявом інформаційної війни Росії стало те, що новини та ток-шоу певний час зосереджені переважно на Україні. Рауль Ребане, медіа-експерт з Естонії, та Група з аналізу гібридних загроз УКМЦ за підтримки Естонського центру Східного Партнерства провели дослідження, оприлюднене у травні 2018 р. За їх підсумками, третина всіх новин на топових російських телеканалах присвячена Україні; більше 90% згадок про Україну – негативні. Головні об'єкти уваги російських ЗМІ – українські державні інституції, які, на думку російських медіа, представляють переважну меншість населення держави. Для РФ це ще

вигідніше, оскільки всі наявні для російської аудиторії проблеми перекрито українською тематикою: про російські проблеми ніколи говорити, весь негатив спрямовано виключно на Україну.³⁰

Віртуалізацію конфлікту з Україною Почепцов пояснює тим, що головні гравці виявилися «з псевдо-реальності». Гіркін-Стрелков був автором книжок казок, Бородай та Баширов – піарниками, Березін – фантастом. Отже, Д. Биков мав рацію, коли писав, що війна між Росією та Україною спочатку з'явилася на сторінках фантастичної літератури.³¹ А О. Євсєєв відмітив: «Ці люди грають у радянську велич, проте не мають тієї військової могутності та економічного потенціалу... Вони «обрубують», «випрямляють» та спрощують реальні зв'язки між речами. А це не може не призвести до формування в їхній свідомості фантастичних уявлень про предмет висловлювання... Отже, інтелектуальна порожнеча заповнюється «страшилками для розуму», усілякими міфами про бандерівців, про необхідність рятувати російськомовне населення тощо».³² «Ці люди вигадали «Новоросію», її територію, столицю, прапор й т. ін. Вигадали ворогів, щоб було з ким воювати, друзів, щоб було в кого просити про допомогу. Принципово хаотична система світу почала набувати точних обрисів й саме цього, як виявилось, чекала від них масова свідомість... Наявність віртуальності властива релігії та ідеології, націоналізму та патріотизму. Це норма людського життя. Віртуальність стає небезпечною тоді, коли вона відходить від сторінок книжок і потрапляє до рук людини з рушницею».³³

Переходячи до характеристики найбільш поширених фейків, які насаджувалися Кремлем через традиційні та

нетрадиційні ЗМІ, почнемо з того, що свого часу Путін намагався переконати президента Буша, що Україна є *штучним утворенням*. Це ствердження знайшло відгосок у майже 50 російських книгах зі значним накладом (деякі були написані майбутніми лідерами сепаратистського руху), які були опубліковані на десятиліття раніше сучасної кризи. З 2006-2007 рр. у Росії публікувалися книжки, які пророкували майбутні війни з Україною та її дезінтеграцію. Численні фільми створювалися про співробітництво ОУН-УПА з нацистами; фільми, що показували Україну, як неспроможну державу (failed state) та прогнозували майбутній конфлікт з НАТО та США через Україну.³⁴

Була безліч фальшивих повідомлень із російського боку, де використовувалося візуальне підтвердження з інших ситуацій та країн, а розповідь ішла про Україну. При цьому важливими елементами війни стали: 1) обрання символіки Другої світової війни для запуску асоціацій «*фашисти-неонацисти-бандерівці*»; 2) використання символів СРСР – «возз'єднання»; 3) запуск близько десяти документальних фільмів про дореволюційний *російський Крим* прямо перед анексією.³⁵ Слідчий комітет РФ звинуватив Україну в «геноциді», а її парламентський омбудсмен з прав людини (оксюморон в авторитарній Росії) заявив, що «*масові політичні репресії* стали реальністю в Україні. Велика кількість людей, які дотримуються відмінних політичних поглядів, часто керуючись мовою, яку вони використовують, етнічним походженням, місцем проживання в конкретній місцевості, стали жертвами арештів, катувань та інших порушень». ЗМІ, посилаючись на міністра закордонних справ Лаврова, стверджували, що Україна використовує на сході

фосфорні бомби; посол Росії в ООН вимагав у міжнародного товариства засудити Україну за їх застосування. Фотознімки цих бомб, як було пізніше доведено, були з Іраку.³⁶

Група з аналізу гібридних загроз УКМЦ проаналізувала новини топових російських каналів за останні три роки і представила шість основних наративів російської пропаганди про Україну. Перший наратив – 33% усіх згадувань про Україну пов'язані з тезою, що в Україні триває *громадянська війна*. «Іде фокус на комунікацію та делегітимізацію Збройних сил України. Делегітимізація іде через те, що ЗСУ вчиняють злочини проти мирного населення, проти людяності. Вони несуть величезні втрати й вони є джерелом порушення перемир'я», – пояснив Руслан Кавацюк, аналітик Групи з аналізу гібридних загроз, радник віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.³⁷

Другий наратив – російська пропаганда презентує Україну як *«недо-державу»*. Російські ЗМІ підсилюють таку тезу, делегітимізуючи органи державної влади. У 15% усіх згадок про Україну російська пропаганда висвітлює різноманітну допомогу Росії Донбасу. «Це одне зі свідчень того, як російська влада намагається обґрунтувати для свого населення, з одного боку, чому Крим взяли у «Русский мир», а Донбас – не взяли. З іншого боку, знижується рівень напруженості на самому Донбасі, тому що місцеве населення, яке там живе, також хоче розуміти відповідь на це запитання».³⁸

Серед інших наративів російської пропаганди – висвітлення України як держави, в якій панує *русофобія*, переслідується російськомовне населення. У 6% російських

ЗМІ використовується теза, що *Україна – маріонетка Заходу*. «Якщо Україна, наприклад, досягнула безвізу – це сталося тому, що Захід займається заграванням з Україною. Якщо Україні щось не дали – це означає, що Захід карає свою маріонеткову Україну. Це батіг і пряник, який Захід застосовує, щоб керувати Україною».³⁹

Окрім того, що російські ЗМІ висвітлюють Україну лише з негативної сторони, вони часто дають неправдиву інформацію. «Стоп Фейк» знайшов понад 2 тисячі фейкових новин у російських медіа за останні 4 роки. «Якщо коротко говорити, які російські медіа-організації беруть участь у виробництві фейків, – майже всі. Це не залежить від того, чи організації мають державну форму власності, чи вони мають приватну форму власності. У російських реаліях це не має різниці, тому що де-факто інформаційний потік, новинний цикл регулюється централізовано», – зауважив Євген Федченко, співзасновник «Стоп Фейк». Одна з тем, що піддаються найбільшому фейкуванню – стан російської мови в Україні. Між тим, звинувачуючи українську владу у цькуванні російськомовних, сам Кремль використовує мову як зовнішньополітичну зброю. Наприклад, на цей момент Казахстан боїться, що РФ може використати російськомовне населення півночі, так само, як це відбулося в українському Криму. Початок небезпечним для казахів балачкам поклала заява Путіна в 2014 р., що до виходу з СРСР Казахстан ніколи не мав державності. Між тим в Україні 17,3% росіян, а в Казахстані їх 23,7%, в Естонії - 24,8%, у Латвії - 26,2%. Активне вживання російської мови в Україні - 60%, в Казахстані - 65%, у Білорусі до 80%.⁴⁰

Ситуація «пост-правди» суттєво вплинула на ставлення до історії. Розповідь про історичні події також апелює до емоцій. Використання історії для виправдання певних політичних дій не є чимось новим, однак, завдяки бурхливому розвитку засобів масової інформації цей процес перестав бути прерогативою вузького кола дослідників або політиків.

Існування українців як *нації* було поставлено під сумнів. Пропонувалася низка ідеологічних штампів, застосування яких варіюється залежно від аудиторії та часу застосування. Найбільш розповсюджені з них такі: «Українців та українську мову вигадав Генеральний штаб Австро-Угорщини під час Першої світової війни для послаблення Росії», «Українська мова є спольщеною російською», «На Україні триває війна проти *православ'я*, яку ведуть уніати (греко-католики)» або «розкольники» (прихильники Київського патріархату)), «Усі українсько-центричні акції у південно-східних регіонах забезпечуються завезеними жителями Західної України».⁴¹

Росія розширила свою міфологію, стверджуючи, що *українські націоналісти* *билися на стороні Чечні* в 1990-х рр. Голова Слідчого комітету РФ Александр Бастрикін зробив заяву, що колишній прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк воював у Грозному в кінці 1994 – на початку 1995 рр., коли йому було 20 років, та нібито брав участь у «катуванні та страті російських військовослужбовців». Російські ЗМІ випустили безглузду історію, що українська Рада вимагала *компенсацію від уряду Монголії* за «геноцид українського народу» в 13 ст. від хана Батия. Після подробиць уявної заяви про компенсацію, російське

телебачення та друковані видання повідомляли, що голова парламенту Монголії нібито відповів, що його країна «компенсує тільки жертвам Батия та членам їх родин». Химерні заяви з'явилися не тільки на сайті «Цілком таємно», але й на провідних російських новинних каналах, таких як Росія-1, державний канал новин Росія-24, російський федеральний канал ТВ Центр, П'ятий канал з центром мовлення у Санкт-Петербурзі, «Независимая газета» та «Комсомольская правда», державне інформаційне агентство «РИА Новости» та кілька інших російських видань.⁴²

РФ вдало експлуатує стереотипи та фобії, ідеологічні кліше, у тому числі зрозумілі для різних вікових груп. Наприклад, щодо керівництва України, яке прийшло до влади після Революції Гідності, певний час застосовувалася назва «хунта», що апелювала до покоління 45+, для якого цілком логічним є застосування словосполучення «хунта Піночета» (Чілі 1970-80-х рр.). Відповідно «хунта» не може бути ніякою іншою, ніж «кривавою» і «незаконною». Так само добровольчі частини Міністерства внутрішніх справ України та Національної гвардії називалися «*карателями*», а сама АТО «каральною операцією». Події 2 травня 2014 р., коли у результаті зіткнень прихильників єдиної України з сепаратистами загинуло 48 осіб, було названо «Одеською *Хатинню*» за аналогією із білоруським селом Хатинь, яке було знищено німецькими військовими та їх посібниками у 1943 р. за підтримку радянських партизан. Шляхом розповсюдження неправдивої інформації РФ вирішує завдання дегуманізації не лише українських військових, але й українців загалом. Звідси розповіді про відрізані голови співробітників «Беркуту», якими «грали у футбол»,

«згвалтованих бабусь-епілептичок» та інші новини, які за нормальних умов могли б сприйматися як нісенітниця. На думку Тараса Кузьо, «розп'яття трирічної дитини на очах у матері, яка згодом померла, після того як її прив'язали до БТР та тягнули по вулицях» стало найбільш дивною з усіх оман, вигаданих російською стороною. Два інші подібні приклади дезінформації – це згвалтування «Айдаром» дванадцяти сиріт й те, що президент Порошенко санкціонував масові вбивства на Донбасі. Ці вигадки насаджуються ще в початковій школі у Росії на лекціях з виховання патріотизму. Іван Агулов, актор на пенсії, розповідав школярам вигадані історії про розп'яту дитину, додавши до своєї версії, що п'ять місяців дощу не можуть змити пролитої крові. На репліки батьків, що такі історії не дають дітям спати вночі, не звернули уваги; коли залучили директора школи, Агулов сказав, що дітям необхідно знати про фашизм й до чого він призводить, а українські солдати, які здійснюють ці жорстокості на Донбасі, є фашистами та тваринами.⁴³

Відповідно, призвичаєні до таких повідомлень, жителі Донбасу коментували: «Вони (київські фашисти) прагнуть винищити нас».⁴⁴ Інший приклад – російський козак, який відповів журналістам, що прибув на Донбас для того, щоб побороти фашизм, після того, як прочитав статтю, як десь на Луганщині Національна гвардія України знайшла ветерана Другої світової війни та, змусивши його надіти форму, перерізала йому горло». Вплив пропаганди через телебачення дуже помітний на Донбасі де 40 та 30% Донецька та Луганська відповідно вірять в пригноблення прав російськомовного населення в Україні загалом, що суттєво

відрізняється від поглядів деінде на Сході та Півдні. Водночас тільки 5 та 3,5% населення Донецька та Луганська відповідно вірять, що пригнічення існує в їхньому регіоні.⁴⁵

Поряд із поширенням відверто неправдивих новин, набуло поширення також моделювання нібито реальних ситуацій, наприклад, проведення серії терористичних актів з метою створити уявлення про існування потужного антиукраїнського підпілля, організація постановочних акцій протесту спеціально для створення віртуальної «картинки», створення фейкових організацій. Таких, як так звана «Народна Рада Бессарабії», яка була створена в Одесі у квітні 2015 р. і в якій не було жодного представника Придніпровського регіону Одеської області.⁴⁶

Фейковий контент протягом 2013-2018 рр. певним чином еволюціонує. Якщо у березні 2014 р., після анексії Росією Кримського півострову та проведення незаконного фальсифікованого референдуму, котрий не визнали міжнародні спостерігачі, Кремль заперечував своє втручання в «українську кризу», то вже рік потому російський президент у своїх публічних заявах вихвалявся тим, як російські війська успішно виконали «кримську операцію».⁴⁷ У серпні 2014 р. начальник прес-служби російського Міністерства оборони генерал-майор І. Конашенков зазначив, що надана Сполученими Штатами інформація про російське втручання «не має жодного стосунку до реальності» і запевнив, що підрозділи російської регулярної армії, які перейшли україно-російський кордон, брали участь у тактичних військових навчаннях. У листопаді 2014 р. Конашенков стверджував, що Кремль «уже припинив звертати увагу на необґрунтовані заяви командувача

Верховного головнокомандування Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі генерала Філіпа Брідлава щодо угруповань російських регулярних військ, вторгнення яких в Україну той нібито «помітив», звинувачуючи генерала Брідлава у поширенні «антиросійської нісенітниці».⁴⁸ Міністр закордонних справ Росії С. Лавров назвав супутникові знімки, де було зображене вторгнення російський військ, «картинками з комп'ютерної гри», заявивши, що «нам жодного разу не надали конкретних фактів».⁴⁹ Голова російського МЗС також назвав звинувачення з боку США у причетності Росії до подій в Україні «наклепницькою кампанією» адміністрації США та відкинув «публічні інсинуації, які щоденно поширює Державний департамент США».⁵⁰ У січні 2015 р. Лавров відповів на подальші звинувачення, заявивши: «Я щоразу кажу: якщо ви це із такою впевненістю стверджуєте – покажіть факти. Але фактів ніхто пред'явити не може або не хоче... Тому, перед тим, як вимагати від нас припинити щось робити, будь ласка, надайте докази того, що ми це зробили».⁵¹

Однак, докази у всіх перед очима. Головним прозорим джерелом відомостей стосовно російських військ та людських втрат на сході України є Вконтакте та Фейсбук, де російські солдати зображені на численних фотографіях. За оцінками експертів, у березні 2015 р. на сході України перебувало 12 тис. військовослужбовців РФ.⁵² Озброєні формування, що воюють на сході України, це не «шахтарі» та «трактористи», як стверджував Путін. Це кадрові військовослужбовці збройних сил РФ, підготовлені до військових дій на полігонах, розташованих уздовж україно-російського кордону, підкріплені постійними постачаннями

зброї і військової техніки та підтримувані артобстрілами з російського боку кордону. Ґрунтовні підтвердження кожної з цих форм російської участі в українському конфлікті можна знайти у відкритих джерелах інформації та за допомогою ретельного цифрового аналізу вже наявних доказів.⁵³

Російському урядові доводиться прикладати значних зусиль аби приховати від власних громадян смерті російських військовослужбовців в Україні.⁵⁴ Адже визнання нищівних втрат росіян на сході України означало б визнання факту, що Росія перебуває у стані війни. Але у той час, як кількість втрат збільшується, це завдання стає все важчим для уряду Путіна. Загиблих на сході України не вважають героями, а надсилають додому у пластикових мішках уночі; їх хоронять у віддалених куточках кладовищ, сподіваючись, що ці могили не привернуть суспільної уваги. У таких умовах, як доводять Максиміліан Чуперські, Джон Едвард Гербст, Еліот Гіґінз, Аліна Полякова, Деймон Вілсон, «не можна зупинити агресію Путіна проти України лише за допомогою економічних санкцій; Захід повинен викривати брехню, яку Путін розповідає своєму власному народові».⁵⁵

Отже, набір засобів та методів впливу, який застосовується сьогодні Росією проти України (починаючи від телевізійного мовлення та завершуючи так званими «ольгінськими тролями») змушує говорити про тотальну інформаційну війну. Мова йде не про точкові удари або вибірккову дезінформацію, а про створення віртуальної картини світу, яка є паралельною існуючій реальності, про такий вплив на емоції та почуття людей, що змушує їх відмовитися від раціонального осмислення того, що відбувається.

Жертвою російської пропагандистської машини стають не тільки «вороги», а й власне населення. За опитуванням «Левада-центру», частка росіян, які вважали, що Росії зараз реально загрожують численні зовнішні та внутрішні вороги, зросла з 42% у 2007 р. до 61% у 2014 р. Роль ворога стала системною, пояснюючи практично все: 52% росіян вважали, що «Україна є маріонеткою в руках Заходу»; 77%, що АТО є ініціативою США.⁵⁶

Разом з тим, фейковий контент поширюється також через деякі українські ЗМІ. Зазвичай таку інформацію висвітлюють саме інформаційні канали. «Ми розуміємо, що деякі українські ЗМІ напряду не є українськими й вони фінансуються, у тому числі і з Росії. На жаль, не досить ефективно працює СБУ, щодо грошових потоків з Росії та фінансування так званих «українських ЗМІ». З іншого боку, проблемою є те, що зараз поширення російських пропагандистських тез часто співвідноситься з критикою української влади з різних політичних мотивів. Дуже важко розрізнити критику, яка має чи не має відбуватися. Без критики не можна – демократичні ЗМІ мають критикувати уряд. Та дуже часто це підхоплюється Росією у власних інтересах», – підсумувала Наталя Лігачова, голова правління «Детектор Медіа».⁵⁷

Українська відповідь. В умовах «пост-правди» державі складно застосувати надійні механізми протидії інформаційним атакам. В Україні було створено Міністерство інформаційної політики, але це викликало далеко не однозначну реакцію як з боку міжнародної спільноти, так і всередині України.

Серед основних напрямів протидії інформаційній війні можна виділити наступні: 1) заборона трансляції російських телевізійних каналів, які є основним знаряддям пропаганди, показу російської кіно- та телепродукції, що славить російські силові структури тощо, блокування російських соцмереж «Вконтакте» и «Одноклассники» та ресурсів Yandex.ru та Mail.ru, відмова від російського програмного забезпечення. Це певною мірою обмежило доступ середньостатистичного українського споживача до російських інформаційних ресурсів; суттєво скоротилася аудиторія російських соціальних мереж. Однак наявність супутникового телебачення, Інтернету, програм, які дозволяють обходити блокування сайтів та соціальних мереж, не дають можливості вповні використати ці заборони; 2) створення мережі сайтів, які: а) зорієнтовані на поширення серед про-українськи налаштованих та нейтральних споживачів «позитивних новин» (наприклад, про високі втрати серед терористів на Сході, економічні проблеми Росії тощо), які активно розповсюджуються через соціальні мережі; б) зорієнтовані на розповсюдження дезінформації серед противників або замасковані під сайти сепаратистів для розповсюдження недостовірної інформації. Такі ресурси зазвичай виходять російською мовою і орієнтовані переважно на опонентів. Утім використання подібних ресурсів врешті решт створює вже згаданий ефект «кімнати луни».

Разом з тим, значна частина роботи щодо розвінчання російських неправдивих новин була зроблена представниками неурядових організацій. Зокрема, можна згадати про проекти StopFake та Informnapalm. Неправдиві

повідомлення російських ЗМІ та держструктур перевірялися на правдивість а потім спростовувалися за допомогою достеменних фактів.

Віталій Мартинюк вважає, що хоча складно надати рекомендації для нашої країни у ситуації «пост-правди», але політики повинні виявити волю до єдності з метою відбиття агресії РФ, тому що внутрішньополітична боротьба за владу за всяку ціну заважає відбиттю агресії РФ, і Росія прекрасно цим користується. Росія підходить до війни системно: вона використовує будь-які можливості, починаючи від військових, продовжуючи економічний тиск, енергетичний шантаж, роздмухуючи міжнаціональні й міжетнічні проблеми. Відбиття цього системного наступу теж має бути системним. У нас такої чітко злагодженої системи немає... Немає системності в роботі проти пропаганди РФ, роботи на випередження в інформаційній сфері. Існує міністерство інформаційної політики, що має певні успіхи, але потрібно підійти так, щоб правдива інформація, націлена на попередження пропагандистських фейків, поширювалася постійно, й не тільки на території України, але й за її межами».⁵⁸

Треба зазначити, що протягом останніх років Україна зуміла розвінчати багато фейків, створених у період після анексії Криму: неодноразово були викриті спроби використання картинки з інших країн та воєнних конфліктів для ілюстрації подій на Луганщині та Донбасі (реальна пожежа у Сибіру); викриття віртуальності «Новоросії» та інших об'єктів; викриття військовослужбовців РФ, що використовувалися під виглядом добровольців у відпустці; викриття підставних осіб («біженка з Донецьку») й т. ін.

В умовах «пост-правди» українська влада має більше уваги приділяти соціальним медіа, які відіграють дедалі більшу роль в інформуванні населення. Частіше ми отримуємо основну інформацію саме звідти, а не чекаємо вечора, щоб подивитися теленовини: це вже запізно для фактів, можна тільки акцентувати увагу на інтерпретації. Крім того, кожного року збільшується частка населення, яку можна позначити як Інтернет – покоління, що не дивиться телевізор, але є активним дописувачем саме соцмереж. Небезпека полягає в тому, що, по-перше, соцмережі можуть дозволити собі найекстремальніші оцінки, а по-друге, це найбільш легкий спосіб отримання очікуваної для споживача інформації.⁵⁹

У перехідний період, яким власне й є ера «пост-правди», Україні слід почати готувати спеціалістів гуманітарного спрямування для протидії інформаційній війні, так, як це вже робиться зі спеціальністю «кіберзахист». Такі фахівці повинні працювати не тільки на українську чи російську аудиторію, а приділяти увагу міжнародному просторові, де, на тлі української пасивності, РФ залишається непереможеним виробником системного фейкового контенту.

Андрій Курков, український письменник, викладач, кінематографіст, за власним визначенням «громадянин України й український письменник російського походження», запропонував власний підхід до проблеми інформаційного спротиву Москві: «Сьогодні путінська пропаганда потрапляє без перекладу: ми їхню мову знаємо, а вони нашої ні. Боротися симетрично нереально. Але протистояти всьому цьому можна й потрібно. Є інструменти

поза мовою, візуальне мистецтво – виставка фотографій або настінні газети, які добре пам'ятають на Донбасі, хоча про них уже забули у Києві й Харкові. На Донбасі дотепер існують стінгазети на підприємствах. Потрібно враховувати психологію реципієнтів інформації, працювати тими способами, які вони сприймають». Далі письменник доходить висновку: «Російська мова поза Росією є самостійним явищем. Але, як і у випадку франкофонії 150 років тому, Росія намагається використовувати російськомовність у своїх інтересах. Для обмеження можливостей Росії в Україні російську мову, точніше «українську російськомовність» потрібно визнати українською культурною власністю й взяти українських росіян під свій філологічний контроль. Наприклад, відкрити інститут російської мови під дахом Інституту мовознавства ім. Олександра Потебні, щоб фіксувати розходження ««української» російської мови» та ««російської» російської мови», працювати над створенням російськомовної України вже як власного явища, а не як частини загального «Русского мира» за межами Росії. Тим, кого тема російської мови в Україні дратує, хочу нагадати, що мова йде не про статус мови, а про мільйони українських російськомовних громадян, виборців, які, якщо їх ігнорувати або показувати як ворогів України, можуть вплинути на результат». Українська російська мова має стати інструментом боротьби проти самодержавства й усього того, що сьогодні асоціюється з «Русским миром» і російською елітою. Якщо цього не трапиться, то війна світоглядів автоматично перетворюється на війну мов. Точніше, війна мов у нас іде вже не перший рік тому, що українська російська мова недостатньо наповнена українськими і

європейськими змістами. Інша справа, що наша політична система є більш демократичною за російську, але багато у чому вона фейкова – через відсутність у ній ідеології. Відсутність ідеологічної політики, об'єднань людей за ідеологічним принципом є слабкістю України. Усі діючі політичні явища країни не асоціюються ні з якими політичними напрямками. От що таке «Батьківщина»? Це консервативна партія або ліберальна? Що таке «Опозиційний блок»? Тільки вкрай праві типу «Свободи» мають свою конкретну ідеологічну основу й збирають під свої прапори людей конкретного світогляду. У Криму у РФ вийшло досягти бажаного, але не вийшло в Харківській і Одеській областях. Люди відреагували на всі ці події як на вторгнення чужинців в Україну. На якій мові говорять чужинці – це не так і важливо, чужинець – явище психологічне, а не лінгвістичне». ⁶⁰ Попри полемічну загостреність промов Андрія Куркова, в його міркуваннях досить сенсу, щоб застосувати їх на сучасному етапі інформаційної війни, яка відрізняється не тільки своїм масштабом, але й новими засобами та методами, характерними тільки для унікального моменту нашого переходу до ери «пост-правди».

Висновки. Не зважаючи на певну систему заходів, направлених на обмеження інформаційного впливу Росії українськими владами та громадянським суспільством, він до сьогодні залишається значним. Перш за все тому, що побудова «інформаційних заслонів» у демократичному суспільстві завжди обмежується вимогами свободи слова. Крім того, оскільки в інформаційній війні не гинуть люди, така війна може бути соціально прийнятною, населення здебільшого не вбачає в ній загрози для себе.

Кремль намагається продовжувати політику провокування нестабільності в Україні, щоб торпедувати консолідацію українського суспільства. Російське керівництво буде перешкоджати створенню європеїзованої та орієнтованої на євроатлантичні структури України. Для досягнення цієї мети Кремль використовує потужний арсенал різноманітних засобів та інструментів як «жорсткої», так і «м'якої сили». Ситуація «пост-правди» є такою, що грань між ними розмивається, подекуди «тоне» у вирі різнонаправлених коментарів та інтерпретацій. Складається враження, що російські можновладці одержимі Україною. Для цього є кілька підстав: боротьба Кремля з кольоровими революціями, щоб не допустити повторення цього сценарію в Росії; погляд на Україну як російське дзеркальне відображення; «східнослов'янська» ідеологія; переконання Путіна, що Україна – це «штучно створена країна» й «держава, що провалилася». Росія давно веде війну з Україною у площині літератури та у кінематографі. У ЗМІ РФ зафіксувала образ інших пострадянських суспільств, як приклад країн, що стоять далеко позаду, тож сучасна кампанія стала продовженням того, про що йшлося завжди, а це полегшило їх завдання.

Але поточна російська кампанія була настільки агресивною та інтенсивною, що відвернула від себе значну частину українців, які на власні очі фіксували відхилення від *правди* того, що їм пропонувалося. Використовування таких вербальних символів як «фашисти – нацисти – хунта» підірвало довіру в українців, бо не відповідало реаліям їхнього життя. Хоча й після Євромайдану українці залишаються розділеною нацією, українське громадянське

суспільство, якщо під ним мати на увазі найбільш активну й організовану частину громадян, стало набагато більш мобілізованим. Можна навіть зробити висновок, що поточний конфлікт дав Україні національну ідею, відсутність якої так довго й болісно позначалася на процесі посткомуністичного розвитку нашої країни. Заборона російського інформаційного продукту стало ще одним кроком до своєрідного прощання з імперією/СРСР.

Тільки в умовах «пост-правди» Росія у 2014 р. могла переконати своє населення у необхідності анексії Криму й тільки завдяки цьому Путін отримав найвищий рейтинг, але після відключення російських телеканалів на території України їхня ефективність для впливу на українське населення звелася до мінімуму. Отже, РФ переплутала тактичний вигреш із стратегічним. Громадська думка Заходу попри активну антиукраїнську пропаганду РФ також поступово переходить на бік України. Причина криється в тому, що образ Росії як ворога є більш «звичним» для західного світу.

Отже, Україна виграла, хоча зробила для цього дуже мало. Гібридній стратегії Росії треба протиставляти «м'яку силу» демократії, яка складається зі здатності переконувати людей у тому, що свобода, вільний вибір засобів управління й ринкова економіка мають незаперечні переваги попри будь-які маніпуляції. Але одної «м'якої сили» мало – її необхідно доповнювати розвитком боєздатної армії, правової системи та системи безпеки, дійових державних інститутів та структур протидії інформаційним атакам.

-
- ¹ Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004), 11.
- ² H. Conley, *Russian soft power in the 21st century* (Washington: CSIS, 2011), 12.
- ³ Conley, 22.
- ⁴ Nicu Popescu and Andrew Wilson, *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood* (European Council on Foreign Relations, 2009), 29.
- ⁵ Jolanta Darczewska, *The Information War on Ukraine: New challenges* (Cicero Foundation Great Debate Paper, August 14, 2014), 16.
- ⁶ Popescu and Wilson, 29.
- ⁷ Popescu and Wilson, 37-38.
- ⁸ В. Д. Олішевська, “Есенція м’якої сили неліберальної демократії”, *Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки* 19:1(20) (2015), 139-145, доступ 3 вересня 2018, <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/39443/35577>, doi: 10.18524/2304-1439.2014.1(20).39443.
- ⁹ Олішевська.
- ¹⁰ Popescu and Wilson, 42.
- ¹¹ Darczewska, 6.
- ¹² Darczewska, 11-12.
- ¹³ Oleksiy Volovych, “The Agony of the Empire”, *Borysfen Intel*, 2014, accessed September 3, 2018, <http://bintel.com.ua/en/guests/agonija-imperii/>.
- ¹⁴ Oleksiy Volovich, “Battle of Ukraine”, *Borysfen Intel*, 2014, accessed September 3, 2018, <http://bintel.com.ua/en/guests/bitva-za-ukrainu/>.
- ¹⁵ Сергей Медведев, “Мания Украины”, доступ 3 вересня 2018, <http://www.strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment>.
- ¹⁶ В. Горбулін та О. Литвиненко, “Україно-російські відносини: зацікавлений погляд”, доступ 3 вересня 2018, <http://cfsp.org.ua/en/publications/papers/43-2010-01-27-15-29-08>.
- ¹⁷ М. Х. Ялі та І. В. Філенко, “Інформаційна політика Російської Федерації щодо України на початку ХХІ ст.”, *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 114:2 (2013), 15-20.
- ¹⁸ Ялі та Філенко.
- ¹⁹ Ялі та Філенко.
- ²⁰ Olga Pasitselska, “Ukrainian crisis through the lens of Russian media: Construction of ideological discourse”, *Discourse & Communication* 11(6) (2017), 606, DOI: 10.1177/1750481317714127.
- ²¹ Георгій Почепцов, *Сучасні інформаційні війни* (Київ: Києво-Могилянська академія, 2015), 168.
- ²² Почепцов, 451-2.
- ²³ Почепцов, 466.
- ²⁴ W. Schwartau, ed., *War in the information age: new challenges for US security policy* (Washington, 1997), 49.
- ²⁵ Почепцов, 470.
- ²⁶ Почепцов, 472.
- ²⁷ А. В. Манойло, *Государственная информационная политика в особенных условиях* (М.: МИФИ, 2003), 293.

- ²⁸ P. Norris, J. Curtice, D. Sanders, M. Scammell, and H. Semetko, *On Message. Communicating the campaign* (London, 1999), 9.
- ²⁹ Pasitselska, 595.
- ³⁰ “Третина новин на російському телебаченні присвячена Україні— дослідження УКМЦ”, доступ 3 вересня 2018, <http://uacrisis.org/ua/66976-grupa-z-analizu-gibridnih-zagroz-ucmc>
- ³¹ Почепцов, 480.
- ³² А. Евсеев, “Литературное творчество военных лидеров ДНР: попытка психоанализа”, доступ 3 вересня 2018, <http://psyfactor.org/psyops/girkin-berezin.htm>
- ³³ Почепцов, 481.
- ³⁴ Kuzio, *Putin’s War against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime* (University of Toronto, 2017), 76.
- ³⁵ Почепцов, 472.
- ³⁶ Kuzio, 291.
- ³⁷ УКМЦ, “Третина новин на російському телебаченні присвячена Україні”.
- ³⁸ УКМЦ.
- ³⁹ УКМЦ.
- ⁴⁰ Валерий Тишков, “Русский язык и русскоязычное население в странах СНГ и Балтии”, доступ 3 вересня 2018, http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkij_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html
- ⁴¹ “В обозах карателей униаты и раскольники продвигаются на восток Украины”, доступ 3 вересня 2018, <https://www.politnavigator.net/v-obozakh-karatelej-uniaty-i-raskolniki-prodvigayutsya-na-vostok-ukrainy.html>; “Воссоединение Украины с Россией состоится! В Москве пообещали очистить Украину от бандеровской мерзости”, доступ 3 вересня 2018, <http://antifashist.com/item/vossoedinenie-ukrainy-s-rossiej-sostoitsya-v-moskve-poobeshhali-ochistit-ukrainu-ot-benderovskoj-merzosti.html#ixzz5UGp4AoNC>; Аналитическая газета, “Кто придумал украинский язык”, доступ 3 вересня 2018, <https://anaga.ru/ukroyazyk.htm>; Владислав Мальцев, “Крестовый поход на православие: как униаты захватывают восток Украины”, доступ 3 вересня 2018, <https://ukraina.ru/exclusive/20180827/1020923660.html>; “Украинский кризис”, доступ 3 вересня 2018, https://ruxpert.ru/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81; “Украинский язык был искусственно создан в 1794”, доступ 3 вересня 2018, <https://politikus.ru/articles/65620-ukrainskiy-yazyk-byl-iskusstvenno-sozdan-v-1794-godu.html>; “Украинский язык — это русско-польский диалект”, доступ 3 вересня 2018, <https://oko-planet.su/politik/politikukr/75623-ukrainskiy-yazyk-eto-russko-polskiy-dialekt.html>.
- ⁴² Kuzio, 96.
- ⁴³ Kuzio, 218.
- ⁴⁴ Kuzio, 91.
- ⁴⁵ Kuzio, 323.
- ⁴⁶ Інтерв’ю з Артемом Филипенко, 15 травня 2017 р.

- ⁴⁷ Russia Today, “США являются вдохновителем переворота на Украине и помогают тренировать радикалов”, 15 березня, 2015, доступ 3 вересня 2018, <http://rt.com/news/240921-us-mastermindsukraine-putin>
- ⁴⁸ Reuters, Gabriela Baczinska and Cvetelia Colova, “Russia denies NATO's allegations of the presence of its troops in Ukraine”, November 12, 2014, доступ 3 вересня 2018, <http://www.reuters.com/article/2014/11/12/us-ukraine-crisis-russia-defence-ministr-idUSKCN0IW1L820141112>
- ⁴⁹ Министерство иностранных дел Российской Федерации, “Замечания и ответы на вопросы прессы министра иностранных дел Сергея Лаврова на совместной пресс-конференции с министром иностранных дел Исламской Республики Иран Мохаммадом Джавадом Зарифом”, 29 августа, 2014, доступ 3 вересня 2018, http://www.mid.ru/bdcomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/d0358d0b7a314fb044257d-460059b785.
- ⁵⁰ AFP, “Russia accuses the United States of ‘smear campaign’ over Ukraine”, July 25, 2014, доступ 3 вересня 2018, <http://news.yahoo.com/russia-accuses-us-smear-campaign-overukraine-161007782.html>
- ⁵¹ Reuters, Gabriela Baczinska, “Russia states that there is no evidence that it sends troops and weapons to the east of Ukraine”, January 21, 2015, доступ 3 вересня 2018, <http://www.reuters.com/article/2015/01/21/us-ukraine-crisis-lavrov-idUSKBN0KU12Y20150121>
- ⁵² Business Insider, Jeremy Bender, “Former NATO Commander: The new Russian offensive in Eastern Ukraine is imminent”, April 7, 2015, доступ 3 вересня 2018, <http://www.businessinsider.com/new-russian-offensive-in-ukraine-is-imminent-2015>
- ⁵³ Атлантична рада Сполучених Штатів, Максиміліан Чуперські, Джон Едвард Гербст, Еліот Гірінз, Аліна Полякова, Деймон Вілсон, “Ховаючись у всіх на очах. Війна Путіна проти України”, 2015.
- ⁵⁴ Guardian, Aleck Lun, “They have never been there: Russia's official silence for the families of troops killed in Ukraine”, January 19, 2015, доступ 3 вересня 2018, <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/19/russia-official-silence-for-families-troops-killed-in-ukraine>
- ⁵⁵ Атлантична рада Сполучених Штатів.
- ⁵⁶ Левада Центр, “Украинский кризис: действия руководства Украины и России”, доступ 3 вересня 2018, www.levada.ru/12-08-2014/ukrainskii-krizis-deistviya-rukovodstva-ukrainy-i-rossii
- ⁵⁷ УКМЦ, “Третина новин на російському телебаченні присвячена Україні”.
- ⁵⁸ Виктория Ермолаева, “Виталий Мартынюк: «Киев-Донбасс». Россия мощно отрабатывает на Украине новые методы хакерских атак”, доступ 3 вересня 2018, <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/rossiya-moshchno-otrabatyvaet-na-ukraine-novye-metody-hakerskih-atak-politolog>
- ⁵⁹ Почепцов, 473.
- ⁶⁰ Деловая столица, Александр Куриленко, “Андрей Курков: Украина должна сделать русский язык своей культурной собственностью”, доступ 3 вересня 2018, <http://www.dsnews.ua/politics/andrey-kurkov-putinu-ne-vazhno-cto-dumayut-ukrainskie-russkie--02012018220000>

РОЗДІЛ 3.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ: РОСІЙСЬКА ЗАГРОЗА, МІГРАЦІЯ Й ТРАГІЧНІ СОРОКОВІ РОКИ

(Анджей Шептицький)

Польща й Україна є двома великими країнами Центральної й Східної Європи, регіоном, який розташований між Німеччиною і Росією. Їх зближає аналогічний демографічний потенціал, незважаючи на різні релігійні традиції та моделі політичного й економічного розвитку. Польща успішно здійснила політичні й економічні перетворення, результатом яких стало приєднання до НАТО і ЄС. Україна залишилася країною, що лежить не тільки географічно, але й цивілізаційно між розширеними євроатлантичними структурами й Російською Федерацією.

За останні три десятиліття двостороннім відносинам було присвячено низку публікацій у Польщі¹ й в Україні.² Було проаналізовано комплексне минуле їхніх взаємин,³ «стратегічне партнерство», сформульоване в 1990-х рр.,⁴ взаємне сприйняття обох суспільств,⁵ можливий внесок Польщі в інтеграцію України з ЄС.⁶ З погляду на загальну тему цієї публікації (міжнародні відносини й зовнішня політика у еру «пост-правди»), а також на стан сучасних польсько-українських відносин, на цей час найбільш важливу роль відіграють наступні три питання: загроза з боку Росії, українська міграція до Польщі й суперечки стосовно трагічного минулого обох націй у 1940-х рр. XX ст.

Загроза з Росії. Експансіоністська політика Росії є життєво важливою загрозою як для України, так і для Польщі. У випадку з Україною це стало очевидним з 2014 р., коли Росія, порушуючи міжнародне право, анексувала Крим, а потім почала проти України неоголошену війну на Донбасі.

У своїй політиці Польща керується двома принципами, сформульованими одним із творців Другої Речі Посполитої Ігнатієм Дашиньським і американським політологом польського походження Збігнєвом Бжезинським: «Не може бути вільної Польщі без вільної України й вільної України без вільної Польщі»;⁷ «зберігаючи контроль над Україною, Росія може (...) прагнути ролі лідера експансіоністської євразійської імперії».⁸

У 1991-2004 рр. польсько-українське співробітництво не було за направленістю антиросійським. З погляду України, воно було логічним доповненням проросійської зовнішньої політики – як у часи правління Леоніда Кучми, так і в 2010 р. при Вікторі Януковичу. Через погіршення відносин із західними державами (справа Юлії Тимошенко) її влада була змушена зміцнювати відносини з Росією; однак, вона не бажала співпрацювати тільки з Російською Федерацією, й у цьому контексті Польща виявилася зручним партнером: на відміну від західних країн, вона розуміла внутрішню ситуацію в Україні. Слід зазначити, що вже у цей період Росія вживала обмежені дії, спрямовані на розкол Польщі й України.⁹ Польща й Україна також ініціювали деякі проекти, спрямовані на зміцнення їхньої незалежності від Росії: флагманським був проект будівництва трубопроводу «Одеса – Броди – Полоцьк – Гданськ». Передбачалося, що він дозволить передавати каспійську (азербайджанську) нафту в

обхід Росії через Україну в Польщу, а потім через польський порт у Гданську в країни Західної Європи. На практиці ж цей проект не був реалізований.¹⁰

Після «Помаранчевої революції» відбулися значні зміни. Політична криза показала, що незважаючи на різницю в потенціалі Польщі й Росії, можна говорити про суперництво або, принаймні, про розбіжність інтересів між двома країнами у їх відносинах з Україною. Польща брала активну участь у розв'язанні кризи в Україні в 2004 році й президент Александер Квасьневський був одним з учасників «круглого столу», який привів до мирного завершення «Помаранчевої революції», повтору другого туру президентських виборів й, таким чином, до приходу на посаду президента Віктора Ющенка.¹¹ Президент Польщі сказав із цього приводу: «Росія без України – це краще, ніж Росія з Україною».¹² Росія негативно відреагувала на таку позицію, що привело до погіршення польсько-російських відносин.¹³ У Росії вважали, що в Януковича «вкрали перемогу»,¹⁴ і події «Помаранчевої революції» були результатом спланованої діяльності США та інших західних країн, у тому числі Польщі, спрямованих проти Росії.¹⁵ Політика нової української влади носила помірковано антиросійський характер, і Польща підтримувала цю діяльність. Наочним прикладом цього були зусилля по включенню України до Плану дій щодо членства в НАТО напередодні саміту Північноатлантичної ради в Бухаресті у квітні 2008 року, однак, ці зусилля закінчилися невдачею, що можна вважати успіхом Росії.

У серпні 2008 року, у зв'язку з російсько-грузинською війною, склалося загальне переконання про загрозу з боку

Росії й необхідності протидії їй. У цей час президенти Качиньський і Ющенко відправилися у Тбілісі разом з лідерами Литви, Латвії й Естонії для підтримки президента М. Саакашвілі.¹⁶ Україна оголосила про заходи щодо скорочення присутності Чорноморського флоту Росії в Криму, хоча вони не були реалізовані на практиці.¹⁷ Найбільш примітним був той факт, що в листопаді 2008 р. міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський, виступаючи у Вашингтоні, застеріг від повторення грузинського сценарію в Україні. Він мав на увазі насамперед Крим, приналежність якого Україні періодично викликала сумніви в російських політиків. За словами Сікорського, ця ситуація призвела б до серйозної кризи в Європі; при цьому будь-яка наступна спроба змінити кордони в Європі повинна вважатися загрозою її безпеці й зустріти адекватну відповідь країн Північноатлантичного альянсу.¹⁸ Фактично Сікорський зробив далекоглядний висновок, що НАТО має стати гарантом територіальної цілісності України через загрозу з боку Росії.

У наступні роки важливою метою зовнішньої політики України стало підписання угоди про асоціацію з ЄС. Хоча переговори з цього питання були успішно завершені в 2011 р., Європейський Союз відмовлявся від підписання документу через справу Тимошенко. Як показали події 2013 р., українська влада вела свого роду подвійну гру: з одного боку, вона офіційно підтримала співробітництво з ЄС, з іншого, фактично зміцнила відносини з Росією, що у підсумку привело до відмови Януковича підписати угоду про асоціацію з ЄС.

Польща підтримувала прийняття цього документа протягом усього періоду. Польська влада виходила з припущення, що реалізація в Україні *acquis communautaire* підтримає модернізацію української економіки, обмежить корупцію й підвищить прозорість політичного життя. Відповідно, Росія втратить частину своїх інструментів впливу на Україну.¹⁹

Переломним моментом у політиці України й Польщі щодо Росії був 2014 рік. Україна стала жертвою російської агресії, що докорінно вплинуло на сприйняття Росії в цій країні. З іншого боку, Польща відкинула поміркованість і відкрито висловила свою заклопотаність із приводу російської політики – як щодо України, так і всього регіону. Ці побоювання не були необґрунтованими, тому що й Україна, й Польща стали жертвами російських акцій, відомих під спочатку вкинутим журналістами визначенням «гібридна війна».

Хоча сама концепція ніколи не була точно визначеною, можна вказати на конкретні дії Росії стосовно кожної країни. У випадку України, Росія проводила як традиційні воєнні операції (анексію Криму), так і стратегію проксі-війни: нерегулярні, псевдо-партизанські збройні групи (Донбас), використання злочинної й терористичної діяльності, кібератаки; російські й проросійські медіа активно формували образ постреволюційного уряду як «фашистів» і «хунти». Аналогічні заходи були проведені в медіа-просторі західних країн.²⁰

Одною з цілей цієї інформаційної операції стала Польща. Росія діяла в Польщі через політичні сили, які були лояльні до РФ (Національний рух, частина середовища партії

«Право і Справедливість», позапарламентська партія «Зміна»), проросійські кола й неурядові організації «кресов'яків» (колишніх жителів східних земель Другої Польської республіки, тепер України та Білорусі, та їх нащадків), аналітичні центри (Європейський центр геополітичного аналізу), сайти й особи, які працюють в Інтернеті («тролі»), комп'ютерні програми («боти»). Деякі з цих організацій отримують фінансову підтримку Росії, інші діють більше з ідеологічних міркувань.

Головна мета Росії полягала в тому, щоб розділити Польщу й Україну, головним чином через загострення історичних суперечок.²¹ Слід зазначити, що Росія не обмежувалася діяльністю в інформаційній сфері. У 2014-2017 рр. було щонайменше кілька випадків вандалізму, а іноді й тероризму, спрямованого проти польських об'єктів в Україні й українських об'єктів у Польщі (спустошення цвинтаря українських і польських жертв злочинів НКВД у Биковні, під Києвом, обстріл з протитанкового гранатомета польського консулату в Луцьку, руйнування пам'ятника на українському цвинтарі в Пікулицях біля Перемишля). Вважаємо, що ці події надихалися Росією, про що свідчить насамперед той факт, що російські ЗМІ першими повідомляли про них.²² Більшість виконавців цих подій не були виявлені; але у результаті вони помітно сприяли погіршенню двосторонніх взаємин.

В умовах загрози з боку Росії Польща й Україна почали наступні дії. Насамперед, Польща вжила заходів для підтримки дипломатичних зусиль України на міжнародній арені. Вона часто критикувала агресивну політику Росії як на міжнародному рівні,²³ так і на рівні ЄС, й зажадала введення

санкцій проти Росії з боку ЄС, хоча такі дії неодмінно впливали на польську економіку.²⁴ По-друге, Польща вжила заходів для матеріальної підтримки України. Україна вважала, що отримає зброю з Польщі, але позиція як польських політичних еліт, так і експертів в цьому питанні була стриманою.²⁵ Польща боялася негативної реакції з боку Росії. По-третє, були вжиті заходи щодо зміцнення двостороннього співробітництва у сфері оборони. У цьому контексті слід згадати про створення польсько-українсько-литовської бригади LITPOLUKRBAT (2014) та співробітництво у галузі озброєнь. У 2014 р. Укроборонпром підписав меморандум з польською компанією Lubawa про поставку в Україну жилетів, устаткування для солдатів, у тому числі шоломів і взуття.²⁶ Обидві компанії також вирішили створити нове підприємство – Lubawa Ukraine, хоча на практиці воно ще не почало свою діяльність.²⁷ Улітку 2016 р. консорціум, створений польською компанією WB Electronics і українським Spectechnoexport, виграв тендер на поставку ракет середньої дальності R-27P1 для польських винищувачів МиГ-29. У грудні 2016 р. «Укроборонпром» і польська компанія WB Electronics S.A. підписали угоду про співробітництво в галузі створення нових моделей ракетно-пускових установок «земля-земля» і «земля-повітря».²⁸ Крім того, у листопаді 2017 р. у Варшаві було відкрито «Платформу НАТО – Україна» щодо протидії гібридним загрозам, яка стала ключовим елементом пакета допомоги, прийнятого роком раніше лідерами країн Північноатлантичного союзу.²⁹

Паралельно з діяльністю на державному рівні, під час Євромайдану, а потім конфлікту між Росією й Україною,

з'явилися нові риси у соціальній сфері. З одного боку, почалася нова хвиля мігрантів з південно-східної України до Польщі. З іншого боку, польські НУО вживали заходів, щоб допомогти жертвам кривавих подій у Києві, а потім у війні на Донбасі.³⁰

Українська міграція у Польщу. Важко точно виявити кількість українців, які проживають у Польщі. Це пов'язано як з їхнім різним правовим статусом, так і з тим, що українська міграція є ротаційною. Українські робітники приїжджають у Польщу на кілька місяців, а потім вертаються до своїх родин в Україні.

Громадяни України є найбільшою групою іноземців у Польщі. Наприкінці 2015 р. вони становили 1/4 іноземців з дійсними картами побуту у Польщі.³¹ У 2016 р. 74% дозволів на постійне проживання стосувалося громадян України.³² Число українців, що приїжджають до Польщі як мігранти або для короткострокового перебування, систематично зростає. Про це свідчить кількість віз, виданих громадянам цієї країни. Більшість дозволів на тимчасове проживання в 2016 р. були видані у зв'язку з роботою (71%).³³ На практиці у Польщі працює не менше мільйона українських громадян.³⁴ У 2017 р. було зареєстровано 1,71 мільйона заяв про намір довірити роботу громадянинові України – це найпопулярніша форма зайнятості мігрантів з України.³⁵ Ці дані не включають мігрантів, що працюють у Польщі незаконно. За дослідженнями з 2015 р. 45,6% мігрантів з України мають постійну роботу, 47,9% – непостійні робочі місця; тільки невелика частина з них веде власний бізнес або залишається безробітною.³⁶

Польському ринку праці потрібні робітники з України через поступове старіння польського суспільства й міграцію польських громадян у більш розвинуті країни ЄС (Великобританію, Ірландію, Німеччину). З іншого боку, у випадку України міграція є проблемою на соціальному рівні, оскільки вона сприяє демографічному спаду, що спостерігається після розпаду СРСР. Матеріальна вигода від міграції – це приватні фінансові трансферти. За оцінками Національного банку Польщі, в 2015 р. робітники з України заробили біля 1,9 млрд. євро, з яких 1,2 млрд. були переведені в Україну.³⁷

Приплив великої групи мігрантів викликає проблеми, більшість із яких характерні для міграційних процесів у європейських країнах. Українські мігранти працюють у середньому 54 години на тиждень.³⁸ Вони заробляють менше, ніж працівники з Польщі, хоча зі збільшенням їх числа українці також краще орієнтуються на польському ринку праці. Мігрантів іноді звинувачують, що вони забирають робочі місця, «призначені для поляків», хоча на практиці вони заповнюють пробіл на ринку праці.³⁹ Є випадки порушення прав робочих мігрантів з України (несумісний з польським законодавством трудовий договір, відсутність медичної допомоги, відсутність оплати за виконану роботу).⁴⁰ Деякі із правих кіл, особливо з проросійською орієнтацією, звинувачують українських мігрантів у націоналістичних поглядах, що в контексті складної історії польсько-українських відносин нібито є загрозою для Польщі.⁴¹

Українські мігранти стали помітним компонентом польського суспільного життя, особливо із часів

Євромайдану, коли вони активно протестували на вулицях польських міст спочатку проти відмови українською владою підписати угоду з ЄС, а потім проти агресії Росії. Вони створили свої власні структури, що діють незалежно від організації української меншини у Польщі. Гарним прикладом є Фонд «Наш вибір», власник Варшавського українського дому, де періодично проводяться різні ініціативи, присвячені Україні, а також видається часопис «Наш вибір», призначений для українських мігрантів у Польщі. Сьогодні українські мігранти в Польщі не займаються політичною діяльністю (виключенням була Вероніка Марчук, юрист і телеведуча, яка безуспішно намагалася пройти у Європейський парламент у 2014 р. за списком Демократичного лівого союзу – Унії праці).

Незважаючи на масштаб феномену української міграції у Польщу, Польща не має міграційної стратегії. Такий документ був прийнятий Радою міністрів у 2012 р. У документі пропонуються конкретні рішення у правовій галузі міграції, протидії нелегальній імміграції, захисту іноземців у Польщі та їх інтеграції.⁴² Документ був анульований у 2017 р., оскільки, на думку нової влади, він не відповів на виклики, пов'язані з міграційною кризою.⁴³ У результаті в Польщі немає комплексних рішень, що може призвести до хаотичної й непередуманої діяльності у цій важливій для Польщі галузі.

Особливим випадком є вже згадана «Карта поляка»⁴⁴, що за задумом польської сторони ставить метою зміцнення зв'язків Польщі з поляками, які живуть у пострадянських країнах. Щоб одержати «Карту поляка», ви повинні довести, що ви є поляком, або що ваші предки були поляками, або

представити сертифікат польської організації, що підтверджує вашу активну участь у діяльності на благо польської мови й культури чи то польської національної меншини. Власник «Карти поляка» має право працювати у Польщі без подачі заявки на одержання дозволу, отримувати освіту, виходячи з аналогічних принципів, яких дотримуються польські громадяни (отже, безкоштовно у випадку проходження навчання польською мовою, денною формою, у державних університетах). «Карта поляка» не заміняє польського громадянства, але дозволяє одержати постійну посвідку на проживання, якщо власник має намір оселитися у Польщі.⁴⁵ «Карта поляка» стала дуже популярною в Україні через можливості, які вона пропонує. За даними з 2016 р., її одержало майже 70 тисяч осіб.⁴⁶ «Карта поляка» заслуговує на двозначну оцінку. Вона повинна була стати інструментом для відновлення зв'язків із поляками на Сході, особливо в країнах, де, як і в Україні, заборонено мати подвійне громадянство. Однак, проблема полягає в тому, що багато людей використовують її для одержання доступу до постійної посвідки на проживання в Польщі або доступу до допомоги, хоча в них немає реальних зв'язків з Польщею й вони не почувають себе представниками польської національної меншини.

До 2015 р. приплив українських громадян у Польщу не був предметом публічних дебатів у Польщі. Ситуація змінилася з міграційною кризою й приходом до влади в Польщі «Права і Справедливості». Хоча на Польщу не вплинув масовий приплив біженців і іммігрантів із країн Північної Африки й Близького Сходу, ця партія ефективно використовувала антиміграційну риторику під час виборчої

кампанії 2015 р., що принесло їй подвійну перемогу на президентських і парламентських виборах. Уряд ПіС сформулював тезу, що «в Польщі налічується мільйон біженців з України»,⁴⁷ що мало виправдати відмову Польщі від приймання біженців, як потрапили в Італію та Грецію. Ця теза була фундаментально неправильною: у 2013-2016 рр. 36 громадян України одержали статус біженця у Польщі. Більшість заяв на цей статус відкидаються, оскільки, на думку польської влади, жертви анексії Криму або війни на Донбасі (найчастіше саме вони подають заявку на одержання статусу біженця в Польщі) не змушені залишати свою батьківщину: вони можуть жити в інших регіонах України, де їхній безпеці нічого не загрожує.⁴⁸ Теза про «мільйон біженців» була негативно сприйнята українською дипломатією, яка нагадала: громадяни України, що живуть у Польщі, «працюють, вчаться, платять податки і якоюсь мірою сприяють розвитку польської економіки».⁴⁹

Трагічні 1940-ві роки. Історичні проблеми сьогодні є найбільш складною темою в польсько-українських відносинах. Ця ситуація є результатом історії обох країн, різної історичної пам'яті поляків і українців і, нарешті, ролі історичної політики, що зростає як в Польщі, так і в Україні. Суперечки між двома країнами виникають особливо по 1940-х рр., періоду Другої світової війни та її наслідків.

Після змін 1989-1991 рр. історичні питання не відігравали першорядної ролі у двосторонніх відносинах. Ця ситуація багато в чому була обумовлена важливістю проблем, з якими країни зіштовхнулися на початку 1990-х рр. Обидві країни прагнули одержати повний суверенітет, крім того, Польща прагнула одержати членство в західних

об'єднаннях, що дозволило їй покинути «сіру зону», у якій вона виявилася після розпаду комуністичного блоку, а для України пріоритетом було будівництво держави й нації. Обидві країни також зіштовхнулися з економічною кризою. У цьому контексті двостороннє співробітництво було для них важливішим. Польська влада також вважала, що будівництво нової демократичної держави повинне ґрунтуватися на осуді помилок минулого, як комуністичного періоду, так і більш ранніх. Важливу роль у цьому контексті відіграли концепції, сформульовані командою паризького щомісячника «Культура»: «Оскільки згода і єдиний фронт поневолених націй є основною умовою ліквідації – у сприятливій ситуації – російського імперіалізму, ми повинні завірити українців і литовців не тільки в тому, що ми не будемо заявляти про повернення Вільнюса й Львова, але й про те, що ми не будемо брати ці міста, навіть якщо обставини будуть сприятливі для нас».⁵⁰ Українська стратегія «Культури» також критично відображала польсько-українську історію, всебічно представляла українську культуру, деконструювала міф про її відсталість, систематично спостерігала за змінами, що відбувалися в Україні, й намагалася впливати на них. «Культура» представляла політичні й культурні зусилля української еміграції, і, нарешті, заклопотаність ситуацією з меншинами: польською в Україні й українською у Польщі.⁵¹ Відбиттям цього підходу була декларація сенату Польщі в серпні 1990 р.; у ній операція «Вісла» була засуджена як прояв принципу колективної відповідальності у тоталітарних режимах.⁵² Влада незалежної України, що походила з комуністичної номенклатури, не надавала великого значення польсько-українській історії, про яку, до того ж, вона мало

що знала. Тому з прагматичних причин вона погодилася з позицією Польщі. Очевидна здатність долати історичне минуле вважалася майже зразковою поведінкою, особливо у порівнянні з країнами колишньої Югославії, де історичні конфлікти й сподівання окремих націй та їхніх націоналістичних лідерів призвели до найбільшого збройного конфлікту в Європі після Другої світової війни.⁵³

Ситуація змінилася у другій половині 1990-х рр. Значною мірою з польської ініціативи й під тиском частини польського суспільства почався польсько-український діалог із спільної історії, який проводився на науковому, соціальному й, нарешті, політичному рівнях. У цій першій галузі найважливішим досягненням стала серія польсько-українських семінарів з двосторонніх відносин, у результаті яких була видана серія «Польща – Україна. Важкі питання».⁵⁴ У соціальній сфері, крім неурядових активістів, таких як Яцек Куронь і Мирослав Маринович, церкви зіграли важливу роль. На особливу увагу заслуговує лист греко-католицьких єпископів України й римо-католицьких єпископів Польщі під назвою «Мир між народами можливий», у якому містилося відоме формулювання з листа польських єпископів до німецьких 1965 р.: «Ми вибачаємо й просимо прощення».⁵⁵

На політичному рівні ініціатива належала президентам Александру Квасьневському й Леоніду Кучмі, а потім Леху Качиньському й Віктору Ющенку. У травні 1997 р. президенти обох країн прийняли заяву про згоду й примирення, закликаючи до стратегічного партнерства між двома країнами: «Пам'ятаймо минуле, але думаймо про майбутнє».⁵⁶ У липні 2003 р. за участю Квасьневського й Кучми у селі Павлівка (Волинська область) відбулися

церемонії, присвячені 60-річчю волинської трагедії. Всупереч очікуванням польської сторони, український президент не вибачився перед загиблими, а лише висловив «жаль до всіх поляків, які стали жертвами цієї трагедії».⁵⁷ Участь України в цьому заході виходила більше з прагматизму, ніж зі щирого переконання у його необхідності й правильності: це сприймалося як жест для Польщі, чия підтримка на міжнародній арені була необхідна Кучмі. Симптоматичним був той факт, що координатором організації торжеств у Павлівці й офіційним річником примирення був тодішній голова Адміністрації президента України й в той же час відомий проросійський олігарх Віктор Медведчук.⁵⁸

Процес примирення був продовжений президентами Качиньським і Ющенком. У травні 2006 р. обидва лідера зустрілися у Павлокомі (Підкарпатське воєводство), щоб відкрити пам'ятник, присвячений 366 українцям, які в січні 1945 р. загинули на цьому місці від рук Армії Крайової. У квітні 2007 р. обидва лідери взяли участь у торжествах у Варшаві, присвячених 60-річчю операції «Вісла». На відміну від попередніх торжеств, останні були закритими, що стало провісником проблем, які виникли між двома країнами. У лютому 2009 р. Качиньський і Ющенко зустрілися в Гуті Піняцькій (Львівська область), де в результаті пацифікаційної акції загинули від 600 до 1500 поляків.

Крах процесу примирення відбувся у 2009-2010 рр. У липні 2009 р. Сейм прийняв резолюцію, присвячену пам'яті поляків з південно-східних земель Речі Посполитої, де було вписано, що «антипольські дії українського підпілля носили характер етнічної чистки».⁵⁹ У вересні 2009 р. президент Польщі не відвідав зі своїм українським колегою села

Сахринь (Люблінське воєводство), українські жителі якого загинули у 1944 р. від рук польського підпілля (Армії Крайової та «Батальйонів хлопських»). Нарешті, у січні 2010 р. президент Ющенко, що йшов уже у відставку, дав Степану Бандері, лідерові фракції ОУН-б,⁶⁰ звання Героя України.

Зміни у двосторонніх відносинах були обумовлені головним чином внутрішньою політикою обох країн. У Польщі соціальні зміни, що пішли по завершенні процесу трансформації, кульмінацією якої став вступ Польщі в ЄС (2004 р.), а також активна політика президента Качиньського сприяли збільшенню активності й важливості так званих «кресових середовищ», тобто людей, що походять зі східних районів Другої Польської республіки та їх нащадків. Ці кола вважали, що польська політика ігнорує трагедію польського населення на Волині й вимагали більш рішучої політики щодо України з цього приводу.⁶¹ В Україні Ющенко також ініціював активнішу історичну політику, прагнучи зміцнити державу й націю завдяки посиленням на козацьку традицію, трагедію голодомору (1932-1933) і, нарешті, боротьбу за незалежність, очолювану УПА. Ющенко намагався використати останній елемент особливо наприкінці свого президентства, коли він намагався виграти вибори у 2010 р. Також в обох країнах відігравали роль зовнішні фактори, тобто взаємне розчарування у процесі примирення. У Польщі росло переконання, що історична політика щодо України у дусі примирення не принесла відчутних результатів. Україна у свою чергу не розуміла, чому її стратегічний партнер, Польща, відкидає право України визначати своїх героїв і ослабляє двосторонні відносини через історичні суперечки.

Поразка Ющенка у 2010 р. ослабила зростаючий конфлікт, але процес примирення, безсумнівно, було загальмовано. У 2013 р. Янукович не супроводжував свого польського колегу Броніслава Коморовського, який відвідав Волинь, щоб відзначити 70-річчя трагедії. Це відповідало тодішній лінії польської влади, яка не бажала спільних торжеств на найвищому рівні, визнаючи формулу, розроблену у часи Квасьневського й Кучми, контрпродуктивною. Польський сейм прийняв резолюцію, у якій волинська трагедія була визначена як «етнічна чистка».⁶² Але польські парламентарії не наважилися визнати події 1943-1944 рр. «геноцидом» з побоювання негативного впливу такого формулювання на відносини з Україною. Діалог тривав на соціальному рівні. Улітку 2013 р. Українська греко-католицька церква й Римсько-католицька церква в Польщі прийняли спільну декларацію: «Сьогодні ми віддаємо данину поваги й почитаємо пам'ять тих українців і поляків, які ризикували життям, рятували своїх побратимів від смерті або іншим способом захищали їх у ці драматичні часи. Ми молимося разом за вічний спокій для всіх безневинних жертв, що загинули в 1943 р. на Волині».⁶³

Історичний конфлікт вступив у нову фазу після «Революції Гідності» в Україні (2013-2014 рр.) й президентських та парламентських виборів у Польщі в 2015 р. В Україні символи й традиції УПА стали популярними через її боротьбу за незалежність, насамперед проти Радянського Союзу. У Польщі було ініційовано історичну політику, спрямовану на відновлення в країні й за кордоном знань про «історичну правду», незалежно від наслідків такої політики для відносин з іншими державами. У квітні 2015 р.

Верховна Рада України прийняла так звані «історичні закони». Їхня головна мета полягала в тому, щоб продовжити процес декомунізації у сфері політики й історичної пам'яті.⁶⁴ Один з них зустрів різку критику в Польщі: він визнавав членів ОУН і УПА борцями за незалежність, а також передбачав покарання за їхню образу й критику їхньої діяльності.⁶⁵ У липні 2016 р. Сейм Польщі прийняв резолюцію про волинську трагедію; ці події – на відміну від 2013 р. – були тепер позначені як «геноцид».⁶⁶ У тому ж році в Польщі відбулася прем'єра художнього фільму «Волинь» режисера Войцеха Смажовського, відомого своїми виразними образами. В Україні фільм планував показати Польський інститут, але показ було скасовано у зв'язку із попередженням української влади, що це може викликати соціальні заворушення.⁶⁷ На початку 2018 р. парламент Польщі вніс зміни до Закону про Інститут національної пам'яті. У результаті, ІНП має займатися злочинами не тільки нацистів та комуністів, але й «українських націоналістів і членів українських організацій, які співробітничали із Третім рейхом».⁶⁸

Політизація історичних питань у взаєминах стала не тільки перешкодою співробітництву, але й інструментом політичної боротьби. Представники Польщі заявили, що прославлення УПА й сучасна історична політика України перешкодить її інтеграції з ЄС.⁶⁹ Українська сторона обвинуватила Польщу, маючи на увазі Росію у першу чергу, коли висловила думку, що «багато хто прагне використовувати політичні спекуляції».⁷⁰

Обидві сторони періодично здійснювали спроби вийти з глухого кута у сфері історичної політики. У жовтні 2016 р.

обидва парламенти прийняли декларацію про пам'ять і солідарність. Парламентарії Польщі й України вшанували мільйони жертв, що постраждали під час Другої світової війни, і засудили зовнішніх агресорів, які намагалися знищити їхню незалежність; висловили впевненість у необхідності активізувати історичні дослідження, сприяти дружбі й співробітництву між дослідниками й стримувати сили, що ведуть до суперечок між обома країнами; визнали, що агресивна політика Росії щодо України створює загрозу миру й безпеці в усьому світі; підтримали прагнення України вступити у НАТО.⁷¹ Однак, подібні ініціативи лише обмежено вплинули на поліпшення клімату у двосторонніх відносинах.

Слід підкреслити, що діалог, а останнім часом суперечка щодо польсько-української історії носить не тільки двосторонній характер. Позиції як польської, так і української сторін не є внутрішньо однорідними. Гжегож Мотика, один із провідних дослідників діяльності підпільних українських організацій і польсько-українських відносин у 1940-х рр.,⁷² вирізняє дві основні тенденції в Польщі, коли справа стосується оцінки польсько-українського конфлікту: «академічний», що підкреслює важливість безстороннього дослідження (Ришард Тожецький),⁷³ та «кресово-національний», що значною мірою посиляється на пам'ять про свідків подій, категоричних у своїх висновках (Владислав та Ева Семашко).⁷⁴ Представники першої течії виступають за співробітництво з Україною, прагнуть поглибленої польсько-української дискусії з історії, визнають право українців боротися за незалежність, але засуджують антипольські акції ОУН-УПА. Прихильники другої

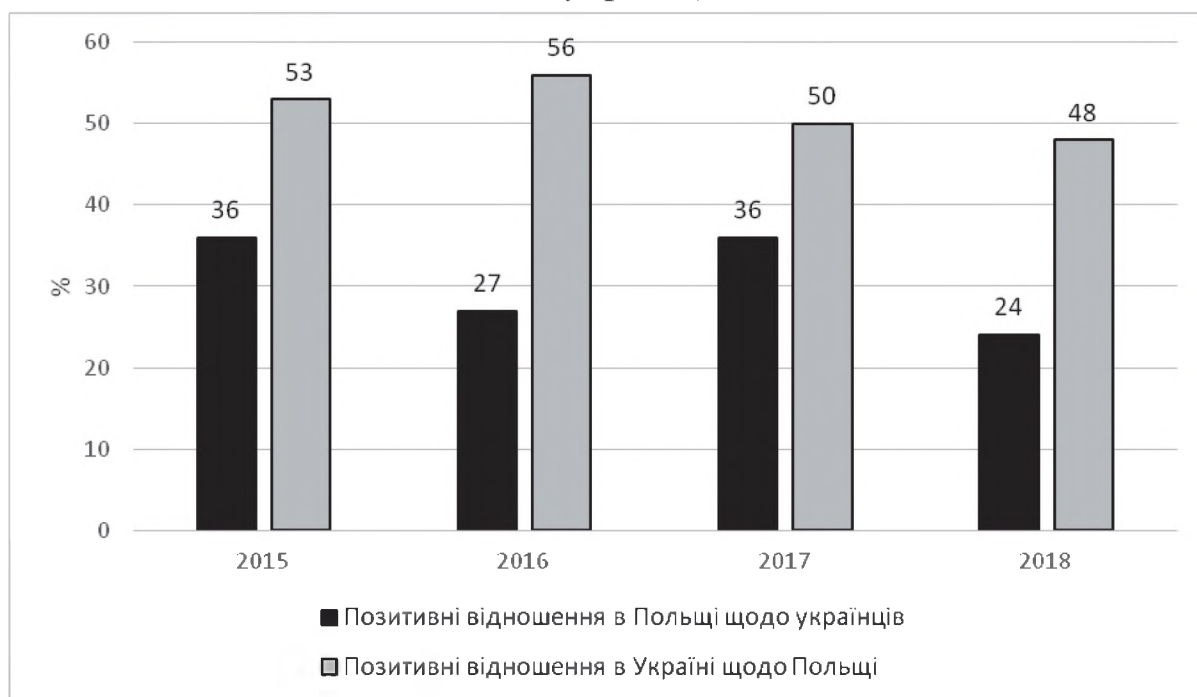
виступають проти співпраці з Україною, доки вона не визнає «геноцид» (за рішенням Сейму Польщі про волинську трагедію).⁷⁵ Обидва варіанти відіграють активну роль не тільки в науковій і журналістській сфері, але й у політичній сфері, де, як показано, «національно-прикордонний» дискурс усе більше формує політику Польщі щодо України на шкоду «академічному» дискурсу.

З української сторони, говорить Мотика, можна вирізнити три основні підходи: «офіційний», «національний» і «ліберальний». Перший з них, «офіційний», був сформований напередодні 60-річчя волинської трагедії у 2003 р. Його центральним припущенням була «моральна симетрія» («симетрія» провини й жертв) під час польсько-українського конфлікту в 1940-х рр. Це припущення вважалося поступкою Польщі, оскільки поляки відповідають за більшість лих, які протягом сторіч терпіли українці.⁷⁶ Цей дискурс у підсумку був підхоплений другою течією, «національною», яка представляє події 1940-х рр. як польсько-українську війну, в ході якої обидві сторони робили військові злочини, якщо не в кількісному, то, принаймні, в якісному вираженні.⁷⁷ В Україні також є «ліберали», але й серед них відсутні історики, які б негативно ставилися до боротьби УПА за незалежність чи оцінювали б волинську трагедію як «геноцид».

Крім того, слід враховувати РФ, яка намагається використовувати польсько-український історичний конфлікт для поглиблення розбіжностей між двома країнами. Російські ЗМІ, спрямовані на польськомовну аудиторію, й проросійські організації, що діють у Польщі, просувають імідж України як антипольської країни, в якій домінує ідеологія

«бандеризму».⁷⁸ Вони також загрожують полякам новою «волинською різаниною».⁷⁹ З іншого боку, російські й проросійські ЗМІ в Україні залякують вимогами про повернення нерухомості своїм колишнім польським власникам⁸⁰ й навіть територіальними претензіями з боку Польщі.⁸¹

Взаємне відношення поляків і українців

Джерело: Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні, останнє відновлення: липень 2015 р., доступ 21 березня 2018 р. http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_poll_082015_ua.pdf; Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні, останнє відновлення: березень 2016 р., доступ 21 березня 2018 р. http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_obschestvenno-politicheskikh_vzglyadov_v_ukraine_mart_2016.html; Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні, останнє відновлення: грудень 2017 р., доступ 21 березня 2018 р. https://www.iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/Ukraine%202017_12%20official_UA.pdf; Małgorzata Omyła-Rudzka, red., «Stosunek do innych narodów», Komunikat z badań 37 (2018), доступ 21 березня 2018 р. http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_024_37.PDF

Історичний конфлікт також впливає на взаємне сприйняття поляків і українців, зокрема тих, хто працює або вчиться в Польщі. Після «Революції Гідності» у Польщі можна спостерігати спад симпатії до українців, пов'язаний з історичними суперечками. В Україні, де більше респондентів заявляють про «теплі почуття» до поляків, аналогічна тенденція також має місце. За іншими дослідженнями, Польща посідає друге місце серед країн, у яких респонденти-українці прагнули б влаштуватися на роботу (13,1%), відразу після Німеччини (13,6%), хоча це друга країна після Росії, де респонденти бояться проявів ворожості стосовно українців.⁸²

Висновки. Аналіз сучасних польсько-українських відносин доводить, що у найважливіших питаннях Польщу й Україну поєднують взаємодоповнюючі, а іноді й спільні інтереси. У політичній і стратегічній сфері експансивна політика Росії є загрозою для обох країн. До 2014 р. ця загроза була частково гіпотетичною; оскільки Росія захопила Крим і веде негласну війну на Донбасі, російська загроза стала основним предметом політики безпеки як Польщі, так і України. В економічній і соціальній сфері найбільш важливим питанням з погляду обох країн є наявність у Польщі зростаючої групи мігрантів з України, що приїжджають у сусідню країну у першу чергу з комерційними цілями. Присутність українських мігрантів у Польщі приносить конкретні вигоди кожній країні (заповнення пробілу на ринку праці в Польщі, фінансові перекази мігрантів з Польщі в Україну); водночас є певні проблеми («витік мізків» з України, передбачувана конкуренція українців з місцевими працівниками в Польщі).

Найважливішою загрозою для двосторонніх відносин є символічні проблеми, взаємне сприйняття й неправильні висновки, а також використання цих проблем у політичних цілях як місцевими гравцями в Польщі та Україні, так й іноземними (Росія). Квінтесенцією цих проблем є польсько-українські суперечки з спільної історії часів Другої світової війни. На науковому рівні польські й українські історики вивчали ці проблеми вже понад два десятиліття; ці роботи – як на національному, так і на двосторонньому рівні – повинні тривати. Основна проблема, однак, полягає в іншому. Поляки й українці не визнають, що історична пам'ять носить змінний і суб'єктивний характер, а окремі групи (у нашому випадку кожна із проаналізованих країн) пам'ятають ті самі події по-різному. Такий стан справ не повинен дивувати, тому що колективна пам'ять є ключовим елементом ідентичності кожної соціальної групи.⁸³ У результаті поляки не можуть вимагати, щоб українці відмовилися від своєї колективної пам'яті й національних героїв, так само як і українці не повинні вимагати, щоб поляки забули про свої страждання. Історична політика, сформована обома державами, повинна вміло поєднувати очікування електорату й закордонних партнерів; на жаль, в останні роки електорат став головним пріоритетом.

У результаті, незважаючи на спільні інтереси, ми спостерігаємо погіршення взаємного сприйняття в обох країнах. Це взаємно неправильне сприйняття, мистецьки використовуване, зокрема, російською пропагандою, є найбільшою проблемою для майбутнього відносин між двома країнами.

-
- ¹ Piotr Kuspys, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Polityka. Gospodarka. Wojsko. Sektor pozarządowy* (Kraków: Instytut Studiów Strategicznych, 2009).
- ² Олена Бориняк, Марта Валяк, Ігор Гурак, red., *20 років польсько-українських відносин. Разом чи окремо?* (Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013).
- ³ Ryszard Torzecki, *Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993).
- ⁴ Andrzej Podraza, Wojciech Gizicki, red., *Strategiczne partnerstwo Polski i Ukrainy* (Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, 2008).
- ⁵ Joanna Fomina et al., *Polska – Ukraina. Polacy – Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę* (Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2013).
- ⁶ Artur Adamczyk, Kamil Zajączkowski, red. *Poland in European Union: Adjustment and Modernisation. Lessons for Ukraine* (Warsaw: Centre for Europe, University of Warsaw, 2012).
- ⁷ Aleksander Kolańczuk, „Ukraiński zryw niepodległościowy w latach 1917 – 1920. Droga URL do sojuszu z Polską oraz losy ukraińskiej emigracji wojskowej”, in *Polska. Ukraina. Osadczuk*, red. Bogumiła Berdychowska, Ola Hnatiuk (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej), 122.
- ⁸ Zbigniew Brzeziński, *Wielka Szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej* (Warszawa: Bertelsmann Media, 1998), 114.
- ⁹ Adam Michnik, „Rany Wołynia”. *Gazeta Wyborcza*, 10 – 1, listopada 1995.
- ¹⁰ Michał Wawrzonek, „Projekt rurociągu Odessa – Brody – Płock jako element polsko-ukraińskiego «partnerstwa strategicznego»”, in Podraza, Gizicki, 36–45.
- ¹¹ Marek Menkiszak, „L’engagement polonais en Ukraine au cours de la «Révolution orange»”, *Défense nationale*, 10 (2005): 128–138.
- ¹² Aleksander Kwaśniewski, „Misja kijowska”, *Polityka*, 18 grudnia 2004.
- ¹³ Adam Eberhardt, „Poland's Relations with Russia”, *Yearbook of Polish Foreign Policy*: 115 – 131.
- ¹⁴ Константин Затулин, „Борьба за Украину: что дальше?”, *Россия в глобальной политике*, 3/1 (2005): 83.
- ¹⁵ Сергей Кара-Мурза et al., *Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко...* (Москва: Алгоритм, 2005).
- ¹⁶ Andrzej Szeptycki, „Poland’s Policy Regarding Ukraine”. *Yearbook of Polish Foreign Policy* (2009): 153.
- ¹⁷ Roman Kupchinsky, „Ukraine And The Conflict In South Ossetia”, *Eurasia Daily Monitor*, 11 sierpnia 2008, dostęp 8 marca 2018, <https://jamestown.org/program/ukraine-and-the-conflict-in-south-ossetia/>.
- ¹⁸ Radosław Sikorski, „Address by His Excellency Mr. Radosław Sikorski Minister of Foreign Affairs of Poland «The Barack Obama Promise: A European View»”, 19 listopada 2008, dostęp 8 marca 2018, http://www.mfa.gov.pl/en/news/aktualnosc_23143.
- ¹⁹ Andrzej Szeptycki, „Dwie wizje Ukrainy”, *Rzeczpospolita*, 4 października 2010.
- ²⁰ Jolanta Darczewska, *The Anatomy of Russian Information Warfare. The Crimean Operation, a Case Study* (Warsaw: Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2014), dostęp 6 marca 2018, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/the_anatomy_of_russian_information_warfare.pdf; Marcel Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian*

Foreign Policy (Lanham: Rowman – London: Littlefield, 2015); Christopher Paul, Miriam Matthews, *The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model. Why It Might Work and Options to Counter It* (S. n.: Rand Corporation, 2016), dostęp: 6 marca 2018,

http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE198/RAND_PE198.pdf

²¹ Andrzej Szeptycki, „Trolle na informacyjnym froncie wojny krymskiej”, in Syci Polacy patrzą na Ukrainę, red. Łukasz Jasina (Warszawa: Kultura Liberalna, 2015), 99–106.

²² Michał Kacewicz, „Nienawiść, czyli komu służy niszczenie ukraińskich pomników?”, ostatnia zmiana 2 listopada 2016, dostęp 8 marca 2018, <http://www.newsweek.pl/opinie/pomniki-upa-w-polsce-niszczenie,artykuly,399876,1.html>; Paweł Kost, „Zamach w Łucku: dlaczego Rosja skutecznie psuje relacje polsko-ukraińskie? [3 czynniki]”, ostatnia zmiana 30 marca 2017, dostęp 8 marca 2018, <http://www.newsweek.pl/opinie/pomniki-upa-w-polsce-niszczenie,artykuly,399876,1.html>.

²³ Andrzej Duda, „NATO wysyła jasny sygnał solidarności. Wywiad dla PAP”, ostatnia zmiana 7 lipca 2017, dostęp 15 listopada 2017, <http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/szczyt_nato_2016/prezydent_rp_andrzej_duda_nato_wysyla_jasny_sygnal_solidarnosci_wywiad_dla_pap_;jsessionid=ECB40813D301F815302A3A9996002288.cmsap5p>.

²⁴ Jarosław Cwiek-Karpowicz, Stanislav Secieru, ed., *Sanctions and Russia* (Warsaw: Polish Institute of International Affairs, 2015), 33.

²⁵ Filip Bryjka, „Euroatlantyckie wsparcie wojskowe dla Ukrainy”, in Bezpieczeństwo europejskie po szczycie NATO w Warszawie, red. Paweł Turczyński (Kraków: Wydawnictwo LIBRON - Filip Lohner, 2017), 175–177; Tomasz Szulc, „Krytyczna ocena zasadności i możliwości wsparcia sprzętowo-technologicznego przez Polskę armii ukraińskiej”, *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego* 9/2 (2015), 151–166.

²⁶ Paweł Kost, *Polsko-ukraińska współpraca przemysłowo-obronna. Korzyści i wyzwania*, ostatnia zmiana 28 listopada 2015, dostęp 7 marca 2018, <http://www.defence24.pl/polsko-ukrainska-wspolpraca-przemyslowo-obronna-korzysci-i-wyzwania>.

²⁷ Даріуш Матерняк, Приватний сектор польської «оборонки»: потенціал і перспективи, ostatnia zmiana 10 stycznia 2017, dostęp 7 marca 2018, <https://defence-ua.com/index.php/statti/2201-pryvatnyy-sektor-polskoyi-oboronky-potentsial-i-perspektyvy>.

²⁸ „Ukraina i Polska opracowują plany z zakresu współpracy przy budowie systemu obrony przeciwlotniczej”, ostatnia zmiana 27 marca 2017, dostęp 6 marca 2018, <https://wschodnik.pl/biznes/item/10786-ukraina-i-polska-opracowuja-plany-z-zakresu-wspolpracy-przy-budowie-systemu-obrony-przeciwlotniczej.html>.

²⁹ „Poland to start NATO-Ukraine coop re hybrid threats - security bureau”, ostatnia zmiana 25 października 2017, dostęp 8 marca 2018, <http://en.bbn.gov.pl/en/news/621,Poland-to-start-NATO-Ukraine-coop-re-hybrid-threats-security-bureau.html>.

³⁰ „Wyniki konkursu «Pomoc humanitarna na Bliskim Wschodzie i Ukrainie 2016»”, dostęp 8 marca 2018,

<https://www.polskapomoc.gov.pl/Wyniki,konkursu,Pomoc,humanitarna,na,Bliskim,Wschodzie,i,Ukrainie,2016,2521.html>.

³¹ „Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 4 stycznia 2016 roku)”, dostęp 14 marca 2018, <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/UKRAINA-04.01.2016-r..pdf>.

³² „Zestawienie liczbowe dotyczące postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców w 2016 roku”, dostęp 14 marca 2018, <https://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/2016-biuletyn-roczny.xls>.

³³ „Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 14.05.2017)”.

³⁴ Jakub Bińkowski, *Ukraińska imigracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy* (Warszawa: Warsaw Enterprise Institute, Wojnowice – Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2017), 24.

³⁵ „Oświadczenia – rok 2017”, dostęp 14 marca 2018, https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/cudzoziemcy%20pracujacy%20w%20polsce/Oswiadczenia%20-%20rok%202017.xlsx.

³⁶ Chmielewska, Dobroczek, Puzynkiewicz, *Obywatele Ukrainy*, 15.

³⁷ Chmielewska, Dobroczek, Puzynkiewicz, *Obywatele Ukrainy*, 5.

³⁸ Chmielewska, Dobroczek, Puzynkiewicz, *Obywatele Ukrainy*, 21.

³⁹ Chmielewska, Dobroczek, Puzynkiewicz, *Obywatele Ukrainy*, 29.

⁴⁰ Myroslava Keryk. *Working in Poland: violations of the labour rights of Ukrainian migrants in the construction and services sectors* (S. I: Fundacja „Nasz wybór”, n. d.), dostęp 14 marca 2018, <http://pl.naszwybir.pl/wp-content/uploads/sites/2/2018/03/streszczenie-online.pdf>.

⁴¹ Andrzej Zapałowski, „Imigranci ukraińscy w Polsce – czyli groźba powoli tykającej bomby”, ostatnia zmiana 16 lutego 2017, dostęp 14 marca 2018, <https://pl.sputniknews.com/polska/201702164851532-Sputnik-Polska-Ukraina-migranci>.

⁴² *Polityka Migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania*, ostatnia zmiana 21 kwietnia 2012, dostęp 14 marca 2018, <https://www.mswia.gov.pl/download/1/15243/PMPprzyjetaprzezRadeMinistrow31lipca20122.pdf>.

⁴³ „Potrzebne jest stworzenie nowej polityki migracyjnej”, ostatnia zmiana 20 marca 2015, dostęp 14 marca 2018, <https://www.mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/15912,Potrzebne-jest-stworzenie-nowej-polityki-migracyjnej.html>.

⁴⁴ „Ustawa o Karcie Polaka”, 7 września 2007, dostęp 14 marca 2018, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20071801280/U/D20071280Lj.pdf>.

⁴⁵ „Ustawa o cudzoziemcach”, 12 grudnia 2003, dostęp 14 marca 2018, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130001650/U/D20131650Lj.pdf>.

⁴⁶ „Posiadacze Karty Polaka łatwiej osiedlą się w Polsce - wchodzi w życie nowela ustawy, depecha PAP”, dostęp 14 marca 2018, http://www.ms.gov.pl/pl/aktualnosci/msz_w_mediach/posiadacze_karty_polaka_latwiej_osiedla_sie_w_polsce_wchodzi_w_zycie_nowela_ustawy_depesza_pap_z_dnia_2_wrzesnia_2016_r_?jsessionid=A176DAA2369239C5F0F259E2A50FE976.cmsap1p.

- ⁴⁷ „Debata w Parlamencie Europejskim z udziałem premier Beaty Szydło”, ostatnia zmiana 19 stycznia 2017, dostęp 14 marca 2018, <https://www.premier.gov.pl/mobile/wydarzenia/aktualnosci/debata-w-parlamencie-europejskim-z-udzialem-premier-beaty-szydlo.html>.
- ⁴⁸ Piotr Stachańczyk, Odpowiedź na interpelację nr 34795 w sprawie sytuacji obywateli Ukrainy, ubiegających się o status uchodźcy lub o pobyt tolerowany w Polsce, ostatnia zmiana 19 października 2015, dostęp 14 marca 2018, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=357E5D96>.
- ⁴⁹ „Polska Agencja Prasowa: Ambasador Ukrainy: Ukraińcy w Polsce to nie uchodźcy”, ostatnia zmiana 20 stycznia 2016, dostęp 14 marca 2018, <http://poland.mfa.gov.ua/pl/press-center/publications/4196-polska-agencja-prasowaambasador-ukrainy-ukraicy-w-polsce-to-nie-uchodcy>.
- ⁵⁰ Jerzy Mieroszewski, „Polska «Ostpolitik»”, in Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów, red. Paweł Kowal, Jan Ołdakowski, Monika Zuchniak (Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008), 306.
- ⁵¹ Bogumiła Berdychowska, „Ukraina w «Kulturze»”, in Zamiłowanie do spraw beznadziejnych. Ukraina w „Kulturze” 1947 – 2000, red. Bogumiła Berdychowska (Paryż: Instytut Literacki Kultura – Instytut Książki, 2016): 8.
- ⁵² Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie akcji „Wisła”, 3 sierpnia 1990, dostęp 20 marca 2018, http://ksi.home.pl/archiwaprzelomu/obrazy/AP-6-1-1-30_44.PDF.
- ⁵³ Timothy Snyder, Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999 (Sejny, Pogranicze, 2006), 14.
- ⁵⁴ Zob. Romuald Niedzielko red., Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918-1947”, Warszawa 22-24 maja 1997, tomy 1–2 (Warszawa: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej : Związek Ukraińców w Polsce, 1998) i kolejne.
- ⁵⁵ Pokój między narodami jest możliwy. List biskupów greckokatolickich Ukrainy i rzymskokatolickich Polski z okazji aktu wzajemnego przebaczenia i pojednania 2005, ostatnia zmiana 19 czerwca, <http://episkopat.pl/pokoj-miedzy-narodami-jest-mozliwy>.
- ⁵⁶ „Wspólne oświadczenie prezydentów Polski i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu obu narodów”, 21 maja 1997, dostęp: 19 marca 2018, http://www.pwin.pl/Publikacje/biu3_151.pdf.
- ⁵⁷ „Kuczma nie przeprosił”, ostatnia zmiana 11 lipca 2003, dostęp 19 marca 2018, <http://zw.com.pl/arttykul/131433.html>.
- ⁵⁸ Wiktor Medwedczuk, „Wołyń, nasz wspólny ból”, Gazeta Wyborcza, 24 kwietnia 2003.
- ⁵⁹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich, 27 lipca 2009, Monitor Polski 47/684 (2009).
- ⁶⁰ Указ Президента України „Про присвоєння С. Бандері звання Герой України”, 20 stycznia 2010, dostęp 20 marca 2018, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>.
- ⁶¹ Por. Tadeusz Isakowicz-Zaleski, Przemilczane ludobójstwo na Kresach (Kraków: Małe Wydawnictwo, 2008).
- ⁶² „Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie uczczenia 70 rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu Jej ofiarom”, ostatnia zmiana 12 lipca 2013, dostęp 20

marca 2018, <http://www.msz.gov.pl/resource/978285e3-5684-4fcb-8d7e-d0a8bfdb0fdb:JCR>.

⁶³ Światosław Szewczuk et al., Deklaracja, ostatnia zmiana 28 czerwca 2013, dostęp 20 marca 2018, <http://episkopat.pl/deklaracja/>.

⁶⁴ Tadeusz Olszański, „Ukraine: ambitious de-Communisation laws”, Analyses, 15 kwietnia 2015, dostęp 20 marca 2018, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-04-15/ukraine-ambitious-de-communisation-laws>.

⁶⁵ Закон України „Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті”, 9 kwietnia 2015, dostęp 20 marca 2018, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.

⁶⁶ Uchwała w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945, 22 lipca 2016, dostęp 20 marca 2018, http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/uchwaly/625_u.htm.

⁶⁷ Jagienka Wilczak, „Wołyń” zakazany na Ukrainie. To bardzo zła wiadomość”, ostatnia zmiana 17 października 2016, dostęp 20 marca 2018, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1679678,1,wolyn-zakazany-na-ukrainie-to-bardzo-zla-wiadomosc.read>.

⁶⁸ „Ustawa o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary”, 26 stycznia 2018, Dziennik Ustaw 369 (2018).

⁶⁹ Witold Waszczykowski, „Nasz przekaz jest bardzo jasny: z Bandera do Europy nie wejdziecie”, ostatnia zmiana 3 lipca 2017, dostęp 20 marca 2018, <https://wpolityce.pl/polityka/347083-waszczykowski-dla-wsieci-o-stosunkach-polsko-ukrainskich-nasz-przekaz-jest-bardzo-jasny-z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie>.

⁷⁰ Профіль Петра Порошенка на Фейсбуці, ostatnia zmiana 22 lipca 2016, dostęp 20 marca 2018, <https://www.facebook.com/petroporoshenko/posts/815996781868049>.

⁷¹ „Deklaracja Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy”, 26 października 2016, Monitor Polski, 1016 (2016).

⁷² Grzegorz Motyka, Ukraińska partyzantka 1942-1960: działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006); Grzegorz Motyka, Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011).

⁷³ Ryszard Torzecki, Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993).

⁷⁴ Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko, Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia: 1939-1945 (Warszawa: von Borowiecky, 2000), tomy 1–2.

⁷⁵ Grzegorz Motyka, Wołyń 43': polsko-ukraiński konflikt pamięci, in Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe, red. Nicolas Maslowski, Andrzej Szeptycki (Warszawa: s. n, w druku).

⁷⁶ Михайло Коваль, Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) (Київ: Альтернативи, 1999).

⁷⁷ Володимир В'ятрович, Друга польсько-українська війна (Київ: Києво-Могилянська академія, 2011).

⁷⁸ Konrad Rękas, „Poroszenko i Bandera”, ostatnia zmiana 26 czerwca 2014, dostęp 21 marca 2018, <http://www.geopolityka.org/komentarze/1771-afganistan-huntingtonowski-swiat-w-pigulce-nowe-rozdanie>. Piotr Radtke, „Ukraina broni katów banderowskich (wideo)”, ostatnia zmiana 30 listopada 2017, dostęp 21 marca 2018, <https://pl.sputniknews.com/blogs/201711306820595-ukraina-broni-katow-banderowskich-sputnik/>.

⁷⁹ Waław Balcerowicz, „Czy Polacy chcą nowej Rzezi Wołyńskiej?”, ostatnia zmiana 31 października 2015, dostęp 21 marca 2018, <http://geopolityka.org/komentarze/waclaw-balcerowicz-czy-polacy-chca-nowej-rzezi-wozynskiej>.

⁸⁰ Виктор Тимофеев, „Польша решила вернуть себе костелы в Украине, что дальше – реституция?”, ostatnia zmiana 7 listopada 2017, dostęp 21 marca 2018, <https://kp.ua/politics/591482-polsha-reshyla-vernut-sebe-kostely-v-ukrayne-chto-dalshe-restytutsiya>; Александр Хроленко, „Польша готовится к реституции Украины”, ostatnia zmiana 20 kwietnia 2015, dostęp 21 marca 2018, <https://ria.ru/analytics/20150420/1059801612.html>.

⁸¹ Юрий Баранчик, „Польша готовит основания для территориальных претензий к Украине”, ostatnia zmiana 29 stycznia 2018, dostęp 21 marca 2018, <https://regnum.ru/news/2373182.html>.

⁸² Юлія Мостова, Сергій Рахманін, „Чому українці покидають свою країну”, ostatnia zmiana 27 stycznia 2018, dostęp 21 marca 2018, https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html.

⁸³ Andrzej Szeptycki, „Pamiętać o przeszłości, myśleć o przyszłości”, in Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe, red. Nicolas Masłowski, Andrzej Szeptycki (Warszawa: s. n, w druku).

РОЗДІЛ 4.

РЕГІОНАЛЬНЕ КОНСТРУЮВАННЯ В ГЕОПОЛІТИЦІ ЗАХІДНИХ СУСІДІВ УКРАЇНИ

(Світлана Коч, Юлія Узун)

Постановка проблеми. Трансформації територіально-політичних систем відомі як націоналізація, регіоналізація, глобалізація, доцентрові та відцентрові процеси відтворюють розвиток глобальної світової соціальної системи. Амбівалентні оцінки розвитку в еру пост-правди обумовили запровадження терміну «глокалізація» з метою демонстрації дії принципу діалектики, відомого як заперечення-заперечення. З одного боку, очевидними є тенденції глобалізації, що передбачають долання кордонів, лібералізацію прикордонних режимів, дію наднаціональних систем координації. З іншого – формування наднаціональних систем сприяє новій регіоналізації, яка підтримується політичними силами, що формують стратегії регіоналізму, впливаючи на зовнішньополітичні доктрини.

Деволюція у Великій Британії, автономізація Іспанії, регіоналізація Італії, криза федералізму Бельгії обумовили дослідження процесів інституційного та територіального реформування в працях Вернона Богданора, Бернара Берроуза, Джефрі Дентона, Брайна Сміта, Даніеля Елайзера, Хуана Лінца, Альфреда Степана та ін. На фоні детериторіалізації ХХІ століття зросла популярність націонал-протекціонізму, що проявилось в обґрунтуванні феноменів «багаторівневого урядування», «спільного/подвійного суверенітету» та заміну традиційної

«методології націоналізму» на «методологію дослідження рівнів територіально-політичного утворення» в роботах Майкла Кітінга, Нейла Уокера, Метью Фліндерса, Лісбет Хугте, Гарі Маркса, Чарлі Джеффрі. Новітній регіоналізм як процес децентралізації національних утворень представлений у роботах Рода Родса, Пола Кармайкла, Дженіса Макміллана та Ендрю Массі, Джона Адамса та Пітера Робінсона, Енді Торнлі і Пітера Ньюмана, Бруно де Вітте. Він формується на основі філософії постмодерну та концепції мережевого суспільства з метою додання національно-державного протекціонізму та централізму. Такою було логіка створення Євросоюзу, відома як «Європа регіонів». Реконструкція Європи обумовила запит на економічні новації та концептуальні ідеї щодо регіонального та глобального розвитку. Конкурували ідеї Робера Шумана, Жана Моне, Ріхарда Куденгофе-Калергі, Шарля де Голля, «нових правих» (Х. Зінгера, М. Майнрада, А. де Бенуа, ін.), «нових лівих» (Д. Горовіца, Н. Чомські, П. Андерсона, ін.).

Концепція «Європи автономних регіонів» Жана Моне у 1950-ті рр. спиралася на принцип субсидіарності. Посилення регіонів в умовах створення загальноєвропейських структур мало послабити роль національних держав та їхніх кордонів. Ідея «Європи вітчизн» Шарля де Голля, передбачала створення об'єднання національних держав. Амбівалентність процесів інтеграції обумовила популярність обох концепцій.

З одного боку, політичні еліти стримували денационалізацію в процесі інтеграції, з іншого – в процесі посилення наднаціональних інститутів і створення в 1992 р. ЄС, ідея «Європи регіонів» розвивалася в межах ідеології адміністративно-територіальної, бюджетної та політичної

децентралізації, що обумовило такі її форми як: деволюція, девістиція, дерегуляція, деконцентрація. Децентралізацію було визнано стратегією збереження різноманіття, демократизації управління та підвищення його ефективності.

Територіально-політичну реструктуризацію диктує економічна криза. Стратегічні документи ОЕСР і ЄС будуються на визнанні можливостей глобального розвитку через посилення конкурентоспроможності економік, що залежить від осмислення розвитку на принципах «розумної спеціалізації», «інноваційного потенціалу регіонів», з метою «отримання синергетичного ефекту» і «гармонійного розвитку без дублювання пріоритетів».¹

Криза, яка актуалізує децентралізацію та регіоналізацію, стимулює зростання популізму та націоналізму з характерними для них протекціонізмом, унітаризмом, централізмом та імперіалізмом. Останній проявляється закликами щодо відновлення «історичної справедливості», права на «повернення територій». Євро-комісар з регіональної політики ЄС Корина Крету у Доповіді зазначає, що «сильна Європа не буде досягнута без реалізації субсидіарності», бо економіка стає регіональною, а регіональні актори дієвими через наближеність до бенефіціарів. Асамблея Європейських регіонів закликає розвивати ідеї Ж. Моне: демонструвати «політичний голос регіонів Європи», міжрегіональне співробітництво, підтримку субсидіарності між регіональними, національними та наднаціональними рівнями.² Відтак, контекстами актуальності зовнішньополітичного регіоналізму є: 1) регіоналізм як політична стратегія щодо створення децентралізованої системи багаторівневої взаємодії

територіально-політичних систем різного рівня (муніципального, регіонального, національного, транс-регіонального, наднаціонального); 2) регіоналізм як політична практика долання національних кордонів з метою реалізації геополітичних стратегій.

Вплив регіоналізму на зовнішньополітичні доктрини Румунії, Молдови, Угорщини, Словаччини та Польщі.
«Національний модерн», який з 1990-х рр. характеризує розвиток країн пострадянського простору, увійшов у концептуальне протиріччя з ідеями європейського постмодерну і процесами детериторіалізації та регіоналізації. Концепцію Ж. Моне звинуватили у: 1) «лоскутизації» та «послабленні» Європи в умовах конкуренції трьох світових центрів (Ж. Тіріар, Й. Лохаузен, ін.); 2) спрямованості на реалізацію «Пан'європейського союзу» та підтримку рухів консерватизму та монархізму; 3) ліквідації національних суверенітетів та кордонів з метою відтворення «Четвертого» Рейху (Д. Белл, Дж. Міршаймер). У 1990-ті рр. активізувалося зростання геополітичних та конспірологічних версій формування доктрин зовнішньої політики, які вплинули на поширення сфери дії феномену «пост-правди».

Країни постсоціалістичного табору на етапі самовизначення прагнули національного суверенітету, територіальної, етнонаціональної консолідації. Тому унітаризм для Східної Європи став конституційним принципом адміністративно-територіального устрою. Ідеї Ж. Моне підтримувалися офіційними стратегіями зовнішньої політики, що формувалися ліберально-демократичними

парламентськими силами, які збалансовували євроінтеграційний рух та національні прагнення.

Неофіційні зовнішні стратегії, артикульовані радикальними силами, формувалися на основі геополітичних уявлень про можливості регіональної наднаціональної суб'єктності, побудованої навколо домінуючого центру. Регіоналізм постав політикою розширення геополітичного контролю над просторами пограниччя, які належать країнам-сусідам. Риторика щодо «втрачених» територій та захисту прав «етнічних своїх» спостерігається у більшості країн, чий межі змінювалися останніми сторіччями. Відбувся зсув від ідей «культури без кордонів» до руйнації територіального статус-кво.

Геополітика ери «пост-правди» виходить з того, що простір вже не є об'єктивною даністю або передумовою діяльності політичних акторів, він набуває рис соціального конструкту, або політичного інструменту. Рухи за об'єднання «втрачених» чи «етнічних» земель з'явилися в кожній державі, які мають спільні кордони з Україною. Геополітичні концепції «розширення», або «відновлення» реалізуються через створення умов для довгострокового культурно-політичного впливу на населення регіонів через емоційні звернення до пам'яті, заклики до відновлення «справедливості», «правди» або «права». Нова форма монополізації суспільної думки через епатаж та оперування емоціями, стереотипами стала можливою у зв'язку із ростом політичного впливу малих груп, діаспор, локальних і регіональних систем, через розмивання соціальних норм і руйнацію системи ліберальної демократії з її об'єктивізмом. Систематична робота зі свідомістю етнічних і регіональних

громад дозволяє формувати історичну та регіональну пам'ять, створювати умови для формування політичної лояльності через спільні етнічні та історичні коріння.

Зупинимося на практиках геополітичного конструювання, які реалізуються в українському прикордонні державами - сусідами.

Територіальне «відродження» Румунії передбачає повернення до зони впливу територій Північної Бессарабії із Придністров'ям (Молдова), Південної Бессарабії – Буджаку, Північної Марамурешчини, Буковини та Герцаївського краю, гирла та островів Дунаю (Україна).

Уніонізм як сфера впливу обирає «втрачені» території, які в практичній ідеології представлені як «тимчасово окуповані». Про це свідчить встановлення Парламентом Румунії в 2017 р. свята «Дня об'єднання з Бессарабією» (27 березня). Парламентарі вважають, що це історичний початок об'єднання Румунії і Молдови. У пам'ятних традиціях України, Росії та Молдови ця дата була позначена як «День окупації Бессарабії».

Ідеологію уніонізму обґрунтували Октавіан Гога, Ніколае Йорга, Олександру Куза, Іоан Ністор, Костянтин Джуреску, Георгій Бретіану та ін. У статті «Європейська роль румунського народу» Джуреску у 1943 р. визначав роль Румунії як «елементу порядку» на кордоні зі світом «варварів», окреслив контури ціннісного конфлікту, який став підґрунтям формування альтернативного вектору історичної правди.³ Елементом створення емоційного сприйняття «права» на простір є симуляція безперервності присутності. У 1941 р. на конференції у Бухаресті, щодо румунської політики в Трансністрії, Джуреску стверджував:

«Під Україною слід розуміти лише північну територію з центром у Києві... Землі, розташовані на схід від Дністра, були заселені сотні років тому румунами, що дає нам незаперечне право на цей регіон».⁴ Г. Бретіану зазначав, що «природні кордони» Румунії – в степах України. Подібне тлумачення кордонів Румунії є у І. Ністора в працях «Національна політика єдності» (1923); «Придністровські румуни» (1925); «Внески до відносин між Молдовою та Україною» (1933).

Європейський пост-модерн змінив актуальний простір взаємодії політичних акторів: інформаційний простір взяв на себе функції простору географічного – «пост-факти» набули здібності породжувати політичну реакцію. Нові якості інформаційного середовища почали проявлятися у вигляді оформлення політики залучення колишніх співвітчизників до сфери контролю держави.

У Румунії формування державної політики щодо колишніх/майбутніх співвітчизників розпочалася з 2007 р. після прийняття Закону «Про підтримку румунів у всьому світі» (2007).⁵ Закон «Про румунське громадянство» (1991) співвітчизниками називає всіх, хто на підставі «права ґрунту» має можливість довести наявність родичів, які народилися на території Румунії до 1940 року.⁶ Закон «Про спрощення надання громадянства особам, які проживали на території Румунії до 1940 р.» діє з 2009 р. Наявність «румунських громадян» на території Одеської та Чернівецької області дає привід Румунії підіймати питання від збільшення румунських шкіл до перегляду спірних моментів на українсько-румунському кордоні. «Концепція національної безпеки

Румунії» закріплює мету захисту румунських громадян, їх прав та свобод.⁷

Завдяки паспортизації відбувається легалізація еміграції в ЄС та перетворення населення прикордонних регіонів у політично лояльних до Румунії громадян. «Нові румуни» часто є володарями множинного громадянства (українського, румунського, болгарського, російського, молдовського та ін.), бо дотримуються ідей «прагматичного уніонізму», коли внаслідок системної політичної кризи, таким чином набувають квиток в Євросоюз. Отже, історична та етнокультурна близькість населення регіону актуалізується економічними та соціальними мотивами.

Румунія на офіційному рівні не має територіальних претензій до України та Молдови і заявляє лише про підтримку їх інтеграції до ЄС, де кордони між державами мають символічний характер. Завдяки транскордонній активності населення прикордонних регіонів відбувається розширення інформаційного та соціокультурного просторів, де «присутність» Румунії зростає. Інтенсивність цього процесу підсилюється за рахунок державної політики щодо «закордонних румун». Протягом трьох десятиліть створені інституційні та правові механізми її впровадження. Перша структура – Рада з проблем румунів за кордоном при прем'єр-міністрові з'явилася у 1995 р. У 1998 р. діяв Державний підрозділ держбезпеки для румунів за кордоном, а в 1999 р. – Відділ взаємин з румунами за кордоном. З 2005 р. політика щодо румунських громад за кордоном здійснювалася структурами, підпорядкованими прем'єр-міністрові.⁸ У 2017 р. для захисту прав румунських меншин було створено «Міністерство румун звідусіль».⁹

У парламентському циклі 2016-2020 рр. румунські діаспори представлені чотирма депутатами і двома сенаторами. У парламенті Румунії є комітети, що займаються проблемами «румунів звідусіль»: «Комісія румунських громад за межами країни» в Палаті депутатів і «Комісія румунів звідусіль» у Сенаті. Палата депутатів забезпечує роботу «Конгресу румунів за кордоном». Уряд Румунії в 2017 р. прийняв «Національну стратегію для румунів звідусіль».¹⁰ Документ містить програму підтримки «румунів звідусіль» на період 2017-2020 років. Вона адаптована до потреб двох типів діаспор «історичних» та «мобільних» з метою збереження їхньої ідентичності. У Стратегії зазначені проблеми закордонних громад: «відсутність репрезентативності і погана громадська участь у приймаючих суспільствах, при високій інтеграції на індивідуальному рівні». Уряд формулює завдання: «стимулювання розвитку регіонів, які населені румунськими меншинами, зміцнення зв'язку з Румунією і підтримки цих громад». У 2016 р. Програма підтримки Діаспори профінансована на 30 млн. євро.¹¹

Політика «маленьких кроків» по відношенню до Бессарабії та Північної Буковини, яку реалізує влада Румунії, орієнтована на перспективу інтеграції цих територій спочатку в культурний та економічний простір, а потім уже і в політичний. Ця робота реалізується через гранти, культурні заходи, паспортизацію, освітні проекти, релігійне питання. Ще в 2006 р. прийнято Закон «Про режим надання грантів для програм, проектів та заходів з підтримки румун та їх організацій»,¹² а в 2016 р. Закон «Про створення румунських громадських центрів за кордоном».¹³ Створено мережу

церковних організацій. За словами Предстоятеля Румунської Православної Церкви в Україні в 2016 р. Українське православне вікаріатство об'єднало 32 храми та 3 монастирі.¹⁴ Символічна присутність Румунії у просторі «втрачених» регіонів стає «наполегливою» – показовою є дискусія про встановлення пам'ятника маршалу Авереску в с. Озерному.¹⁵

Робота з діаспорами Румунії реалізується і за допомогою неурядових організацій. Так, «Громадянська платформа «Aştiunea 2012» об'єднала майже 40 тис. структур, які орієнтовані на формування суспільної думки про спільне політичне майбутнє на територіях Молдови, Придністров'я, Румунії, України. Акції Платформи підтримують: «Нові права», «Нові босяки», «Залізна гвардія» і «Легіон» - «І», «Міжнародна асоціація «За Бессарабію і Буковину», «Ліга-16», «Герцаївський край», та ін.

Апелюючи до подій ХІХ ст., уніоністи закликають до невизнання угод ХХ ст., активують історичні спори щодо ідентичності валахів та молдаван, лінгвістичних та соціально-культурних аспектів розрізнення «молдован», «молдаван», «румун», сприяючи конфронтації.

«Пакт по Бессарабії», розроблений у 2012 р. Платформою «Aştiunea-2012» і рухом «Праві консерватори» – містив програму приєднання Молдови до Румунії.¹⁶ Серед резонансних вимог Пакту – заклик до денонсації пакту Молотова-Ріббентропа, що ставить під сумнів принцип недоторканності кордонів України. До речі, румунський парламент прийняв «Декларацію про Пакт Молотова-Ріббентропа і його наслідки для країни» ще 24 червня 1991 р. У ній містилася вимога повернути Румунії Південну

Бессарабію, округ Герца і Північну Буковину. У 2012 р. на конференції «Об'єднання двох румунських держав, європейське рішення щодо ліквідації наслідків пакту Молотова-Ріббентропа і стабілізації кордонів НАТО і ЄС» питання було актуалізоване. Під час заходів з нагоди 200 років Бухарестської угоди в травні 2012 р. румунська преса представила Бессарабію як жертву європейської дипломатії, а в 2013 р. Президент Молдови Ніколає Тімофті відзначив, що існує лише одна румунська нація, але «організована у дві держави».¹⁷

Серед аналогічних політичних симуляцій – з'їзд «Сфатул Церій – 2», у Кишиневі в 2016 р., який запропонував віддати Україні Придністров'я в обмін на Південь Бессарабії і частину Буковини; акція «Сто сіл – до сторіччя об'єднання» в січні 2018 р. – кампанія в селах Молдови з підписання декларації за об'єднання з Румунією.¹⁸ Усі ці дії носять акціоністський неофіційний характер, але влада через подібні дії неурядових структур формує новий символічний простір для подальших політичних рішень.

Провідниками такої політики є осередки вихідців з України в Румунії: Клуб бессарабських і буковинських студентів «Стефана III Великого», Ліга румунських студентів та учнів з Бессарабії і Буковини, Клуб молодих румун з Бессарабії тощо. Їхніми партнерами в Україні виступають громадські об'єднання: Союз буковинських румунів, Християнсько-демократичний альянс румунів в Україні, Союз румунських товариств «За європейську інтеграцію». Вони демонструють успіхи Румунії у формуванні ідентифікаційних та національно-центрованих поглядів населення прикордонних регіонів.

У Молдові етнонаціональний дискурс поділений між «молдованістами» та «румуністами». Перші розвивають «молдавський проект» з одного боку як протидію румунській стратегії «збирання земель», з іншого – як проект розвитку самобутньої національної культури, який на цьому етапі спирається на геополітичні важелі «русофільства». Серед заходів уніоністів, які вже реалізовані в Молдові – скасування «молдавської» мови (рішення Конституційного суду від 5.12.2013 р.) на основі кирилиці і перехід на латиницю.¹⁹ У 2015 р. Міністерство освіти Молдови затвердило «Національну програму підвищення якості вивчення румунської мови у загальноосвітніх закладах із навчанням на мовах національних меншин (2016-2020)».²⁰ Водночас, в Україні функціонують школи з викладанням і «румунської», і «молдавської» мови.²¹

Румунська політика «возз'єднання» болісно сприймається Гагаузією. За молдовським законодавством, у разі зникнення Молдови як держави, Гагаузія стає незалежною, про що свідчать референдуми про вибір політичного вектору та відкладений статус Гагаузії в 2014 р.²² У цьому випадку актуалізується іредентизм до невизнаної Придністровської Молдавської Республіки.²³ Взаємовиключні вектори розвитку породжують опозиційні версії майбутнього, закріплюючи в культурно-політичному полі присутність різних коспонсорів культурної єдності. Для гагаузів – це турецька програма «тюркського мосту», російський проект «православного світу», європейська програма «латинської спадщини».

Румунські регіони (Трансільванія, Секуйський край) є об'єктом уваги з боку політичних груп Угорщини. Шукаючи

правду на мапах XVI-XVII ст., Угорщина використовує таку саму форму тлумачення права на простір, що і Румунія по відношенню до регіонів України. Відліком у цьому випадку є Шпаєрська Угода 1570 р. (об'єднання Угорського та Східно-угорського королівства, які до 1711 р. знаходилися в залежності від Османської і Габсбургської імперій). У 1867 р. Трансільванія увійшла до Угорського королівства в Австро-Угорщині (Транслейтанія), а за Тріанонською угодою в 1920 р. – до складу Румунії. За рішенням Віденського арбітражу в 1940 р. Північна Трансільванія передана Угорщині, але у 1947 р. Північно-східна її частина знов дісталася Румунії. У 1968 р. Н. Чаушеску скасував Муреш-Угорську автономну область, створену в 1952 р. на сході Трансільванії і вже в 1985 р. він критикував угорський «націоналізм, шовінізм, реваншизм, хортізм, расизм, фашизм імперіалістичних кіл». І з того часу конфлікт не припиняється. Отже, «пульсуючі» кордони регіонів породжують умови для створення політичних міфів історичної правди. Регіональні ідентичності в прикордонні більш дієві ніж національні, носять локальний або транснаціональний характер і мають конформістські риси щодо національно-державних ідеологій політичних центрів.

З 1970-х рр. Угорщина в межах концепції «національного мосту» почала формувати політику щодо співвітчизників за кордоном. Національна доктрина позиціонувала цю політику, як турботу про ідентичність. У 1990-ті рр. політика щодо закордонних угорців була орієнтована на «двобічну інтеграцію» і мала зняти напругу з боку держав, в яких розташовані угорські анклавні. Створення в 1999 р. Постійної угорської конференції та Всесвітнього

союзу угорців демонструвало зсув підтримки закордонних угорців у сферу політичних завдань уряду.

Історія регіональних угорських «діаспор катаклізму» та стратегічне значення регіонів для держави вплинули на правове регулювання відносин з ними. У п. 3 Конституції 2011 р. містяться положення про те, що «Угорська Республіка відчуває відповідальність за долю угорців, які проживають поза її межами, і сприяє культивуванню їх зв'язків з Угорщиною». А твердження, про те що, «у кожного угорського громадянина є право на захист Угорської держави під час перебування за кордоном», в умовах масової паспортизації діаспор отримує загрозливу конотацію для держав розміщення таких груп.²⁴

Відповідно до Конституції, символами державності Угорщини стали золота корона та булава Святого Стефана. У преамбулі Конституції йдеться про спадкоємність Угорщини від «середньовічної державі мадярів», що є проявом проекту «Великої Угорщини». Її межі включають усю територію Словаччини, українське Закарпаття, сербську Воєводину, Хорватію, частину Австрії і Словенії, половину Румунії. Віртуальна «Велика Угорщина» перевершує сучасну в три рази.

З 2006 р. Угорський Демократичний Союз Румунії (DANR) публічно висунув претензії до Трансільванії та Секуйського краю. У 2007 р. в жудецях Трансільванії – Харгіта, Ковасна, Муреш відбулися референдуми, на яких населення висловилося за автономію від Бухареста. На той час Уряд Угорщини і президент Ласло Шойом підтримали ці вимоги.

У 2011 р. група євро-парламентарів від DAHR на чолі з віце-головою Європарламенту Ласло Текешем оголосила про відкриття представництва Секуйського краю при Європарламенті. У 2015 р. прем'єр Угорщини В. Орбан після візиту до Трансільванії розмістив у Facebook фотографії емблем з гравіюванням карти та геральдики «Великої Угорщини». У 2017 р. при уряді Угорщини створено відділ Trianon-100, метою якого є «антирумунська пропаганда», яка пов'язана зі 100-річчям румунської «окупації Трансільванії» і підписанням Тріанонської угоди. Так, одна і та ж історична подія в інтерпретації різних політичних акторів постає і як «об'єднання усіх румунів», і як «окупація Бессарабії і Трансільванії». Саме в цьому і постає світ тотальної ілюзорності, яка притаманна епосі пост-правди.

З 2006 р. Угорщина висуває вимоги і до інших територій, втрачених за Тріаноном – Славонії і порту Фіуме (сучасна Хорватія), Сербської Воєводини, Словацької «північної частини» Комарно, Нюграду, Унгу, Нітри, Підкарпатської Русі. Так, у сербській Воєводині за даними Угорщини проживають 40 % угорців (за даними Сербії – 13 %). Інтереси угорців тут представляє «Асоціація мадярів Воєводини», яка вимагає виходу зі складу Сербії. Щодо Підкарпатської Русі, то йдеться про територію українського Закарпаття (частини Берега, Унга, Нітра та Угочі), крім околиць міста Чоп, але включаючи село Лекаровце (сучасна Словаччина).

Правий зсув Угорщини пов'язують із особою В. Орбана, який в 1988 р. заснував «Союз молодих демократів» («Фідес»), а згодом гнучко реагував на громадській запит, внаслідок чого позиції партії трансформувалися з

демократичних до націонал-протекціоністських. Партія «Фідес» у 1998 р. сформувала правоцентристський уряд, який залишається при владі більше 20 років. Отримуючи підтримку партії «За кращу Угорщину» («Йоббік») та «Угорської гвардії», уряд В. Орбана стає все більш правим.

Орбана називають «Уго Чавесом Європи» за критику європейського універсалізму та впровадження національного протекціонізму. Його політика представлена в Європарламенті «Альянсом Європейських консерваторів та реформістів», до якого увійшли «Угорський демократичний форум» та Л. Бокрош (індивідуальне членство), позафракційні члени Європарламенту з партії «За кращу Угорщину» Г. Вона, З. Бальчо, К. Морвай. Сучасна зовнішня доктрина Угорщини, яка спирається на геополітичні версії регіоналізму, не має нічого спільного з ідеями Ж. Моне.

Програма реформ В. Орбана у сфері зовнішньої політики спрямована на об'єднання розрізаної державними кордонами угорської нації. У практичній політиці «Фідес» виступає за автономію для угорських меншин в країнах Дунайського басейну, про що йдеться в Законі про громадянство.²⁵ За Законом, на угорське громадянство можуть претендувати усі, чий предки до 1920 р. або між 1940 і 1945 роками мали угорське громадянство. Отже «право крові» доповнено «правом ґрунту».

Поширення громадянських прав на закордонних угорців є темою електоральних програм в Угорщині з початку ХХІ ст. Державна політика у цій сфері нараховує дві сотні урядових та парламентських нормативних актів. Серед основних – Закон 1993 р. «Про права національних та етнічних меншин»²⁶ та Рамковий закон 2001 р. «Про угорців,

які проживають в сусідніх країнах».²⁷ Ухвалення останнього – пункт програми провладної правоцентристської коаліції, яка піднесла його як символ єднання угорської нації без перегляду кордонів. Закон будується на принципах культурної, а не політико-правової підтримки співвітчизників. Його прийняттям Угорщина законодавчо закріпила заяву Йозефа Анталла (прем'єр-міністр у 1990-1993 рр.) про «15-мільйонну угорську націю». За аналогією з румунськими законами, Закон у преамбулі поділяє етнічних угорців на групи – «угорці, які проживають у суміжних державах», «угорці, які проживають за кордоном». Статус угорців, що проживають у суміжних державах підтверджується «посвідченням закордонного угорця» та «посвідченням члена сім'ї закордонного угорця». Цей статус надає на території Угорщини рівні права з громадянами. У 2017 р. в Будапешті за присутності офіційної влади вшановували мільйонного закордонного угорця, який отримав громадянство. На початок 2015 р. 94 тисячі українців отримали угорські паспорти. Станом на серпень 2015 р. 124 тис. українців подали документи на отримання угорського громадянства за спрощеною процедурою.²⁸

Закон «Про спрощення порядку надання громадянства закордонним угорцям» вступив в силу в 2010 р.²⁹ Він склав основу національної політики Угорщини в Карпатському басейні. Законом передбачено надання угорським громадянам в Україні, Словаччині, Сербії, Румунії усі права, включаючи права обирати і бути обраним до парламенту. З цього моменту закордонні угорці – це електорат/суб'єкт політичних процесів у державі. Створення мережевої публічної політики, якщо вона не має реваншистського

наміру, надає нових атрибутивних характеристик соціуму, який, втрачаючи традиційну дієздатну структуру, набуває амбівалентну групову свідомість.

Крім правових механізмів роботи із закордонними угорцями, Угорщина запроваджує інституційні. З цим пов'язана активізація роботи суспільно-політичних організацій закордонних угорців, які на період виборів виконують роль партій. Уряд Угорщини координує їхню роботу. У Сербії це Союз угорців Воєводіни, у Румунії – Демократичний союз угорців в Румунії, у Словаччині – Міст, в Україні – Товариство угорської культури і Демократичний союз угорців, Карпатський культурний союз і Угорська політична партія. Ці організації мають представників на різних рівнях, включаючи парламентський. В Україні це Л. Брензович – голова Товариства угорської культури Закарпаття – народний депутат і член фракції БПП.

Надання допомоги закордонним співвітчизникам з боку Угорщини відбувається через державні і громадські фонди: Фонд ім. Д. Йієша (розвиток регіональної інфраструктури); Фонд «Нове рукостискання» (підтримує бізнес-проекти); Фонд ім. Я. Апацаї (освітні проекти); Фонд ім. Л. Мочарі (соціальні та медичні програми); Фонд «Рука допомоги» (благодійне лікування співвітчизників); Фонд «Закарпатський центр економічного розвитку Е. Еде» (підтримка підприємців угорського походження). Реалізуючи «Стратегічний план економічного розвитку угорської громади Закарпаття ім. Е. Еде», 21 серпня 2017 р. у м. Берегове між урядом Угорщини та 1000 громадянами України угорського походження укладено контракти про фінансування проектів у сфері сільського господарства на суму 750 млн. грн. За програмою

«2017 р. – рік закордонних угорських сімейних підприємств» у липні 2017 р. угорські підприємці Карпатського регіону отримали від 200 – до 600 тис. грн. для розвитку бізнесу.³⁰

Державним фондом, що підтримує закордонних угорців, є урядовий фонд імені Г. Бетлена, і державне фінансування закордонних угорців за 2009 - 2016 рр. зросло у 10 разів.³¹

Вплив Угорщини на розвиток позадержавного регіонального автономізму є значним і системним. Він передбачає збереження та розширення іконографічної і комунікаційної систем за рахунок використання угорської етнічної і політичної символіки, мови в медіа-просторі і топографії, встановлення меморіальних об'єктів. Війни пам'яті з їх семантичною невизначеністю та ціннісними конфліктами – риса прикордонних просторів. Так, у 2008 р. відкрили два меморіали: на Верецькому перевалі пам'ятний знак, присвячений переходу угорських племен через Карпати, і монумент захисникам Карпатської України. Дві версії національної пам'яті стали компромісом, який знайшла Українсько-Угорська комісія з питань прав національних меншин. З 2015 р. Уряд Угорщини фінансує в Закарпатті відновлення угорської спадщини в рамках «Програми Флоріса Ромера».

Розширення національної доктрини за межі держаної території і створення мережевої нації є формою геополітичного розширення за допомогою доступних міжнародних механізмів. Тому створення соціальних і культурних форм присутності в регіоні, формування лобістських структур і механізмів впливу на владу надає можливість вважати такі регіони суб'єктами політики. Так, ініціатива про створення угорського автономного округу

була обговорена ще 1 грудня 1991 р. в формі регіонального референдуму, тоді 81,4% респондентів підтримали цю ініціативу. Було розроблено проект закону України «Про угорський автономний територіальний округ». У січні 2000 р. комісія з прав національних меншин винесла на розгляд Президента України ідею про створення Притисянського району. У 2014 р. в м. Берегово діяв філіал партії «Йоббік Закарпаття» і Приймальня депутата Європарламенту від партії «Йоббік» Бели Ковача.

Процес набуття політичної дієздатності регіональних структур Закарпаття в угорському політичному просторі розширюється за рахунок включення в електоральний простір Угорщини (у парламентських виборах 2018 р. в Угорщині взяли участь 40 тис. громадян України),³² і за рахунок набуття рис адміністративної одиниці (в серпні 2018 р. уряд Угорщини прийняв рішення про створення посади урядового уповноваженого міністра, відповідального за Закарпатську область).³³ Отже, Карпатський регіон набуває рис транснаціонального гравця. Форум угорських депутатів від Карпатського басейну в Будапешті в березні 2017 р. підтримав збільшення числа виборчих альянсів за участю угорських партій у сусідніх країнах.³⁴ Сама ідея створення автономій для закордонних угорців під патронатом Будапешту, сприймається як умова забезпечення Угорщині статусу регіонального лідера в Карпатському басейні.

Формування мережевої системи діаспорних зв'язків, які забезпечують дієздатність регіональних громад, можна вважати новим форматом національного організму. Всесвітня Рада угорців і Всесвітня Рада Підкарпатських русинів, Форум представників Карпатського регіону

об'єднують понад 15 млн. членів у різних країнах світу. У форумі беруть участь депутати Угорського Парламенту, які є членами Європарламенту. Угорське питання в Україні і українське в Угорщині – це яскрава ілюстрація політики «пост-правди»; важлива не реальність, а її інтерпретація.

На відміну від інших сусідів України, регіональна політика Словаччини не отримала широкого розвитку, адже країна не виступала «збирачем земель». Вона разом із територіями Чехії, Угорщини, Малої Польщі, Сілезії і Закарпаттям була частиною «Великої Моравії», після розпаду якої чехи потрапили в залежність від німецьких держав, а словаки до Королівства Угорщини та Австро-Угорської імперії до 1918 року.

Чехословацька Республіка включала Чехію, Словаччину, Підкарпатську Русь, частину Тешінської Сілезії, Судетську область. Її офіційна політика не підтримувала «українського сепаратизму», коли йшлося про Наддніпрянську Україну чи західноукраїнські землі. ЧСР не визнала ЗУНР і претензій Польщі на Східну Галичину. Чехословацькі політичні кола прагнули утворення чехословацько-російського кордону.³⁵ Але чехословацько-польський договір 1921 р. про зняття взаємних претензій у секретному протоколі передбачив передачу Західної України до Польщі і підтверджував східні польські кордони, встановлені Ризьким договором.³⁶

У 1938 р. Чехословаччина втратила Судетську область на користь Німеччини; Тешінську Сілезію на користь Другої Речі Посполитої, а згодом Німеччини; Південну Словаччину і південь Карпатської Русі на користь Угорщини. Словаччина та Підкарпатська Русь отримали автономію. Народна партія,

яка прийшла до влади в Словаччині в березні 1939 р., проголосила державну незалежність у союзі з Німеччиною, а у вересні 1939 р. Східна Галичина діями Москви була з'єднана з Україною. «Пульсація» політичних кордонів у цьому регіоні обумовила твердження, що кожне покоління мешканців народжується у новій державі, а отже, має свій образ минулого.

Після війни відновлення Чехословаччини відбулося в кордонах 1938 р., але без Закарпаття, яке у 1945 р. відійшло до УРСР. А після «оксамитового розлучення» з Чехією Словаччина стала членом Центрально-європейської ініціативи, «Вишеградської четвірки». Її прикордоння повністю «накрили» 16 єврорегіонів. Найдавніший Татрський єврорегіон був створений на кордоні з Польщею, Карпатський єврорегіон включає території 5 країн, його площа втричі більша ніж Словаччина.

Геополітика Словаччини обумовлена її енергетичною залежністю (з Росії постачається 83 % природного газу, 99 % нафти отримує через нафтопровід «Дружба») та роллю транзитної держави (транзитер газу в країни Європи і експортер газу через реверсний потік в Україну). Контракт постачань енергетичних ресурсів з Росії до Європи діятиме до 2029 р.³⁷ Це пояснює підґрунтя проросійських організацій, анти-атлантизму, євро-скептицизму, на що вказують політичні сили («Словацька Національна партія» на чолі із А. Данко та «Народна партія наша Словаччина» на чолі із М. Котлебою), що мають парламентські фракції.

Регіональна політика в Словацькій республіці теж передбачає звернення до «своїх» діаспори – закордонних словаків. Про це йдеться в урядовій «Концепції державної

політики Словацької Республіки стосовно словаків, які проживають за кордоном на 2016 - 2020 рр.» 2015 р.³⁸

Словацька національна еліта не має опори в адміністративній чи церковній історії самоврядування в регіонах, яку мали еліти Румунії та Угорщини. Проте розвиток словацьких спільнот за кордоном створює виклик для держави. Є спільні потреби громад у сфері освіти, духовного життя, інформації, тому взаємодія з історичними діаспорами, які внаслідок перекроювання кордонів і міграцій розміщені в Угорщині, Сербії, Хорватії, Румунії, Україні та Польщі розглядається як стратегічне завдання держави. На це вказує встановлення Дня закордонного словака, який святкується 5 липня.

За часів ЧССР осередком відносин з діаспорою був Інститут закордонних словаків. Із здобуттям самостійності в 1994 р. уряд призначив Уповноваженого у справах закордонних словаків, з 1995 р. працює Дім закордонних словаків, підпорядкований Міністерству культури. Система державної підтримки здійснюється на підставі Закону «Про словаків, що живуть за кордоном».³⁹ З 2008 р. Уряд забезпечує в бюджеті «Відомства для словаків за кордоном» щорічне фінансування регіональних діаспор у 32-х країнах. Утім, сума субсидій зменшується: у 2008 р. вона складала 1,3 млн. євро, у 2016 р. – 970 тис. євро. Найбільші дотації спрямовані на проекти у Сербії (191 тис. євро) і у Чеській республіці (114,5 тис. євро). В Україні сума грантів склала (12,5 тис. євро).⁴⁰

У програмній заяві уряду Словацької республіки в 2016 р. під час конференції «Словацька Республіка і словаки за кордоном – 2016», озвучені завдання: об'єднання крайових

установ, асоціацій і товариств; реалізація Концепції державної політики щодо словаків за кордоном до 2020 р.; оновлення Закону про закордонних словаків. Зміни мають спростити процедуру здобуття статусу закордонного словака всім, хто має родичів народжених на території Чехословаччини в період з 1918 по 1938 рр. Це означатиме, що на статус закордонного словака з перспективою отримати громадянство можуть претендувати тисячі мешканців Закарпаття. Контекстом таких змін може бути намір широкого тлумачення національної єдності, яке базується не на «праві крові», а на «праві ґрунту».

Словацькі групи за кордоном створили мережеву систему, яка охопила організації по всьому світу і яка пов'язана зі стратегічними завданнями розвитку Словаччини. З 2002 р. діє «Всесвітня асоціація словаків за кордоном», створена за рішенням делегатів «Постійної конференції Словацької Республіки і словаків, які живуть за кордоном», що об'єднала понад 100 громад з 23 країн. У 2006 р. на підставі Закону «Про словаків, які проживають за кордоном» створено «Управління для словаків, які проживають за кордоном».⁴¹ У 2019 р. в Братиславі планують відкрити Центр закордонних словаків. В Україні реципієнтом національно-культурних зв'язків є словацька культурно-освітня організація «Матіца словенська».

Окреме місце в регіональній політиці Словацької республіки посідає русинське питання. Русини займають території Пряшівської Русі (Східна Словаччина) і Підкарпатської Русі (Закарпаття України). Політика держав, до яких входили ці землі (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Словаччина, УРСР, Україна) стимулювала

русинів до об'єднання. Русини виступають проти Закарпатської автономії, яку пропонує Угорщина та її діаспора. В останні роки Словаччина змінює асиміляторську політику і приміряє на себе роль охоронця русинської нації, що має нейтралізувати угорський та український впливи. Так, у Словаччині кодифіковано русинську мову, русини отримали статус етнічної меншини і кошти від Міністерства культури для громадських організацій. Усе це загострило відносини з Україною. У жовтні 2008 р. на Конгресі русинів прийнято «Акт проголошення русинської державності та утворення виконавчої влади в статусі автономної Республіки Підкарпатська Русь». Служба безпеки України за цим фактом порушила кримінальну справу за ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України».⁴² До речі, русинів визнано етнічною меншиною комітетом ООН з ліквідації расової дискримінації. Україна – єдина країна, яка не визнає існування русинського етносу і вважає їх субетнічною групою українців.

«Русинська карта» є інструментом у геополітичних проектах держав, які сприяють створенню етносоціальної мережі русинських організацій у світі (найбільша кількість у Канаді, США, Польщі, Словаччині). Угорщина, Словаччина, Польща, США, Канада, Росія підтримують різні спектри політичного русинства, розвиваючи науково-дослідне, інтелектуальне та етнополітичне середовище групи. Збільшення змістів і контекстів цієї проблеми відбиває мету інверсії (комеморації) – адаптування змісту проблеми (визнання статусу окремого народу) до потреб взаємодіючих політичних систем в інституалізації нового суб'єкту відносин.

Більш амбіційними є польські геополітичні стратегії. Ієрархічність будови територіально-політичного устрою в Польщі проявилася ще в XIII ст., коли виникло поняття «Велика Польща» (північно-західна частина держави з центром у м. Познань, де правила князівська лінія Пястів) і «Мала Польща» або «Молода Польща» (південно-східна частина країни з центром у м. Краків). Утворена у XVI ст. Річ Посполита, як федерація Королівства Польського і Великого Князівства Литовського, включила до Малопольської провінції усі Києво-руські землі. Протягом двох століть Річ Посполита включала території сучасних Польщі, України, Білорусії і Литви, частини території Росії, Латвії, Естонії, Молдови і Словаччини. Після підписання в 1618 р. Деулінського перемир'я її територія досягла максимальної площі в 990 тис. км² і залишалася такою до переходу частини Лівонії до Швеції в 1622 р. Внаслідок поділів Речі Посполитої 1772-1795 рр. Мала Польща увійшла до складу Австрійського краю «Нова Галичина», а з 1803 р. до нової адміністративної одиниці – «Королівства Галичини та Володимирії Австрійської імперії». Інші території Речі Посполитої були розділені між Королівством Пруссією, Австрійським королівством та Російською імперією. Спробами відродити Річ Посполиту було створення Варшавського герцогства у 1807 р.; вживання польською адміністрацією на Західній Україні назви «Східна Малопольща» під час Січневого повстання 1863-1864 рр. та в міжвоєнний період.

З часом, розвиток національної стратегії Польщі вмістив поняття «пястової доктрини» (геополітичний рух держави на Захід) та «ягеллонівської доктрини» (рух на Схід). Західний

напряв акцентує увагу на державотворчих чинниках, східний – передбачає культурологічну, месіанську роль Польщі. Ягеллонівська ідея, як концепція федеральної держави, спрямована у бік Литви, Білорусі, України, і передбачає утворення держави-імперії, яку на сході стримує Росія та її інтереси. Польща вважає «східні креси», як мінімум, сферою культурного впливу і поширення своїх цінностей.⁴³

Територія «Другої Речі Посполитої» у 1918 р. отримала кордони, які вмістили частини Помор'я та Пруссії, Познань, третину Сілезії, Віленську область, Західну Україну та Західну Білорусь (52 % від «Першої Речі Посполитої»). Тоді оформилися дві версії державного устрою: унітаристська (Р. Дмовського, С. Грабського) та федералістська (Ю. Пілсудського, І. Падеревського, руху «прометеїстів» – Е. Харашкевича, В. Сальського). Роман Дмовський – засновник партії «Табір Великої Польщі» у роботах «Німеччина, Росія та польська проблема» (1908), «Польська політика та відродження держави» (1925) обґрунтовував полонізацію українських земель як цивілізаційне завдання. Федералістська концепція Юзефа Пілсудського передбачала створення конфедерації Польщі, Литви, Білорусі та України («Від моря до моря» або ідея «Двомор'я»).

Рух прометеїстів у 1920-1930-ті рр., підтриманий діаспорами народів Російської імперії виявився орієнтованим на створення поясу незалежних від Німеччини та Росії східноєвропейських держав за принципом «від моря до моря». А зі створенням Польської Народної Республіки (Третя Річ Посполита) ідеї нео-прометеїстів сприйняла правонаціоналістична партія «Конфедерація незалежної

Польщі». Її засновник Л. Мочульський був головою Польського геополітичного товариства.

На початку ХХІ ст. східний вектор політики Польщі набув непропорційно великої значущості. У політичному лексиконі вкоренилося поняття «Полонії»/«Польського світу». Цей погляд на конструювання польської нації передбачає налагодження відносин з етнічними поляками в пострадянських республіках; створення умов для повернення на батьківщину польських мігрантів. Відродилася геополітична традиція «Міжмор'я», а м'яким варіантом східної політики став євроінтеграційний проект.

Захист прав поляків з діаспори закріплено у Польщі на конституційному рівні. Відповідно до статті 6 Конституції «Польща надає допомогу полякам, які проживають за кордоном, у збереженні їх зв'язку з культурною спадщиною народу». За статтею 52, «особа, чиє польське походження було підтверджено відповідно до закону, може оселитися на території Республіки Польща на постійний термін».⁴⁴ Прийнятий у 2000 р. Закон «Про репатріацію» у 2017 р. було оновлено за рахунок надання фінансової підтримки для бажаючих повернутися.⁴⁵ Одночасно внесені зміни і в Закон «Про карту поляка»⁴⁶ з метою спрощення повернення етнічних поляків: вимога знання польської мови замінена на можливість безкоштовно її вивчати; право брати участь у проекті отримали етнічні поляки, аж до 4-го покоління. «Карта поляка» стала документом, що підтверджує приналежність до польського народу. Цей факт сприймається східними сусідами Польщі як спроба створення політичного лоббі у країнах з компактним проживанням етнічних поляків.

Ці зміни відбуваються як тактичні етапи реалізації стратегії створення Четвертої Речі Посполитої, яка стала модифікацією «східного партнерства». У 2005 р. Я. Лещинський в книзі «Річ Посполита Чотирьох народів», розмірковуючи про перспективи розвитку польської нації і держави, нагадав про ідею створення конфедерації народів – поляків, білорусів, українців і литовців. Вихідці зі «східних кресів» створили громадську організацію «Всесвітній конгрес кресов'ян», мета якого – підтримка спільної ідентичності та пам'яті. У липні 2009 р. польський парламент прийняв резолюцію «Про трагічну долю поляків на східних кресах», що слід розцінювати як намагання реанімувати відчуття внутрішніх етнічних кордонів в межах регіону.

Оскільки частину урядової стратегії складає ідея переосмислення минулого, то саме історичний контекст побудови Четвертої Речі Посполитої активує дію феномену «пост-правди» в українсько-польських стосунках. Польська діаспора у «східних кресах» сприймається як спадкоємець «славної історії» перебування Польщі на цих землях. Тому акцентуються питання не тільки захисту інтересів своїх громадян за кордоном, але й підтримки демократії. Проектом «Полонії» опікується Асоціація «Польська громада»; для молоді польського походження діє програма «Semper Polonia», працюють фонди: «Допомога полякам на Сході», «Фонд Баторія», що працює за програмою «Громадянські ініціативи у Східній Європі», «Фонд допомоги польським школам на Сході ім. Т. Гоневича».

Під патронатом Сенату Польщі, МЗС та польського єпископату РКЦ в 1990 р. створена неурядова організація – Асоціація «Вспульнота польска». Її мета – зміцнення зв'язків

з діаспорою, координація неурядових структур: Товариства увічнення пам'яті жертв ОУН, Товариства шанувальників Львова та його східних окраїн, Унії демократичної, Волинської спільноти Армії Крайової, Товариства кресов'ян.⁴⁷ В Україні акумулятором діаспори виступають Союз поляків України та Федерація польських товариств.

Прагнучі закріпити польську присутність у просторі «східних кресів» та пам'ять про них як про втрачені землі, у 2017 р. уряд Польщі заявив про намір затвердити громадянські паспорти із зображенням пам'ятних місць. До таких місць включили Меморіал орлят у Львові на Личаківському кладовищі і Остру Брам у Вільнюсі. Обидва пам'ятника важливі для польського національного міфу і свідомості. Проблема в тому, що вони розташовані на території інших держав. Це приклад демонстрації наміру не відмовлятися від претензій на колишні східні області. У 2015 р. у Польщі оголосили про створення організації, яка вимагатиме повернення майна «кресов'ян» за ініціативою партії «Зміна»; претензії оцінили у 5 млрд. доларів.

У 2017 р. в Польському Інституті національної пам'яті була представлена робота Марека Ходакевича «Міжмор'я як елемент історичної політики», в якій відновлено геополітичні теорії щодо об'єднання країн Східної Європи у регіоні, що охоплює Адріатичне, Балтійське та Чорне моря. Концепція «Тримор'я» присутня не лише в інтелектуальному просторі, але і на зовнішньополітичному рівні. У 2017 р. в межах Вишеградської Четвірки польським урядом ініційовано проект «Тримор'я», до якого залучені 12 країн ЄС та ЦСЄ, що межують з Балтійським, Адріатичним і Чорним морями. Проект, за оцінками експертів, є геополітичною

альтернативою ЄС, в інтеграційній політиці якого Вишеградська група вбачає тиск Німеччини та Брюсселю. Зовнішньополітичне напруження проект викликав через те, що на саміт глав «держав Тримор'я» не був запрошений президент України.

Отже, співіснування ідеї наднаціональної регіональної інтеграції на основі геополітичних концепцій на фоні критики ідеї «Європи регіонів» і поглиблення європейської інтеграції демонструє поле дії феномену «пост-правди», де кожна сторона відстоює «власну» правду, спираючись на емоції, які пов'язані з історичною пам'яттю.

Між тим популярність партії «ПіС» довели вибори 2014 та 2015 рр., які дозволили «ПіС» сформувати однопартійний уряд. Зростання популярності правих популістів демонструє діяльність таких партій як «Рух Павла Кукіза», «Польської народної партії», «Польща понад усе», «Конгрес нових правих», «Рух Палікота», та молодіжних організацій, наприклад «Ордо Юріс».

Офіційна Варшава зробила низку символічних кроків, які торкаються нової версії історичної пам'яті в Україні. Сейм і Сенат Польщі затвердили 11 липня як «День пам'яті жертв Волинської різанини», а у 2017 р. у центрі Варшави напередодні цієї дати пройшли пам'ятні заходи, в яких взяли участь представники уряду і сейму. Демонстранти несли плакати «Стоп Бандера», «Пам'ятаємо Волинь», «Польський Львів».

Комеморативні практики польської меморіальної політики у порубіжних регіонах спрямовані на створення альтернативної, національно-орієнтованої версії історії, наповнюючи новим змістом події минулого в контексті

сучасних політичних проєктів. Польський регіоналізм є ефективною і суперечливою формою реалізації геополітичних стратегій в контексті збереження «статус-кво» у європейському просторі.

Висновки. Амбівалентність постмодерних процесів загальноєвропейської інтеграції і регіоналізації з модерними процесами національної консолідації в країнах Східної і Центральної Європи обумовили модифікацію геополітичних ідей и практик. Вихід на політичну арену малих груп, діаспор, локальних суб'єктів у складі мережевих соціальних наднаціональних систем відтворює логіку альтер-глобалізму, коли в одному просторі співіснують різні версії історичної правди, політичної доцільності, соціальної справедливості.

Нові якості інформаційного простору дозволили йому стати ареною зіткнення політичних акторів. Політичні технології у сфері інформації орієнтовані не тільки на «формування реальності», але й на відтворення актуальної версії минулого. Меморіальні практики, технології «пост-правди» та інформаційні інтервенції в прикордонних регіонах, які реалізують країни-сусіди України, стали складовими національних геополітичних стратегій, які формуються під час пошуку історичних аргументів для політичних дій. Розширення геополітичного контролю над периферійними просторами пограниччя відбувається завдяки: 1) поширенню власного месіанського образу в регіоні; 2) інтерпретації минулого цих територій і представлення їх у суспільній думці як «втрачених», «окупованих», «історичних» та ін.; 3) захисту прав «етнічних своїх» за межами держави з метою підтримки системи діаспор та ширших, ніж державні, меж національного

простору; 4) створення транскордонної мережевої системи соціально-культурних та адміністративних інститутів, які працюють під контролем урядових структур.

Регіоналізм став практикою різних процесів: в одному випадку – процесу децентралізації і лібералізації в межах глобальних інтеграційних тенденцій, а в другому – процесу реалізації постімперських геополітичних ідеологій. У другому випадку він спрямований на руйнацію територіального статус-кво, яка відбувається під ширмою відтворення нації і справедливості. Розширення національних меж передбачає включення прикордонних регіонів у семіотичний простір національних культур, який за рахунок повернення «втрачених» територій «розширюється» за межі державних кордонів. Система взаємодії територіально-політичних систем різного рівня, у цьому випадку, є новим етапом централізації та відродження імперських структур.

Для країн ЦСЄ основою творення національних держав стала націоналізація історії, під якою розуміють акт суверенізації. Систематична робота зі свідомістю етнічних і регіональних громад дозволяє формувати регіональну пам'ять та політичну лояльність.

Водночас тенденції децентралізації, які підтримують держави з метою вирішення економічних завдань, надають регіонам додаткові ресурси для отримання політичної суб'єктності, що збігається з реалізацією стратегії розбудови Європи регіонів. Регіони, як нові суб'єкти політичного простору, використовують власну локальність як форму репрезентації альтернативного сприйняття дійсності. Локальна історія в епоху «пост-правди» постає чинником симулятивної деконструкції соціально-політичного та

культурного порядку в інформаційному суспільстві до моменту встановлення визнаної семіотичної системи в основі нового соціально-політичного порядку.

¹ OECD 2012 «Promoting growth in all regions» (December 6, 2012), accessed July 7, 2018, https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/promoting-growth-in-all-regions_9789264174634-en#page1; OECD Reviews of Regional Innovation 2013 “Regions and Innovation: Collaborating across Borders” (OECD Publishing, Paris), accessed July 7, 2018, http://www.programmemed.eu/fileadmin/PROG_MED/capitalisation/OECD_Regions_Collaborating_Across_Borders.pdf; EC, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (2010)553 final. “Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe 2020,” (Brussels, October 6, 2010), accessed July 7, 2018, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf

² The Assembly of European Regions 2017 “Report on the State of 2017 regionalisation in Europe,” accessed July 7, 2018, <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/RoR2017.pdf>

³ Constantin Giurescu. Die europäische Rolle des Rumänischen Volkes (Bukarest, 1941): 26.

⁴ Constantin Giurescu. Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru (București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1941): 307-19.

⁵ Legea nr. 299/2007 privind sprijinul acordat românilor de pretutindeni, republicată, cu modificările și completările ulterioare, (Portal legislativ), accessed July 5, 2018, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/87091>

⁶ Lege Cetățeniei române nr. 21/1991. (Monitorul oficial nr. 576 din 13 august 2010), accessed July 5, 2018, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/121439>

⁷ The national security strategy of romania, The European Romania, the Euro-Atlantic Romania: For a Better Life in a Democratic, Safer and More Prosperous Country, Bucharest, 2007:33

⁸ Ministru pentru Românii de Pretutindeni, <http://www.mprp.gov.ro/web/natalia-elena-intotero>

⁹ Hotărâre nr.17 din 12 ianuarie 2017 Privind organizarea și funcționarea Ministerului pentru Românii de Pretutindeni, precum și pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 857/2013 privind organizarea și funcționarea Institutului "Eudoxiu Hurmuzachi" pentru românii de pretutindeni, accessed July 5, 2018, http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act?ida=141739

¹⁰ Hotărârea nr. 405/2017 privind aprobarea Strategiei naționale pentru românii de pretutindeni pentru perioada 2017-2020, (M.Of. al României. În vigoare de la 27 iunie 2017), accessed July 5, 2018, <https://lege5.ro/Gratuit/ge3dkmbygyza/hotararea-nr-405->

2017-privind-aprobarea-strategiei-nationale-pentru-romanii-de-pretutindeni-pentru-perioada-2017-2020

¹¹ Ibid.

¹² Legea nr. 321/2006 privind regimul acordării finanțărilor nerambursabile pentru programele, proiectele sau acțiunile privind sprijinirea activității românilor de pretutindeni și a organizațiilor reprezentative ale acestora, accessed July 6, 2018, <https://lege5.ro/Gratuit/ha3tgobv/legea-nr-321-2006-privind-regimul-acordarii-finantarilor-nerambursabile-pentru-programele-proiectele-sau-actiunile-privind-sprajinirea-activitatii-romanilor-de-pretutindeni-si-a-organizatiilor-repreze>

¹³ Legea nr. 86/2016 privind instituirea centrelor comunitare românești în străinătate accessed July 6, 2018, <https://lege5.ro/Gratuit/geydomjsge4q/legea-nr-86-2016-privind-instituirea-centrelor-comunitare-romanesti-in-strainatate>

¹⁴ Президент Украины встретился с Предстоятелем Румынской Православной Церкви (УНИАН 23.04.2016), accessed July 2, 2018, <https://religions.unian.net/state/1328119-prezident-ukrainyi-vstretilsya-s-predstoyatelem-rumynskoy-pravoslavnoy-tserkvi.html>

¹⁵ Памятник «завоевателю» Бессарабии, accessed July 2, 2018, http://izmail.es/print_version/article/2962/

¹⁶ Pact pentru Basarabia, accessed July 16, 2018, <http://www.pactbasarabia.ro/prevederi>

¹⁷ Тимофти: Румынская нация организована в два государства (Vfokuse 6.12.2013), accessed July 5, 2018, <http://vfokuse.md/news/m1/4032-timofiti-rumynskaja-nacija-organizovana.html>

¹⁸ Павел Горин, “В Молдавии заговорили унионисты. Стоит ли украинцам опасаться движения за “воссоединение” Румынии?” (112.ua 03.04.2018), accessed July 5, 2018, <https://112.ua/statji/v-moldove-zagovorili-unionisty-stoit-li-ukraincam-opasatsya-dvizheniya-za-voossoedinenie-rumynii-440157.html>

¹⁹ КС Молдавии постановил официально называть государственным румынский язык. Accessed July 5, 2018, <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20131206021336.shtml>

²⁰ “Programului național pentru îmbunătățirea calității învățării limbii române în instituțiile de învățământ general cu instruire în limbile minorităților naționale (2016-2020)”. Hotărâre Guvernului Republicii Moldova nr. 904 din 31.12.2015, accessed July 20, 2018, <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=362694>

²¹ Румынский или «молдовский»: как политика проникла в школы Одесской области, accessed July 20, 2018, <https://izbirkom.org.ua/publications/obshchestvo-19/2018/rumynskii-ili-moldovskii-kak-politika-pronikla-v-shkoly-odesskoi-oblasti/>

²² Референдум в Гагаузии: итоги 04.02.2014. (Международная организация по наблюдению за выборами CIS-ЕМО), accessed July 19, 2018, <http://www.cis-emo.net/ru/news/referendum-v-gagauzii-itogi>

²³ «Об утверждении Государственной стратегии экономической безопасности Приднестровской Молдавской Республики» от 26.11.2013. Указ Президента ПМР №558 accessed July 19, 2018, <http://president.gospmr.ru/ru/news/ukaz-prezidenta-pmr-no558-ob-utverzhenii-gosudarstvennoy-strategii-ekonomicheskoy-bezopasnosti>

²⁴ Magyarország Alaptörvénye, 2011, accessed July 19, 2018, http://www.keh.hu/magyarorszag_alaptorvenye/1515-Magyarorszag_Alaptorvenye&pnr=1

²⁵ Evi törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. Törvény módosításáról 2011, accessed July 10, 2018, <http://www.parlament.hu/irom39/04699/04699.pdf>

- ²⁶ Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. № LXXVII/1993, accessed July 10, 2018, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV>
- ²⁷ Törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. № LXII/2001, accessed July 10, 2018, https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/kettosallampolgarsag/statusz/stv_04.html
- ²⁸ Український електорат Орбана: прихована загроза Україні 21.02.2018, accessed July 10, 2018, <https://zahidfront.com.ua/news/Ugorski-milyardi-dlya-Zakarpattya.html>
- ²⁹ Evi törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. Törvény módosításáról 2011, accessed July 10, 2018, <http://www.parlament.hu/irom39/04699/04699.pdf>.
- ³⁰ Egymilliárd forint a külhoni magyar családok éve Kárpát-medencei programjaira 2018. január 9 (Magyarország kormánya), accessed July 10, 2018, <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/nemzetpolitikaert-felelos-allamtitkar/hirek/egymilliard-forint-a-kuhoni-magyar-csaladok-eve-karpat-medencei-programjaira>.
- ³¹ Ibid.
- ³² Дмитро Тужанський, “Как украинские венгры помогли Орбану сохранить абсолютную власть в Венгрии”, accessed July 10, 2018, https://lb.ua/world/2018/04/13/395148_ukrainskie_vengri_pomogli_orbanu.html
- ³³ “Київ вимагає роз’яснень у Будапешта через створення посади уповноваженого по Закарпаттю”. 2.08.2018Європейська правда, accessed August 4, 2018, <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/2/7085124/>
- ³⁴ “Защита венгерского населения: Будапешт готов поддерживать автономии в соседних странах” 26.03.2017, accessed August 4, 2018, <https://www.segodnya.ua/world/zashchita-vengerskogo-naseleniya-budapesht-gotov-podderzhivat-avtonomii-v-sosednih-stranah-1006844.html>
- ³⁵ Sladek Zdenek and Jaroslav Valenta, “Sprawy ukraińskie w czechosłowackiej polityce wschodniej w latach 1918–1912,” *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Stud. i mater* 3(1968): 147–48.
- ³⁶ Петро Черник “Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст.” *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* 21(2009): 172–179, accessed July 12, 2018, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25705/35-Chernyak.pdf?sequence=1>
- ³⁷ Елена Каштыкова. “Развитие внешнеэкономических отношений Словакии и России под влиянием геополитических изменений” *Торговая политика. Trade policy* 2/10 (2017): 74.
- ³⁸ Konceptia štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na roky 2016 – 2020. Uznesením vlády SR č. 571/2015 z 21. októbra 2015 accessed July 12, 2018 file:///C:/Users/User/Downloads/tlac_0613-vlastnymat.pdf
- ³⁹ Zákon o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov, accessed July 12, 2018, <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-474>
- ⁴⁰ Správa za rok 2016 o štátnej politike vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí a o poskytnutej štátnej podpore Slovákom žijúcim v zahraničí a návrh programu štátnej politiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na rok 2018, accessed July 12, 2018, file:///C:/Users/User/Downloads/tlac_0613-vlastnymat.pdf
- ⁴¹ Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí, accessed July 12, 2018, www.uszz.sk/sk/kontakty-na-zamestnancov-uszz.

⁴² На духовного отця сепаратистів завели справу. Копія документа. 05.12.2008, accessed July 12, 2018, <https://zakarpatty.net.ua/News/31177-Na-dukhovnoho-ottsa-separatystov-zavely-delo.-KOPYIA-DOKUMENTA>

⁴³ Sławomir Koper. Kresy południowo-wschodnie. Polskie ślady. Przewodnik historyczny (Bellona. 2015): 326 – 17

⁴⁴ Конституція Республіки Польща 1997, accessed July 18, 2018, <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>

⁴⁵ Ustawa o repatriacji. Ustawa z dnia 9 listopada 2000. (Stan prawny aktualny na dzień: 16.07.2018), <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-repatriacji/>

⁴⁶ Ustawa o Karcie Polaka. Ustawa z dnia 7 września 2007 (Stan prawny aktualny na dzień: 16.07.2018), <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-karcie-polaka/>

⁴⁷ Wspolnota Polska, <http://wspolnotapolska.org.pl>

РОЗДІЛ 5.

ДЕМОКРАТІЯ В БЕЗПЕЦІ, БЕЗПЕКА В ДЕМОКРАТІЇ: ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

(Сергій Глебов)

Сучасні загрози безпеці в еру «пост-правди» завдають серйозного удару по традиційних компонентах найбільш розвинутих політичних систем, які існують, зокрема, на платформі ліберальної демократії. В епоху глобальної кризи довіри один до одного, інформаційних війн та гібридних агресій, кіберзагроз та терористичних атак, тліючих локальних конфліктів та нового вітка ядерного протистояння, проблема збереження балансу між демократією та безпекою, свободою та контролем, правами людини та обов'язками держави, так чи інакше зачіпає проблему захисту демократичних цінностей та збереження миру. Місія демократичного світу мала би зараз полягати в виявленні та усуненні вразливостей національної та міжнародної безпеки, які виникають внаслідок послаблення або повної відсутності демократії як суспільного консенсусу розподілу влади. Адже там, де закінчується демократичний «світ», починається небезпечна «темрява»; фактично та сама зона «сум'яття», про яку свого часу говорили відомі американські теоретики Макс Сінгер та Аарон Вілдавські.¹

У таку «сіру зону», де стикаються простір демократії та квазідемократії, потрапила Україна. З початку 1990-х рр. українська модель розбудови демократії стала невід'ємною й, нажаль, загрозливою частиною процесу трансформації

постбіполярної безпеки в Східній Європі. Адже сам по собі процес перебудови регіональних систем безпеки на пострадянському просторі та й в цілому у Європі з паралельним вибудовуванням нової моделі світового порядку залежить не тільки від того, наскільки вони конструктивно впливають на безпекові очікування великих світових гравців. Вони багато в чому залежать від того, як просуваються демократичні процеси в країнах посттоталітаризму. Міра співвідношення такої залежності може бути дискутабельною, але ми не можемо ігнорувати взаємозв'язок між демократією та безпекою, між відсутністю демократії та нестабільністю, особливо в зоні збройних конфліктів, які нещодавно дісталися України. Втім, наше розуміння такої кореляції все ще є недостатнім задля вирішення питання безпеки.

Таким чином, існує нагальна потреба пошуку ефективного механізму використання демократичних інструментів для впровадження практичних засобів попередження, запобігання та нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз як національній безпеці, так й світовій. Більше того, якщо ми, з урахуванням поточної ситуації в Україні, перш за все, говоримо про військову небезпеку, то будь-яка безпека – починаючи від реалістичної і ліберальної теорій до постмодернізму – не буде досягнута, якщо не будуть зрозумілі відносини між суспільством та владою, між політичними елітами окремих країн, між цивільними та військовими. З урахуванням того, що цей ряд можна продовжувати іншими важливими суб'єкт-об'єктними зв'язками, саме демократичні інструменти зміцнення безпеки повинні опинитися в центрі уваги теоретиків та практиків,

стати частиною процесу контролю громадянського суспільства за ходом реформи всього сектору безпеки.

Припущення, що чим вище рівень демократії в державі / у світі, тим вищий рівень національної / міжнародної безпеки, знайшло своє відображення як в теорії, так й на практиці міжнародних відносин. Саме демократичні реформи в країнах Центрально-Східної Європи сприяли їх приєднанню до НАТО та ЄС, адже Копенгагенські критерії між іншим містили політичний критерій: стабільність інститутів, що є гарантами демократії, верховенства права, прав людини, прав меншин. Чи є безпекові кондиції задовільними для громадян таких країн-членів НАТО та ЄС, як Чехія, Польща, Словаччина чи Угорщина? Їх рівень внутрішньої та зовнішньої безпеки порівняно з Україною завдяки членству в НАТО та в ЄС значно вищий.

В науковому дискурсі проблеми демократії та безпеки розглядаються фундаментально в розрізі постбіполярних та пострадянських перетворень ще з початку 1990-х рр. Достатньо пригадати такі відомі імена, як Брюс Рассетт (*Controlling the Sword: The Democratic Governance of National Security*, 1990 та *Grasping Democratic Peace*, 1993), вже згадувані Макс Сінгер та Аарон Вільямс (The Real World Order: Zones of Peace/Zones of Turmoil, 1993), Вільям Дж. Діксон (*Democracy and the Management of International Conflict*, 1993), Джон Оуен (*How Liberalism Produces Democratic Peace*, 1994), Едвард Д. Менсфілд та Джек Снайдер (*Democratization and the Danger of War*, 1995), Р. Руммел (*Power Kills*, 1997), Спенсер Уарт (*Never at War: Why Democracies will not Fight One Another*, 1998), Баррі Бузан,

Оле Вевер та Яап де Вільде (Security: A New Framework for Analysis, 1998), та ін.

У ХХІ ст. більше уваги приділялося проблемам демократичного вибору в посттоталітарних країнах та регіонах, де конфлікти відбувалися після розпаду тоталітарних «зон сум'яття» («zones of turmoil») і загрожували стабільності на початку нового століття. В цьому контексті треба пригадати статтю Рональда Асмуса (виконавчого директора Німецького фонду Маршалла Трансатлантичного центру в Брюсселі) та Брюса Джексона (президента Проекту перехідних демократій, некомерційної організації, що підтримує пострадянські та балканські демократії у налагодженні більш тісних зв'язків з Європейським Союзом та НАТО) «Чорне море та кордони свободи». Разом з сучасними класиками та таким видатним представником «великих теорій» як Кеннет Уолтс з його порівняно недавнім «Структурним реалізмом після «холодної війни» (2001), прихильники, наприклад, теорії сек'юритизації Оле Вівера з Копенгагенської школи, такі як Майкл Вільямс (Words, Images, Enemies, Securitization and International Politics, 2003) та Джеф Гюйсманс (The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU, 2006), сприяли новому визначенню безпеки та демократії на базі синтезу конструктивізму та класичного політичного реалізму. Важливий крок у розумінні посттоталітарних реалій у Східній Європі та в Росії був зроблений в колективній монографії “Identities and Politics During the Putin Presidency. The Foundations of Russia’s Stability, 2009” під редакцією Філіпа Казули та Йєроніма Перовича, де, зокрема, міститься розділ, присвячений проблемам безпекової демократизації

України в умовах геополітичного протистояння між Заходом та Росією.²

Наукові тенденції до вивчення демократії через безпеку та *vice versa* призвели до появи ряду наукових електронних спільнот, що базуються на онлайнових наукових журналах (наприклад “Democracy and Security”, <http://www.tandfonline.com/toc/fdas20/13/3?nav=tocList>; “Journal of Democracy”, <https://www.journalofdemocracy.org/search/content/security>”; “The International Journal for Crime, Justice and Social Democracy”, www.crimejusticejournal.com, “Security Dialog”, <http://journals.sagepub.com/toc/sdi/current>).

Зважаючи на велику увагу, яку приділяють експерти та політики питанням демократії та безпеки в сучасному світі, можна констатувати, що проблема впливу одного феномену на інший буде й надалі залишатися актуальною в теорії та практиці міжнародних відносин. Тим більше це важливо в умовах «пост-правди», коли поняття демократії та безпеки потерпають від інсинуацій, маніпуляцій та підміняються прямо протилежними. «Пост-правда» розповсюджується та зачіпає як міжнародну політику, так й внутрішню.

Щодо внутрішньої безпеки, то в цьому контексті додаткової пізнавальної ваги при дослідженні концептуальної зв'язки «демократія-безпека» додає той факт, що тривале державотворення в Україні відбувається в умовах внутрішнього та зовнішнього протистояння демократизації. З 2014 р. зовнішня агресія та тимчасова втрата територіальної цілісності значно ускладнює рух до демократії. Ситуація в Україні також відзначається вкрай напруженими стосунками різних політико-олігархічних сил в останні роки; сучасне

протистояння по лінії «президент-опозиція» свідомо зачіпає тему війни, а питання анексії Криму та російської агресії на Сході в руках як влади, так й опозиції, стають інструментами чи то нападу, чи то оборони, до того ж з активним використанням комбатантів. Так, на противагу закликам опозиції до відставки чинної влади, що може спрацювати на руку російським войовничим планам, в суспільний дискурс з боку влади вкидається теза про її «недоторканість» в умовах зовнішньої агресії як своєрідної індульгенції від пришвидшення реформування країни, особливо в сфері демократії. Втім, специфіка внутрішнього українського дискурсу, а тепер вже й міжнародного щодо України, полягає в тому, що зовнішнього ворога для України все частіше прирівнюють до ворога внутрішнього. Навколо цього відбувається політизація, міфологізація й навіть віртуалізація чи то наявних, чи то вигаданих загроз, що неминуче призводить до недооцінки справжніх, та переоцінки фейкових ризиків. В кінцевому рахунку, цинічна політична доцільність та жадоба до влади всередині України знижує поріг захищеності як громадян, так й держави від руйнівної сили зовнішніх та внутрішніх ворогів.

В цьому контексті принципово важливим є те, наскільки суспільство, політичні еліти та державні інституції спроможні протистояти не тільки російській гібридній силі, а й тій же самій корупції – одному з найбільших внутрішніх ворогів України, який, «можливо, рівний російській агресії».³ Можна довго перелічувати виступи перших облич української влади останніх років, громадських активістів, європейських лідерів, міжнародних експертів, але в 2018 р. до єдиного знаменника суть загрози яскраво виразив

заступник Державного секретаря США Джон Дж. Саллівен. Виступаючи з промовою 21 грудня 2018 р. у Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України в Києві, американський високопосадовець наголосив на наступному: «Фронт України проти корупції не менш важливий, ніж фронт проти російської агресії. Ці два фронти – це дві сторони однієї монети. Перемога на обох фронтах є справою національної безпеки».⁴ Сьогодні очевидно є поява нового компоненту занепокоєності справами в Україні в питанні реального здійснення демократичних реформ. Мова йде про те, що в експертному співтоваристві на Заході позначається як дискусія з приводу «втоми від України» й досі неясно наскільки загрозливою для нас є така тенденція.

Отже, сек'юритизація в контексті національної безпеки такого системного суспільного «ворога» як корупція напряду пов'язана зі слабкістю процесів демократичного формування та реалізації державної влади у відносинах між державою та суспільством. Імітація боротьби з корупцією, особливо з VIP-корупцією, слабе впровадження в суспільне життя принципу верховенства права, порушення прав та свобод людини і громадянина – все це не могло не вплинути на успішність України на світовій арені, її конкурентоспроможність, інвестиційний клімат, економічний стан, стандарти життя. Недарма до цього привертав увагу Джон Саллівен в згаданій промові, пояснюючи зв'язок повільної боротьби з корупцією з підривом національної безпеки на рівні з зовнішньою агресією: «Корупція роз'їдає тканину українського суспільства в кілька способів: вона стримує іноземні інвестиції та стримує зростання ВВП; вона перешкоджає економічній ініціативі та підприємництву; вона краде

податкові кошти, сплачені працюючими українцями, переправляючи їх до кишень можновладців; вона породжує бідність; вона руйнує надії тих, хто грає за правилами».⁵

Така позиція іноземних партнерів цілком об'єктивно відображає сучасні хвороби української держави й помітно контрастує з тією «правдою» (в дусі протистояння «бджоли проти меду»), яку нав'язують суспільству олігархічні кола, не зацікавлені в подальшому просуванні української держави до розвинутої демократії. В підсумку, Україна з багатьох причин залишилась й без задовільного рівня демократії, й без безпеки, яка сьогодні сприймається значно ширше, ніж тільки військова, а охоплює всі сфери життєдіяльності. Іншими словами, Україна за 23 роки незалежності, задовго до початку російської агресії та анексії Криму, не спромоглася дістатися такого рівня демократії, який би гарантував окремому громадянину та суспільству в цілому внутрішню та зовнішню безпеку, а їх державі збереження територіальної цілісності та суверенітету.

Як це не парадоксально, але такий сумний результат навіть до вторгнення Росії в Україну виявився можливим внаслідок не стільки недооцінки з боку української влади діяльності іноземних спецслужб та потенціалу російської агресивності (хоча, вже мали би бути вивчені уроки П'ятиденної війни 2008 р.), скільки в результаті банального саботажу та цілеспрямованого розвалу зсередини країни українських збройних сил та усієї системи життєзабезпечення, включно із інфраструктурою громадянської оборони.

Війна з корупцією – це одне з найважливіших завдань, що лежить в основі пострадянської демократизації. Це

завдання також актуальне й для Росії, судячи з того, що президент РФ Дмитро Медведєв ще десять років тому зробив боротьбу з корупцією одним із головних пріоритетів: вже за два тижня після інавгурації формально новий президент Росії підписав указ про створення антикорупційної ради при президентові Росії. Не випадково тема корупції обговорювалась й в рамках російсько-американського дискурсу про демократію, але в зручному для Кремля дусі. Симптоматично, але заклик до демократичних реформ в Росії, що супроводжувався закликом з боку США боротися з корупцією, вже давно сприймався російською стороною як спроба використовувати тему демократії в якості наступальної зброї проти російської держави. Так, наприклад, директор російської Національної лабораторії зовнішньої політики Володимир Фролов вважав, що антикорупційні заклики з Вашингтона були однією з трьох головних інструментів-сценаріїв США щодо зміни влади в Кремлі.⁶ Цей сценарій в стратегії Білого дому, за словами Володимира Фролова, був частиною дискредитаційної кампанії путінських кіл ще з середини 2000-х рр. Зрозуміло, що такий підхід може спрацювати для внутрішньоросійського споживання, але не для міжнародного демократичного співтовариства. На наш погляд, в бажанні відбілювати політичну систему з «керованою демократією» в процесі формування своєї «правди» щодо світоустрою, така спроба намагатися втягувати геополітичний контекст суперництва з США та відкидати їх звинувачування в тому, що визнається першими обличчями держави як пріоритетна проблема – заздалегідь хибна тактика. Що об'єднує деяких представників російської та української політичної еліти

навіть зараз, так це намагання представити наполегливі запити деяких міжнародних партнерів з країн демократичного кола посилити боротьбу з корупцією як зайве «повчання» та навіть втручання у внутрішні справи. Її навіть для слабкої, та все ж існуючої політичної опозиції, яка намагалася кинути виклик Путіну напередодні президентських виборів 2018 р., тема корупції у вищих ешелонах російської влади стала номер один в політичній боротьбі. Аналогічний контекст боротьби українських «анти-корупціонерів» з деякими представниками минулої та чинної влади є елементом просування демократії в країні. З цього приводу, як захисна реакція від «нападу», з боку влади народжується стратегія дискредитації любых проявів громадянського суспільства та опозиційних політиків нової хвилі боротися з корупціонерами від влади. Нанівець іноді зводяться зусилля як незалежних журналістів, так й навіть цілих новостворених державних спецорганів, таких як НАБУ, САП, тощо. Так, наприклад, українським аналогом російського закону «Про іноземних агентів» може слугувати намагання попередньої влади проштовхнути так звані «диктаторські закони» від 16 січня 2014 р.; та й вже після Революції Гідності реальну боротьбу з корупціонерами на всіх щабелях влади іноді намагаються підміняти вишукуванням «скелетів у шафі» у тих самих громадянських активістів.

Щодо зовнішньої безпеки, то в українському варіанті її поняття на політичному рівні зазнало серйозного впливу «правди» про національну безпеку та «пост-правди» як контраргументу про національні інтереси України. В такому ракурсі для періоду кінця 1990-х - початку 2010-х рр.

характерно було протиставлення «виправданих» очікувань на підвищення безпеки України в напрямку зближення з НАТО та ЄС на противагу нав'язаних Росією контрпропозицій на кшталт запрошення України до лав ОДКБ, Єдиного економічного простору, а потім й до Митного Союзу.

Втім, прив'язка процесу демократизації як основи підвищення безпеки на шляху до НАТО та ЄС стало однією з головних умов європейської та євроатлантичної інтеграції України, яку намагалися дискредитувати своєю «правдою» антинатовські та антиєвропейські сили в Україні, не говорячи вже на цілеспрямований політичний та економічний тиск з боку Росії.

Розглядаючи міжнародний аспект взаємовпливу демократії та безпеки в еру «пост-правди», треба зазначити, що опинившись в (не)безпекових лещатах між Заходом та Сходом, демократичний поступ України до нових цінностей, на нашу думку, можна зрозуміти лише з огляду на сучасний геополітичний контекст, де демократія та безпека міцно пов'язані. Є принаймні три ключові фактори, що впливають на національну безпеку України, європейську та трансатлантичну при обговоренні проблем поширення демократичних цінностей та принципів на пострадянському просторі, зокрема в Україні: а) європейська та євроатлантична інтеграція; б) спроба Росії боротися за її національне розуміння «суверенної» демократії, при цьому намагаючись протистояти Заходу за рахунок гібридної агресії проти України; в) нестабільне зовнішньополітичне становище України та повільні демократичні процеси всередині країни. Всі три зазначені компоненти впливу демократії на безпеку та безпеки на демократію в контексті

України та сучасних міжнародно-політичних реалій мають неабияке відношення до «пост-правди». Для того, щоб «сек'юритизувати» демократію та «демократизувати» безпеку, щоб зрозуміти «чому» і «як» демократія працює й чи спрацьовує в еру «пост-правди», треба дослідити ставлення головних акторів як до проблем використання сучасної демократії в зовнішній політиці, так й до теми забезпечення безпеки її інструментарієм.

У такому контексті американській досвід є одним з ключових. І не тільки тому, що Сполученні Штати є міцною давньою демократією з драматичною історією її розвитку. США є одним з головних гарантів глобальної безпеки, які захищають власні рубежі та європейські союзницькі демократії від зовнішніх загроз. У цьому контексті важливо розуміти, як США почувають себе як державний актор у розв'язанні таких дилем, які містяться всередині таких концептуальних рядків, як «демократія-безпека-стабільність», «демократія-безпека-права людини/свободи», «демократія-«м'яка» сила-внутрішня безпека», «демократія-«жорстка» сила-зовнішня політика», «демократія-безпека-національні інтереси», «демократія-наддержава-світовий порядок».

В європейському ж контексті важливо розуміти, як один з головних гравців на європейському континенті – конгломерат демократичних країн ЄС – в умовах постійного пристосовування до нових загроз як всередині, так й по периметру своїх кордонів – від російської агресії проти країн Східного Партнерства до міграційної кризи – використовує свою «нормативну» силу задля підтримки регіональної безпеки; а також поряд із США та НАТО як глобальний

суб'єкт впливає на процеси запобігання та врегулювання конфліктів, сприяє миру та забезпеченню прав людини не тільки в Європі, але й у всьому світі. До речі, наразі однозначної відповіді на жодне з питань не існує, оскільки країни Заходу все ж таки діють в залежності від своїх національних інтересів, чи інтересів правлячої верхівки. Це не добре і не погано, головне, щоб інтереси «верхів» і «низів» в контексті внутрішньої та зовнішньої політики максимально співпадали (що більш-менш має місце в демократичних країнах Заходу); а те, що пріоритет в процесі захисту інтересів власного суспільства для якого й підтримується сприятливий рівень демократії всередині переважає інтереси іноземних суспільств ззовні, до того ж, які ще й несуть загрозу – це реалії недоформованого й тому небезпечного пост-біполярного світового (недо)порядку. Ймовірно, якщо в сучасному світі не можливо в стилі цинічного реалізму дотримуватися принципів демократії одночасно щодо власних громадян та інших держав, то, напевне, захист демократії всередині за рахунок порушення демократичних процедур ззовні (виправдовування агресії захистом демократії, прав та свобод) виглядає більш зрозумілим, ніж агресивна політика порушення демократичних принципів та процедур владою як всередині, так й на зовні.

Стосовно ж Росії, то з точки зору, наприклад, теорії політичного дискурсу Ернеста Лаклау всі три вищезгадані фактори впливу на безпеку та рівень демократії в Україні можуть бути об'єктом дислокації (dislocation) в процесі вивчення сприйняття демократії в Росії як фактора національної, європейської та глобальної безпеки, адже Росія позиціонує себе як хоч й «суверенна», проте демократична

держава. Отже, ключове методологічне питання, схоже, виходить за межі просто дискурсу щодо можливого співіснування різних типів демократій: мова скоріше йде про сек'юритизацію проблем демократії в розрізі того, чи взагалі ми приймаємо існування лише єдиного універсального типу демократії, або припускаємо ризики існування багатьох її інтерпретацій, які можуть нести загрозу миру та стабільності. Залежно від відповіді, «суверенна» демократія, яка була «сконструйована» путінським режимом в Росії на початку 2000-х рр., може з'явитися в якості порожнього символу (*empty signifier*), який насправді означає «не-демократію». Така свого роду «антидемократія» не тільки автоматично стає пасивною ознакою незахищеності власного «демосу» перед державою, а й виступає в якості агресивного та наступального знаряддя провокації небезпеки для міжнародного співтовариства. До того ж, постає великий сумнів з проводу того, чи взагалі можливе зближення держав з різними політичними та світоглядними принципами, адже пост-біполярна історія міжнародних відносин ставить великий знак питання чи може бути країни ліберальної демократії інтегрованими в один простір безпеки з тією ж Російською Федерацією на основі передбачуваного світового порядку, ґрунтованого на спільних цінностях, які сучасна Росія не демонструє ані по відношенню до «своїх», ані по відношенню до «інших».

Не випадково саме в другій половині ХХ ст. код демократії виступив в якості демаркаційної лінії безпеки між «нами» та «ними». Втім, як й в роки «холодної війни», риторика про демократію на хвилі нового-старого дискурсу щодо нової «холодної війни» (більше кон'юнктурного, ніж

реального) також використовується як наступальна зброя в зовнішній політиці. Це лише підтверджує той факт, що й в еру «пост-правди» ікона демократії майже завжди є лише частиною великої політичної гри, де вона виступає як додатковий інструмент міжнародних відносин для доповнення та пояснення намірів зовнішньої політики, включно з військовими діями.

Зовнішня політика США також не є виключенням, особливо коли один з головних геополітичних супротивників Америки – Росія – час від часу виправдовує свої дії на світовій арені або в стилі «якщо вам можна, чому нам не можна», або, наприклад, навіть питання про втручання у внутрішні справи інших держав цілком ірраціонально називає «справою смаку, виховання та політичних поглядів».⁷ Тим не менше, залишаючи осторонь проблему використання демократії великими державами, ми повинні констатувати, що перевірка на демократичність саме в міжнародно-політичному контексті зачіпає як США, так і Росію - того, хто ймовірно має демократичну систему, й того, хто ймовірно не має. Не дивно, що цілком сприймаючи необхідність дотримуватися демократичних норм поведінки, як в домашніх, так й міжнародних справах, поняття демократії змусило обидві держави дивитись один на одного скрізь призму його особистого тлумачення. Захід не перестає критикувати Росію за відсутність демократичних реформ, тоді як путінський режим намагається захистити «особливий шлях» Росії до демократії та свободи, включно із спекулятивним маніпулюванням того, що вже стає одним з символів путінської «правди» – «духовними» чи «церковними» «скрепамі». Так, наступальна зброя під назвою

«демократія» знову актуальна, що мала би ставити Схід та Захід, здавалось би, на шлях конфронтації часів «холодної війни». Втім, класичний сценарій протистояння часів СРСР вже сам по собі не є актуальним. Й не тільки тому, що Російська Федерація знаходиться все ж таки далеко від наддержавного статусу СРСР та ресурсного потенціалу США, але, перш за все, через брак ідеологічної зброї проти США, який не замаскувати навіть віртуальною кремлівською «правдою величі», більшою мірою орієнтованою на внутрішнього споживача.

Якщо в класичній «холодній війні» була логіка протистояння двох протилежних ідеологій – комунізму з його тоталітарною державною системою та капіталізму з його ліберальною демократією, – нова конфронтація втрачає компонент глобальної конкуренції в ідеологічній сфері. Російська Федерація також поділяє ідеологію капіталізму, але у вигляді державно-орієнтованого «ліберально-олігархічного» авторитарного капіталізму, який майже заперечує демократичні перетворення у напів-ліберальному суспільстві, рамки якого обмежені кремлівською пропагандою в ЗМІ та силовим знищенням опозиції. Без демократичних перетворень та свободи волевиявлення, про яку мова ще буде йти далі, та політичної конкуренції неможливо побудувати неоліберальний капіталізм, що неминуче залишає централізований капіталізм державних олігархів недорозвиненим у формі квазікапіталізму. Останній просто блокує свободу ліберальної діяльності для окремих осіб і робить неможливим право захищати його перед державною системою, використовуючи законність, також послаблений фактичним монопартізмом. Саме тому

ідеологічна частина нового історичного етапу конфронтації виражає себе як боротьбу за сенс демократії, де обидва агенти – РФ та США (Захід у більш широкому сенсі) – намагаються знаходити і захищати її «абсолютні» ознаки. Саме в такому контексті путінський режим намагається спекулювати визначеннями демократії, по ходу створюючи свою «правду».

Відкидаючи вірогідність нової «холодної війни» у зв'язку з відсутністю саме ідеологічних підстав, президент Росії Мєдведєв ще в 2008 р. пройшовся по темі демократії наступним чином: «У минулому це було принаймні ідеологічно обґрунтовано: два світи, дві системи та конкуренція між ними. Сьогодні ми поділяємо однакові цінності. Треба лише переконатись, що ці цінності розуміються однаково. І це найважче».⁸ Отже, виявляється, що найважче це саме відношення... до демократії. Тут ми хотіли б ще раз підкреслити, що в серці протистоянні між Росією та Заходом вже досить давно знаходиться боротьба за зміст демократії, її «однаковий спосіб» розуміння. Саме з метою виправдання власної внутрішньої та зовнішньої політики створюється «правдиве» власне розуміння того, в чому ця демократія має полягати. З цієї точки зору ми можемо зробити висновок, що всередині геополітичного дискурсу щодо ціннісної суті демократії існує заклик до різних світоглядних підходів в її трактуванні. З першого погляду, такий дискурс про сутність демократії немає нічого спільного з проблемою безпеки, принаймні жорсткої, але мантра прихильників теорії демократичного миру про те, що «ліберальні демократичні режими не воюють один з одним», проходить перевірку у відносинах між демократичним світом

та «демократичною Росією», яка, до речі, ще нещодавно визнавала себе частиною європейської цивілізації.

Красномовно в цьому контексті виглядає доповідь 2006 р. Нью-Йоркської Ради з міжнародних відносин «Хибний поступ Росії: що може і мають зробити Сполученні Штати»,⁹ яка напряду пов'язувала рівень функціонування «російської демократії» з міжнародною безпекою. Серед «неправильних» напрямків згадується «де-демократизація» в умовах, коли російські політичні інститути стають «корумпованими та крихкими».¹⁰ У результаті, на думку авторів доповіді, «спроможність Росії розглянути проблеми безпеки, що мають принципове значення для Сполучених Штатів та їхніх союзників, скорочується... підринається багато видів співпраці – від забезпечення ядерних матеріалів до спільного використання розвідувальних даних...»¹¹ Так чи інакше, зіткнення глобальних інтересів США та Росії не могли не зачепити проблем демократії ще багато років тому. Зважаючи на вкрай напружені відносини між Росією та США особливо з 2014 р., чи означає все це, що ані Росія, ані Америка не ставляться один до одного як до акторів з тотожною (демократичною) політичною системою? В контексті кремлівської «правди», що нав'язується російською пропагандою, може існувати чотири варіанти відповіді: 1) обидві не є демократичними державами; 2) Росія є демократією, але США не є; 3) США є демократією, але Росія не є; 4) вони обидві є демократичними. Напевне, Росія не може обрати іншу, ніж четверту опцію, втім це автоматично ставить під сумнів гіпотезу про те, що «демократії не воюють одна з одною». Втім, якщо Росія не поділяє цю гіпотезу і наполягає на тому, що як США, так і Росія, є

демократичними державами, то аксіома демократичного миру не працює й небезпека військової напруженості між демократіями стає реальністю, а світ незахищеним.

Риторика останніх років з обох столиць, принаймні з початку анексії Криму, підтвердила той факт, що міжнародна (не)безпека так чи інакше пов'язана з проблематикою (недо)демократії. Навіть не через сам феномен демократії, а через відношення до її суті, може виникнути небезпека появи нових напівідеологічних та навіть військових, нехай й гібридних, як, наприклад в Сирії, локальних зіткнень між світовими державами. У той же час, якщо глобальні сили грають в свої «великі» ігри, використовуючи дискурс про демократію для досягнення глобальних геополітичних переваг, малі та середні держави приречені опинитися між двома центрами сили та їх трактуванням феномену демократії. Для таких середніх країн, які до того ж встали на шлях політичної трансформації на початку 1990-х рр., як Україна, важливо орієнтуватися на ті суспільства, де традиції демократії міцні, оскільки демократія означає не бути самою по собі загрозою міжнародній безпеці, а по-друге, тому що демократія додає суспільству внутрішню безпеку. Отже, Україна не просто опинилась в геополітичних лещатах, а постала між «американським», «європейським», «західним», «християнським», класичним розумінням та «російським» розумінням демократії, що неминуче завдало негативного впливу на демократизацію суспільства.

Треба підкреслити, що поява дискурсу про наявність декількох типів «демократій» вже призводить до деконструкції самої концепції демократії: демократія або існує, або ні, але поява інших типів – порожніх ознак –

призводить до появи квазідемократії, псевдодемократії. Навіть якщо ми визнаємо право на «національну» парадигму демократії за умови відмови від погроз іншим країнам та підтримки безпекового балансу в суміжних регіонах та в світі, слід все ж зазначити принаймні одні з ключових атрибутів демократії – свобода вибору і воля народу. Така сутність демократії сама по собі входить в протиріччя з «суверенною», чи то «керованою», чи то «авторитарною» «російською» демократією, яка з самого початку обмежує свободу, держава в обличчі правителя керує суспільством, нав'язуючи громадянам стиль та образ мислення і дії іноді проти волі суспільства. Не випадково Захід досить активно критикував Росію за послаблення демократичних процесів, які не повинні мати якісь обмежувальні національні кольори у вигляді власноруч вигаданого типу демократії.

Свого часу президент Путін емоційно реагував на критику Заходу стосовно проблеми демократії в Росії. Досить показовою була реакція Путіна на критику проти скорочення свободи слова в Росії під час спілкування з інтернаціональною аудиторією 26 вересня 2003 р. у Колумбійському університеті: «У нас ніколи не було свободи слова в Росії, тому я не зовсім розумію, що там слід порушувати. Як ви знаєте, ми мали тоталітарну державу протягом ста років, а до цього царизм все порушував»¹² Перебуваючи під час цього заходу в залі, автор цих рядків робить наступне припущення: наш погляд, президент чітко дав зрозуміти, що Росія тоді, 15 років тому, (та й зараз) знаходиться лише на початковому етапі демократії, тому формат «російської» демократії може припускати невідповідність основним принципам демократія як такої.

Тобто те, що на Заході песимістично сприймається як «напівпорожня склянка» російської демократії, в Росії розглядається як вже «напів-повна». Крім того, Путін вже у вересні 2007 р. під час зустрічі із західними журналістами закликав Захід «припинити читати лекцію Росії про демократію».¹³ Демократія в Росії в процесі конструювання власної «правди» оснащується національними «обставинами», в яких Росія дедалі більше проголошує «особливий шлях» до демократії, як протидію критиці Заходу. У той же час, якою є суть цього «особливого шляху», російська влада пояснює не лише історією, але й видає його в якості асиметричної противаги західному розумінню демократії. Так, згідно з опитуванням, проведеним «Левада-Центром» ще влітку 2007 р., росіяни значно погіршили своє ставлення до Заходу та «західних» цінностей, що на думку російських експертів ясно демонструє «свідчення зростання національного ізоляціонізму в Росії».¹⁴

Повертаючись до українського вибору ціннісних шляхів стратегічного розвитку, треба наголосити, що демократія вже давно стала атрибутом самоідентифікації. Для української держави, розташованої на прикордонній території різних цінностей, важливо, щоб демократичний процес всередині країни не розвивався як альтернативна модель європейському розумінню демократії (навіть якщо ми визнаємо можливість існування російської демократичної моделі в рамках її «особливого шляху»). Україна проголосила себе демократичною державою, проте опинилася в умовах конфлікту між основними принципами західної демократії та «російської» трактовкою демократичних цінностей. Україна, яка знаходиться на перехресті такого конфлікту різних

ціннісних підходів, залишилася в статусі «слаборозвинutoї» демократії. Олігархічні кола та пов'язана з нею політична еліта країни досить довго намагалася балансувати між обома полюсами геополітичного впливу та створювала «свою правду», яка законсервувала дилему геополітичного вибору та між двома революціями – Помаранчевою та Гідності – відобразилася в загальнонаціональному дебатованні питання де повинна бути Україна: поруч с Заходом на шляху до НАТО та ЄС, чи з Росією в Митному Союзі та ОДКБ. Так, в основі цього дискурсу залишалася видимість функціонування інститутів демократії з відмінною Конституцією, представницькою демократією та навіть свободою слова, але всі ці атрибути в олігархічній державі не впливали на прийняття рішень щодо подальшого реформування країни в напрямку європейської інтеграції. Значно погіршувала ситуацію неможливість ротації політичних еліт, повна деградація принципу розподілу влади, майже повна відсутність верховенства права та слабкі інститути громадянського суспільства. Тобто, в ситуації відсутності реальної влади народу у народу, який прагнув до демократичних реформ та євроінтеграції, Україна з мирного осередку пострадянського європейського простору потрапила до лав тих своїх регіональних сусідів, на території яких мали місце збройні конфлікти та привнесений здебільшого ззовні вірус сепаратизму.

Показовим елементом щодо поваги демократичних принципів і цінностей в державній політиці є те, що в той час, коли і НАТО, і ЄС, перш за все, в контексті інтеграційного курсу України до своїх лав ставлять питання належного рівня побудови демократії як передумови вступу,

то зі своєї сторони Москва жодним чином навіть не згадувала питання демократії як передумови під час негайного запрошення Києва до лав Митного Союзу. Низький рівень демократії в Україні завжди був недостатнім для інтеграції з ЄС, але достатнім для інтеграції з Росією. В підсумку, з 2014 р. Україна з її (недо)демократією та багаторічною геополітичною дилемою, стала фактором європейської небезпеки і врешті решт опинилася в дуже важкому безпековому становищі: якщо Захід і Росія бережуть та захищають свої «власні» демократії, з більш-менш артикульованими національними інтересами, то Україна з повільними темпами демократизації фактично залишилася з проблемою своєї безпеки сам на сам та ще й з критикою від західних партнерів та агресією з боку Росії.

Цікаво, що кремлівська «правда» щодо питань демократії та її «корисності» симптоматично тяжила до порівняння російської політичної «стабільності», яка «несе» «порядок», з українською кризовістю — «не-порядком», «хаосом». Дійсно, перманентна політична криза об'єктивно характерна для української політичної дійсності, але все ж з інших мотивів, ніж це намагаються представити в Росії: для України характерна не відсутність сильної влади як такої, а супротив сильної влади демократичним перетворенням. Втім не дивно, що режим Путіна протиставляє українському стану «кризи» свою модель «керованої демократії», а отже, і стабільності, яка «рятує» Росію від «хаосу» та дострокових парламентських та президентських виборів на кшталт українського політичного досвіду на прикладі 2008 р. У той час голова Ради Федерації Сергій Міронов так прокоментував політичну кризу часів українського президента Віктора

Ющенко: «Події в Україні лише підтверджують, що для таких країн, як Росія та Україна, парламентська республіка передчасна, і вони зараз пожинають плоди, які закладені в Конституції України ... Треті вибори за останні три роки - це занадто багато. Добре, що Росія не пішла на шлях парламентської республіки».¹⁵ Як можна було передбачити, оцінка рішення про проведення позачергових виборів в Україні восени 2008 р. була абсолютно протилежною з боку Білого дому. Державний департамент був впевнений, що це була саме «українська демократія у дії».¹⁶ Українське суспільство прагне демократичного розвитку, автентичного до європейського, шляхом демократичних перетворень в загальноприйнятому тлумаченні демократії без прикметників. Зрозуміло, що Росії не подобається підтримка демократичного курсу української держави з боку США та їх партнерів, а сам рух до демократії, вочевидь, суперечить інтересам Росії та російській інтерпретації демократії. У цьому відношенні досить цікавою була реакція з боку Путіна, який під час інтерв'ю ЗМІ країн «Великої вісімки» 2007 р. оцінив події демократичної трансформації України саме як відхід від демократії, звісно, в російському розумінні: «Була єдина надія на хлопців з України, але вони просто повністю дискредитували себе, вони йдуть до безперервної тиранії».¹⁷ Така заява глави російської держави дала лише зрозуміти, що виходячи з російської «демократії», Україна швидко наближалась до європейської «тиранії».¹⁸

Те саме інтерв'ю президента Росії закінчилося знаменитим висловлюванням «после смерти Махатмы Ганди поговорить не с кем»,¹⁹ що може бути хрестоматійним прикладом конструювання системи путінської «правди»

щодо демократії. Тоді президент Росії заявив, що вважає себе «абсолютним демократом» і виразив впевненість в тому, що в РФ немає ніяких умов для повернення до тоталітарного режиму. Цікаво, що сам автор такого більш ніж спірного твердження свідомо не скривав сарказму зі свого висловлювання, коли назвав «справжньою трагедією» те, що він «такий один», а «інших таких в світі просто немає». А далі спрацював той самий удар «контр-правдою», який ставить російський «взірець» керованої демократії вище демократії як такої, запропонувавши звернути увагу на ситуацію з демократією за межами Росії. В США, за його словами, «жах один: тортури, бездомні, Гуантанамо, тримання під вартою без суду та слідства...».²⁰ В Європі ситуація не краще: «жорстоке поводження з демонстрантами, застосування гумових пуль, сльозогінного газу то в одній столиці, то в іншій, вбивства демонстрантів на вулицях».²¹ Також російський президент заявив, що «багато так званих загальних цінностей у нас захищені навіть краще, ніж у деяких інших країнах «вісімки», навівши приклад застосування деякими країнами «вісімки» смертної кари.²² Отже, виявляється, що путінською «правдою» є ствердження, що Росія є більшою демократією ніж країни Заходу.

Втім, згідно Democracy Index 2017, Росія зайняла 135 сходинку за рівнем демократії із 167 країн світу, потрапивши до лав країн з авторитарним режимом. Україна зайняла 83 позицію як країна з перехідним (гібридним) режимом.²³ Цікаво, що в 2016 р. США вийшли зі складу країн з повноцінною демократією й у 2017 р. так і не повернулися до їх складу, зайнявши в рейтингу 22 сходинку як держава з неповною демократією. Але випадок із США тільки

підтверджує той факт, що демократія як стала база розвитку найбільш успішних держав, тим більше тих, хто відіграє одну з провідних ролей в підтримці глобального порядку, знаходиться під великим ризиком, коли мова заходить про формування державного апарату, національну безпеку та протистояння відносно новим потужним викликам, таким, як міжнародний тероризм, інформаційна війна, чи кіберзлочинність.

Незважаючи на всі «образи» з боку режиму Путіна на критику його «демократії», необхідно підкреслити: Кремль є глибоко стурбованим світовим дискурсом про демократію в Росії. Не випадково ще в першому зверненні президента Медведєва до Федеральних Зборів Російської Федерації від 5 листопада 2008 р. роздуми про демократію як головну «ціль розвитку суспільства» з'явилися на вершині пафосної риторики щодо російської подальшої стратегії: «Вільний розвиток людей та їх соціальний захист завжди будуть пріоритетами державної політики. Це буде наша головна зацікавленість. Це буде мета нашого суспільного розвитку. Дорогі друзі! Ми живемо у вільній і сучасній країні. І нам вдалося багато чого зробити. Ми маємо позитивний досвід у створенні демократичної держави. Й навіть більше, ніж успіху, у нас є справжні перемоги. І разом ми йдемо вперед, щоб знайти відповіді на складні питання. Щоб знову досягти успіху. І перемогти знову...»²⁴ Втім, ця «правда», ці сподівання, що з приходом Медведєва в американсько-російських відносинах відбудеться «відлига», не справдилися. Це стало зрозуміло дуже швидко; як зазначив американський репортер CBS News Олексій Кузнєцов, Медведєв «наполегливо працював над тим, щоб зруйнувати

свій ліберальний образ і відродити спогади про «холодну війну». ²⁵

Дискурс про демократію у відносинах між Заходом та Росією не мав шансів не перейти в площину безпеки, особливо коли мова заходила про Україну та її наміри продовжувати демократизацію в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції. На Заході ще з часів Помаранчевої революції широкого розголосу набувала теза про те, що Україна поступово відходить від Росії в питаннях розвитку демократії. Чи то правління президента Ющенка певний час сприймалось як рух в правильному напрямку, чи то західні друзі України ще сподівалися на щирість поглядів очільника України, але певного іміджу демократичного режиму за часів Ющенка Україна все ж мала. За словами Збігнєва Бжезінського, «... Україна, певним чином, пропонує не лише урок, але й надію для Росії, а також і для Заходу з приводу того, що Росія буде продовжувати просування до демократії. Тому що це в інтересах Заходу, якби Росія з часом стала більш тісніше та більш щиро пов'язана з Заходом». ²⁶ Навіть ще більш різкий контраст між протиставленням України та Росії в сенсі демократичних перетворень в контексті безпеки свого часу навів журналіст Вашингтон Пост Джефрі Кунер: «Україна, як і Грузія, зневажена ксенофобною елітою Кремля з однієї простої причини – вона прагне відірватися від авторитарного руху Москви. У відповідь Росія намагається дестабілізувати Україну... Однак демократична, об'єднана Україна стоїть на шляху досягнення мети пана Путіна. Україна є стратегічним оплотом проти російського експансіонізму – саме на східних рубежах західної цивілізації. Київ – це не якась там

регіональна столиця Великої Росії, а фундаментальна частина європейського світу... Успішна Україна прокладе шлях для перемоги ліберальної демократії в Росії. І Путін готовий зробити що-небудь, щоб це не сталося...».²⁷

Події Євромайдану 2013-2014 рр. тільки підтвердили те, що «битва за Україну – це зіткнення з Росією, що виступає за відродження російського імперіалізму, який прагне домінувати над сусідами, з майбутнім Європи». ²⁸ Це отримало форму військової агресії проти України, яка, починаючи з Небесної Сотні, прагнула до зламу старого корумпованого політичного механізму в державі та впровадження саме європейських демократичних цінностей.

Довгий час імідж України пов'язувався з тим, що вона «виступає проти російського імперіалізму» і відрізняється від «російської демократії». Напевне, Росія «ображалася» на те, що Захід порівнював навіть не стільки хід демократичних процесів в Україні та в Росії, а сам факт співставлення на принципах рівноправ'я обох держав. Дійсно, Україна не є глобальним гравцем як Росія. Україна може бути частиною демократичної Європи та демократичного світу, тоді як Росія тяжіє до самоізоляції й на практиці виступає полюсом тяжіння для інших. Схоже, такий підхід до своєї особистої ролі в глобальному світі призводить до хибного висновку про те, що Росія, як глобальний гравець та центр сили, має свій особливий шлях розвитку та спосіб трактування демократії, певне «історичне» право, яке може ігнорувати загальноприйняті норми демократичного світу. Іншими словами, артикулюється претензія цілком у дусі «пост-правди» стосовно того, що деякі глобальні сили можуть розглядати себе як «більш рівноправні» ніж інші через їх

матеріальні та історичні можливості. Якщо ми визнаємо цей факт правильним, чому б, наприклад, не надати Росії (ймовірно, і США) більше одного голосу в системі ООН? Чи легітимізувати підхід до питань безпеки таким чином, що «добре для України, погано для Росії», і навпаки? Чи насправді сила деконструє демократію та рівність в міжнародній системі?

Росія в своїх офіційних концепціях зовнішньої політики, зокрема в нині діючий від 2016 р., та попередній від 2013 р., фіксує свою прихильність до універсальних демократичних цінностей, включно із забезпеченням прав і свобод людини. Втім, цікава динаміка відношення Кремля саме до тих «універсальних демократичних цінностей» та того, хто більшою мірою асоціюється з ними – ЄС. Така суперечлива динаміка не могла не проявити себе в якості лакмусового папірця справжнього відношення Росії до тандему демократії та безпеки.

У 2013 р. для Росії, яка позиціонувала себе в якості «невід’ємної, органічної частини європейської цивілізації», основним завданням у відносинах з Європейським Союзом було «просування до створення єдиного економічного та гуманітарного простору від Атлантики до Тихого океану».²⁹ Виконання такої амбітної мети має на увазі єдину гуманітарну, тобто ціннісну, основу, без якої створення єдиного економічного простору в якості стабільно діючої політекономічної системи є неможливим. Більше того, навіть країни НАТО, переважна більшість яких входить до ЄС, Росія п’ять років тому розглядала саме в розрізі євроатлантичного регіону, з яким Росію «пов’язують, окрім географії, економіки та історії, глибокі загальноцивілізаційні

коріння».³⁰ Й тут мова мала би йти про спільні цінності, на базі яких Росія, «з урахуванням зростаючої затребуваності колективних зусиль держав перед обличчям транснаціональних викликів і загроз», виступала «за досягнення єдності регіону без розділових ліній, через забезпечення істинно партнерської взаємодії Росії, Європейського союзу і США».³¹ Незважаючи навіть на послідовну негативну позицію РФ щодо питань «розширення НАТО на Схід», до 2014 р. російська зовнішня політика на євроатлантичному напрямку залишалася орієнтованою на «формування спільного простору миру, безпеки і стабільності, заснованого на принципах неподільності безпеки, рівноправного співробітництва і взаємної довіри».³² Втім, досить «привабливі» та «миролюбні» офіційні очікування керівників Росії часто-густо не співпадали з їх практичними діями, які навіть до 2014 р. Це й «мюнхенська промова» Володимира Путіна в 2007 р., й агресія проти Грузії в 2008 р., й провал політики «перезавантаження» з США, й «газові» війни, не говорячи вже про войовничу риторику щодо НАТО, США, ЄС вже після 2013 р. в умовах фактичної санкційної ізоляції Росії з боку Заходу.

Зрозуміло, що Росія в Концепції 2016 р. не могла не відреагувати на наслідки своєї агресивної політики щодо України. Порівняно з Концепцією 2013 р., Кремль кардинально змінив свою риторику щодо тих самих питань в процесі створення своєї «правди», виправдовуючи свою зовнішню політику після 2013 р. Питання «глибокого загальноцивілізаційного коріння» в Концепції зовнішньої політики РФ 2016 р. було закрито. Більше того, риторика щодо ЄС та НАТО виявилася прямо протилежною тій, що

лунала три роки до того. Раптом в РФ почали часто говорити, що в євроатлантичному регіоні, з яким Росію пов'язували «глибокі загальноцивілізаційні коріння», «протягом останньої чверті століття» накопичені «системні проблеми», «що виразилися в здійснюваній Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейським союзом (ЄС) геополітичної експансії при небажанні приступити до реалізації політичних заяв про формування загальноєвропейської системи безпеки і співробітництва...»³³

Можна зробити висновок про те, що провину за «кризу» Росія поклала на Захід, коли сама анексувала Крим та частину Донбасу «через недружню політику Заходу», а гібридну війну на Донбасі називає виключно «внутрішньоукраїнським конфліктом».³⁴

Така лінія в дусі «пост-правди» витримувалася в оновленій Стратегії національної безпеки РФ, де саме «підтримка США і Європейським Союзом антиконституційного державного перевороту в Україні призвела до глибокого розколу в українському суспільстві і виникнення збройного конфлікту».³⁵ Якщо так, то про які спільні «універсальні демократичні цінності» в рамках єдиної цивілізації йшла мова? Де була «правда» путінського режиму: в 2013 р., коли Захід був не просто партнером, а частиною спільної цивілізації, чи в 2016 р., коли Захід в офіційних документах та медіях перетворився фактично у ворога Росії?

Дійсно, ще з часів прийнятого в 1997 р. рішення розширювати НАТО на Схід і косовської кризи 1999 р., у відносинах між НАТО і Росією все частіше стали проскакувати кризові нотки. Вони стали виразними з

приходом Володимира Путіна до влади і з кожним роком все наростали, поки в світі не заговорили про відновлення «холодної війни». Від підписання Основоположного акту про взаємні відносини, співробітництво і безпеку між РФ і НАТО 27 травня 1997 р. до прийняття нині діючої Воєнної доктрини РФ 2014 р. пройшло 17 років – саме стільки знадобилося РФ, щоб пройти шлях від офіційного курсу на співпрацю до офіційного курсу на конфронтацію з НАТО. Якщо в 1997 р. Росія і НАТО не розглядали один одного як противники і ставили собі за спільну мету «подолання залишків колишньої конфронтації і суперництва та зміцнення взаємної довіри і співпраці»,³⁶ то в 2014 р. НАТО була поставлена Кремлем на перше місце в списку основних зовнішніх військових небезпек для Росії: а) в контексті нарощування Північноатлантичним Альянсом «силового потенціалу» і наділенням його «глобальними функціями, реалізованими в порушення норм міжнародного права»;³⁷ б) в контексті «наближення військової інфраструктури країн-членів НАТО до кордонів Російської Федерації, в тому числі шляхом подальшого розширення блоку».³⁸

Те, що Росія негативно ставилася до будь-яких планів вступу нових держав з числа країн Східної Європи в НАТО і в цілому до стратегії розширення НАТО на Схід, було добре відомо. Росія неодноразово на офіційному рівні декларувала своє ставлення і до потенційних планів інтегрування України в НАТО. Зокрема, про це чітко говорилося в Концепції зовнішньої політики РФ 2008 р., де зазначалося, що «Росія зберігає негативне ставлення до розширення НАТО, зокрема до планів прийому в члени альянсу України і Грузії...»³⁹ Примітно, що ані в 2008 р., навіть коли вирішувалося

питання про надання Україні та Грузії ПДЧ в НАТО, ані тим більш в 2013 р., коли мова навіть не могла йти про прийняття України в НАТО, тема розширення НАТО за рахунок України не могла бути реалізована в тій короткостроковій перспективі, про яку постійно говорили в Кремлі. Однак, саме ця тема стала однією з базових у поясненні всьому світові й перш за все російським громадянам мотивів «повернення» Криму. Україна стала одночасно причиною загострення «натовського синдрому» Росії й приводом до відкритого протистояння з Заходом на глобальному рівні.

Росія в своєму глобальному наративі найчастіше воліє використовувати фразу «експансія НАТО» замість «розширення НАТО», тож простежується прямий зв'язок між геополітичною параноєю з приводу «експансії НАТО» після 1991 р. й анексією Криму в 2014 р. Чого тільки коштує визнання, зроблене президентом Росії 17 квітня 2014 р., що фактична анексія була продиктована, в тому числі, реакцією Росії на вступ України до НАТО (гіпотетичне, абсолютно нереальне на той момент для все ще позаблокової України при діючих «Харківських домовленостях» до 2042 р. мінімум): «...якщо ми нічого не зробимо, то в якийсь час ... втягнуть в НАТО Україну і скажуть: «Вас це не стосується», – і натівські кораблі опиняться в місті російської військово-морської слави – в Севастополі ... Але якщо туди зайдуть війська НАТО ... тоді для нас це має вже геополітичне значення: тоді Росія виявиться практично видавленою з Причорномор'я. У нас залишається маленький шматок берега – 450 або 600 кілометрів. Усе!»⁴⁰

Куди більш відвертим був міністр закордонних справ РФ, який фактично звинуватив НАТО в тому, що сталося в

2014 р. на території України. Виступаючи на форумі «Територія смислів на Клязьмі» 24 серпня 2015 р., Сергій Лавров у виправдання російської агресії проти України заклав в свій месідж «натофобській» сенс. Звинувачуючи НАТО в тому, що Альянс порушив принцип взаємної поваги «інтересів партнера» і принцип «прагнення знайти консенсус», Лавров зазначив, що якби НАТО поводитися як Росія, «то не було б, звичайно, ніякої конфронтації в силу просування військової інфраструктури НАТО впритул до кордонів Росії, ... не було б і української кризи, якби справи не велися на основі ультиматумів та «чорного і білого» розуміння того, що відбувається, на основі принципу «або з нами, або проти нас», а через пошук загальноприйнятних компромісів.... Вони відмовилися від проголошеної їх же лідерами лінії на те, щоб зробити єдиний і неподільний простір рівної безпеки в Євро-Атлантиці. Ось цей «натоцентризм», ця спроба зберегти розділові лінії, є системною проблемою, а вже все інше, включаючи трагедію на Україні, – похідне від цього поділу на «своїх» і «чужих».⁴¹ В даному випадку не будемо заглиблюватися в дискурс, хто більше зробив, щоб ідея «єдиного і неподільного простору безпеки» провалилася, а «розділові лінії» в Європі збереглися.

Однак, вийшло, що своєю військовою агресією проти України Кремль відкрив друге дихання НАТО, актуалізував трансатлантичну солідарність і повернув Україну як на офіційному рівні, так і на громадському, на рейки євроатлантичної інтеграції. Росія, розв'язавши війну в Україні, зробила себе «чужою» як для України, так і для

решти демократичного світу, занурюючись в пучину санкцій, самоізоляції, та суїцидальної «власної правди».

Чому Росія, яка, на думку Путіна, наведена в посланні Федеральним Зборам 1 березня 2018 р., пройшла, «через масштабні, непрості перетворення», впоралася «з абсолютно новими і дуже складними економічними, соціальними викликами», зберегла «єдність країни», та, як вважають в Кремлі затвердилася як «демократичне суспільство на вільному, самостійному шляху»,⁴² в тому же самому посланні погрожує світу своєю новітньою ядерною зброєю? Відповідь можна шукати саме в трактуванні демократії.

Навіть «пацифістська» Концепція зовнішньої політики Росії 2013 р. ставила питання про те, що «глобальна конкуренція вперше в новітній історії набуває цивілізаційного виміру і виражається в суперництві різних ціннісних орієнтирів і моделей розвитку в рамках універсальних принципів демократії і ринкової економіки».⁴³ Припускався факт існування різних ціннісних орієнтирів і моделей розвитку в рамках універсальних принципів демократії. Фактично, Кремль в такому баченні опосередковано проголошував тезу, що Росія може мати свій «суверенний» погляд на демократію, який може не співпадати з баченням решти демократичного світу.

На практиці це неминуче призвело до зіткнення національних інтересів Росії з інтересами Заходу, в лещатах яких й опинилася слабка українська демократія. Позиція Заходу згідно Стратегії національної безпеки 2015 р. створює «вогнища напруженості в Євразійському регіоні» і спрямована «на протидію російським інтеграційним процесам», «робить негативний вплив на реалізацію

російських національних інтересів».⁴⁴ Чи мова йде про інші ціннісні орієнтири? Чи радше про імперські інтереси?

Висновки. Демократія забезпечує безпеку для своїх від чужих, але це не гарантує абсолютної безпеки; намагання нав'язати «підтипи» демократії деконструює її, призводить до квазідемократії, псевдodemократії та, таким чином, до небезпеки. Адже, наприклад, саме намагання дискредитувати демократичний вибір України з боку Росії спонукає головні носії глобальної «пост-правди» до подальшого росту. Це й інформаційна війна, і подвійні стандарти, і підміна понять, і маніпуляція фактами, і героїзація найбільш ганебних сторінок історії, а подекуди й пряма лжива пропаганда та асиметричне залякування зброєю усіх тих, хто незгоден з російською трактовкою світоустрою.

В подальших дослідженнях на тему демократії та безпеки, особливо в умовах «пост-правди», головною гіпотезою може стати наступний підхід: навіть якщо демократія не розуміється як головна основа глобального порядку, вона повинна безумовно бути прийнятою як один з інструментів, що сприяє досягненню глобальної синхронії та виступає в якості ключового чинника миру як на національній, так й на міжнародній арені. В сучасних українських умовах існує ще один важливий методологічний пазл: важливо дослідити не лише спроможність демократичного режиму протистояти зовнішній агресії, а й проаналізувати, до якої міри відсутність демократії в системі (в нашому випадку всередині демократично слабкої України) провокує більш потужну країну на агресію.

Виникає гіпотеза: чим сильніший демократичний режим всередині країни, тим менша спокуса іншого учасника

вторгнутися, і навпаки. У будь-якому випадку, демократія може бути використана як робоча модель політичної системи для тих політичних спільнот, які хочуть еволюціонувати мирним шляхом до внутрішнього миру, який підсилює міжнародну безпеку.

Задля забезпечення національної безпеки, економічного розвитку, відродження територіальної цілісності головний інтерес України на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції має бути пов'язаний із просуванням державницької волі українських політико-економічних еліт в бік створення сучасної цілісної і консолідованої спільноти, патріотично орієнтованої політичної еліти, яка разом з громадянським суспільством поділяє загальнолюдські цінності, поважає права людини, верховенство права, гарантує своїм громадянам індивідуальну та колективну безпеку, економічне процвітання на основі соціальної справедливості та суворого дотримання закону усіма категоріями громадян. Будь-яка політична та економічна реформа не матиме успіху у тому випадку, якщо корупція продовжуватиме панувати в політичній, економічній, правовій системі України. Намагання гратися в «чужу правду» чи створювати свою особисту «пост-правду» щодо універсальних ознак ліберальної демократії призведе до посилення негативних тенденцій в державі та зробить неможливим відродження територіальної цілісності та суверенітету України.

¹ Singer M., Wildavsky A. The real World Order: Zones of peace/Zones of Turmoil. Revised Edition. – Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1996. – 224 p.

² Glebov S. Constructing or Deconstructing Democracy? The Geopolitical Context of Ukraine's Democratic Choice / Sergii Glebov // Identities and Politics During the Putin Presidency. The Foundations of Russia's Stability / Edited by Philipp Casula and

Jeronim Perovic, with a foreword by Heiko Haumann // Soviet and Post-Soviet Politics and Society. Vol. 92 / Edited by Dr. Andreas Umland. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2009. – P. 376-389.

³ Глава МЗС Литви: корупція – це ворог України, що, можливо, рівний російській агресії // Українська правда. – 2017. – 11 грудня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/11/7074899/>

⁴ Виступ заступника Державного секретаря Джона Дж. Саллівена у Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України. Посольство США в Україні, 21 грудня 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-deputy-secretary-state-john-j-sullivan-ministry-foreign-affairs-mfa-diplomatic-academy/>

⁵ Там само.

⁶ Фролов В. Кремль попридержал доклад // Независимая газета. – 2006. – 21 сентября. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/world/2006-09-21/9_kremlin.html

⁷ Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С.В.Лаврова на втором Международном научно-экспертном форуме «Примаковские чтения», Москва, 30 июня 2017 года. Министерство иностранных дел РФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2804842?p_p_id=101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw&_101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw_languageId=ru_RU

⁸ Dmitry Medvedev's Interview with Indian Broadcasting Corporation Doordarshan, The Kremlin, Moscow. President of Russia. Official website, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2008/12/04/0928_type82916_210105.shtml

⁹ Council on Foreign Relations, Independent Task Force Report # 57. Russia's Wrong Direction: What the United States Can and Should do. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cfr.org/publication/9997/>

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Vladimir Putin's Speech and Answers to Questions at Columbia University, New York. President of Russia. Official web-site. 26 September 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2003/09/26/0100_type82914type82917type84779_52868.shtml

¹³ Interview to mass-media journalists from the countries-members of “Group eight”. President of Russia. Official website. 4 June 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/text/appears/2007/06/132615.shtml>

¹⁴ Государство-особист. От редакции // Газета.ру. – 2007. – 13 августа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/comments/2007/08/13_e_2035912.shtml

¹⁵ Совет Федерации РФ: Кризис в Украине обусловлен ее конституцией // Корреспондент.net. – 2008. – 13 октября. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://korrespondent.net/world/russia/613952-sovet-federacii-rf-krizis-v-ukraine-obuslovlen-ee-konstituciej>

- ¹⁶ Госдеп США: Роспуск Верховной Рады – это демократия в действии // Корреспондент.net. – 2008. – 9 октября. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/610371-gosdep-ssha-rospusk-verhovnoj-rady-eto-demokratiya-v-dejstvii>
- ¹⁷ У Путина была надежда «на ребят с Украины», но те идут к тирании // УНИАН. – 2007. – 4 июня. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unian.net/world/48232-u-putina-byila-nadejda-na-rebyat-s-ukrainyi-no-te-idut-k-tiranii.html>
- ¹⁸ Флот Украины ответил Путину угрозами // Корреспондент.net. – 2007. – 26 июня. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/196348-flot-ukrainy-otvetil-putinu-ugrozami>
- ¹⁹ Interview to mass-media journalists from the countries-members of “Group eight”. President of Russia. Official website. 4 June 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/text/appears/2007/06/132615.shtml>
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2017. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eiu.com/topic/democracy-index>
- ²⁴ Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, Grand Kremlin Palace, Moscow, President of Russia. Official website, 5 November 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2008/11/05/2144_type70029type82917type127286_208836.shtml
- ²⁵ Kuznetsov A. Russia's Medvedev's Tough Guy Act // CBS News. – 2008. – 24 November. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cbsnews.com/stories/2008/11/24/world/main4631526.shtml?source=mostpop_story
- ²⁶ Zbigniew Brzezinski: «Ukraine Should Not Hesitate to Say to Its Younger brother, Russia, That It Should Learn Ukrainian Political Culture.» Mr. Brzezinski's speech on Ukraine which he made at a round table «Ukraine's Quest for Mature Nation Statehood» // Ukrayinska Pravda. – 2007. – 14 November. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/en/news/2007/11/14/9433.htm>
- ²⁷ Kuhner J. T. Will Russia-Ukraine be Europe's next war? // Washington Times. – 2008. – 12 October. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.washtimes.com/news/2008/oct/12/europes-next-war/>
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Там само.
- ³² Там само.

³³ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации, Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw&_101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw_languageId=ru_RU

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Основополагающий акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией североатлантического договора, 27 Мая 1997 http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm

³⁷ Военная доктрина Российской Федерации (в редакции от 2014 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации, Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589760

³⁸ Там само.

³⁹ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации Д. А. Медведевым 12 июля 2008 г.) Президент России. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/news/785>

⁴⁰ Putin Q&A: Full Transcript // Time. – 2007. – 18 December. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.time.com/time/specials/2007/personoftheyear/article/0,28804,1690753_1690757_1695787,00.html

⁴¹ Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на Форуме «Территория смыслов на Клязьме», Владимирская область, д. Дворики, 24 августа 2015 года. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1680936

⁴² Послание Президента Федеральному Собранию. 1 марта 2018 год. Президент России. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/56957>

⁴³ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.), Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186

⁴⁴ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации". [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/news/51129>

РОЗДІЛ 6.

ВПЛИВ ДИСКУРСУ «ПОСТ-ПРАВДИ» НА ВНУТРІШНЮ ТА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ФРН

(Ольга Русова)

*Поняття «дійсність» є доволі умовним. У будь-якому випадку, для нас вона існує тільки в тому вигляді, в якому відображається в нашій уяві.
«Москва 2042», Володимир Войнович*

Наприкінці 2016 р. Спільнота німецької мови (Die Gesellschaft für Deutsche Sprache) слідом за Оксфордським словником так само визначила термін «пост-правда» словом року. Німецькою мовою воно звучить як «postfaktisch», наголошуючи на вторинному значенні подій, що відбуваються, і зосереджуючись на їх інтерпретації та потужній емоційній складовій. Таким чином, будь-який факт може заперечуватися кожним наступним, а запропонована альтернативна версія істини може вважатися такою, що відповідає дійсності. Подібне світосприйняття сьогодні формує публічну думку цілих соціальних прошарків, етнічних та релігійних груп, тим самим дозволяючи політикам створювати таку реальність, а точніше враження про цю реальність, де голос кожного буде почутим та врахованим.

Професор Філософської школи в Мюнхені, викладач медіа етики Олександр Філіпович намагається пояснити явище «пост-правди» наступним чином: «Це означає, що факти, в сенсі перевірених доказів, більше не впливають на хід подій, на відміну від почуттів, припущень, чуток».¹ І мова йде навіть не про науково обґрунтовані факти або статистичні дані, а про відмову мислити раціонально. Переконавання людини перестають базуватися на її власному життєвому досвіді, надаючи перевагу інстинктивним рішенням, прийнятим внаслідок сильного емоційного впливу.

Клаус Леггеві, німецький політолог та колишній директор Науково-культурного інституту в Ессені, вважає, що сьогодні повторюється ситуація, що мала місце за часів тоталітарних режимів, і полягала у систематичному фальшуванні та запереченні істини. Він називає все те, що людство зараз переживає «пост-правдою», частиною навмисного політичного маніпулювання. Вчений у своєму аналізі погоджується з висновком видатного теоретика Ханною Арендт, зробленого ще в 1955 р.: тоталітарна пропаганда базувалася на тому, що «маси не вірили в реальність видимого світу та ніколи не покладалися на власний, контрольований досвід..., таким чином сприяючи розвитку своєї уяви»,² яка вже не могла переконати їх у достовірності фактів. Дане твердження наводить на думку, чи не є феномен пост-правди провісником нового тоталітаризму, про який говорить Леггеві.

У країнах з демократичним устроєм факти заслуговують на авторитет. Знання про ці факти поширюються за допомогою проведення наукових досліджень та існування об'єктивної журналістики. Проте, як науковці, так і журналісти, можуть робити неправильні припущення, висувати хибні теорії або надавати слабкі докази. Тому досягнення порозуміння з фактами часто є болісним процесом. І те, що сьогодні вважається істинним, може докорінно змінитися вже у найближчому майбутньому.

Відповідно до міркувань античних філософів, існує лише одна «істина», та у сучасних демократіях окрім аксіоматичних принципів побутує безліч культурних традицій, моральних концептів і релігійних доктрин, а їх велика кількість породжує плюралізм думок та поглядів. Будучи обов'язковим атрибутом демократичного ладу в країні, саме він забезпечує конструктивні відносини між владою та опозицією. Проте коли в політичних дебатах виникають предметно-орієнтовані питання, справа доходить до використання безпосередніх фактів, які були взяті з надійних джерел і підтверджені сталими методами. Тільки шляхом врахування різниці між доведеними фактами (які самі по собі не

стають предметом політичних суперечок) та цінностями, стає можливим вести раціональний і прозорий діалог, що створює основу для вільних від упереджень колективних рішень та демократичного контролю. Якщо ж факти політизовані, тоді людство опиняється у світі «пост-правди», де політичний порядок денний заповнюється питаннями фактологічного характеру, що безумовно підриває демократичні засади державного управління.

Новизна демократії в часи «пост-правди» полягає в тому, що людині більше не доводиться докладати зусиль, щоб приховати брехню або залагодити протиріччя між нею та перевіреними фактами. Сьогодні ті, кого було піймано на брехні, можуть не боятися наслідків допоки в них вистачає майстерності успішно звинувачувати того, хто прагне цю брехню розкрити. Їхня політична репутація не зазнає значної шкоди, оскільки є вторинною за своїм значенням у процесі маніпуляції фактами. «Пост-правда» відображає істину у вужчому сенсі, висвітлює лише її певні аспекти в залежності від ситуації та на користь конкретних гравців. Коли надійні, перевірені факти політизуються, політичні дебати навряд чи можуть привести до виявлення сутності проблеми. Факти просто вихоплюються із загального контексту, якщо вони відповідають політичній позиції чи партійній лінії.³ Що стосується фактичної реальності, то вона поступово залишає сферу політики, знаменуючи цим початок ери «пост-правди».

Швейцарський фізик та філософ Едуард Кезер вбачає в дискурсі «пост-правди» небезпеку формування «демократії невігластва» (*Demokratie der Nichtwissenwollengesellschaft*), де суспільство не прагне отримувати об'єктивні знання. Наслідком цього можуть стати величезні та неконтрольовані інформаційні потоки в цифровому світі, які розмивають такі ключові поняття як «об'єктивність» та «істина». Саме в цій точці політики можуть зазнати невдачі,⁴ а відтак мають діяти на упередження подібної ситуації, як в масштабах власної держави, так і на глобальному рівні.

Згідно з демократичними принципами, всі легітимні політичні рішення повинні проходити процес усестороннього обговорення в суспільстві та парламенті. Очікується, що громадяни здатні сформулювати обґрунтовану, незалежну думку щодо зроблених політичних пропозицій.⁵ Але в «пост-правдивих» демократіях, де, фактично, можливість критичного розгляду будь-якого важливого питання між представниками різних політичних таборів втрачається, подібна дорадча легітимність не може бути досягнута, оскільки невід'ємний критерій раціонального мислення не дотримується.

Без жодних посилань на факти або істину всі уявлення про демократію вступають у конфлікт із реальністю, що вибудовується на основі виборчого права. Електоральний процес має забезпечувати належне врядування в питаннях розподілу влади та функціонування системи стримувань і противаг. Згідно з мінімалістичними демократичними теоріями, демократична легітимність спирається на здатність народу віддати голос за своїх представників у справедливому виборчому процесі. Вибори – це механізм, який змушує уряди нести відповідальність, бути підзвітними, і врешті-решт, заміщеними мирним шляхом. Без доступу до мінімуму точної інформації оцінка політичного курсу сама по собі стає політичним питанням, як наслідок – втрачається істина, на основі якої можна визначити, чи є дії влади плідними. Політика, відірвана від дійсності, не може вирішити реальні проблеми та продукувати ефективні рішення. Тому обов'язкова умова демократичної законності полягає в мінімальній достовірності, хоча саме використання слова «мінімальна» в даному випадку можна вважати дискусійним, адже відсутні чіткі критерії, за якими можна визначити, чи є достовірність викладених подій мінімальною або максимальною.

Політика «пост-правди» досить тісно пов'язана з розвитком соціальних медіа. На тлі відчутної втрати довіри до висвітлення подій традиційними ЗМІ, їм на противагу створюється інший вид

формування публічної думки, що вивільняє почуття та емоції людей. Мережі переповнені фактами, які надзвичайно швидко поширюються. Піддаючись їх впливу, громадяни свідомо ретранслюють ту інформацію, яку вони отримують із нових інформаційних каналів, не задумуючись, наскільки достовірною вона є або над можливістю доповнювати її альтернативними джерелами.

Згідно з результатами дослідження, проведеними Ройтерс Інститутом з вивчення журналізму в 26 країнах та опублікованими в його «Digital News Report 2016» стверджується, що 88% молодих людей віком від 18 до 24 років отримують новини в основному в Інтернеті (використовуючи різноманітні онлайн ресурси), а 68% – виключно через соціальні мережі. Лише 58% заявили, що телебачення є основним джерелом інформації для них, а друковані ЗМІ використовують лише 31% опитаних. Це свідчить про те, що межі центральних інформаційних просторів стають все менш виразними, а раніше відомий процес формування громадської думки поступово руйнується.⁶ Таким чином вибудовується реальність, де панівною стає тенденція виникнення так званих «ехо-камер», коли читачеві для ознайомлення в соціальній мережі пропонується контент, який лише підтверджує та зміцнює його думку з приводу того чи іншого політичного або соціально-економічного питання, не спонукаючи його до критичної оцінки матеріалу. Ця ситуація усіляко сприяє затвердженню «пост-правди» як сталого суспільного явища. Те, що люди шукають однодумців, є цілком природнім. Проте, опиняючись всередині подібних «інформаційних бульбашок», вони не просто оточують себе «друзями» із схожим світосприйняттям та інтересами. На основі їхньої активності (лайки, коментарі, пости), пошукова система поповнює стрічку новин лише статтями близькими за змістом, таким чином персоналізуючи її. Але постає питання чи це не порушує або принаймні не обмежує права на вільний доступ до інформації? Та чи повинна машина здійснювати подібну

попередню фільтрацію, зважаючи на емоційно прийнятну істину для своїх користувачів чи все ж залишати вибір за ними? Ці питання ще неодноразово ставитимуть предметом дискусій на суспільному та державному рівні, порушуючи проблему законодавчого регулювання соціальних мереж.

На даний момент жодна медіа-інституція не має монополії на поширення інформації. Спочатку це сприймалося як демократизація ЗМІ, тому що нові цифрові і мережеві засоби комунікації надали можливість без публікації значного контенту на онлайн-платформах та в соціальних мережах кожній людині стати вузловою точкою віртуального простору і вільно висловлювати там власні думки.⁷ Ніхто не займається їх рецензуванням або перевіркою щодо дотримання етичних принципів, тому якість опублікованих матеріалів є сумнівною, хоча донесення точної інформації й не було їх першочерговою метою. Брак уваги в питаннях відбору інформації стає вирішальним. За певних обставин він призводить до виникнення соціальної фрагментації та частково розуміється як процес субоптимального розподілу уваги.⁸ Подібним чином виокремлюється й популізм, який наразі мобілізує все більше і більше виборців у багатьох західних демократіях та характеризується використанням виключно поляризуючих наративів. Його моделі аргументації працюють за схемою «ми проти інших», яка в поточному медіа-середовищі розроблена спеціально для зосередження на окремих болючих для суспільства темах.

Європейський популізм наразі є розділеним аргументами представників крайніх точок політичного спектру. З одного боку, існує правий популізм, який роздуває націоналістичні почуття та ксенофобію (Німеччина, Австрія, Угорщина, Польща, Франція та Нідерланди), а з іншої – ліві популісти виступають з критикою неоліберальних економік (Греція та Іспанія). Своєю чергою Brexit також став важливим прикладом, але не єдиним індикатором збільшення впливу популістських сил у Європі. Результати

місцевих виборів у Німеччині у вересні 2016 р. також продемонстрували зростання рівня підтримки партії «Альтернатива для Німеччини», відомої своєю антиіммігрантською риторикою.⁹ Проте незалежно від географічного розташування країни, де популізм стає невід'ємною частиною публічного дискурсу, він, як правило, супроводжується наявністю дискримінаційної складової по відношенню до «інших», підвищуючи рівень поляризації суспільства. Відомо, що освоєння світу людиною почалося з освоєння території, яка завжди отримує аксіологічну диференціацію: позитивну цінність має «свій» простір, а негативну - «чужий», оскільки для багатьох людей властиво сприймати те, що відбувається в їхньому соціокультурному полі, найприроднішим і правильним, адже «своє» завжди «рідне», та «безпечне», а «чуже» - «вороже» і «хаотичне». «Чуже» усвідомлюється людиною як відхилення від норми.¹⁰

Популісти стверджують, що вони і тільки вони представляють істинну волю народу. З одного боку, концептуально вони поділяють населення на «справжніх людей» та всіх «інших», а з другого - на політичних акторів, які представляють інтереси цих «справжніх людей» та решту політичної верхівки, яка не здатна цього зробити.¹¹ Під «іншими» можуть матися на увазі іммігранти, які нібито загрожують національній безпеці, ідентичності та цінностям, чи навіть політичні еліти у Брюсселі або Вашингтоні, які у свою чергу зраджують «народ». Той, хто виступає проти популістів, згідно з їхнім наративом, виступає проти народу і тому автоматично позбавляється демократичної легітимності.

У більшості випадків настанова «ми проти інших» лише породжує обурення, гнів і страх. А заяви, що сприяють їх розпалюванню, мають сильну тенденцію до поширення, і тому привертають значну увагу.¹² Своєю чергою, настрої, які підживлюються виключно негативними почуттями, в поєднанні із захопленням, призводять до дії, на відміну від печалі або відчуття захищеності, які, вважається, навпаки, стримують активність. В

онлайн-середовищі під дією розуміється публікація матеріалів, репости, ретвіти, лайки та інша діяльність, яка прискорює поширення медіа-контенту. Отже, якщо ви хочете поширити інформацію зі швидкістю вірусу, вона повинна викликати гнів або принаймні занепокоєння, а чи були під час цього процесу реально відтворені факти та події, не відіграє значної ролі.

Проте не слід вважати, що використання популістських наративів як способу комунікації з масами, зовсім не має зв'язку з реальністю. Наприклад, величезна кількість громадян, які підтримують популістів, переймаються зростаючим рівнем соціальної нерівності. І це є незаперечним фактом, який, звісно, говорить на користь їхніх позицій. Проте така риторика все одно вважається популістською через те, що націлена спростити окремі факти та наголосити на маргінальній складовій інформації, що подається крізь призму того ж повідомлення «ми проти інших». Часто відбувається навіть підміна реальних фактів стереотипами та складністю причинно-наслідкових зв'язків між ними, вдаючись до тактики висунення численних звинувачень на адресу опонентів. При чому у більшості випадків вони не є персоніфікованими, а спрямовані на певну групу — представників інших національностей і релігійних вірувань, корупціонерів, олігархів та владу. Це дає змогу створювати хибне враження, що ті, хто асоціює себе із «справжнім народом» знаходяться у колі ворогів та мають захищатися, шукаючи підтримки в широких мас.

Цей вид політичної комунікації використовується не тільки популістами. Його ідеологічний антиплюралізм дозволяє політикам набагато вільніше почувати себе в рамках наративу, побудованого на протиставленні «свої – чужі», ніж тим, хто здійснює свою політичну діяльність на основі цінностей ліберальної демократії, а саме – індивідуалізмі, толерантності, повазі до прав людини та готовності сприймати протилежну думку.¹³ Тому згідно з логікою політичного процесу в «пост-правдивих» демократіях, партії, що не сліднують популістській «пост-правді», позбавлені демократичної

легітимності, адже не мають змоги висловити свою думку через недотримання принципу плюралізму. Але з точки зору традиційного розуміння демократичного режиму, «пост-правдива» демократія змушує сумніватися в її законності, а недостовірність використаних фактів лише підтверджує цю тезу.

Наукова література, яка займається вивченням феномену популізму, говорить про два його аспекти, що впливають на розвиток демократичних процесів всередині країни. Згідно з першим, популізм підтримує демократію, бо вважає, що панівна роль людей у державі представляє собою її «найчистішу форму».¹⁴ Ернесто Лакло, аргентинський філософ та політичний теоретик стверджує, що популізм є уособленням логіки політичного, де люди представляють головний суб'єкт у політиці. Таким чином, популізм ставить людину в центр політичного процесу.¹⁵ Політологи К. Мадде та К. Р. Кальтвассер у свою чергу наголошують на тому, що популізм навіть міг би стати своєрідним «коректором» для ліберальної демократії, адже прагне надати право голосу групам, які не відчують, що їхні інтереси представлені елітами.¹⁶ Друга думка переконує, що популізм є формою неліберальної демократії (illiberal democracy), обмеженою за своєю сутністю та нетерпимою до чужих переконань, а відтак шкодить істинній демократії. Але використовуючи поняття «демократія», необхідно враховувати яка саме демократія мається на увазі, – загальноприйнята дефініція, що наводиться у підручниках з політології, чи така, що практикується сьогодні. Англійський політолог Маргарет Канован стверджує, що демократія має «два обличчя», а «популізм розквітає на суперечностях між ними». Вона називає ці два обличчя рятувальним та прагматичним, і підкреслює їхню взаємозалежність.¹⁷ Рятувальна демократія вбачає спасіння шляхом ставлення до людей як до головного джерела легітимної влади та час від часу передбачає анти-інституціональний імпульс (соціальний опір). Прагматична демократія навпаки пропонує низку правил, за якими вирішуються конфлікти, питання форми

управління тощо. Відтак визначаються функції інституцій, які не лише обмежують владу, а й формують її та роблять більш ефективною. Співіснування та протиріччя між рятувальною та прагматичною демократіями, на думку Канован, надають стимулу популістській мобілізації.¹⁸

Популізм, як масове явище, - це рух з ефектом «spillover», що пронизує все суспільство. Популізм може використовувати прямі або непрямі шляхи впливу, часто імітуючи один одного в питаннях ідеології, тактики, структури або можливостей.¹⁹ У результаті, в лавах провідних партій з'являється схильність до популізму²⁰ або ж навіть у країнах із сталим демократичним режимом формуються політичні сили, які завдяки популістським програмам та гаслам швидко набирають популярність, отримуючи шанс бути обраними до складу вищих законодавчих органів.

Вдалою ілюстрацією до подібної ситуації може слугувати політична кар'єра німецької правої партії «Альтернатива для Німеччини» та її високий результат під час виборів до Бундестагу у вересні 2017 р. Для того, щоб зрозуміти причини такого успіху, слід не лише проаналізувати парламентську кампанію 2017 р. в цілому, а й детально вивчити внутрішньополітичну ситуацію в Німеччині, що передувала їй.

Вперше канцлер ФРН Ангела Меркель вжила термін “postfaktisch” 19 вересня 2016 р. під час свого виступу після оголошення результатів місцевих виборів у Берліні та Мекленбурзі - Передній Померанії, де ХДС отримала 19% голосів, посівши третє місце, АдН – друге з 21% відповідно.²¹ Ангела Меркель наголосила: «Наразі ми живемо в часи «пост-правди». Це означає, що люди більше не цікавляться фактами, але натомість слідують своїм почуттям. З'явилося нове слово... «Пост-правда»! Зараз, коли панує ера «пост-правди», постають політики, які не пропонують жодних розумних рішень. «Пост-правда». Вона стає центральним поняттям в суспільстві. Використовуйте це слово!». Трохи згодом, виступаючи в Будестазі Ангела Меркель заявила, що у випадку,

якщо німецькі депутати почнуть відкидати факти або ігнорувати їх, це унеможливить формулювання конструктивних відповідей на загрози, які постають перед державою. Адже при орієнтації на тих, хто не зацікавлений у прийнятті рішень, існує ризик втратити правильний напрямок.²² Та попри публічне викриття світового тренду «пост-правди» і домінантного впливу почуттів на політичну реальність, Ангелі Меркель не вдалося повністю уникнути їх негативного впливу.

Варто зазначити, що термін «пост-правда» має в Німеччині яскраво виражену соціально-політичну складову. Напередодні парламентських виборів 2017 р. міграційна криза та пов'язані з нею економічні наслідки, слугували саме таким соціально-політичним контекстом. Через критику політики «відкритих дверей» щодо іммігрантів у вересні 2016 року популярність Меркель та її політичної сили досягла свого чотирирічного мінімуму. Не більше 46% німців були задоволені її діями на посту канцлера ФРН, тоді як до початку кризи рівень її підтримки сягав 75%.²³ Під час промови на честь святкування Дня німецької єдності в Дрездені (жовтень 2016 р.), розлючені протестанти, використавши нацистську риторику, назвали канцлера зрадницею народу та вимагали її відставки. Такі різкі висловлювання є класичним прикладом застосування популістської риторики, адже її автори апелюють виключно до емоцій громадян, відкидаючи раціональний елемент. Варто лише звернутися до статистичних даних, як можна з'ясувати, що зусилля Меркель відносно врегулювання міграційної кризи з моменту її спалаху і станом до вересневих виборів, привели до суттєвого зниження кількості здобувачів політичного притулку: у 2016 р. – 280 тисяч, а у 2017 р. – 186 тисяч, порівняно з піком у 890 тисяч у 2015 р. При цьому приблизно 95-98% від загальної кількості іммігрантів мирно проживають у Німеччині, адаптуючись до запропонованих умов перебування.²⁴ Проте конкретні цифри рідко викликають інтерес у середньостатистичних громадян, які прагнуть покращити власні умови життя вже сьогодні, але схильні

звинувачувати у фінансових негараздах своєї країни всіх тих, хто підпадає під категорію “чужі”. Цей феномен може мати два пояснення: з одного боку знаходяться політики, як можуть аргументувати далеко не всі факти і через це вдаються до демагогії та пропаганди. З іншого – громадяни, які не піддають їх слова сумнівам і критиці. У цьому випадку «чуттєва істина» стає важливішою за звичайну істину, а здоровий глузд – за упередження. Як протидію швидкому розповсюдженню подібних заангажованих суджень необхідно розпочинати публічний діалог щодо суперечливих тем, які їх породжують, максимально усунувши з дискусії емоційний фактор, що, власне, і спробувала зробити Ангела Меркель. Можливе саме тому АдН прийшла лише третьою у цих виборчих перегонах та зайшла в Бундестаг з помірним результатом у 12,6%.²⁵ Її успіх не означає, що популізм взяв контроль над німецькою політикою. Її лідерам дійсно вдалося відтягнути голоси від великих партій та мотивувати тих, хто зазвичай не бере участі у виборах, але чи насправді «Альтернатива для Німеччини» є альтернативою, залишається питанням, відповідь на яке ще доведеться отримати.

Сьогодні, говорячи про поширення правої ідеології, АдН часто порівнюють з Націонал-соціалістичною робітничою партією Німеччини (НСДАП), яка також достатньо за короткий час здобула неабиякого рівня популярності та ввійшла до складу Рейхстагу за часів Веймарської республіки. До неї ставилися як до звичайної політичної партії доти поки вона не почала підривати демократичні засади державного розвитку. Експерт з політики європейських партій та радикально правого популізму в німецькому Фонді Маршалла та викладач університету Гумбольдта Тімо Лохоцкі стверджує, що дане порівняння не є безпідставним. Адже потрапляючи до парламенту, АдН отримує величезну платформу для просування та «нормалізації» власних ідей. Їхні політичні принципи згодом можуть стати чимось буденним для німецької аудиторії, яка поступово звикне до ксенофобської риторики. А

отримання величезних нових ресурсів та кадрів дозволить зміцнити структуру партії зсередини. Тому політолог наголошує, що Європа має бути стурбованою. Світ має бути стурбованим.²⁶

Цікавим також видається питання, який саме спосіб взаємодії з представниками АдН віднайдуть традиційні політичні сили та яким чином долучать їх до роботи парламенту. Проте, як було зазначено вище, існує небезпека подальшої легалізації цієї партії. Тому, попри те, що офіційний Берлін усвідомлює, наскільки високими є ставки виживання ліберальної демократії, ефективна стратегія щодо механізму співпраці з АдН ще не вироблена. Наразі спостерігається тенденція скоріше до відмежування, ніж до будь-якої моделі співпраці. Всупереч тому факту, що ХДС/ХСС та СДПН втратили у рейтингах підтримки 8,6% та 5,2%²⁷ відповідно, вони все ж пережили складні часи в процесі формування коаліції і не вдалися до перемовин з АдН. Тут яскраво простежується позиція Меркель: жодним чином та ні за яких обставин не порушувати власних принципів і поважати демократичні цінності, що уособлюють сучасну Німеччину та ЄС. Відтак, зважаючи на непросту внутрішньополітичну ситуацію внаслідок виборів, Меркель відновила співпрацю з соціал-демократами, які до цього обіцяли не вступати до лав уряду, але після консультацій ухвалили рішення піти на компроміс з ХДС/ХСС заради виходу з політичної кризи.

На додачу до подібних внутрішніх наслідків, популізм зачіпає і зовнішню політику, негативно відбиваючись на стані міжнародних відносин в цілому. Сьогодні Німеччина є одним з головних контриб'юторів європейської безпеки, тому зміна конфігурації політичних сил у парламенті, позначається як на політиці держави в цій галузі, так і на її безпосередньому ставленні до вирішення низки конфліктів, у тому числі й на теренах України.

Позиції стосовно того, яким чином потрібно досягти миру, відрізняються в залежності від партії. Так, Меркель та очолювана нею ХДС/ХСС послідовно підтримують Україну, засуджуючи

анексію Криму і виступаючи за продовження дії санкцій відносно Російської Федерації. 30 вересня 2015 р. партія опублікувала документ під назвою «За активну європейську політику щодо України». У ньому підкреслюється, що ХДС/ХСС виступає на боці України і схвально ставиться до її бажання долучитися до процесу європейської інтеграції. Висловлюється готовність і надалі надавати фінансову допомогу задля модернізації України, однак за умови контролю цільового використання коштів.²⁸ Дана декларація могла б стати своєрідною «дорожньою картою» в українсько-німецьких відносинах, але для цього необхідно її узгодження з партнерами по коаліції. Напередодні виборів Меркель необхідно було надати докази безперечного прогресу у вирішенні українського питання та виправдати участь Німеччини у «нормандській четвірці». Це мало обґрунтувати доцільність санкцій та виправдати економічні втрати, яких зазнають представники німецького бізнесу через обмеження торгівельних відносин з РФ. З тих же причин, важливим видається успіх «Мінського процесу» та консолідації позиції держав-членів ЄС щодо України.

СДПН висловлює солідарність з ХДС/ХСС у засудженні російської агресії відносно України, проте в інших аспектах є більш схильною до компромісів. Так, ключовим завданням для представників СДПН є швидке відновлення безпеки в Донецькій та Луганській областях на умовах, передбачених мінськими домовленостями. Уже перші кроки Росії по встановленню миру на цих територіях дозволять порушити питання про послаблення або часткове знаття санкцій. Проте очільник партії Мартін Шульц є прихильником України та вважає санкції, введені проти Росії, найбільш дієвим інструментом впливу. Саме за його головування Європейський парламент ухвалив найжорсткішу резолюцію щодо протидії російській пропаганді. Також він виступав за надання Україні безвізового режиму з ЄС. Таким чином, його кандидатура на посаду канцлера видавалася достатньо привабливою для України.

Враховуючи ці відмінності щодо поглядів на розвиток подальших відносин між Україною та Німеччиною, з урахуванням російського фактору, ще до оголошення результатів виборів і незалежно від того яка б з партій, ХДС/ХСС чи СДПН, отримала б більшість голосів у Бундестазі, дозволяли зробити припущення, що український напрямок зовнішньополітичного курсу ФРН не буде суттєво змінено. При збереженні status quo на Донбасі, позиція офіційного Берліну залишатиметься непорушною, адже йтиметься про дієвість застосування «м'якої сили» ЄС.

Що стосується АдН, то її представники завжди різко виступали проти запровадження будь-яких антиросійських санкцій та під час публічних партійних заходів використовували символіку ДНР і ЛНР, визнаючи тим самим ці сепаратистські об'єднання. Тепер коли перемовини між ХДС/ХСС та СДПН завершено, й уряд розпочав свою роботу вже в новому складі, цікаво буде спостерігати за тим, як саме представникам АдН вдаватиметься впливати на прийняття зовнішньополітичних рішень.

Проте, збереження санкцій щодо Росії не означає автоматичного віднесення співпраці з Україною до пріоритетних завдань нового уряду. У тексті коаліційної угоди між ХДС/ХСС та СДПН містяться плани підтримувати Україну з метою повного відновлення її територіальної цілісності, а також сприяти посиленню стабільності та подальшому суспільному розвитку.²⁹ Утім, обіцяна допомога надаватиметься Україні лише за певних умов. Йдеться, насамперед, про виконання Києвом своєї частини мінських домовленостей, що включає в себе відведення важких озброєнь від лінії розмежування та встановлення справжнього режиму припинення вогню.³⁰ Та задля подальшої розбудови стабільних партнерських відносин з ФРН, Україна, перш за все, повинна продемонструвати ефективність впроваджуваних реформ та значні досягнення у питаннях боротьби з корупцією.

Враховуючи особливості виборчої кампанії 2017 р. в Німеччині, можна запропонувати кілька висновків про сутність

феномену популізму. Зокрема, як кризові ситуації можуть зробити виборців більш сприйнятливими до популістських комунікацій. Адже АдН виникла як певна реакція на економічний спад в євроні, а її популярність стрімко зросла після імміграційної кризи 2015 р. Гнів щодо політики «відкритих дверей» Ангели Меркель став рушійною силою в процесі мобілізації електорату АдН. Популізм, за визначенням голландського політолога Каса Мудде, бачить політику як битву між «корумпованою елітою» та «незаплямованими людьми».³¹ Він стверджує, що політики стають «корумпованими», коли чинять проти волі народу. Відповідь Меркель на міграційну кризу є хрестоматійним прикладом цієї динаміки в дії. Її непопулярне рішення дозволити понад мільйону біженців приїхати до Німеччини, переконало значну частину виборців у тому, що вона більше не служить їхнім інтересам. Це, своєю чергою, зумовило появу АдН на політичній арені та її обіцянки захистити інтереси «людини з вулиці» були протиставлені імміграційній політиці Меркель. Та головна небезпека криється в тому, що виникнення різного роду криз у майбутньому неможливо передбачити, через це європейські лідери вже сьогодні повинні докладати максимум зусиль, щоб їхні наслідки були менш відчутними для громадян ЄС. Сталий економічний розвиток, зниження рівня безробіття та зміцнення системи європейської безпеки – це неповний перелік завдань, виконання яких має допомогти ефективній протидії проявам популізму.

Другий тренд пов'язаний із роллю, яку відіграли соціальні медіа в електоральному процесі, займаючись фальшуванням політичних новин та використовуючи ботів. Можливо за результатами парламентських виборів АдН посіла третю позицію, але в перегонах у соціальних мережах вона прийшла першою. Станом на сьогодні партія має вдвічі більшу кількість прихильників на Facebook у порівнянні з ХДС, СДПН або Вільними демократами. Ліва партія, яка теж схильна до використання популістських ідей, має другу за популярністю сторінку у Facebook, хоча це на 140

тисяч менше прихильників, ніж в АдН. Звісно, кількість підписників на сторінку не можна прямо конвертувати в кількість голосів у відсотках, але АдН також демонструє значно кращі результати за такими «ключовими показниками ефективності роботи» в соціальних мережах як лайки, коментарі та розповсюдження постів.³² Завдяки цьому АдН вдалося створити певну атмосферу прямого спілкування зі своїми виборцями на відміну від інших політичних сил. Партія неодноразово обертала скандали, до яких потрапляли її кандидати, на свою користь (наприклад, О. Гауланд закликав «пишатися» досягненнями німецьких солдатів у Першій і Другій світових війнах). А широкий розголос цих справ використовувався як додаткова можливість надіслати своє центральне повідомлення про те, що німецька політична верхівка працює проти людей. Зв'язок між активною діяльністю в соціальних мережах та процесом голосування за конкретну партію, достатньо важко встановити. Та соціальні медіа дозволяють політикам-популістам оминати «елітні» ЗМІ та зайвий раз наголосити на їхній винятковій місії, що полягає в реальному представленні волі народу в парламенті.

Дані опитування, опубліковані на офіційному сайті популярної німецької програми новин на каналі ARD «Tagesschau», продемонстрували, що лише 31% виборців АдН підтримали партію через політичні переконання її лідерів, тоді як 60% віддали свої голоси через розчарування, яке виборці АдН відчували щодо провідних партій,³³ що схилило їх до підтримки тих ідей, які популяризувала АдН, у тому числі і в соціальних мережах. Для прихильників АдН вибори 2017 року стали в певному сенсі формою протесту проти інших політичних сил. З одного боку, якби вони були більш задоволені результатами роботи коаліційного уряду та парламенту в цілому, це зробило б їх менш сприйнятливими до популістських методів комунікації. А з іншого, це вказує на слабкі місця передвиборчої кампанії провладних партій. Вони повинні працювати над зменшенням переваг їхніх конкурентів,

використовуючи соціальні медіа-платформи для спілкування з користувачами. У такий спосіб треба довести, що політики старої формації не тільки визнають інтереси громадян, а також здатні надати контраргументи у відповідь на заяви популістів, роблячи акцент на користі, яку іммігранти та мультикультуралізм можуть принести їхній країні.

У вересні 2017 р. Оксфордський університет опублікував результати дослідження, присвяченого ролі ботів та «шкідливих новин» у німецьких парламентських виборах. Експерти вивчали інформаційний матеріал, що поширювався в соціальних мережах серед німецьких виборців, оцінюючи, наскільки він був професійним за своїм змістом та чи містив екстремістські, сенсаційні і конспіративні коментарі. Оксфордська група збирала дані Twitter щодо активності ботів та появи небажаних новин, використовуючи набір хештегів, пов'язаних з парламентськими виборами в Німеччині протягом десятиденного періоду. Було встановлено, що трафік радикальної правої партії АдН склав більшу частину від загальної діяльності її прихильників у Twitter.³⁴ Хоча в цілому, вплив політичних ботів з високоавтоматизованими обліковими записами, що утворювали невелику частку трафіку Twitter, присвяченого виборам, був незначним.³⁵ Це свідчить про те, що в Німеччині поширювалося набагато менше фальшивих новин, ніж у США напередодні президентських виборів 2016 р. Врешті решт було виявлено, що німецькі користувачі соціальних мереж розповсюджували в середньому чотири посилання на професійні медіа-ресурси. Своєю чергою, на кожне з них припадало одне посилання на ненадійні джерела (тобто у співвідношенні 4:1). Отже, порівнюючи Німеччину з іншими країнами в часовій прогресії, видно, що рівень споживання професійних новин тут є вищим ніж, наприклад, у США та Великобританії, але нижчий за Францію. Також було виявлено, що рівень автоматизації німецького Twitter виріс на 1,7% за період між президентською

виборчою кампанією в лютому та парламентськими виборами у вересні 2017 року (з 5.7% до 7.4%).³⁶

Приймаючи до уваги ту роль, яку зіграли автоматизація і пропаганда під час президентських виборів у США та референдуму щодо членства Великобританії в ЄС, Меркель ще в листопаді 2016 р. застерегла депутатів Бундестагу відносно потенційного впливу соціальних ботів та цифрової дезінформації на перебіг виборів у державі та можливість маніпулювання громадською думкою. Усі провідні німецькі партії, зокрема соціал-демократи, ХДС/ХСС, Зелені та Ліва партія публічно засудили використання цих технологій з метою поліпшення свого результату на виборах. Права партія АдН, навпаки, заявила, що вони «розглядатимуть залучення соціальних ботів для ведення передвиборчої кампанії», проте пізніше дистанціювалася від цього твердження.³⁷ Але загроза обчислювальної пропаганди постала як серйозна політична проблема, з якою згодом було вирішено боротися на державному рівні за допомогою *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* (скорочено *NetzDG*).

Новий закон про регулювання в соціальних мережах, *NetzDG*, почав діяти в Німеччині з січня 2018 р. Він вимагає від керівництва соціальних медіа видаляти інформацію, що містить ворожі висловлювання щодо представників різних етнічних, релігійних та соціальних груп, сфальшовані новини та незаконні матеріали. Соціальні мережі повинні виконати цю умову протягом 24 годин після того, як їх було повідомлено про наявність «очевидно нелегального» контенту.³⁸ У більш складних випадках їм відводиться один тиждень. Разом з тим, *NetzDG* не тільки зобов'язує соціальні медіа швидко реагувати на правопорушення, а й створити спеціальний механізм для надсилання скарг та доведення до відома адміністрації сайту про незаконні дії. Сайти, які відмовляться це зробити, отримуватимуть штраф обсягом до 50 мільйонів євро. Під дію даного закону підпадають соціальні мережі та медіа-сайти, кількість користувачів яких перевищує два

мільйони.³⁹ Тому Facebook, Twitter і YouTube знаходяться в його фокусі, та ймовірно закон буде застосовано до Reddit, Tumblr та російської соцмережі VK.

Оскільки прийняття NetzDG відбулося ще в червні 2017 р., таким чином соціальним мережам було надано час, щоб підготуватися до його запровадження. З огляду на це, адміністрація компанії Facebook у Німеччині, ще до того як закон набув чинності, залучила 1,200 німецькомовних співробітників, які займатимуться розглядом звітів щодо вилучення забороненого контенту та здійснюватимуть детальний аналіз публікацій користувачів у так званих «центрах з вилучення» в Берліні та Ессені. Вони складатимуть шосту частину всієї глобальної наглядової команди. Facebook та Twitter вже оснастили свої німецькі веб-сайти додатковими функціями для розпізнавання суперечливого контенту. Але низка вилучень та призупинень у перші кілька днів дії закону посилили позиції його критиків. Вони стверджують, що NetzDG не сприятиме дотриманню принципу свободи слова, бо компанії усіляко намагатимуться уникнути великих штрафів, видаляючи навіть ті повідомлення, що лише викликаються підозрою, але не мають жодного відношення до розповсюдження мови ворожнечі. Як приклад, варто зазначити, що ще на стадії, коли даний закон був законопроектом, Facebook здійснював у Німеччині в середньому 15 тисяч вилучень щомісяця.⁴⁰ Проте висновки про реальний вплив NetzDG на кількість видалень можна буде зробити пізніше на основі опублікованих статистичних даних.

З метою демонстрації процедури дії закону можна навести випадок, де головними фігурантами справи стали члени АдН. Напередодні 2018 року радикальним правим політиком Беатрікс фон Шторх було зроблено твіт, в якому вона звинуватила поліцію міста Кельн у занадто м'якому ставленні та проведенні політики умиротворення щодо «варварської мусульманської орди чоловіків, які здійснюють групові зґвалтування». Уже наступного дня було тимчасово припинено роботу облікового запису Шторх у Twitter, а

публікація того ж самого змісту була видалена з Facebook. Проте деякі експерти-правники стверджують, що даний твіт скоріше порушив кодекс поведінки у Твітері, ніж новий закон. Що стосується сповіщення про видалення на Facebook, то там наводилося пряме посилання на статтю з кримінального кодексу Німеччини про «підбурювання людей». Функціонування Твітер-акаунту німецького сатиричного журналу «Титанік», який спародіював твіт Б. фон Шторх також було призупинено. Згодом на ці події відреагувала одна з керівників партії Аліс Вайдель та висловила свою солідарність з пані Шторх, написавши про «підкорення» німецьких відомств «імпортованим натовпом іммігрантів». «Німецька поліція вже спілкується арабською, хоч державною мовою у нашій країні є німецька», - зазначила політик. У кельнській поліції тим часом наголосили, що інформація про посилення заходів безпеки, на яку вона посилювалась, поширювалась німецькою, англійською, французькою та арабською мовами. Утім обурення у правих популістів викликала лише остання.⁴¹ Як наслідок, твіт А. Вайдель також було заблоковано і цього разу вже точно через порушення нового закону, а не правил сайту.

Безумовно, впровадження NetzDG викликало певний резонанс через його суперечливий характер. Захист прав громадян, суспільства та держави в кіберпросторі залишається одним із ключових завдань як для Німеччини, так і для всього глобалізованого світу. Ще більшого значення ця тема набула після скандалу з втручанням Росії в президентську кампанію 2016 року в США та хід парламентських виборів у ФРН. Проте суворість положень закону водночас викликає занепокоєння, адже їх недбале використання може призвести до ненавмисної цензури, особливо в умовах, коли перетнути межу між обмеженням свободи слова та протидією пропаганді ненависті надзвичайно легко. Наразі члени партії АдН вже скаржаться на використання урядом «методів Штазі», притаманних комуністичному режиму в Східній Німеччині. У свою чергу, критики зліва звинувачують державу в делегуванні

приватним компаніям функцій, що повинні виконуватись судовими органами. Так, наприклад депутат від Партії зелених Константін фон Ноц зазначив, що поки його партія роками закликала до посиленого регулювання радикального контенту в мережі, NetzDG у його нинішньому вигляді «стрімко здобув схвалення в парламенті та містить деякі серйозні недоліки у своїй архітектурі». На його думку, занадто багато повноважень, які сьогодні надаються технічним компаніям, потребують правової експертизи. Ноц акцентує увагу на тому, що АдН вже використовує цей закон, щоб виставити себе в ролі жертви, тому суспільство має бути готовим до зростаючої кількості дискусій з цього приводу.⁴²

Професор Вольф Юрген Шунеманн, зі свого боку, застерігає від маркування квазі-патологічним ярликом викривлення реальності всі недружелюбні політичні погляди правих сил.⁴³ Адже це може призвести до упередженості щодо будь-яких їхніх висловлювань, особливо тих, що можуть виявитися правдивими. Тому для демократичних режимів видається дуже важливим, приймаючи заходи із боротьби з дезінформацією, не розпочати «полюванням на відьом», а точніше не називати кожного, хто критикує дії чинної влади, популістом.

Приділяючи значну увагу такому явищу як популізм у Німеччині та його центральним складовим у добу «пост-правди», постає питання, яким чином Ангелі Меркель, яка різко засуджує все, що з ним пов'язано, вдалося вчетверте очолити державу. Висуваючи свою кандидатуру на пост канцлера ФРН, вона чудово усвідомлювала, що цей термін буде одним з найважчих в її політичній кар'єрі, проте навіть це не змусило політика шукати легких відповідей як на внутрішні проблеми, так і на зовнішні загрози, з якими вона мала стикнутися в разі перемоги.

Окрім звинувачень щодо неефективної імміграційної політики та небезпеки з права всередині країни, не додавала стабільності і ситуація на міжнародній арені. Так, голосування за Brexit стало суттєвим ударом по європейському курсу Меркель. Канцлеру було

і є необхідним проводити переговори щодо виходу Великобританії з ЄС таким чином, щоб не нашкодити проекту об'єднаної Європи в цілому. Другим випробуванням стало обранням нового президента США. Після гучної перемоги Дональда Трампа, Ангела Меркель виступила з пропозицією співпраці виключно на основі таких фундаментальних цінностей як свобода, демократія, повага до верховенства права та гідності кожної людини. Реакція Меркель на зміну очільника Білого дому суттєво відрізнялася від заяв інших світових лідерів, які містили більш м'які висловлювання та були сповнені нерішучої надії, що американський президент не знехтує своїми суперечливими передвиборчими обіцянками. Характерними рисами його електоральної кампанії були відкритий сексизм та расизм, тому Меркель надіслала чіткий сигнал, наголосивши, що подолання упереджень такого роду є значно важливішим, ніж відносини між США та Німеччиною.

Меркель фактично відкрито протиставила себе політичному образу Трампа, а відтак і європейським популістам. Адже в той час впевнено набирала популярності праворадикальна націоналістична партія «Народний фронт» на чолі з Марін Ле Пен, яка претендувала на посаду президента Франції, що суттєво посилювало позиції євроскептиків. На цьому тлі Ангела Меркель вбачала нагальну потребу протистояти популізму, расизму та гендерній нерівності, що містилися в їхній ідеології. Проте певна частина німецького суспільства вбачала в цьому скоріше вдалу можливість перенести фокус уваги виборців з непопулярної імміграційної політики (відчутне навантаження на економіку) на захист демократії (абстрактне поняття для середньостатистичного громадянина).

Заява Меркель стала своєрідним маніфестом та уособленням усього, що люблять і ненавидять люди. Вона ретельно оцінює ситуацію перед прийняттям рішень, є вперто відданою християнським цінностям та ЄС; вона прагне консенсусу, радше ніж перемоги, та демонструє певний брак харизми на відміну від

лідерів-популістів. Поважне американське видання «Нью-Йорк Таймс» назвало Меркель «останнім захисником ліберального Заходу», але будучи занадто розумною, щоб прийти у захват від подібних заголовків, вона знає, що її підхід та особисті якості стали рідкісним явищем в еру глобальної «пост-правди». Сама ж Меркель називає себе «канцлером за буремних часів», і є підстави вважати, що вона дійсно стає серйозною протиположністю імпульсивному, ексцентричному та войовничо налаштованому президенту Трампу.⁴⁴ Підсумовуючи цю цитату, можна казати, що нині Ангела Меркель є антитезою до всього, що певним чином асоціюється з популізмом, брехнею та утиском демократії.

Під час саміту НАТО в Брюсселі та зустрічі Великої сімки в Італії в травні 2017 р. А. Меркель у зверненні до своїх виборців підкреслила, що «часи, коли ми могли повністю покластися на інших, певним чином закінчилися». Канцлер також закликала німців бути готовими до «самостійної боротьби за їхнє майбутнє, за їхню долю як європейців», невід'ємною частиною якої, згідно з баченням французького президента, має стати прагнення до «більш інтегрованої Європи» як шляху до «справжнього суверенітету».⁴⁵ Проте результати виборів до Бундестагу позбавили Ангелу Меркель можливості швидко сформувати новий уряд, чим пригальмували процес реформування ЄС, ініційований Еммануелем Макроном.

Що стосується німецького скептицизму відносно перспектив розвитку трансатлантичних зв'язків, то він зародився в момент першої заяви президента Трампа про те, що подальша підтримка НАТО надаватиметься Вашингтоном за умови виконання повною мірою своїх фінансових зобов'язань іншими членами організації. Згідно з опитуванням, проведеним Фондом Кьорбера в жовтні 2017 р., все більше німецьких громадян вбачають серйозніший зовнішньополітичний виклик у відносинах своєї країни з Вашингтоном, ніж в загрозі, яку представляє Північна Корея чи Іран. Проте, питання прибуття нових біженців до Німеччини

залишається одним з центральних для зовнішньої політики країни, що було відзначено 26% респондентів з 1005 опитаних осіб, у той час як 19% вважають, що зв'язки з Вашингтоном є першочерговою причиною для занепокоєння.⁴⁶ Звісно ці дані не дають підстав говорити про наявність відкритого конфлікту між Німеччиною та Сполученими Штатами, та все ж двосторонні стосунки зараз видаються більш прохолодними, ніж за попередника Трампа.

Колишній міністр закордонних справ Німеччини, Зігмар Габріель, під час своєї промови на зовнішньополітичному форумі, організованому Фондом Кьорбера в грудні 2017 р., наголосив, що зміни, які з собою принесло обрання Трампа президентом, означають для Німеччини та Європи наполегливе відстоювання власних інтересів, а також початок ведення більш упевненої зовнішньої політики. Але одночасно экс-міністр запевнив, що Берлін готовий до дискусії з Вашингтоном з будь-якого питання.⁴⁷ Ці заяви було зроблено якраз напередодні його зустрічі з тогочасним державним секретарем США Рексом Тіллерсоном у Брюсселі, який прибув до Європи з метою запевнити своїх європейських партнерів, що Вашингтон і надалі залишається відданим ключовим засадам трансатлантичного співробітництва.

З виступу Габріеля стало також зрозумілим, що основні союзники Сполучених Штатів у Європі залишаються не лише критично налаштованими щодо адміністрації Трампа, а й розходяться в думках відносно розв'язання важливих політичних питань. «Ми маємо формувати власну позицію та, якщо це потрібно, позначити червоні лінії в партнерстві», - зазначив Габріель, додавши, що президент Трамп та його команда бачать світ як арену для конкуренції, в якій навіть Європа може бути економічним супротивником. Це означає, що Німеччина так само розглядатиметься як суперник.⁴⁸ Тим самим Габріель засвідчив, що роль Вашингтона як гаранта безпеки та економічних інтересів у Європі, яка виконувалася з часів підписання плану Маршалла, поступово слабшає, а Німеччина більше не є особливим партнером.

Таким чином, вищезгадані заяви та зустрічі європейських і американських політиків вищого щабля, вказують на певний вакуум лідерства з-поміж колись міцної когорти однодумців західних націй, оскільки США все частіше цураються виконання цієї функції. Габрієль підкреслив, що поки ніхто не вбачає себе на цьому місці. Проте водночас він застеріг, що потенційно ця прогалина може бути заповнена Росією на Близькому Сході та Китаєм в Африці.⁴⁹ Отже, за таких умов Німеччина має значно активніше працювати в напрямку реалізації зовнішньополітичних та безпекових проектів ЄС для контрбалансу. За наявності таких амбіцій у німецького керівництва, достатньо важко буде їх реалізувати, маючи незначну підтримку громадян. Адже згідно з даними опитування Körber Foundation, 52% населення вважає, що Німеччина повинна проявляти стриманість у своїй зовнішній політиці. В іншому дослідженні, проведеному Pew Research Foundation, майже така сама кількість респондентів - 53%, висловилися на користь того, що їхня країна не повинна надавати військову допомогу для захисту союзників по НАТО, навіть у випадку нападу на них Росії.⁵⁰ «Якщо Німеччина дійсно сподівається відігравати більш впевнену роль на світовій арені, то подібні настрої повинні змінитися», - зазначив французький політолог та спеціальний радник Інституту Монтеньє (Institut Montaigne), Домінік Моїсі. На його думку, Німеччина не може залишатися «м'якою силою», якщо вона не має у своєму розпорядженні принаймні мінімального елементу жорсткої сили. До того ж німці були і є амбівалентними в питаннях застосування військової сили в рамках врегулювання міжнародних конфліктів. Тому без внутрішнього консенсусу в суспільстві із згаданих проблем, посилення політичних позицій Німеччини в Європі та світі найближчим часом не варто очікувати. Як наслідок це негативно відобразатиметься на європейських інтеграційних процесах у галузі спільної зовнішньої політики, безпеки та оборони, зокрема на програмі PESCO.

Цитуючи німецького президента Франка-Вальтера Штайнмайєра, сьогодні існує розповсюджене відчуття, що світ є роз'єднаним.⁵¹ Події останніх років викликають усе більшу занепокоєність щодо стабільності так званого ліберального міжнародного порядку. Серед головних політичних трендів відзначається швидке зростання націоналістичних настроїв, підрив авторитетності міжнародних інституцій, збільшення видатків на оборону та широке використання погрозливої риторики як дієвого методу політичного впливу. Світ, здається, стає менш ліберальним, менш міжнародним та менш упорядкованим.⁵² В умовах часткового відсторонення США від ролі глобального актора, подолання наслідків Brexit, відсутність внутрішньої єдності в лавах ЄС та певна стагнація інтеграційних процесів через проведення виборів у Франції та Німеччині в 2017 р., остання, в особі канцлера Меркель, намагається віднайти баланс між внутрішньо- та зовнішньополітичними курсами. Утім її основні методи керування державою залишаються незмінними. Вони базуються на демократичних принципах поваги до прав і свобод людини, а на міжнародному рівні доповнюються готовністю до співпраці та пошуків компромісних рішень. Персональною відповіддю Меркель на виклики, що породжує доба «пост-правди», стали їх визнання та публічний розголос. Адже на її переконання виключно широкий діалог на суспільно важливі теми може спонукати людей до розвитку критичного мислення і звернення до альтернативних джерел інформації. Як мінімум це має зробити людей терплячішими до поглядів іншого, і як максимум, більш резистентними до різного роду комунікативних технологій з метою управління громадською думкою.

В антиутопії Володимира Войновича «Москва 2042», з цитати якої починається даний розділ, неодноразово порушується питання, що є первинним, а що - вторинним. Письменник описує такий суспільно-політичний устрій, де ці поняття є переплутаними, а люди спантеличеними. Він критикує народ, який за власним

бажанням повторює гасла своїх вождів, не замислюючись над їх сенсом. Серед умов втримання при владі будь-якого тоталітарного режиму автор називає саме беззаперечну підтримку мас, адже захопити розум однієї людини абсурдною ідеєю набагато складніше, ніж усього народу.⁵³ Саме тут підключається емоційна складова, психологічний ефект натовпу та мімікрії; все те, що наразі характеризує популізм як інтегральну складову «пост-правдивого» світу. Нині популістські ідеї лише умовно мають ліве або праве забарвлення, а більшість популістських партій лише позиціонують себе як альтернативні по відношенню до традиційного істеблішменту, формуючи свою ідеологічну платформу «в дусі часу», тим самим лише роз'ятрюють наявні рани, посилюючи соціальний антагонізм.

Зважаючи на дійсність, яку ми бачимо сьогодні перед собою, постає питання, чи існують ефективні методи протистояння новим викликам та, головне, як виробити імунітет до хворобливих проявів політики «пост-правди». У кінці своєї книги Войнович приходить до висновку: щоб зруйнувати комунізм, необхідно його побудувати, що врешті-решт призвело до занепаду Радянського Союзу. За даною логікою єдиний вихід вбачається в наданні людству можливості самостійно подолати цей вірус та дозволити популістам довести власну некомпетентність. Проте, яку ціну доведеться заплатити, щоб наступні покоління надовго засвоїли урок, залишається невідомим. Тому відновлення поваги до прав людини та таких понять як «толерантність», «неупередженість» і «солідарність», може стати не тільки справжнім антидотом у боротьбі з популізмом, а й основою майбутнього міжнародного устрою.

Висновки. Сучасні політики часто критикують світовий порядок, який було встановлено в ХХ ст. за підсумками двох світових війн. Та, на жаль, поки що вони не здатні сформулювати або лише починають працювати над виробленням нових принципів, за якими функціонуватимуть міжнародні відносини в майбутньому.

Побоювання втратити підтримку свого електорату, призводять до їх інертності та браку політичної волі задля проведення необхідних реформ. З цієї причини політичні сили поступово втрачають власну ідеологічну ідентичність, дбаючи виключно про забезпечення життєздатності своїх партій. Роздавання заздалегідь нездійснених передвиборчих обіцянок, пропозиція швидко вирішити складні проблеми, популізм – усе це сьогодні вже є частиною політичного процесу. Збереження фактологічної чіткості вже не цікавить ані тих, хто займається її фальшуванням, ані тих, хто споживає неправдиву інформацію. На думку блогера та автора рекламних текстів Саші Лобо, наразі відбувається заміщення ідей доби просвітництва фатальною гіпотезою про те, що правда це ніщо інше ніж просто думка.⁵⁴ Запорукою ж сталості вільного демократичного процесу є саме відокремлення істини від думки. Політика «пост-правди» усуває цей розподіл. Відтак можна припустити, що сьогодні рішення виборців, за кого голосувати, базуються на штучно сконструйованих моделях, де бажане сприймається за реальність. Адже їх політична орієнтація вже більше не формується під впливом фактів та дійсності, а скоріше зважаючи на спроможність політичних еліт виправдати надії та відповідати їхнім очікуванням. Існує велика спокуса втекти від фактичної реальності шляхом пост-фактичного мислення.

Таким чином напередодні парламентських виборів 2017 року Німеччина стала справжнім майданчиком, де ліберальна демократія та цінності, що вона символізує, проходили іспит на стійкість до проявів політики «пост-правди». Хоча перемога політичних сил, які використовують популістичну риторiku так і не відбулася, це зовсім не означає, що в німецькому суспільстві не спостерігається тенденція до зростання їх популярності. Адже вже сама присутність АдН в Бундестазі дозволяє їй формувати порядок денний та розглядати такі, наприклад, нагальні питання як міграційна політика не з точки зору їх соціально-економічної обумовленості, а ксенофобських настроїв. Безумовно те, що АдН стала третьою за

розмірами фракцією, суттєво затягнуло процес формування уряду та призвело до певної дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в державі. Але попри той факт, що консенсус між ХДС/ХСС та СДПН все ж було віднайдено, а коаліційну угоду підписано, залишається відкритим питання як довго їм вдаватиметься обмежувати вплив представників АдН на законодавчий процес та чи не заперечує це сутності демократії. Бо в цьому випадку члени партії “Альтернатива для Німеччини” можуть вдаватися до політичного саботажу і маніпуляцій відносно утисків прав опозиції та тієї частини населення, інтереси якої вони репрезентують. Надзвичайно важливим видається збереження єдності в лавах коаліції, адже будь-яка криза може зіграти на користь популістів, навіть якщо її масштаби перебільшено. Проте наразі спостерігається загострення суперечки між канцлером Ангелою Меркель (ХДС) та міністром внутрішніх справ Горстом Зеєгофером (ХСС) з приводу прийому біженців. Останній наполягає на впровадженні прикордонного контролю у ФРН, аби запобігти потраплянню до Німеччини тих, хто вже попросив притулку в інших країнах ЄС. Ангела Меркель категорично не погодилася з такими односторонніми діями Німеччини, а Зеєгофер в ультимативній формі закликав пристати на його вимоги, пригрозивши піти у відставку. За цих обставин до аналогічних кроків могли вдатися й інші міністри від ХСС, що призвело б до розвалу коаліції. Такий розвиток подій був у край небажаним для держави, тому Меркель доклала максимум зусиль для пошуку компромісного рішення з питання зміцнення зовнішніх кордонів об'єднання на саміті країн-членів ЄС в Брюсселі наприкінці червня 2018 року. Зрештою лідер ХСС погодився з результатами перемовин щодо спільної міграційної політики, хоча і надав їм критичну оцінку. Різка позиція Зеєгофера пояснюється внутрішньополітичною конкуренцією, яка поступово набрала обертів перед місцевими виборами в Баварії восени 2018 р. Також розуміючи, що Меркель в останній раз очолює уряд, Зеєгофер за

допомогою використання суспільно чутливої тематики вирішив заручитися підтримкою потенційних виборців з довгостроковою перспективою. Це засвідчує той факт, що до маніпулятивних технологій вдаються майже всі політичні партії, незалежно від їх ідеологічного спрямування, тоді як боротьба з політикою «пост-правди» потребує зовсім інших засобів. У випадку з ФРН запорукою успіху має стати продуктивно працюючий уряд, який дієво протистоїть загрозам, що постають перед країною та дбає про зростання добробуту всіх її громадян. А мінімізація рівня соціальної напруженості має позбавити популістів можливості надалі підвищувати власні рейтинги. Реальні економічні здобутки, виваженість, дотримання партнерських зобов'язань та відповідальність – ось що було, є та має залишатися головними рисами зовнішньої та внутрішньої політики Німеччини.

¹ Breuer, Ingeborg. "Die gefühlte Wahrheit "Postfaktisch" — Wort des Jahres 2016." Deutschlandfunk, December 15, 2016. Accessed December 15, 2016. https://www.deutschlandfunk.de/die-gefuehlte-wahrheit-postfaktisch-wort-des-jahres2016.1148.de.html?dram:article_id=373840.

² Ibid.

³ Hendricks, F. Vincent, and Mads Vestergaard. "Verlorene Wirklichkeit? An der Schwelle zur postfaktischen Demokratie." Aus Politik und Zeitgeschichte. Wahrheit 67:13 (2017): 4 – 10.

⁴ "Die Kanzlerin und die Macht der Worte. Angela Merkel und das postfaktische Zeitalter." Rheinische Post, September 24, 2016. Accessed September 24, 2016. https://rp-online.de/politik/deutschland/angela-merkel-und-das-postfaktische-zeitalter-die-kanzlerin-und-die-macht-des-wortes_aid-18326087.

⁵ Habermas, Jürgen. "Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative on Empirical Research." Communication Theory, 16 (2006): 411 - 426.

⁶ Newman, Nic, Fletcher, Richard, Levy David A. L., and Nielsen Rasmus Kleis, Reuters Institute Digital News Report 2016. Oxford: Reuters Institute for the Study of News, 2016. Accessed December 3, 2016. <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Digital%20News%20Report%202016.pdf>.

⁷ Benkler, Yochai. The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. New Haven–London: Yale University Press, 2006.

⁸ Simon, Herbert A. "Designing Organizations for an Information-Rich World." In Computers, Communications and the Public Interest, edited by Martin Greenberger, 38–52. Baltimore, MD: The Johns Hopkins Press, 1971.

⁹ Dinc, Pinar, Mapping populism: definitions, cases and challenges to democracy. Policy Brief. Istanbul: IPM, 2016. Accessed October 28, 2016. http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2016/10/IPM_MappingPopulismReport_28.10.16_web.pdf.

¹⁰ Кузнецова, Тетяна. "Свій» / «чужий» у текстовому просторі ЗМІ." Стиль і текст 8 (2007): 59—65.

- ¹¹ Müller, Jan-Werner. *What is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
- ¹² Berger, Jonah, and Katherine L., Milkman. "What Makes Online Content Viral?" *Journal of Marketing Research*, 2 (2012): 192 – 205.
- ¹³ Alvares, Claudia, and Peter, Dahlgren. "Populism, Extremism and Media." *European Journal of Computing*, 1 (2016): 46 – 57.
- ¹⁴ Kaltwasser, Cristobal Rovira. "The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy." *Democratization* 19:2 (2012): 184 – 208.
- ¹⁵ Moffitt, Benjamin, and Simon, Tormey, "Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style." *Political Studies* 62:2 (2013): 381 – 397.
- ¹⁶ Kaltwasser, Cristobal Rovira. "The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy." *Democratization* 19:2 (2012): 184 – 208.
- ¹⁷ Canovan, Margaret, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy." *Political Studies* 47:1 (1999): 2 - 16.
- ¹⁸ Meyer, David S., and Nancy, Whittier, "Spillover, Social Movement." *Social Problems* 41:2 (1994): 277 – 298.
- ¹⁹ Balfour, Rosa, Emmanouilidis, Janis A, Fieschi, Catherine, and Heather Grabbe. *Europe's Troublemakers: The Populist Challenge to Foreign Policy*. Brussels: European Policy Centre, 2016.

- ²⁰“Партія Меркель програла місцеві вибори противникам мігрантів.” BBC Ukraine, September 5, 2016. Accessed September 5, 2016. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/09/160905merkel_elections_vc.
- ²¹ Wahl zum Landtag in Mecklenbur – Vorpommern 2016. ” Statistisches Amt MV, September 9, 2016. Accessed September 9, 2016. <https://wahlen.mvnet.de/dateien/atlanten/ergebnisse.2016/landtagswahl.html>.
- ²² “Die Kanzlerin und die Macht der Worte. Angela Merkel und das postfaktische Zeitalter.” Rheinische Post, September 24, 2016. Accessed September 24, 2016. https://rp-online.de/politik/deutschland/angela-merkel-und-das-postfaktische-zeitalter-die-kanzlerin-und-die-macht-des-wortes_aid-18326087.
- ²³ “Refugee crisis pushes support for Germany's Angela Merkel to four-year low.” The Guardian, February 4, 2016. Accessed February 4, 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/refugee-crisis-pushes-support-for-germanys-angela-merkel-to-four-year-low>.
- ²⁴ “Asylum statistics.” Eurostat, March 16, 2018. Accessed March 16, 2018. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics
- ²⁵“Bundeswahlergebnisse 2017.” Spiegel online, October 13, 2017. Accessed October 13, 2017. <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundestagswahl-2017-alle-ergebnisse-im-ueberblick-a-1167247.html>.
- ²⁶Allen-Ebrahimian, Bethany. “Germany’s far right will soon join Parliament, and Parliament is angry.” The Washington Post, September 16, 2017. Accessed September 16, 2017. https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/09/16/germanys-far-right-will-soon-join-parliament-and-parliament-is-angry/?utm_term=.9fadee48a5a8.
- ²⁷ Der Bundeswahlleiter. “Bundestagswahl 2017: Endgültiges Ergebnis.” Pressemitteilung Nr. 34/17, October 12, 2017. Accessed October 12, 2017. https://www.bundeswahlleiter.de/info/presse/mitteilungen/bundestagswahl-2017/34_17_endgueltiges_ergebnis.html.
- ²⁸ Jung, Franz Josef, und Karl-Georg Wellmann, Für eine aktive europäische Ukraine-politik. Berlin: CDU/CSU Fraktion im deutschen Bundestag, 2015. Accessed September 30, 2015. https://www.cducsu.de/sites/default/files/ukraine-papier_30.9.pdf.
- ²⁹Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. “Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land.” Zeit Online, February 7, 2018. Accessed February 7, 2018. <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2018-02/grosse-koalition-koalitionsvertrag-spd-cdu-csu>.
- ³⁰ “Новий уряд Німеччини підтримуватиме Україну в обмін на виконання умов.” Європейська правда, February 7, 2018. Accessed February 7, 2018. <https://www.euointegration.com.ua/news/2018/02/7/7077224/>.
- ³¹ Mudde, Cas, “The Populist Zeitgeist.” Government and Opposition 39:4 (2004): 541 – 63.
- ³² Dittrich, Paul-Jasper, Social Networks and Populism in the EU: Four Things You Should Know. Policy Paper 192. Berlin: Jacques Delors Institute Berlin, 2017. Accessed April 19, 2017. <http://www.delorsinstitut.de/2015/wp-content/uploads/2017/04/20170419SocialNetworksandPopulism-Dittrich.pdf>.
- ³³ “Umfragen zur Linkspartei. Bundestagswahl 2017.” ARD Tagesschau, September, 12, 2017. Accessed September 12, 2017, <https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/umfrage-linkspartei.shtml>.
- ³⁴ Forelle, Michelle, Howard, Phil, Monroy-Hernández, Andres, and Saiph, Savage. “Political Bots and the Manipulation of Public Opinion in Venezuela.” SSRN Electronic Journal (2015): 1 – 8. Accessed July 25, 2015. doi:10.2139/ssrn.2635800.
- ³⁵ Parkinson, Hannah Jane. “Click and elect: how fake news helped Donald Trump win a real election.” The Guardian, November 14, 2016. Accessed November 14, 2016.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/14/fake-news-donald-trump-election-alt-right-social-media-tech-companies>.

³⁶ Neudert, Lisa-Maria, Kollanyi, Bence, and Philip N. Howard, *Junk News and Bots during the German Parliamentary Election: What are German Voters Sharing over Twitter?* Data Memo 7. Oxford, UK: Project on Computational Propaganda, 2017. Accessed September 19, 2017. http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/09/ComProp_GermanElections_Sep2017v5.pdf.

³⁷ Stern, Jenny, "AfD verzichtet auf Meinungsroboter - oder nicht?" *ARD Tagesschau*, September 12, 2017. Accessed September 12, 2017. <http://www.tagesschau.de/multimedia/video/video-283363~player.html>.

³⁸ Efstathiou, Niko, and Bebe Santa-Wood. "Fact-checking has limited impact on fake news stories in Germany." *IREX*, September 27, 2017. Accessed September 27, 2017. <https://www.irex.org/insight/fact-checking-has-limited-impact-fake-news-stories-germany>.

³⁹ Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. "Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerkdurchsetzungsgesetz)." *Bundesgesetzblatt* 61 (2017): 1 – 4. Accessed September 7, 2017. https://www.bmjbv.de/DE/Themen/FokusThemen/NetzDG/NetzDG_node.html.

⁴⁰ Oltermann, Philip. "Tough new German law puts tech firms and free speech in spotlight." *The Guardian*, January 5, 2018. Accessed January 5, 2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/05/tough-new-german-law-puts-tech-firms-and-free-speech-in-spotlight>.

⁴¹ Сааков, Валерій. "Поліція вимагає розслідування через твіт депутатки Бундестагу від правих популістів." *Україна – DW*, January 2, 2018. Accessed January 2, 2018. <http://www.dw.com/uk/поліція-вимагає-розслідування-через-твіт-депутатки-бундестагу-від-правих-популістів/a-41995811>.

⁴² Oltermann, Philip. "Tough new German law puts tech firms and free speech in spotlight." *The Guardian*, January 5, 2018. Accessed January 5, 2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/05/tough-new-german-law-puts-tech-firms-and-free-speech-in-spotlight>.

⁴³ Breuer, Ingeborg. "Die gefühlte Wahrheit "Postfaktisch" — Wort des Jahres 2016." *Deutschlandfunk*, December 15, 2016. Accessed December 15, 2016. https://www.deutschlandfunk.de/die-gefuehlte-wahrheit-postfaktisch-wort-des-jahres2016.1148.de.html?dram:article_id=373840.

⁴⁴ Karcher, Katharina. "Angela Merkel to run again: why she's the antithesis of Donald Trump in a post-truth world." *The Conversation*, November 21, 2016. Accessed November 21, 2016. <https://theconversation.com/angela-merkel-to-run-again-why-shes-the-antithesis-of-donald-trump-in-a-post-truth-world-69163>.

⁴⁵ Erlanger, Steven. "Emmanuel Macron's Lofty Vision for Europe Gets Mixed Reviews." *The New York Times*, September 28, 2017. Accessed September 28, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/09/28/world/europe/france-macron-european-union-reforms.html>.

⁴⁶ Spengler, Thorsten, and Christiane Scholz, "German Attitudes on Europe and Foreign Policy", TNS Infratest Policy Research. Berlin: Körber Stiftung, 2016. Accessed October 24, 2016. https://www.koerber-stiftung.de/fileadmin/user_upload/koerber-stiftung/redaktion/berliner-forum-aussenpolitik/pdf/europa-survey_charts_1_.pdf.

⁴⁷ Sigmar, Gabriel, "Europa in einer unbequemen Welt. Warum Europa eine neue Außenpolitik braucht", Auswärtiges Amt Deutschlands. Berlin: Rede von Außenminister Sigmar Gabriel beim Forum Außenpolitik der Körberstiftung, 2017. Accessed December 12, 2017. <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/berliner-forum-aussenpolitik/746464>.

⁴⁸ Eddy, Melissa. "In Era of Trump, Germany Seeks a Stronger Role Abroad." *The New York Times*, December 5, 2017. Accessed December 5, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/12/05/world/europe/germany-trump-sigmar-gabriel.html>.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Stokes, Bruce, "NATO's Image Improves on Both Sides of Atlantic European faith in American military support largely unchanged", Spring 2017 Survey. Washington: Pew Research Center, 2017. Accessed May 23, 2017. <http://www.pewglobal.org/2017/05/23/natos-image-improves-on-both-sides-of-atlantic/>

⁵¹ Steinmeier, Frank-Walter, "Words of Thanks to the 16th Federal Convention", Bundespräsident. Speech of President of Germany on the 16th session of the Federal Convention, 2017. Accessed February 12, 2017. <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/EN/Frank-Walter-Steinmeier/Reden/2017/02/170212-Federal-Convention.html>.

⁵² Munich Security Report 2018: "To the Brink - and Back?", Munich Security Conference, 2018. Accessed February 19, 2018. <https://www.securityconference.de/en/discussion/munich-security-report/>

⁵³ Войнович, Владимир. Москва 2042. Сатирическая повесть. М.: СП "Вся Москва", 1990.

⁵⁴ Biedenkopf, Kurt. "Europe in a Post-Truth World." *Handelsblatt Global*, December 30, 2016. Accessed December 30, 2016. <https://global.handelsblatt.com/opinion/europe-in-a-post-truth-world-669964>.

РОЗДІЛ 7.

ДИСКУРС «ПОСТ-ПРАВДИ» У ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ БОЛГАРІЇ

(Іванка Мавродієва)

У розділі представлені результати дослідження більше ніж 100 публікацій у 5 Інтернет - ЗМІ в Болгарії: Фокус Ньюз, Медіапул, Ньюзбг, Бгнес, Днес.бг. Причина їхнього аналізу полягає в наступному: в он-лайн середовищі «пост-правда» і фальшива новина розповсюджується швидше, вони негайно тиражуються, а ефект мультиплікатора досягається за короткий час. Разом з цим, поступово встановлюється краща практика в он-лайн - ЗМІ (і не тільки в них) для перевірки джерел інформації під час підготовки новин. Покладаючись на те, що в он-лайн - засобах масової інформації перевірка ця і верифікація інформації стає простішою і більш швидкою шляхом відстеження посилань і, таким чином, упевнюючись, чи є сайти законними, наскільки джерела є офіційними, надійними і персональними. Перед представленням дизайну формується гіпотеза і надається теоретичний огляд, який стосується понять «пост-правда» і «фальшиві новини».

Гіпотеза полягає в тому, що он-лайн - ЗМІ в Болгарії подають новини, виступи й інформацію як з офіційних джерел і представників політичного ПР, так і виступи, зроблені в конкретній ситуації, без вивчення будь-яких інших джерел.

Однією з причин прояву «пост-правди» є специфіка медіа-середовища в Болгарії, зокрема конкуренція і

переслідування швидких новин і анонсів у момент події. Ще однією причиною прояву «пост-правди» є конкретний політичний контекст, у якому політики поєднують виступи з інструментами політичного піару. Таким чином, ефективна координація з ПР - спеціалістами до випуску новин, виявлення позицій, думок та подій не завжди є можливими.

Теоретичний огляд «пост-правди». У останні роки зростає інтерес різних наук (медіа-знання, політика, філософія, соціологія, етика, історія та інші) до аналізу і вивчення «пост-правди». Поняття «пост-правда» представлено в окремих статтях, що роз'яснюють обсяг і зміст, зміни сенсу, чинники, соціокультурний, політичний і медійний контексти, вплив соціальних мереж тощо. Деякі автори шукають співставлення «пост-правди» і фальшивих новин. Інші дослідження включають аналіз виборчих кампаній політиків, шукаючи зв'язки між «пост-правдою», суспільством, демократичними принципами.

Так, Сергій Сізмондо, дослідивши кампанію Дональда Трампа у 2016 р., представляє особливості американської політики, участь у виборах та дебатах як у змаганнях, використання ЗМІ, обіцянки кандидатів та їх правдивість.¹ Аналізуючи президентську кампанію в США 2016 р., Глеб Ціпурські узагальнює, що Дональд Трамп є першим «президентом пост-правди» („Donald Trump is the first post-truth president.“).² Індерджит Пармар також використовує термін «політика пост-правди» щодо аналізу президентських виборів у США в 2012 р.³

Уіл Фіш говорить про «політиків пост-правди» та про ілюзорну демократію у своїй статті.⁴ Уільям Девіс також

використовує цей термін, розповідаючи у своїх висновках про епоху політиків «пост-правди».⁵

Ціпурські у своїй статті про «пост-правду» у виборчій кампанії в США 2016 р. робить такі висновки: по-перше, в риториці Трампа при представленні реальності та обставин, що її означають, об'єктивні факти справляють менший вплив на формування суспільної думки, ніж емоції і особисті переконання. По-друге, Трамп використовує також політичні методи, за допомогою яких він врешті-решт покладається на створення емоцій, таких як страх і стурбованість, а також на особисті переконання, а не на об'єктивну істину.⁶

Тоді як Ціпурські аналізує «пост-правду» на рівні методів і результатів їх використання, Шейла Ясанов та Сіміт Хілтон обирають іншу точку зору; вони шукають причинно-наслідкові зв'язки і чинники; на їхню думку, саме визначення «пост-правда» є тривожним сигналом; крім того, спостерігається викривлення хорошого і просвітницького управління, оскільки «пост» (post) означає минуле. Автори стверджують, що у політичному контексті важливо збереження комбінації знань і норм, а також суспільних дискусій з важливих питань. Дослідники підкреслюють важливість обговорення реалій, які є результатом процесів, що відображають інституційні соціальні цінності.⁷

У більш широкому контексті шукають прояви «пост-правди» Стефан Левандовські, Ульріх Екер та Джон Кук, які висловлюють думку, що «пост-правда» є результатом масових тенденцій у суспільстві, серед яких зниження соціального капіталу, зростаюча економічна нерівність, посилення поляризації, зниження довіри до науки і все більш

фрагментоване середовище ЗМІ, оскільки необхідно враховувати низку технологічних і технічних факторів.⁸

Інші автори націлені на встановлення зв'язків «пост-правда» – фальшиві новини. Джон Кернер говорить, що «пост-правда» і «фальшиві новини» визначаються як ключові показники при аналізі поточної медіа- і політичної ситуації, а основна увага в дослідженнях приділяється численним відгукам у газетах і журналах, а також у нових засобах масової інформації. Автор вказує, що існує непередбачуваність та невизначеність у публічному поширенні фактів та «істини»; він підкреслює, що при створенні новин ньюз-мейкери повинні дотримуватися певних принципів; має бути передбачено категоричну відмову від навмисної фальсифікації інформації.⁹

Аналогічним чином існують й інші публікації, в яких розглядаються перехресні точки між «пост-правдою» і підробленими новинами. Роль ЗМІ і встановлення різних чинників та контексту представлені в статті Харікрішні Башхарана, Мішри Харша і Наіра Прадепа, які встановили наростання поширення «пост-правди» і писали про таку «епоху пост-правди», де є місце для підроблених новин.¹⁰

Інші дослідники, такі як Ніл Конрой, Вікторія Рубін та Джамін Чен, ставлять питання про те, як перевірити справжність і достовірність фактів та як викрити помилкові новини.¹¹

Згідно з Левандовські, Екером та Куком, дефініції «пост-правда» і «помилкові новини» стають усе більш поширеними у суспільному дискурсі в 2017 р. Вони аналізують, як дезінформація захоплює суспільство, як вона впливає на людей та суспільство, як реагують громадяни, та як їй можна

протистояти. Автори роблять заяву про те, що для того, щоб бути ефективними, наукові дослідження дезінформації слід розглядати у більш широкому політичному, технологічному та соціальному контексті.¹²

Адам Кухарські розглядає підсумки президентських виборів у США в 2016 р. та результати голосування Великої Британії про вихід з Євросоюзу («Брекзйт») через призму ролі соціальних мереж для поширення неправдивої або неповної інформації, створення фальшивих новин, роблячи аналогію з інфекційними захворюваннями та їх способом поширення.¹³

Огляд показує, що за останні три десятиліття аналітичні дослідження про роль ЗМІ постійно здійснювалися. При цьому, по-перше, залишаються константними затверджені принципи інформування суспільства, точного надання інформації, акуратність журналістів і он-лайн журналістів, точність і перевірка фактів, посилення на експертні і надійні джерела. Водночас, у деяких Інтернет - виданнях публікуються факти, які зібрані без участі редакційних колегій і управління ЗМІ. Це призводить до негативних явищ в медіа-середовищі та створює умови для існування «пост-правди».

По-друге, політики, державні діячі, національні і міжнародні інститути, неурядові організації представлені як достовірні, авторитетні джерела, сьогодні не сприймаються як єдині джерела інформації. Це пов'язано з тим, що громадяни шукають інші джерела для перевірки інформації поза офіційними заявами. Це є практикою щодо хибних новин або в разі недовіри до джерела, тому що офіційний мета-сюжет є надто загальним або представленим евфемістично і нечітко.

По-третє, спостерігаються зміни у використанні механізмів політичного піару та інформування за протоколом для інституціональних, партійних, міжнародних і державних заходів, делегацій, зустрічей, переговорів, контрактів тощо. У цих випадках отримувач інформації намагається порівняти інформацію в пошуках специфіки.

По-четверте, часто використовуються гіперпосилання і гіперлінки, а також мультимодальний контент в он-лайн-медіа, що поєднує вербальні і візуальні засоби. Гіпертекст і в цілому Інтернет дозволяють перевіряти інформацію; водночас як он-лайн-журналісти так і громадяни потребують постійного удосконалення цифрової компетенції.

По-п'яте, веб-читачі сприймають себе як громадяни суспільства, які цінують достовірну інформацію; ці громадяни відіграють все більш важливу роль у суспільстві. Деякі з них є «нетизенами», тобто громадянами глобальної мережі, які зі своїх віртуальних трибун виступають у блогах і соціальних мережах. Інші користувачі Інтернету беруть участь у форумах, які вони розглядають як віртуальну агору. Користувачі мережі беруть участь у діалогах задля уникання маніпулювання та введення в оману «пост-правдою» та підробленими новинами.

Дизайн дослідження. Було створено корпус із 100 статей, опублікованих у період з 1 серпня 2017 р. по 28 лютого 2018 р., в болгарських он-лайн - ЗМІ: Фокус Нюз, Медіапул, Нюзбг, Бгнес, Днес.бг. Статті обиралися за такими критеріями: по-перше, необхідно, щоб теми і питання мали зв'язок із зовнішньою політикою Болгарії; у них мали бути представлені офіційні позиції і заяви болгарських політиків і державних діячів, у тому числі прем'єр-міністра Бойко

Борисова, міністра закордонних справ Єкатерини Захарієвої, міністра фінансів Владислава Горана, міністра з головування Болгарії в Раді Європейського Союзу Ліляни Павлової, президента Румена Радєва, депутатів, лідерів політичних партій, членів Європейського парламенту та інших. Перші два місяці євро-президентства Болгарії 2018 р. також беруться до уваги, приділяючи особливу увагу вивченню он-лайн-публікацій, пов'язаних з роллю Болгарії і політикою західнобалканських країн. Також були обрані новини, пов'язані з зустрічами і запрошеннями на вищому державному рівні з 2017 р., серед яких Ангела Меркель, Емануель Макрон, Владімір Путін, Тереза Мей, Реджеп Ердоган, Александр Вучіч, Алексіс Ціпрас та ін. Використовувалися такі методи: критичний дискурс-аналіз, медіа-аналіз та піар-аналіз, зокрема з точки зору інституціонального піару. Критичний дискурс-аналіз базується на теоретичних та методичних підходах Теуна ван Дійка,¹⁴ й адаптований до потреб поточного дослідження он-лайн-публікацій у ЗМІ.

Переважним є комплексний підхід, оскільки мета полягає в тому, щоб визначити, як представлена «пост-правда» у політичному, медійному і комунікативному плані. Дизайн дослідження побудовано з урахуванням методологічних, методичних, організаційних та логічних завдань.

«Пост-правда» та прозорість через призму офіційних заяв. Щоб закріпити враження від використання офіційних і авторитетних джерел, істинності і, відповідно, справити враження достовірності й істинності на аудиторію, он-лайн-публікації вказують на статус-кво політичного оратора

(президента, прем'єр-міністра, депутата, посла, консула, мера, директора тощо), а також держави. Це відбувається, коли роблять анонс, або під час передачі з місця події. Знову, щоб закріпити враження авторитету і істинності, он-лайн-видання рідше згадує як джерело інформації прес-секретаря, прес-центр, тобто покладається на персоналізацію при наданні інформації. У он-лайн-публікаціях часто використовуються такі вирази, як, наприклад: «Після завершення засідання Консультативної ради з національної безпеки очікується, що президент зробить заяву про те, як відбувалася зустріч». Або в новинах від 09.01.2018 про засідання із Загальної безпеки і оборони в ЄС та ролі Болгарії в контексті головування в Євросоюзі, наводиться заява президента Румена Радева і вказуються імена учасників за протоколом, що створює враження прозорості і достовірності.¹⁵ Інший такий приклад: 13 лютого 2018 р. у Фокус Ньюз наведено цитату з заяви колишнього генерального консула Георгія Дімова в Едірне: «Візит прем'єр-міністра Македонії Зорала Заєва до Туреччини став посланням до Заходу і Болгарії як держави-головуючого Євросоюзу».¹⁶

Коли справа доходить до складних відносин між балканськими країнами, завжди згадується статус джерела інформації, наприклад, у новинах від 13 лютого 2018 р. Радіо Фокус, що знаходиться у складі Фокус Ньюз, наводить цитату Кірчо Кірова: «Справжня небезпека, що розпалюється націоналістичними інтересами, - це зміни кордонів Балкан». Генерал викладає свою компетентну думку з питань, пов'язаних із кордоном між Македонією та Албанією, з ситуацією в Туреччині і вимогами курдів.¹⁷

Інші он-лайн - ЗМІ також дотримуються принципу точної цитати і посилання, наприклад, Бгнес пише: «Стратегія ЄС з розширення стосовно Західних Балкан є надзвичайно чесним і відкритим документом. Заступник прем'єр-міністра і міністр закордонних справ Єскатерина Захар'єва заявила це в ході дискусії про майбутнє Західних Балкан і про нову стратегію розширення ЄС, повідомив наш репортер.¹⁸

У Медіапул також суворо дотримуються посилань на офіційних осіб і цитування їхніх заяв на прес-конференціях, брифінгах, офіційних відкриттях, подіях тощо. Наприклад, представляючи новини про сайт болгарського головування в Євросоюзі, про автоматичний переклад на 24 мови, були зроблені посилання на заяву відповідального міністра Ліліани Павлової і Светли Коєвої, директора Інституту болгарської мови Академії наук, про вбудоване програмне забезпечення.¹⁹

«Пост-правда», достовірність, цитування і переказ. Аналіз показує, що он-лайн - ЗМІ в Болгарії надають як інформацію від своїх репортерів і кореспондентів, так і інформацію з інших ЗМІ, в основному телевізійних та радіостанцій, де політичні діячі беруть участь в ефірі провідних національних ЗМІ. Це цілком вірно і тоді, коли мова йде про зовнішню політику Болгарії, особливо з актуальних питань, пов'язаних з Європейським Союзом, Балканами, Росією, Україною та ін.

Аналіз таких он-лайн-видань викликає низку запитань, у тому числі про достовірність інформації, її цитування та переказ, про посилання, про істинність. Залишається питання, чи надається вторинна інформація, відібрана та

пере-упорядкована інформація, з дотриманням всіх вимог журналістського жанру, чи це залежить від специфіки он-лайн-ових ЗМІ, чи від їх політики. У цьому випадку є підстави говорити про «пост-правду», в якій нейтральність фрази і точна цитата є синонімами новин, а он-лайн-аудиторія через динаміку повсякденного життя не часто перевіряє інформацію.

Таким чином, болгарський он-лайн-користувач будує своє уявлення про подію або процес, що відбулися, з одного боку, намагаючись збирати інформацію; з іншого боку, залишається невизначеність щодо правди фактів і достовірності інформації; з третього боку, думка формується шляхом впливу на емоції і переживання в умовах швидкого потоку інформації.

Наведемо деякі докази останнього твердження. У Бгнес по темі відносин між Болгарією і Росією є правильні посилання на джерела інформації, але використовуються гнучкі формулювання та багатослів'я: «Заступник міністра закордонних справ Росії Александр Грушко і посол Болгарії в Москві Бойко Коцев обговорили співробітництво між двома країнами і відносини Росії з ЄС та НАТО... У ході переговорів обговорювалися аспекти двостороннього співробітництва, з акцентом на майбутньому святкуванні 140-ї річниці звільнення Болгарії від турецького рабства 3 березня в результаті російсько-турецької Визвольної війни (1877-1878 рр.). Вони також торкнулися ситуації в Європі в контексті відносин Росія - ЄС і Росія - НАТО, повідомив МЗС Росії. Розмова відбулася на прохання болгарського посла».²⁰

У Медіапулі в он-лайн-новинах 10 листопада 2017 р. президент Болгарії Румен Радєв зайняв нейтральну позицію щодо того, що Владімір Путін був запрошений взяти участь у торжествах

3 березня в 140-у річницю звільнення Болгарії від турецького рабства, і заявив: це не суперечить тому, що Болгарія приймає європейське президентство. Прес-служба президента цитує запрошення Путіну відвідати Болгарію в 2018 р. ще влітку 2017 р., тобто посилається на офіційні джерела і використовує інструменти політичного піару, щоб продемонструвати достовірність і надання відповідної державницької позиції президента Болгарії Радєва.²¹

Важливо уточнити, що з метою завоювання довіри, як основи для переконання веб-читача, більшість публікацій в он-лайн - ЗМІ в Болгарії супроводжуються фотографіями, які вказують, звідки вони взяті чи зроблені репортером того ж медіа, даються посилання на джерела, які ними цитуються, тобто існує автентичність і аргументація на візуальному, вербальному і віртуальному рівнях.

«Пост-правда», евфемізми і конотації. Мета-наратив, фрагментарне надання фактів, особисте сприйняття поєднуються з використанням евфемізмів і коннотивних значень слів, які посилюють суб'єктивне сприйняття і навіть призводять до заміни тези і когнітивного дисонансу. Разом з термінами використовуються слова і вирази, в тому числі почуття, наміри, бажання, які не є фактами, а лише емоціями, модальністю. Коли ця новина передається іншим ЗМІ, в даному випадку он-лайн, це призводить до мультиплікування модальності, що, своєю чергою, призводить до зменшення

довіри до події, рішення, дій політиків, державних діячів та органів.

Ось приклади вище згаданого. Міністр Єкатерина Захарієва, яка брала участь у телепередачі на bTV, цитується в Медіапулі 10 січня 2018 р.: «Відчуття корупції зменшується». Також представлені аргументи Захарієвої, опубліковані в європейських ЗМІ і Євробарометрі про зниження корупції в Болгарії, і що в болгарських судах розглядається 127 справ проти корупції, а це покращує імідж країни. Однак накопичення фактів з різних джерел, поєднання прикладів і статистики не приводить до переконання, а швидше - до накладення шарів у полі «пост-правди».²²

Так само публікуються новини про складні події: уникаючи стислості, використовуючи гнучку мову; замість результатів використовуються евфемізми та аморфні фрази. Наприклад, в Бгнес говориться: «Процес конвергенції між Болгарською православною церквою і Македонською православною церквою – Охридською архієпископією йде добре». Про це говорилося в телевізійному інтерв'ю директора телекомпанії «Тельма» Атанаса Кіровського.²³

В он-лайн-публікації в Медіапулі від 15.12.2017 р., об'єднавши текст і фотографії з підписання меморандуму, повідомлялося про ціну роумінгу між Сербією та іншими країнами, спочатку про присутність політиків (прем'єр-міністр Бойко Борисов, президент Сербії Александар Вучич, прем'єр-міністр Румунії Міхай Тудор і прем'єр-міністр Греції Алексіс Ціпрас), а мало не в кінці публікації повідомлення про результати – зниження ціни в 2-3 рази. Зниження ціни подається як очікуваний результат у майбутньому, але воно

представлено у вигляді колективних зусиль політичних осіб балканських країн, і «бажане» представлено як «дане».

Цікавою для ЗМІ є тема Стамбульської конвенції. Он-лайн-ЗМІ в Болгарії стежать за розвитком теми і змінами у думках політиків із різних партій. Переходячи до контраргументації і в заочному діалозі з елементами виправдання і захисту, використовуючи конотативні вислови та евфемізми, міністр Владислав Горанов говорить: «Ми хотіли показати, що ми є частиною сучасних європейських цінностей... У Стамбульській конвенції немає нічого, окрім теми боротьби з насильством стосовно жінок і дітей. Ми потребували більше часу, щоб розповісти правильну історію. У конвенції 50-60 текстів, кожен болгарський громадянин узнає, про що йде мова, якщо він її прочитає. Якщо ми не приймемо її, ми залишимося на іншому боці Босфору».²⁴

Ілюстрацію «пост-правди» можна знайти у низці он-лайн-публікацій різних ЗМІ, наприклад, Днес.бг від 26 січня 2018 р., де представлені позиції за допомогою цитат, з яких однак не стає зрозумілим, якою є офіційна позиція на керівному і партійному рівнях партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЄРБ): «Шеф депутатів ГЄРБ Цветан Цветанов сказав, що *нас ніхто не примушував* до прийняття Стамбульської конвенції, але це обов'язок усіх держав-членів, що її підписали». У тому ж виданні публікується розвиток теми за допомогою цитат Цветана Цветанова з його публічних заяв, у яких є як евфемізми, слова з розмовної лексики, навіювання, риторичні силогізми, які вводять в оману та які у сукупності не представляють позицію чітко, повно і правильно. Цветанов: Суспільство вводять в оману щодо Стамбульської конвенції. Влада дає

«зворотний хід» конвенції, щоб заспокоїти пристрасті!» «Усі держави-члени підписують її і починають ратифікацію у відповідних парламентах. У цей час у 18 країнах вже прийнята Стамбульська конвенція, а в інших процес триває», - сказав Цветанов в ефірі bTV. За його словами, країни, які є набагато більш консервативними і знаходяться поза ЄС – Туреччина, Сербія, Албанія, Грузія – прийняли Стамбульську конвенцію без таких проблем як в Болгарії. «Коли ми говоримо про Стамбульську конвенцію, коли ми граємося зі страхом людей, чи думаємо ми про те, що спричиняємо цим мільйону жінок в Болгарії, які піддаються насиллю в родині», - запитав Цветанов. - Ми повинні від початку як батьки і люди підтримати такий захід... Отже, при голосуванні в ЄП, євродепутати - члени БСП, ГЕРБ і ДПС проголосували за Стамбульську конвенцію».²⁵

Висновки. Підводячи підсумки цього аналізу, можна сказати, що наша гіпотеза підтверджена в дуже високому ступені. Дослідження довело, що наразі суспільству нав'язується модель швидкої подачі новини, при чому випуск новин у конкурентному середовищі ЗМІ призводить до змін у створенні контенту он-лайн-журналістами в Болгарії, які працюють в умовах стресу.

По-друге, болгарські політики усвідомлюють важливість створення і підтримки особистої, партійної й інституціональної популярності для новин, а також, що он-лайн - ЗМІ мають низку переваг, в тому числі, швидкість публікації і поширення новин.

По-третє, частина новин готується представниками політичного й інституціонального піару, а для цього потрібна координація з політиками, які не завжди є досяжними. Це

також стосується питань, пов'язаних із зовнішньою політикою і подіями у складному політичному і геополітичному контекстах. Це призводить до негативних явищ, які метафорично називають «ланцюговою реакцією», тобто до доповнення, спростування, заперечення, роз'яснення і уточнення фактів (приклад ратифікації Стамбульської конвенції в он-лайн - новинах січня – лютого 2018 р.). Також надаються аргументи і контраргументи, але це робиться фрагментарно і ситуативно; інтерактивний діалог між політиками і ЗМІ існує рідко.

І останнє, але не менш важливе: існує хороша практика перевірки інформації, перевірки достовірності надання гіперпосилань і посилань, офіційних джерел. Мета полягає в тому, щоб відстежити і піддати аналізу зміни в позиції політиків через Інтернет - ЗМІ. Також з допомогою гіперпосилань і гіперлінків можна перевірити правильне цитування он-лайн- та офф-лайн джерел.

Друга група узагальнень – щодо «пост-правди» – потребує використання метафоричних виразів «головоломка» і «фрагменти», оскільки заяви політиків і державних діячів представлені в ЗМІ фрагментарно. Це призводить до неповної картини, до зменшення об'єктивності, і тільки в деяких випадках робиться надійне представлення процесів. З іншого боку, існує певна плинність і розмитість, а не компактне викладення фактів про процес або явище в міжнародному плані. Веб-читач он-лайн - новин в Болгарії не завжди може скласти чітку картину того, що відбувається на Балканах, в Європейському Союзі, на інших континентах. Деякі з болгарських громадян не можуть вибрати факти з потоку інформації, що наводнює Інтернет - ЗМІ. Ось чому

«пост-правда» пов'язана з конотаціями, з суб'єктивним сприйняттям та особистісною побудовою уявлень про процеси, що може призвести до підміни теми або зміни фокусу в емоційному плані, навіть до когнітивного дисонансу між суб'єктивним сприйняттям і он-лайн-презентацією самої події або процесу в міжнародних відносинах і зовнішній політиці, в даному випадку в Болгарії.

Третя група узагальнень відноситься до підроблених новин, які стосовно зовнішньої політики пов'язані з офіційними заявами, прес-конференціями, брифінгами, промовами, тобто використовують інструменти політичної риторики і інституціонального піару. Це, у свою чергу, призводить до оманливої прозорості процесів і переговорів, до уявлених ситуацій, а не до об'єктивного, ретельного та хронологічного їх представлення. На цьому етапі елементом «пост-правди» є відображення у ЗМІ зустрічей політиків і державних діячів на двосторонніх та багатосторонніх зустрічах. На цих дипломатичних зустрічах фокус зосереджений на протоколі та етикеті, на офіційному / офіціозному, створюючи враження довіри, але не надаючи повної інформації, що створює умови для «пост-правди» в он-лайн - ЗМІ Болгарії.

¹ Sergio Sismondo, "Post-truth?", *Social Studies of Science*, 47(1), 2017, 3-6.

² Gleb Tsipursky, "Fishing "Alternative facts "Post-truth" politics", *The Huminist*, 77(2), 2017, 12-15.

³ Inderjeet Parmar, "US Presidential Election 2012: Post-Truth Politics", *Insight*, 2012, 4-7.

⁴ Will Fish, "Post-Truth" Politics and Illusory Democracy", *Psychotherapy and Politics International*, 14(3), 2016, 211-213.

- ⁵ William Davies, *The Age of Post-Truth Politics*, New York Times, 2016, 8-9.
- ⁶ Gleb Tsipursky, "Fishing "Alternative facts "Post-truth" politics", *The Huminist*, 77(2), 2017, 12-15.
- ⁷ Sheila Jasanoff and Hilton R. Simmet, "No Funeral Bells: Public Reason in a 'Post-Truth' Age", *Social Studies of Science*, 47 (5), 2017, 751-70, doi:10.1177/0306312717731936.
- ⁸ Stephan Lewandowsky, Ullrich K. H. Ecker, and John Cook, "Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the 'Post-Truth' Era", *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 2017, 353-69, doi: 10.1016/j.jarmac.2017.07.008.
- ⁹ John Corner, "Fake news, post-truth and media-political change", *Media, Culture and Society*, 39(7), 2017, 1100-1107.
- ¹⁰ Harikrishnan Bhaskaran, Harsh Mishra, and Pradeep Nair, "Contextualizing Fake News in Post-truth Era: Journalism Education in India", *Asia Pacific Media Educator*, 2017, June 1.
- ¹¹ Niall J. Conroy, Victoria L. Rubin, and Yimin Chen, "Automatic Deception Detection: Methods for Finding Fake News", *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 52 (1), 2015, 1-4.
- ¹² Stephan Lewandowsky, Ullrich K. H. Ecker, and John Cook, "Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the 'Post-Truth' Era", *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 2017, 353-69, doi: 10.1016/j.jarmac.2017.07.008.
- ¹³ Adam Kucharski, "Post-Truth: Study Epidemiology of Fake News", *Nature*, Nature Publishing Group, 2016.
- ¹⁴ Teun Van Dijk, "Discourse, Ideology and Context", *Folia Linguistica*, XXX/1-2, 2001, 11-40. Teun Van Dijk, "Critical Discourse Analysis" In D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis* (Oxford: Blackwell, 2001), 352-371. Teun Van Dijk, "Critical Discourse Studies; A Sociocognitive Approach", In Ruth Wodak & Michael Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (London: Sage, 2009), 62-85.
- ¹⁵ "Повече от час продължава заседанието на консултативния съвет за национална сигурност при президента Румен Радев", *Фокус Нюз*, accessed February 16, 2018, <http://www.focus-news.net/news/2018/01/09/2475105/poveche-ot-chas-prodalzhava-zasedanieto-na-konsultativniya-savet-za-natsionalna-sigurnost-pri-prezidenta-rumen-radev.html>
- ¹⁶ "Георги Димов биш генерален консул в одрин визитата на македонския премиер Зоран Заев в Турция отпрати послания към Запада и България като председател на съвета на ЕС", *Фокус Нюз*, accessed February 16, 2018, <http://www.focus-news.net/news/2018/02/13/2487989/georgi-dimov-bivsh-generalen-konsul-v-odrin-vizitata-na-makedonskiya-premier-zoran-zaev-v-turtsiya-otpravi-poslaniya-kam-zapada-i-balgariya-kato-predsdatel-na-saveta-na-es.html>
- ¹⁷ Радио Фокус, accessed February 16, 2018, <http://focus-radio.net/%>
- ¹⁸ Бгнес, accessed February 16, 2018, <http://www.bgnes.com/bylgariia/politika/4567349/>
- ¹⁹ Медияпул, accessed February 16, 2018, <http://www.mediapool.bg/bulgaria-cat2.html>
- ²⁰ Бгнес, accessed February 16, 2018, <http://www.bgnes.com/sviat/evropa/4567174/>

²¹ “Румен Радев на Захарова от руското външно трябва да отговаря Захариева от българското”, Медияпул, accessed February 16, 2018, <http://www.mediapool.bg/rumen-radev-na-zaharova-ot-ruskoto-vanshno-tryabva-da-otgovarya-zaharieva-ot-balgarskoto-news271673.html>

²² “Екатерина Захариева усещането за корупция намалява”, Медияпул, accessed February 16, 2018, <http://www.mediapool.bg/ekaterina-zaharieva-useshtaneto-za-korupsiya-namalyava-news274080.html>

²³ Бгнес, accessed February 16, 2018, <http://www.bgnes.com/>

²⁴ “Владислав Горанов ако приемем еврото цените няма да се повишат”, Днес.бг, accessed February 16, 2018, <https://www.dnes.bg/politika/2018/01/26/vladislav-goranov-ako-priemem-evroto-cenite-niama-da-se-povishat.366313>.

²⁵ “Цветанов никой не ни притиска за конвенцията”, Днес.бг, accessed February 16, 2018, <https://www.dnes.bg/politika/2018/01/26/cvetanov-niko-i-ne-ni-pritiska-za-konvencijata.366230>

РОЗДІЛ 8.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ

(Євгенія Габер)

Туреччина є унікальним прикладом того, як швидко та радикально можуть відбуватися трансформації суспільства, політичної системи та зовнішньополітичного курсу держави в наші часи, в еру «пост-правди». За декілька років в країні було змінено не тільки конституцію та форму правління, але й загальний контекст внутрішнього розвитку та зовнішньополітичного бачення.

У 2016 р., виступаючи на загальних зборах наближеного до влади релігійного фонду «Енсар», перша леді Туреччини, відома своєю активною роллю в політичному житті країни, зазначила: «Нарешті, ми розібрали 90-річні руїни Туреччини і тепер стоїмо на новому перехресті»¹. Ця заява зчинила неабиякий резонанс у суспільстві, викликала обурення опозиції і змусила багатьох задуматися, яка ж «нова» країна буде побудована на руїнах «старої» республіки.

У 2017 р. цю саму тезу, вже більш розгорнуто, озвучив в ефірі каналу CNN Turk один із членів правлячої партії Справедливості та розвитку (ПСР) А. Оган: «15 липня стало точкою відліку в новій історії Туреччини, днем народження нової Турецької Держави...Подобається вам це чи ні, батьком-засновником цієї нової держави є Тайїп Ердоган». У цьому інтерв'ю він згадав й іншу дату: «Після 16 квітня розпочався новий процес. Ніхто не в силах зупинити його. У політичній історії цей період згадуватиметься так: Засновником Турецької Республіки є Мустафа Кемаль

Ататюрк, а засадничою партією – його Республіканська народна партія (РНП). Лідером іншого процесу, в ході якого Туреччина сформувалася як абсолютно незалежна держава, є Реджеп Тайіп Ердоган і політичні лідери, які стали на його бік. Лідером цього руху за незалежність виступає ПСР»².

Дві події, про які згадує Оган, – це невдала спроба перевороту 15 липня 2016 р. та вдалий (для влади) референдум 16 квітня 2017 р., який відкрив шлях до перетворення Туреччини з парламентської на президентську республіку за американським зразком, але зі значно розширеними повноваженнями глави держави. Після хвилі різкої критики в соцмережах та ЗМІ, слова депутата від ПСР щодо побудови нової країни з «новим батьком-засновником Ердоганом» були відкинуті прем'єр-міністром як «особиста думка, що не відображає офіційної позиції Уряду,³ хоча жодного адміністративного розслідування, як того вимагала опозиція, проведено не було. Очевидно, кемалістські традиції в турецькому суспільстві все ще надто сильні, аби говорити про демонтаж 90-ї річної республіканської спадщини.

Водночас, важко не погодитися, що події 2016-2017 рр. у багатьох аспектах стали переломними в історії Туреччини. У цей період в ТР виникає унікальне суспільно-політичне середовище, відзначене небаченою досі мобілізацією населення в умовах боротьби із «заколотниками» після спроби державного перевороту, активною передвиборчою кампанією напередодні конституційного референдуму, нарощуванням обертів антитерористичної операції проти курдських угруповань на південному сході країни та у сусідніх державах, намаганнями подолати гуманітарну кризу з майже 3 млн. сирійських біженців у країні і різким

зростанням націоналістичних та антизахідних настроїв у суспільстві. Апеляція влади насамперед до емоційного, а не до раціонального світосприйняття турецького виборця, жорстка риторика на адресу ідеологічних опонентів як в самій Туреччині, так і на міжнародній арені, роздмухування почуттів національної гордості та недовіри щодо «ворожих елементів, які прагнуть розділити країну зсередини та ззовні» – все це привело до нетривалої консолідації всієї нації в єдиному пориві «захистити демократію» від спроб насильницького захоплення влади. Проте дуже скоро на зміну цим настроям приходить протилежна тенденція – радикалізація та поляризація суспільства, зростання нетерпимості до інакомислячих, протиставлення «своїх» і «чужих», виникнення нових та загострення існуючих конфліктів на основі політичних вподобань, етнічному, релігійному та конфесійному ґрунті.

Важливим фактором, який значною мірою визначив не тільки долю спроби перевороту, але і результати конституційного референдуму, став фактор так званого стратегічного інформаційного впливу – низки заходів влади по створенню необхідного внутрішньо- та зовнішньополітичного контексту цих подій, формуванню відповідного політичного та соціального дискурсу в країні, маніпулюванню громадською думкою через ЗМІ та соціальні мережі тощо. Про ефективність зазначених кроків може свідчити завершення «загальнонаціональної демократичної варті» після перевороту введенням надзвичайного стану в липні 2016 р. та вже через рік – безпрецедентною консолідацією влади в руках президента і керівної верхівки.

Огляд аналітичних матеріалів щодо нещодавніх подій в Туреччині показує, що більшість із них присвячені політологічному аналізу конституційного процесу, ситуації з правами людини та свободою слова в країні тощо. Водночас, окремої уваги заслуговує сам процес формування «нової реальності» в ТР після 15 липня 2016 р. – в умовах сучасних технологій та інших засобів стратегічних комунікацій, доступних владі і опозиції в епоху «пост-правди». Відтак, доцільно зосередитися на характерних рисах турецького національного дискурсу після невдалої спроби перевороту 15 липня та тому впливі, який ці зміни мали на зовнішню політику Туреччини та її традиційні союзи з іншими державами.

15 липня – державний переворот, іноземна окупація чи народна революція? 15 липня 2016 р. увійшло в історію, а згодом – і в шкільні підручники Туреччини – як спроба державного перевороту, що закінчилася «перемогою демократії та турецького народу». На відміну від попередніх військових переворотів – «класичних» 1960 і 1980 рр., т. зв. «м'якого військового втручання» 1971 р. та «постмодерністських» переворотів 1997 і 2001 рр. (без застосування силового сценарію, але з відставкою уряду на вимогу військових), події липня 2016 р. в офіційній риторичі ТР згадуються здебільшого як спроба державного перевороту, «масштабної терористичної кампанії проти всього народу, законно обраного уряду та самої армії»⁴ та навіть як «спроба захоплення влади в країні» чи «ворожої окупації»⁵.

Таким чином, наголошується на тому, що переворот 2016 р.: 1) носив всеохоплюючий характер, 2) був спрямований

проти *всього народу, турецької держави*, а не правлячої партії, президента чи уряду; 3) до його підготовки та реалізації були залучені не лише армійські генерали, а й інші силові структури – поліція, жандармерія, тощо. За офіційною версією, масово поширюваною в турецьких ЗМІ, «структури Ф. Гюлена» – мусульманського проповідника, якого турецька влада звинувачує в організації путчу, були інфільтровані також у судові органи влади, прокуратуру, розвідку, більшість державних міністерств і відомств. Відтак, мова йде саме про спробу захоплення влади в країні з метою повалення конституційного ладу, існуючого політичного та правового режиму, аж до зміни державної території і кордонів, а не лише про внутрішньополітичну боротьбу між ідеологічними опонентами.

Виходячи з тези про всеохоплюючий характер державного перевороту, який виявив існування в Туреччині т. зв. «глибинної держави» (“*derin devlet*”) або «паралельних структур» державного управління, вже з перших годин путчу головним меседжем влади до народу був заклик об’єднуватися для захисту Туреччини від внутрішніх та *зовнішніх* ворогів – усіх тих, хто прагне дестабілізувати країну, аби стати на заваді її швидкому економічного розвитку та не допустити посилення її позицій у регіоні та світі. Під це, достатньо широке, визначення в різний час потрапляли абсолютно різні та непов’язані між собою елементи – від банківського лобі, корумпованих суддів, опозиційних ЗМІ, політологів, викладачів університетів та «турецької молоді, яка отримала освіту на Заході і повернулася до Туреччини в якості добровільних шпигунів»⁶ до глобальних гравців – США (де з 1999 р. проживає Ф.

Гюлен) та Німеччини (яка нібито ще з часів Гезі протестів 2013 р. намагалася розхитати ситуацію в Туреччині, аби заблокувати будівництво в Стамбулі найбільшого в світі аеропорту, який мав би відтягнути на себе значну частину повітряного трафіку з міжнародного аеропорту у Франкфурті).

Використання узагальнюючого образу «анти-турецької коаліції» внутрішніх та зовнішніх сил, створеної з метою ослаблення зростаючого впливу Турецької Держави, дозволяло вирішити подвійну задачу. З одного боку, формувався сприятливий контекст для боротьби з внутрішньою опозицією і зменшення у суспільно-політичному житті країни ролі військових, які традиційно стояли на сторожі секулярних принципів та євроатлантичного вектору зовнішньої політики, а також інтелігенції і бюрократів – традиційної електоральної бази головної опозиційної партії РНП, заснованої ще самим Ататюрком. З іншого боку, проведення історичних паралелей з часами окупації Туреччини/Османської імперії ворожими іноземними військами дозволяло консолідувати суспільство навколо спільної національної ідеї «сильної Туреччини»⁷ (виразником якої традиційно виступає партія Ердогана) та знайти виправдання ескалації напруги у відносинах із західними партнерами.

Саме тому придушення спроби перевороту (яке безперечно відбулося за участі простих громадян, які добре пам'ятали військові стани 60-х-80-х рр. і не хотіли його повторення) було представлено як перемога *народу* в широкому сенсі цього слова. Виступаючи в парламенті з нагоди першої річниці подій 2016 р., прем'єр-міністр Б.

Йилдирим відзначив, що 15 липня «найдовша та найтемніша ніч в історії Туреччини поступилася світлому дню, а ворожа окупація – *народному епосу*»⁸.

Колишній генеральний директор каналу BBC Марк Томпсон, який детально досліджував стилі політичної риторики державних лідерів, відзначав, що незалежно від політичної культури та ідеологічних переконань, усіх «популярних, народних» лідерів відзначає одна спільна риса – підкреслена відстороненість від традиційних політичних еліт та імідж «хлопця з народу». «Між ними і вами є стіна, але я по цю сторону стіни, поруч із вами. Вони ставляться до вас як до дурнів, але ви розумієте, що насправді відбувається, краще, ніж вони. Гарантією того, що я бачу світ так само, як ви, є те, що я розмовляю з вами вашою мовою, а не їхньою...»⁹. Таким чином Томпсон описував свої враження від виступів Д. Трампа, але фактично виразив суть політичної риторики Р. Т. Ердогана та нових консервативних політичних еліт Туреччини, які на початку 2000-х рр. прийшли на зміну прозахідному кемалістському бюрократичному та військовому істеблішменту, але змогли остаточно позбавитися його впливу лише після 15 липня 2016 р. На підтвердження цього, один із провладних депутатів зазначив в своєму інтерв'ю : «15 липня стало днем народження Турецької Держави, яка цілком і повністю належить народу. Усі механізми опікунства і наставництва в цій державі розпалися. Прийшов кінець державній системі, в якій панувала бюрократична олігархія»¹⁰.

У турецькій політологічній думці навіть існують спеціальні терміни для визначення двох різних політичних культур та класів еліт з абсолютно відмінними системами

цінностей, світоглядом та соціальними групами, на які вони спираються – так звані «білі турки» (інтелігенція, держслужбовці, бюрократи, військові, жителі великих міст, які традиційно підтримують секулярний істеблішмент – РНП) та «чорні турки» (більш консервативна, націоналістична, релігійна анатолійська Туреччина, наразі представлена у владі ПСР)¹¹.

15 липня протистояти заколотникам на вулиці міст вийшли представники всіх соціальних груп та політичних партій. Але вже 16 липня стало зрозумілим, що перемогу в цій боротьбі отримали саме «люди з народу». Як відзначила в одному зі своїх виступів Е. Ердоган, «15 липня стало по-справжньому народною революцією, яких було мало у світі»¹².

Соціологи та медіа-експерти відзначають, що надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграли ЗМІ: «Історії, які розповідають нації, і які починає переповідати нація, з часом стають частиною її колективного уявлення – того, як вона себе бачить, як розуміє свою ідентичність, свою долю та вразливість. Для Туреччини ... наративи навколо подій 15 липня, невдалої спроби перевороту та ФЕТО* стали новим міфом націотворення. Міфом, який завдяки активному залученню турецьких ЗМІ, швидко стає новою національною реальністю»¹³.

Кадри з обличчями поранених та загиблих цивільних, які беззбройними йдуть на військових та зупиняють танки своїми тілами; розбомблена будівля парламенту, перетворена на «Музей демократії»; рекламні білборди з фотографією

* ФЕТО – «терористична організація Фетхуллаха Гюлена», введена в обіг в Туреччині після 15 липня 2016 р. назва релігійного руху Ф. Гюлена

«турецького» солдата в сльозах і розпачі, який виявився американським сержантом, що оплакував загибель свого товариша під час війни в Затоці 1991 р.; документальні фільми на центральних каналах телебачення на кшталт стрічки «Від спроби окупації до Воскресіння: анатомія 15 липня»; візуальні образи в публічному просторі; широка медіа-кампанія, розгорнута в ЗМІ; емоційна риторика вищого керівництва держави, сконцентрована навколо подій 15 липня; політологічні дискусії; онлайн-трансляція судових процесів у справі ФЕТО над турецькими та іноземними громадянами – все це сприяло формуванню нового національного дискурсу, в якому Туреччина поставала у вигляді жертви змови ворогів внутрішніх і зовнішніх. У такій ситуації «об'єктивні факти стають менш важливими для формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих переконань»¹⁴. Саме так, за версією Оксфордського словника, і визначається концепт «пост-правди».

Історичні травми, конспірологія та теорії змови як невід'ємні елементи турецького дискурсу «пост-правди». Відомий турецький журналіст Таха Озхан, даючи свій виклад подій 15 липня, відзначав, що навіть досвідченим політологам та експертам дуже важко розібратися в діючих особах перевороту, їхніх ролях, мотивах та кінцевих цілях. «Це інтригуюча історія, що включає в себе езотеричні елементи, таємниці та вбивства, шпигунів та іноземні столиці, і яка є дуже непростою для розуміння», – писав він¹⁵.

Насправді, досить часто аналітичні матеріали провідних турецьких «мозкових центрів» нагадують, скоріше, шпигунські романи чи заплутані детективні сюжети, аніж

логічне викладення фактів та незаангажований політологічний аналіз. Британський дослідник Дж. Медейрос, вивчаючи загальносвітові тенденції занепаду демократичних моделей розвитку, глобального відродження сильного лідерства, зростання антагоністичного популізму та наративів «пост-правди», відзначав, що головною рисою турецької моделі політики «пост-правди» є її тісний зв'язок з теоріями змов та політичною параноєю: «Від протестів Гезі 2013 р. до спроби військового перевороту 2016 р. – концепція «пост-правди» відіграє сьогодні значну роль у турецькій політиці. У хаосі теорій змови, прихованих ворогів і чисток після путчу, нереальне зливається з реальним, конспірологічні теорії з політичною параноєю, що лише ще більше розпалює політичні репресії та антиурядові настрої»¹⁶.

Слід відзначити, що схильність до містицизму, конспірології та змов – характерна риса турецької політичної культури та психологічного портрету нації ще починаючи з інтриг навколо османського престолу. Зокрема, в результаті палацового перевороту 1909 р. був усунений від влади Абдулхамід II – останній самодержавний правитель Османської імперії, якого сьогодні часто полюбляє згадувати президент Ердоган. Так, наприклад, нещодавно виступаючи на передвиборчому мітингу перед своїми прихильниками, Ердоган запитав: «Ви дивитеся серіал “*Payitaht*”?* Іноземні держави сьогодні так само чекають від нас поступок... Ніколи!»¹⁷ У згаданому серіалі головний герой запам'ятався глядачам насамперед своєю фразою «Все шкідливе, що

* “*Payitaht*” – укр. варіант перекладу “Останній імператор: Абдулхамід” (2017) – популярний історичний серіал, який транслюється центральним каналом турецької державної телерадіокомпанії TRT

колись сталося з цією нацією, – сталося через порядок, нав'язаний Заходом».

Показово, що вперше за всю сучасну історію, в 2018 р. Ердоган особисто взяв участь в урочистій церемонії з нагоди відзначення 100-річчя з дня смерті останнього султана, а по всій Туреччині була організована низка заходів та конференцій з метою вивчення ролі Абдулхаміда II в розвитку Турецької Держави. Виступаючи на одному із них, міністр культури і туризму Н. Куртулмуш наголосив на актуальності дослідження спадщини Абдулхаміда II через «надзвичайну схожість між тим історичним періодом і сьогоденням».¹⁸

Найбільшого поширення ідеї міжнародної змови проти Туреччини отримали за часів Першої світової війни, підписання вкрай не вигідного для Османської імперії Севрського договору та окупації більшості територій сучасної Туреччини ворожими – західними – державами. З тих пір «севрський синдром» – страх бути зрадженими своїми союзниками та розділеними в результаті змови внутрішніх та зовнішніх ворогів – не тільки залишається визначальною рисою національного характеру, але і часто обумовлює вибір зовнішньополітичної стратегії та політики безпеки офіційної Анкари.

Ця глибока історична травма та підсвідома недовіра до Заходу збереглася в колективній пам'яті турецького народу. Сьогодні вона проявляється в постійному підсвідомому очікуванні формування «антитурецьких коаліцій», при чому часто за участі формальних союзників та стратегічних партнерів Туреччини – США, Німеччини, ЄС, до недавнього часу Ізраїлю та ін. Саме через цю призму в Анкарі досі

сприймається ембарго, накладене США на поставку зброї до Туреччини під час Кіпрської кризи 1974 р.; співпраця Вашингтона з сирійськими курдами в контексті боротьби з ІДІЛ; демонстрації на підтримку турецьких курдів, що регулярно проходять в європейських столицях; домовленості Ізраїлю та Кіпру щодо співпраці в енергетичній сфері навколо родовища Левіафан; діяльність вірменського лобі в американському Конгресі тощо.

Тому не дивно, що спроба «державного перевороту» 15 липня створила сприятливий ґрунт для ще більшого розквіту конспірологічних теорій та найсміливіших журналістських фантазій – від агентів ЦРУ та ФБР до американських генералів в Афганістані та завербованих турецьких політологів ¹⁹. Так, наприклад, одне із правонаціоналістичних видань, газета «Єні Шафак», через тиждень після перевороту повідомила про «розкриття жахливих планів заколотників». За версією журналістів, які посилаються на затриманого учасника путчу, за декілька місяців до перевороту на «американській базі Інджірлік»^{*} було розроблено плани по «окупації Туреччини». Для цього нібито в країну мали бути перекинуті 10 тис. бійців ІДІЛ з Сирії та 50 тис. шийтської міліції з Ірану та Іраку, які мали захопити порт Іскендерун, Стамбул та Анкару, а потім за підтримки США та структур Ф. Гюлена окупувати всю територію Туреччини.²⁰ Інші ЗМІ повідомляли, що в ніч перевороту Сполучені Штати намагалися повалити конституційний лад в країні, скоївши замах на президента Ердогана, а тодішній мер столиці М. Гьокчек закликав

^{*} Інджірлік – військово-повітряна база в провінції Адана, на півдні Туреччини. З 1954 р. використовується силами НАТО та США в якості логістичного центру для проведення операцій в регіоні

жителів міста виходити пікетувати посольство США в Анкарі.

Як пише «Нью-Йорк Таймс», найгірше те, що «ці конспіративні теорії не є видумкою кількох маргіналів на задвірках турецького суспільства. Туреччина може бути глибоко поляризованою країною, але всі турки з різних сегментів – ісламісти, секуляристи, ліберали, націоналісти – сходяться в одному: в тому, що до спроби перевороту в Туреччині так чи інакше були причетні Сполучені Штати: безпосередньо брали участь у його організації, або принаймні опосередковано – через сам факт того, що головний підозрюваний і лідер усіх турецьких конспірологічних теорій, мусульманський проповідник Ф. Гюлен проживає на території США»²¹. Згідно з опитуванням, проведеним одним із проурядових турецьких видань в Твіттері (що виключає можливість участі в анкетуванні найбільш консервативного або неосвіченого населення та людей старшого віку), 69% респондентів вірили, що заколотники отримували підтримку від ЦРУ, а 20% вважали відповідальним за організацію путчу Білий Дім²².

На сучасному етапі можливість екстрадиції Гюлена до Туреччини і звільнення співробітників американських дипломатичних місій і громадян США, затриманих або ув'язнених у Туреччині в рамках боротьби з ФЕТО, залишаються ключовими проблемами в двосторонніх відносинах, вирішення яких є малоімовірним у короткостроковій перспективі. З іншого боку, співпраця Вашингтону з сирійськими угрупованнями PYD/YPG, яких Пентагон розглядає як найбільш ефективну наземну силу в боротьбі з ІДІЛ, відновило побоювання Туреччини щодо

створення незалежного Курдистану або, як мінімум, курдських анклавів на її кордоні, а, відтак, з новою силою розпалило добре знайомі теорії змов.

Цікаво, як у сучасному світі «пост-правди» позиції США і ТР по відношенню до PYD/YPG змінилися на протилежні буквально за декілька років. Сьогодні про це мало хто згадує, але коли влітку 2012 р. PYD вперше заявила про себе як про незалежну силу в сирійській політиці, Анкара тривалий час намагалася вибудувати з нею якщо не партнерські, то принаймні робочі відносини. Тоді турецька влада головним досягненням своєї внутрішньої політики вважала щойно розпочатий курдський мирний процес, в Іраку вона активно співпрацювала з регіональною курдською владою на півночі країни, а в Сирії PYD та YPG представляли, на думку ТР, чи не найкращу можливу альтернативу «кривавому режиму» Б. Асада. У Вашингтоні, навпаки, в 2013-2014 рр. із занепокоєнням сліdkували за візитами співголови PYD Саліха Мусліма до Анкари, де він перебував на запрошення Ердогана для обговорення майбутнього перехідного процесу в країні після усунення від влади Асада. Відмова PYD працювати разом з поміркованою сирійською опозицією, часткове співпадіння її інтересів та негласний «пакт про ненапад» з військами Асада, а пізніше – Росії та Ірану, нарешті, згортання курдського мирного процесу у самій Туреччині влітку 2015 р. – все це зробило подальшу співпрацю між Анкарою та PYD неможливою. З іншого боку, посилення загрози ІДІЛ та виникнення нових радикальних ісламістських рухів на сприятливому ґрунті триваючої громадянської війни в Сирії змусило Вашингтон звернутися до сирійських курдів як найбільш ефективної сили, здатної

протистояти бойовикам ІДІЛ, та тимчасових тактичних союзників до моменту початку політичного процесу в Сирії.

Тепер на знак протесту проти політики США у Сирії вулицю в Анкарі, на якій знаходиться американське посольство, було перейменовано на дорогу «Оливкова гілка» – за назвою операції турецьких ЗС у Сирії²³, а згідно з опитуваннями громадської думки, головну загрозу Туреччині становлять ФЕТО, курдський тероризм та ... стратегічний партнер і союзник ТР по НАТО – Сполучені Штати.

За оцінками експертів, наразі в Туреччині відзначається безпрецедентний сплеск націоналізму та антиамериканізму – на рівні навіть вищому, ніж після війни в Іраку 2003 р. Згідно з дослідженням Університету Кадір Хас у липні 2017 р. 66,5% турецьких громадян вважали США «головною загрозою безпеки для країни». ²⁴ У серпні того ж року авторитетний Pew Research Center відзначав, що це число сягнуло позначки вже у 72%. Водночас, тільки 18% громадян ТР мали позитивне ставлення до США і 23% - до НАТО, членом якого Туреччина є з 1952 р.²⁵ Після рішення Білого Дому щодо надання озброєння сирійським курдам, понад 80% турків відзначили, що США є «основним спонсором тероризму в регіоні». ²⁶ Слідом за ними йдуть Ізраїль та ЄС²⁷.

Це не дивно, враховуючи що переважна більшість населення ТР вважає, що Європа досі прагне розділу Туреччини. У грудні 2017 р. Стамбульським університетом Більгі за підтримки German Marshall Fund було проведене дослідження щодо поляризації турецького суспільства, яке серед іншого включало окрему частину під назвою «севрський синдром». Згідно з результатами опитування, 87,6% респондентів вірять, що «європейські країни сьогодні

хочуть розділити Туреччину так само, як колись поділили між собою Османську імперію». 73,2% опитуваних вважають, що «Європейський Союз вимагає від Туреччини проведення реформ, подібних до вимог, зазначених в положеннях Севрського миру». ²⁸ Подібна риторика зберігається і на найвищому рівні, зокрема, проводяться аналогії з подіями Першої світової війни та національно-визвольної боротьби турецького народу. Наприклад, виступаючи перед сім'ями загиблих під час спроби перевороту, Ердоган відзначив: «15 липня – це наше нове Чанаккале» ²⁹, роблячи відсилку до героїчної перемоги турецьких солдат над окупаційними військами в битві при Дарданеллах у 1915 р.

В еру «пост-перевороту» запорукою успіху у відносинах європейських країн з офіційною Анкарою залишається готовність підтримувати владу ТР в її боротьбі зі структурами Гюлена – як в самій Туреччині (закриваючи очі на масові арешти, звільнення та порушення прав людини), так і вдома (намагаючись знайти прийнятний компроміс між запитами турецьких партнерів та вимогами національного законодавства). При цьому, як наочно продемонстрував приклад Великобританії, інколи лояльне відношення до погіршення ситуації зі свободою слова, критика Євросоюзу, популізм і непослідовність у зовнішній політиці не заважає, а, навпаки, допомагає лідерам знайти спільну мову в наративах «пост-правди».

Глава Форін Офіса і один із головних агітаторів на користь Брексіта Борис Джонсон став першим із світових лідерів, хто відвідав Туреччину після подій 15 липня, що стало важливим фактором у подальшому розвитку

двосторонніх відносин. «Візит солідарності», як його одразу охрестили в турецькій пресі, був відзначений особливим символізмом і емоційністю (зокрема, почався з церемонії покладання квітів у розбомбленому холі турецького парламенту), а жителі турецького села, з якого нібито походить прадідусь Джонсона, навіть пообіцяли «зарізати на його честь стадо овець».³⁰ Все це виглядає особливо цікавим після того, як зустріч очільника британського МЗС з президентом ТР ледь не відмінили через скандал з непристойним віршиком - лімериком Джонсона про Ердогана.³¹

Очевидно, критика ЄС, з якого Британія вже майже вийшла, а Туреччина ще не увійшла, так само як і прояв солідарності в перші місяці після спроби перевороту, зробили свою справу і значно посприяли зближенню Лондона з Анкарою. Уже в рамках наступного візиту Терези Мей до Туреччини було досягнуто домовленостей про поглиблення співпраці у сфері ВТС та підписано контракт на спільне виробництво винищувачів загальною сумою у понад 100 млн. фунтів стерлінгів.³² Не менш захопливим був і сценарій розвитку відносин з Росією. Події 15 липня стали хрестоматійним прикладом того, як зовнішньополітичний курс держави може розвернутися на 180 градусів за одну ніч. Період з листопаду 2015 р., коли турецькими ЗС було збито російський винищувач Су-24 на кордоні з Сирією, до липня 2016 р. було відзначено чи не найбільшим похолоданням в двосторонніх відносинах з часів «холодної війни». Знову, як і за часів біполярного протистояння, Росія і Туреччина, член НАТО, опинилися в Сирії по різні сторони барикад. Анкара виступила одним із ключових членів міжнародної коаліції по

боротьбі з ІДІЛ на чолі з США, тоді як Росія активно підтримувала режим Асада і співпрацювала з Іраном. За майже рік глибокої дипломатичної кризи між Анкарою і Москвою, Росія встигла не тільки відновити візовий режим, запровадити санкції на поставки сільськогосподарської продукції з Туреччини, але і розгорнути в пресі масштабну кампанію по дискредитації президента, членів його родини та всього уряду ТР. Компромат, який Росія оприлюднила на свого стратегічного партнера Ердогана, включав факти про його нібито тісну співпрацю з низкою терористичних організацій в країнах Близького Сходу, торгівлю нафтою з ІДІЛ та корупційні схеми на самій верхівці влади. Тим не менш, присутність головного «конспіролога» Кремля А. Дугіна в столиці Туреччини в ніч перевороту³³ та «попередження Ердогану» щодо можливої загрози його життю з боку заколотників змусило турецького лідера швидко забути про минулі образи, залікувало «ножові удари, нанесені Туреччиною в спину Росії»³⁴ та за декілька місяців вивело двосторонні відносини з глибокої кризи на рівень «конструктивного діалогу».³⁵

Головний апологет російського євразійства Дугін не тільки вміло «розкриває» чужі конспірологічні стратегії, але і активно просуває свої – зокрема, через маргінальні політичні партії в самій Туреччині, на кшталт партії Vatan (Батьківщина) Догу Перінчека (до речі, кандидата в президенти на дострокових виборах в червні 2018 р.) Слід відзначити, що ця тактика виправдала очікування – вона не тільки дозволила нормалізувати відносини між РФ і ТР внаслідок тривалої човникової дипломатії Дугіна, але і сприяла значній популяризації ідей євразійства в самій

Туреччині, охопленій недовірою до євроатлантичних структур та прагненням «звільнити свою історію від впливу третіх сил».³⁶ Створення національного дискурсу, в якому домінуючим є концепт «пост-правди», значно ускладнює процес вибудовування конструктивних відносин з міжнародними партнерами, адже робить зовнішню політику непрогнозованою та непослідовною, а партнерство з такою державою – нестабільним і ненадійним. Хоча теорії змов і створення образу зовнішнього ворога (або ворожої коаліції) довели свою ефективність у плані консолідації суспільства та мобілізації електорату перед виборами, зворотною стороною надмірного захоплення конспірологією може стати так званий «синдром самотнього вовка».³⁷ За результатами соціопитування 2017 р., на питання «Яка країна є найближчим другом Туреччини?», 71,3% назвали Азербайджан; друга за популярністю відповідь – «у Туреччини немає друзів» (17,2%); третє місце – Пакистан (2%). Більше половини респондентів вважає, що події 15 липня 2016 р. негативно вплинули на зовнішню політику ТР.³⁸ Водночас, спільне дослідження американського центру Center for American Progress та турецького Istanbul Policy Center, проведене в лютому 2018 р., продемонструвало подальше зростання націоналістичних настроїв у турецькому суспільстві. Зокрема, 88% опитуваних відзначили, що в питаннях військово-технічного співробітництва Туреччина не може покладатися на партнерів і має розвивати самодостатній ВПК.³⁹

Враховуючи провал політики «нульових проблем з сусідами» початку 2000-х рр., невирішені конфлікти з Вірменією, Кіпром та Грецією, внутрішні конфлікти та

нестабільність у сусідніх країнах (Сирія, Ірак), посилення позицій шиїтського Ірану в регіоні, загрозу курдського тероризму, нарощування військової присутності Росії в басейнах Чорного та Середземного морів, різке погіршення відносин з США та ЄС після путчу 2016 р., загострення критики на адресу ЄС в цілому та глибокі дипломатичні кризи у відносинах з окремими європейськими країнами (Німеччиною, Нідерландами, Францією), нарешті, ескалацію напруженості у відносинах з Ізраїлем після визнання США Єрусалиму столицею країни – після всього цього, як відзначають експерти, «синдром самотнього вовка» правильніше було би назвати «синдромом оточеної фортеці».

У цих умовах запропонована в 2013 р. І. Калином, головним радником президента із зовнішньополітичних питань, концепція «дорогоцінної самотності» (“precious loneliness”) виглядає скоріше як спроба виправдати прорахунки у зовнішній політиці на Близькому Сході і втрату багатьох традиційних партнерів, аніж як офіційно задекларована ідея «керуватися в міжнародних відносинах цінностями і принципами»,⁴⁰ навіть якщо для цього потрібно буде залишитися на самоті. Враховуючи, що ця концепція була запропонована напередодні перших в історії країни загальнонаціональних виборів президента, на думку багатьох експертів, турецький варіант «блискучої ізоляції» Англії 19 ст. насамперед був розрахований на внутрішнього виборця, аніж на реальний пошук «партнерів по цінностях», а не по інтересах.

Зовнішня політика від виборів до виборів: популізм, поляризація та «пост-правда». Спроби «зберегти обличчя» всередині країни, з одного боку, і відновити прагматичні

відносини навіть з тими країнами, чії лідери стають регулярними об'єктами різкої критики Ердогана, з іншого боку, часто створюють ефект паралельної реальності.

Характерною рисою зовнішньополітичного дискурсу Туреччини в наративах «пост-правди» є не тільки непослідовність позицій окремих політичних партій, але і часто прямо протилежні за змістом заяви, зроблені представниками однієї і тієї ж політичної сили. За висловом турецького журналіста, «інколи складається враження, що президент і уряд намагаються грати в доброго і поганого поліцейського»,⁴¹ прагнучи з одного боку, завоювати голоси націоналістично та консервативно налаштованого електорату, а з іншого – зберегти відносини з Заходом. За цією логікою, президент має право на емоційні висловлювання, а уряд несе відповідальність за послідовну реалізацію зовнішньополітичного курсу держави. Відтак, президент – який за конституційними поправками 2017 р. одночасно є главою правлячої партії – традиційно виступає як сильний лідер, захищає інтереси «слабких і ображених» країн, братських тюркських і мусульманських спільнот (від кримських татар та палестинців до сирійських біженців та голодуючих дітей в Сомалі), критикує Захід за ісламофобські настрої та самоусунення від вирішення гуманітарної кризи на Близькому Сході, закликає реформувати ООН з урахуванням інтересів нових регіональних центрів сили, називає Ізраїль «державою-терористом і окупантом»,⁴² а німецького канцлера А. Меркель – нацисткою,⁴³ апелюючи таким чином до свого виборця. Водночас, міністр закордонних справ та міністр у справах ЄС традиційно виступають як «конструктивні переговорники» із Заходом, які підтримують двосторонній

діалог на робочому рівні навіть в моменти найбільшого загострення риторики перших осіб держави.

Слід відзначити, що це явище не є чимось новим. Зовнішня політика Туреччини завжди була заручницею політики внутрішньої та боротьби за владу всередині країни. З поширенням соціальних мереж та новітніх засобів стратегічної комунікації це стало ще очевиднішим, ніж раніше. Враховуючи, що лише за чотири роки президентства Ердогана країна пережила 7 виборів (парламентські, президентські, місцеві та референдум), 2014-2018 рр. пройшли в перманентному стані передвиборчої кампанії, з них – 2 роки в умовах надзвичайного стану (запровадженого в липні 2016 р. та продовженого у квітні 2018 р. вже всьоме), яким жорстко регламентується проведення будь-яких публічних заходів. Відтак, в умовах відчутного зростання популізму, визначальними при формуванні програми партії по ключових питаннях світової політики стають не довгострокові цілі і стратегічне бачення, а поточна кон'юнктура та політична доцільність з огляду на симпатії виборця. Оскільки політичні лідери апелюють насамперед до емоційного сприйняття ситуації «турецькою вулицею», а не надають глибокий експертний аналіз, виникає ситуація, коли сили, що знаходяться на різних краях політичного спектру, вдаються до схожої риторики – націоналістичної, консервативної, ісламістської, антиамериканської чи, навпаки, підкреслено ліберальної – в залежності від поточних настроїв у суспільстві. Так, наприклад, жодна політична сила, представлена в парламенті, (включно з правою Партією націоналістичного руху (ПНР)) не ставить під сумнів членство ТР в НАТО, хоча час від часу критикує Захід за

криваві війни, розв'язані в Афганістані, Іраку чи Сирії. У той же час правляча консервативна ПСР, яку експерти і опоненти неодноразово звинувачували в ісламізації країни та поверненні до османської спадщини, на офіційному рівні регулярно підтверджує євроінтеграційні прагнення та продовжує переговори з Брюсселем щодо повноправного членства в ЄС. Зокрема, в передвиборчій програмі ПСР, оприлюдненій 24 травня 2018 р. за місяць до позачергових одночасних президентських і парламентських виборів, головними зовнішньополітичними пріоритетами визначені: 1) подальша інтеграція в ЄС як стратегічно важливий напрямок; 2) вирішення всіх протиріч з Вашингтоном, відновлення духу стратегічного партнерства та збереження тісної співпраці зі США як основа зовнішньої політики ТР; 3) поглиблення співпраці з РФ, насамперед, в торговельній, туристичній та енергетичній сферах, а також у контексті вирішення сирійської кризи; 4) підтримка територіальної цілісності та суверенітету України, відстоювання прав та інтересів кримських тюрків, забезпечення їхньої безпеки.⁴⁴

Водночас, це не заважає президенту Ердогану звинувачувати ЄС в підтримці терористичної діяльності Партії робітників Курдистану (ПКК), політиці подвійних стандартів та невиконанні своїх зобов'язань (насамперед, по наданню безвізового режиму та фінансової допомоги для вирішення гуманітарної кризи в Сирії); піддавати нищівній критиці керівництво США за переховування Ф. Гюлена та озброєння курдських бойовиків, а також одночасно відстоювати територіальну цілісність України, включно з Кримом, та розвивати партнерські відносини з Росією.

Стратегічні партнери в епоху «liquid modernity»: чи існують вони? Усе це робить майже неможливим визначення постійного кола союзників і противників у світі «пост-правди», де розмиваються державні кордони, грані між реальним і віртуальним, межі між правдою, напів-правдою, фейком і пропагандою.

Одним із найкращих прикладів того, як стратегічні партнерства можуть розвиватися в еру «пост-правди», є поточний стан відносин між Анкарою та Москвою. У 2008 р. Росія окупувала частину грузинських територій і визнала Південну Осетію і Абхазію незалежними державами. До того ж, навіть встановила з ними пріоритетні відносини, про що йдеться в Концепції зовнішньої політики Російської Федерації 2016 р.⁴⁵ Туреччина заявила про свою підтримку територіальної цілісності Грузії, оскільки має власну курдську меншість, яка бореться за незалежність. Вона також долучилася до спільної позиції з іншими країнами НАТО, хоча неохоче і з багатьма застереженнями, і врешті-решт дозволила натівським кораблям прохід через протоки. Тим не менше, Анкара дистанціювалася від США і виступила проти нарощування військової присутності НАТО, членом якого сама й є, для збереження існуючого балансу сил у басейні Чорного моря. Керівництво ТР також доклало значних дипломатичних зусиль для підтримки діалогу з Росією, чого вимагали великі осетинська та абхазька діаспори в Туреччині, які чинили тиск на турецький уряд з вимогою підтримати самопроголошені республіки.

У 2014 р. Росія окупувала Крим, що (на відміну від російсько-грузинської війни) викликало набагато сильнішу міжнародну реакцію і було негайно засуджено

Туреччиною.⁴⁶ Фактор кримськотатарської діаспори, який традиційно відіграє важливу роль у внутрішній політиці ТР, спрацював і цього разу. Таким чином, Анкара підтримала Україну в питаннях захисту прав спорідненого тюркського народу і навіть виступила співавтором резолюцій ООН, які засуджували дії Росії в Криму.⁴⁷ Проте міцні економічні зв'язки з Москвою та залежність Туреччини від Росії у сферах торгівлі, туризму, будівельного сектору та, що найважливіше, енергетики не дозволили Анкарі приєднатися до економічних санкцій проти Росії, запроваджених ЄС, Канадою, США і більшістю країн Заходу.

Намагаючись зменшити зростаючу енергетичну залежність від Росії, яка вже накладала суттєві обмеження на зовнішньополітичний вибір ТР, Анкара заявила про диверсифікацію поставок енергоносіїв як головний пріоритет своєї безпекової політики. Після цього, в ситуації коли Росія забезпечувала понад 55% імпорту газу, Туреччина почала диверсифікацію своїх енергетичних маршрутів, створивши спільне підприємство з російським «Газпромом» для будівництва газопроводу «Турецький потік», який має постачати до ТР російський газ в обхід території України, Румунії і Болгарії, що суперечить стратегічним відносинам як з Україною, так і з ЄС.

Вашингтон – стратегічний партнер Анкари – виступив проти «Турецького потоку», розглядаючи його як конкурентний проект до іншого газопроводу TANAP, який має забезпечувати поставки азербайджанського та каспійського газу до Європи, щоб зменшити її залежність від РФ. Водночас, «Турецький потік» розглядається і як російський політичний проект з метою «покарати» Україну,

оскільки обійде її територію та залишить її осторонь усіх основних шляхів постачання енергоносіїв у новій регіональній транспортній інфраструктурі.

У цьому контексті цікаво відзначити, що офіційно Туреччина має відносини стратегічного партнерства з усіма сторонами регіональних конфліктів – Україною, Росією (які, до речі, самі були стратегічними партнерами аж до початку російської агресії в 2014 р.), Грузією та США. Окрім того, РФ є стратегічним партнером Вірменії, яка має довготривалу територіальну суперечку з Азербайджаном навколо Нагорного Карабаху, який, у свою чергу, є стратегічним партнером і братським народом Туреччини.⁴⁸ Водночас, Анкара, яка не має дипломатичних відносин з Єреваном через неврегульований статус подій 1915 р., вважає, що вірменська атомна електростанція Мецамор, побудована ще в радянські часи в безпосередній близькості до її кордонів, є однією з головних загроз її національній безпеці. Незважаючи на це, Туреччина домовилася з Росією про будівництво ще однієї АЕС – Аккую – в туристичній зоні на середземноморському узбережжі за моделлю build-own-operate на умовах використання російського палива, російських технологій та, ймовірно, залучення російських операторів на командно-контрольних пунктах.

У той же час, режим Асада в Сирії є стратегічним ворогом Туреччини, і водночас стратегічним партнером Росії на Близькому Сході, де вона має стратегічні відносини з Туреччиною. Сполучені Штати, які спільно з Анкарою ведуть війну в Сирії з силами режиму, підтримуваного Росією, піддаються різкій критиці з боку турецького уряду за їхню співпрацю з сирійськими курдами. Тим часом ТР стала

частиною тристоронньої Астанинської платформи (яка розглядається як альтернатива Женевським переговорам, що відбуваються за підтримки США) і веде інтенсивний політичний діалог щодо Сирії з Іраном та Росією, яка свого часу активно підтримувала курдські партії всередині самої Туреччини і навіть дозволила деяким із них відкрити свої офіси в Москві – офіси курдських організацій, які були заборонені в США та більшості країн ЄС.

Нарешті, Росія забезпечує сирійський режим системами ППО С-300 та С-400 для захисту сил Асада від авіації НАТО (включаючи літаки Туреччини, яка є членом Альянсу та МАК по боротьбі з ІДІЛ). Водночас, згідно з офіційними заявами президентів ТР та РФ, країни домовилися про постачання систем С-400 до Туреччини, де вони будуть розташовані з метою захисту південно-східних регіонів країни від сирійської авіації (скоріш за все, оснащеною російськими ж ракетами). З цього приводу експерт Атлантичної ради Адріан Каратницький пожартував на своїй сторінці в Facebook: «Російська Федерація розповідає всьому світу, що боїться оточення силами НАТО. У той же час вона продає свої передові ракетні системи членам НАТО. Чи означає це, що Путін намагається залякати себе своєю власною зброєю?»

Незрозуміло також, як будуть працювати в Туреччині російські системи, несумісні з архітектурою НАТО; чи будуть вони визнавати ракети Іскандер, які потенційно можуть бути запущені з російських баз в Криму та Латакії, як «свої» чи «чужі»; і яким буде радіус дій «автономних» систем С-400 за відсутності надійної мережі супутників, радіолокаторів, авіаційних систем раннього попередження,

доступу до натівської бази даних, тощо.⁴⁹ У цьому відношенні, аналітик центру EDAM зазначив, що «угода по С-400 є гарним прикладом використання військових питань у політичному контексті», адже багатомільярдна угода на поставку не-натівських систем ППО до країни-члену НАТО має, перш за все, слугувати політичним меседжем Анкари її західним партнерам.⁵⁰ Без сумніву, ці домовленості також будуть використані Росією, яка зробить все можливе для дистанціювання Туреччини від євроатлантичних структур безпеки та затягування її в свій євразійський простір.

Висновки. Наслідки процесів, які зараз починають розвиватися всередині та навколо Туреччини, стануть відчутними лише з часом. Втім, вже сьогодні очевидно, що Україні потрібно вчитися жити в нових умовах, які виникли внаслідок поступового руйнування основ ліберального світового порядку і призвели до початку ери «пост-правди, пост-Заходу і пост-порядку». У цьому новому геополітичному та інформаційному середовищі Туреччина посідає особливе місце – і як член НАТО, що тісно співпрацює з Росією та країнами Близького Сходу, і як впливовий регіональний гравець, чия підтримка необхідна Україні в питаннях протистояння російській агресії, деокупації Криму та відновлення стабільності в регіоні.

Сьогодні Анкара знаходиться в процесі поки що успішного, але дуже небезпечного балансування між двома моделями розвитку – євроатлантичного і євразійського, при чому не тільки на міжнародній арені, але і у внутрішній політиці. Поки що Туреччина залишається в євроатлантичному просторі, але загострення відносин з традиційними західними партнерами і дедалі більше

залучення до співпраці з Росією та Іраном може призвести до розвалу цієї крихкої конструкції.

У довгостроковій перспективі посилення євразійського фактору, якому сприяють не тільки об'єктивні причини, але й успішні російські спецоперації в кращих традиціях ери «пост-правди», може значно вплинути на формування культурної ідентичності Туреччини і, як наслідок, – вибір нової цивілізаційної моделі розвитку, зміну геополітичних пріоритетів та визначення нового кола партнерів і ворогів. Хочеться вірити, що Україна зуміє зберегти своє заслужене місце серед союзників і стратегічних партнерів Туреччини, яким би змістом не наповнювала це поняття «пост-правда».

¹ “90 yıllık enkazı kaldırdık”, *Hürriyet*, 26 Şubat 2016, accessed May 20, 2018, www.hurriyet.com.tr/amp/gundem/90-yillik-enkazi-kaldirdik-40060947

² “Yeni bir devlet kuruyoruz, lideri de Erdoğan”, *Sözcü*, 4 Ağustos 2017, accessed May 22, 2018, <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/yeni-bir-devlet-kuruyoruz-begenin-ya-da-begenmeyin-son-dakika-haberleri-1959731/>

³ “Turkish PM slams AKP member for 'new state' remarks”, *Hürriyet Daily News*, August 6, 2017, accessed May 22, 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-slams-akp-member-for-new-state-remarks-.aspx?pageID=238&nID=116405&NewsCatID=338>

⁴ Taha Ozhan, “Turkey's 15 July coup attempt: A year later”, *Middle East Eye*, July 15, 2017, accessed May 26, 2018, <http://www.middleeasteye.net/columns/july-15-coup-attempt-year-after-1527818296>;

⁵ “Turkey marks anniversary of failed coup against Erdogan”, *Financial Times*, July 15, 2017, accessed May 26, 2018, <https://www.ft.com/content/374b09de-6961-11e7-b9c7-15af748b60d0>

⁶ Raf Sanchez, “Erdogan says young Turks who study in West return as ‘spies’ - but his own children studied in US”, *The Telegraph*, September 21, 2017, accessed May 26, 2018, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/21/erdogan-says-young-turks-study-west-return-spies-children/>

⁷ “July 15 coup attempt defeated by Turkish solidarity, unity: President Erdogan”, *Daily Sabah*, August 7, 2016, accessed May 26, 2018, <https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2016/08/07/july-15-coup-attempt-defeated-by-turkish-solidarity-unity-president-erdogan>

⁸ “Turkey marks anniversary...”

⁹ Mark Thompson, “From Trump to Brexit rhetoric: how today’s politicians have got away with words”, *The Guardian*, August 27, 2016, accessed May 21, 2018, <https://www.theguardian.com/books/2016/aug/27/from-trump-to-brexit-rhetoric-how-todays-politicians-have-got-away-with-words>

¹⁰ “Yeni bir devlet kuruyoruz...”

¹¹ Mucahit Bilici, “Black Turks, White Turks: On the three requirements of Turkish citizenship”, *Insight Turkey*, 2009, 11(3): 23-35.

¹² “Emine Erdoğan: 15 Temmuz, dünyada benzerine az rastlanacak bir halk devrimidir”, 25 Mart 2017, accessed May 24, 2018, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/73462/emine-erdogan-15-temmuz-dunyada-benzerine-az-rastlanacak-bir-halk-devrimidir.html>

¹³ Nihal Karaca, Ali Saydam, Ragip Duran, “July 15: The day Turkey’s media narrative changed”, *Al Jazeera*, February 18, 2018, accessed February 20, 2018, <http://www.aljazeera.com/programmes/listeningpost/2018/02/july-15-day-turkey-media-narrative-changes-1800217114552247/html>

¹⁴ “Post-truth declared word of the year by Oxford Dictionaries”, *BBC News*, November 16, 2016, accessed May 26, 2018, <http://www.bbc.com/news/uk-37995600>

¹⁵ Taha Ozhan.

¹⁶ Julian de Medeiros, *Conspiracy Theory in Turkey: Politics and Protest in the Age of ‘Post-Truth’*, (I.B.Tauris&Co Ltd., 2018), 1

¹⁷ Selcan Hacaoglu, “Sultan who raged at the West becomes a hero in Erdogan's Turkey”, *Bloomberg*, March 19, 2018, accessed April 5, 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-19/sultan-who-raged-at-the-west-becomes-a-hero-in-erdogan-s-turkey>

¹⁸ “Kültür ve Turizm Bakanı Kurtulmuş: Abdulhamid Hanın dönemiyle bu dönem arasında benzerlikler var”, *Anadolu Ajansı*, 9 Şubat 2018, accessed May 27, 2018 <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kultur-ve-turizm-bakani-kurtulmus-abdulhamid-hanin-donemiyle-bu-donem-arasinda-benzerlikler-var/1059030>

¹⁹ Michael Georgy, Mert Ozkan, “Conspiracy theories flourish after Turkey’s failed coup”, *Reuters*, July 27, 2016, accessed May 27, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-conspiracy-idUSKCN1071XZ>

²⁰ “Darbeden sonra Türkiye’yi işgal edeceklerdi: Plan İncirlik’te yapıldı”, *Yeni Şafak*, 22 Temmuz 2016, accessed May 26, 2018, <https://www.yenisafak.com/gundem/darbeden-sonra-turkiyeyi-iskal-edeceklerdi-plan-incirlikte-yapildi-2498091>

²¹ Tim Arango, Ceylan Yeginsu, “Turks Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Revolt”, *New York Times*, August 6, 2016, assessed May 27, 2018, <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html>

²² Ibid.

²³ “ ‘Olive Branch Road’ sign officially hung in front of US Embassy in Ankara”, *Hürriyet Daily News*, February 19, 2018, accessed May 27, 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/controversial-olive-branch-road-sign-officially-hung-in-front-of-us-embassy-in-ankara-127551>

²⁴ “Public perceptions on Turkish foreign policy”, *Kadir Has University Center for Turkish Studies Research Report*, July 20, 2017, accessed May 27, 2018, http://ctr.khas.edu.tr/sources/TDP-2017%28EN%29_vfinal.pdf

²⁵ “Washington-based research shows more than 70 pct in Turkey see US as major threat”, Daily Sabah, August 2, 2017, accessed August 2, 2017, <https://www.dailysabah.com/politics/2017/08/02/washington-based-research-shows-more-than-70-pct-in-turkey-see-us-as-major-threat>

²⁶ Selcan Hacaoglu, “Turkey says U.S. is backing terrorism by arming Syrian Kurds”, Bloomberg, May 10, 2017, accessed May 27, 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-05-10/turkey-says-u-s-plan-to-arm-kurds-in-syria-supports-terrorism>

²⁷ “Halka göre terörün arkasında ABD var”, Al Jazeera Turk, 8 Ocak 2017, accessed May 27, 2018, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/halka-gore-terorun-arkasinda-abd-var>

²⁸ “Survey: Majority of Turks believe Europe wants to divide Turkey”, Stockholm Center for Freedom, February 7, 2018, accessed May 25, 2018, <https://stockholmcf.org/survey-majority-of-turks-believe-europe-wants-to-divide-turkey/>

²⁹ “July 15 is our new Çanakkale”, July 13, 2017, accessed May 27, 2018, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/78902/15-temmuz-bizim-yeni-bir-canakkalemizdir-sakaryamizdir.html>

³⁰ “Boris Johnson’s ancestral village in Turkey pledges to sacrifice “many sheep” in his honour”, The Guardian, September 26, 2016, accessed May 26, 2018, <https://www.independent.co.uk/news/people/boris-johnson-s-ancestral-village-turkey-kalfat-anatolia-sacrifice-sheep-honour-a7330871.html>

³¹ “Ankara welcomes Boris Johnson in spite of his Erdogan limerick”, Financial Times, September 27, 2016, accessed May 26, 2018, <https://www.ft.com/content/2e356f76-84bd-11e6-a29c-6e7d9515ad15>

³² “Theresa May in Turkey: UK agrees £100 m defence deal”, BBC News, January 28, 2017, accessed May 27, 2018, <http://www.bbc.com/news/uk-38779669>

³³ “Putin’s advisor: Ties with Turkey will be better than before”, Daily Sabah, July 15, 2016, assessed May 28, 2018, <https://www.dailysabah.com/world/2018/04/30/can-turkey-russia-free-themselves-from-third-parties>

³⁴ “Удар в спину: заявления Владимира Путина об инциденте с Су-24”, РИА Новости, 24 ноября 2015, assessed May 28, 2018, <https://ria.ru/world/20151124/1327592353.html>

³⁵ “Press-conference of Vladimir Putin and Recep Erdogan” (full transcript), August 10, 2016, assessed May 28, 2018, <https://www.geopolitica.ru/en/article/press-conference-vladimir-putin-and-recep-erdogan-full-speech-transcript>

³⁶ Yusuf Selman İnanç, “Can Turkey, Russia free themselves from third parties”, Daily Sabah, April 29, 2018, assessed May 28, 2018, <https://www.dailysabah.com/world/2018/04/30/can-turkey-russia-free-themselves-from-third-parties>

³⁷ Murat Yetkin, “Lone wolf syndrome in Turkish foreign policy”, Hürriyet Daily News, May 28, 2015, assessed May 28, 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/lone-wolf-syndrome-in-turkish-foreign-policy-83078>

³⁸ “Public perceptions on Turkish foreign policy”

³⁹ John Halpin, Michael Werz, Alan Makovsky, Max Hoffman, “Is Turkey experiencing a new nationalism? An examination of public attitudes on Turkish self-perception”, February 2018, accessed May 23, 2018,

<https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/02/11/445620/turkey-experiencing-new-nationalism/>

⁴⁰ Murat Yetkin, “The end of the “precious loneliness?””, *Hürriyet Daily News*, June 18, 2016, accessed May 28, 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/the-end-of-turkeys-precious-loneliness-100622>

⁴¹ Semih Ediz, “What is Erdoğan trying to do?”, *Hürriyet Daily News*, March 24, 2014, accessed May 23, 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/semih-idiz/what-is-erdogan-trying-to-do-80077>

⁴² “Erdoğan to Israeli PM: you are a terrorist and an occupier”, *Hürriyet Daily News*, April 1, 2018, accessed May 28, 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/israel-is-a-terror-state-president-erdogan-129613>

⁴³ “Turkey's Erdogan decries Merkel for 'Nazi measures', as row thunders on”, *DW*, March 19, 2017, assessed May 28, 2018, <http://www.dw.com/en/turkeys-erdogan-decries-merkel-over-nazi-measures-as-row-thunders-on/a-38015707>

⁴⁴ “AK Parti 2018 Seçim Bildirgesi”, *Anadolu Ajansı*, 24 Mayıs 2018, accessed May 24, 2018, <https://www.aa.com.tr/uploads/userFiles/c09e217d-a61f-47f8-a355-ddf8004cfef9/Beyanname23Mayıs18-icSayfalar.pdf> - p. 295-296

⁴⁵ Концепция внешней политики Российской Федерации, 1 декабря 2016 г., accessed May 20, 2018, http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

⁴⁶ “Press Release Regarding the Referendum held in Crimea”, No: 86, 17 March 2014, http://www.mfa.gov.tr/no_-86_-17-march-2014_-press-release-regarding-the-referendum-held-in-crimea.en.mfa; “Press Release Regarding The Third Anniversary of The Illegal Annexation of Crimea”, No:78, 18 March 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_78_-18-march-2017_-press-release-regarding-the-third-anniversary-of-the-illegal-annexation-of-crimea.en.mfa

⁴⁷ “Territorial integrity of Ukraine”, 2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf; “Situation of the human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine”, 2016, assessed May 28, 2018, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205

⁴⁸ Сергей Корсунский, “О стратегиях и стратегических партнерах”, *Сегодня*, 6 июня 2017, accessed June 7, 2017, <https://www.segodnya.ua/opinion/korsunskicolumn/strategiya-putina-konflikty-s-partnerami-i-proval-v-otnosheniyah-s-ukrainoy-1027304.html>

⁴⁹ Sitki Egeli, “S-400 alımı, hava savunması, füze savunması, NATO: Mitler ve Gerçekler”. 2 Ağustos 2017, accessed August 5, 2017, <http://www.kokpit.aero/s400-sitki-egeli>

⁵⁰ Can Kasapoglu, “Turkey’s S-400 Dilemma”, *EDAM Foreign Policy and Security Paper Series*, 2017 (5): 2

РОЗДІЛ 9.
ФЕНОМЕН «ПОСТ-ПРАВДИ»
В ЯДЕРНІЙ ПОЛІТИЦІ РФ
(Поліна Сіновець)

Типовим проявом політики «пост-правди» є політична ідеологія та риторика Російської Федерації. Доволі характерно цей феномен представлено у ядерній політиці Москви, насамперед Москви сучасної, однак легко простежується й багаторічний радянський досвід.

Лише нагадаємо, що однією з причин Карибської кризи нерідко називають збиття Радами американського літака шпигуна U-2, знімки з якого яскраво підтверджували наявність у американців об'єктивної інформації щодо кількості і якості радянського ядерного арсеналу.

Чому це було так важливо для СРСР? Саме на початку 1960-х рр., намагаючись подолати очевидний розрив між розмірами радянських і американських стратегічних арсеналів, Хрущов починає активно формувати власну правду щодо ядерних можливостей СРСР. Зокрема, на прийомі у британського посла він зазначає, що СРСР виготовляє ракети із розмахом ковбасної індустрії і здатний знищити Британські острови у будь-який час. Уперше надрукована в 1962 р. «Воєнна стратегія» під редакцією маршала Соколовського стверджує, що результатом ядерної війни із Заходом стане всесвітня загибель капіталізму і розвиток соціалізму.

Отже, зроблені в 1962 р. знімки літака U-2 легко надавали Сполученим Штатам об'єктивну картину, що ставило Хрущова у позицію брехуна, а найгірше - в перспективі піддавало сумніву переконливість усієї стратегічної ядерної політики СРСР. Певною мірою заради попередження такої загрози Хрущов був змушений вдатися до авантюри розміщення радянських ракет на Кубі¹.

До речі, у Валдайській промові 2015 р. Путін зазначив, як сильно поважали на Заході Хрущова, адже «вони знали що у Микити є ядерна бомба, і з Микитою жарти не пройдуть»². Чим відрізняється ядерна політика Путіна від політики й риторики його радянського попередника? Частково вони дуже схожі. В одній із своїх промов російський президент зауважив, що Росія є однією з провідних ядерних держав, отже «краще з нами не шуткувати».

Отже, наукове питання полягає в тому, до якої міри сучасна ядерна політика Росії вкладається в концепцію «пост-правди» та до якої міри вона є відбиттям об'єктивних процесів.

Почнемо із загальної безпекової риторики РФ, адже ядерна політика є її невід'ємною частиною. Найкращим коментарем навіть до сучасної ситуації можна процитувати Дж. Кеннана, який давав аналіз політиці Москви більше 60 років тому: «Правда не є перманентною, але штучно створеною радянськими лідерами власноруч», що на думку дипломата за рахунок стимулювання комплексу обложеної фортеці мало на меті зміцнення авторитарного режиму зсередини.³

Певні аналогії наводить «Стратегія національної безпеки РФ» від 2015 р. Зокрема, позиція Заходу представлена як

«спрямована на створення вогнищ напруги на Євразійському просторі». Прикладом цього є «підтримка США антиконституційного антидержавного перевороту в Україні»⁴. Водночас Росію, попри такі очевидні докази як анексія Криму, представлено як орієнтовану на «побудову міжнародних відносин на принципах міжнародного права, забезпечення надійної і рівної безпеки держав...»⁵

Тут також доречні аналогії з радянською політикою боротьби за мир, коли офіційно СРСР висловлював лише миролюбні ініціативи типу демілітаризації європейського континенту або ж, навіть, заборона ядерної зброї. Більш того, оприлюднені зараз матеріали ЦРУ надають свідоцтва того, що саме СРСР активно фінансував антиядерні громадянські рухи у Західній Європі, які виступали проти розміщення американської ядерної зброї на Європейському континенті⁶. Зрозуміло, це було в інтересах Москви, але це не вся правда. Поряд із офіційними заявами про миролюбну політику Радянського Союзу, офіційна воєнна доктрина держави передбачала застосування ядерної зброї у випереджальному ударі. Тобто, офіційна миролюбна риторика Москви завжди супроводжувалася агресивними воєнними доктринами.

Сучасність не стала виключенням у цьому плані. На наш погляд, найбільш характерними елементами сучасної політики «пост-правди» Росії у сфері ядерних озброєнь є: ядерна доктрина РФ та її вплив на внутрішнє та зовнішньополітичне середовище, ядерна риторика офіційних осіб РФ, масмедіа та навіть Російської православної церкви, та ситуація, яку Москва протягом останніх років формує навколо Договору РСМД.

Почнемо із ядерної доктрини Російської Федерації. Варто зазначити, що по мірі втрати Росією наддержавних позицій, роль ядерної зброї в її політиці поступово зростає. Таке зростання починається вже із 1993 р., коли Москва відмовляється від принципу незастосування ядерної зброї першою, і поступово розвивається аж до 2000 р. У цей час з'являється перша воєнна доктрина, що заявляє про готовність Росії до застосування ядерної зброї у відповідь на конвенційну атаку. Зокрема, застосування ядерної зброї передбачається Росією у відповідь на: використання ядерної та інших видів зброї масового ураження проти Російської Федерації або її союзників; широкомасштабну агресію із використанням звичайних озброєнь у ситуаціях що мають вирішальне значення для національної безпеки Російської Федерації⁷.

Текст доктрини підтверджує можливість першого ядерного удару, «якщо всі інші засоби вичерпано або вони виявилися неефективними». Іншими словами, ситуація «питань критичних для національної безпеки РФ» демонструє підвищену готовність Москви до використання ядерної зброї першою⁸.

Також одним із цікавих нововведень у воєнній доктрині 2000 р. було поняття «завданої шкоди», що істотно відрізняється від такого класичного поняття в теорії стримування, як «неприйнятна шкода».

«Завдана шкода» визначається як «шкода, що є суб'єктивно неприйнятною для ворога, адже вона перевищує переваги, які агресор очікує одержати внаслідок застосування військової сили»⁹. Перевага цього терміну в тому, що в

порівнянні з класичним він має набагато вищий ступінь гнучкості і стверджує, що шкода необхідна для ефективного стримування має бути сумірною з рівнем і темпами конфлікту.

Акцент на обмежене застосування ядерної зброї з'являється у військовій доктрині РФ від 2000 р. як реакція на конфлікт у Косові. Головна мета стримування в цій ситуації є американський ядерний арсенал, що може бути використаний як інструмент політичного тиску на Росію. Тобто, ключовою функцією російського ядерного арсеналу стає деескалація звичайного збройного конфлікту у сфері життєво важливих інтересів Росії.

Конфігурацію цієї сфери життєвих інтересів продемонстрували, зокрема, такі події як грузинська війна 2008 р., російсько-український конфлікт 2014 р. Актуальність цієї проблеми для Росії також стає очевидною, адже жертви російської агресії потенційно могли б звернутися по допомогу до НАТО або безпосередньо до Сполучених Штатів, варіант, що фактично, передбачено Воєнною доктриною від 2000 р.

Російські воєнні доктрини від 2010 і 2014 рр. певною мірою продовжили традиції доктрини 2000 р. Хоча умови використання ЯЗ і сформульовані іншим чином, але ж вони, по суті, несуть ту ж саму ідею, але більш стримано. Застосування ЯЗ передбачається в разі «якщо існування Російської Федерації поставлено під загрозу». Окремо за ядерною зброєю закріплюється функція «стримування глобальних та регіональних конфліктів». Доктрина 2014 р. підкреслює, що «головним завданням Збройних сил... є змусити [агресора] припинити військові дії на умовах, які є в інтересах Російської

Федерації»¹⁰. Тобто будь-яке втручання у сферу життєво важливих інтересів РФ погрожує супротивнику Москви шкодою, яка чітко перевищує його інтереси в даному конфлікті.

У 2014 р. Росія додає чітку ознаку цієї сфери, а саме - держави, що межують із Російською Федерацією. Саме 2014 р., коли Росія анексувала Крим і розпочала доволі активну конфронтацію із Заходом, і можна вважати піком розквіту російської політики «пост-правди», яка формує нову реальність у свідомості не лише власних громадян, а й на світовій арені. Тут варто зазначити кілька важливих елементів.

На сьогоднішній день офіційні заяви російських високопосадовців пов'язують список варіантів застосування ядерної зброї не лише з існуванням РФ, але й з її територіальною цілісністю. Тобто будь-яке намагання повернути окупований Крим Україні вже є підставою для застосування ядерної зброї. Адже «Крим наш», бо «Крим - це Севастополь, місто-легенда, місто великої долі... Крим - це Балаклава і Керч, Малахів курган і Сапун-гора. Кожне з цих місць є святим для нас, це символи російської військової слави і небаченої доблесті»¹¹. До речі, це ще один міф російської «пост-правди», але ж цій «пост-правді» вже більше ста п'ятдесяти років. Починаючи з Кримської війни, росіяни потерпіли в Криму численну кількість поразок, однак за словами першого апологета сакралізації Криму М. Бестужева: «Севастополь втрачено, але з такою славою, що кожен росіянин, а особливо російський моряк, має пишатися цією втратою, адже вона варта блискучих перемог»¹². Ще один міф російської «пост-правди», але ж зараз справа не в ньому, а в

тому, що анексія Криму також поступово перетворюється на сакральний акт російської політики, і ступінь серйозності цієї сакралізації підтверджується можливістю захищати Крим ядерною зброєю.

Сакралізація ядерної зброї як символу незалежності й навіть сучасного повернення Росії до клубу впливових держав також відбувається доволі активно. Зокрема, вона йде за двома напрямками. З одного боку, це позиція російської православної церкви, яка сьогодні з багатьох питань виступає як рупор офіційної позиції російської влади. З іншої, це навколо-церковні концепти, створені російськими політичними консерваторами при владі, а також статті в дусі політичного реалізму для більш інтелектуальних прошарків населення.

Активним пропонентом церковної пропаганди ядерної зброї є Патріарх Кірілл, який є почесним професором академії РВСП. Він стверджує: «Промисел Божий полягає, зокрема, і в тому, що Бог погані людські вчинки звертає до добрих наслідків. Жахливим вчинком було закриття Саровской обителі, вигнання ченців, осквернення святинь, але промисел Божий навіть цей поганий і страшний вчинок звернув до добрих наслідків. Саме тут, в обителі преподобного Серафима, наша країна отримала те, що ми називали «зброєю стримування»¹³. Тобто, як своєрідне ідеологічне продовження держави, РПЦ виконує функцію популяризації ядерної зброї серед населення, відверто натякаючи на її необхідність.

Із свого боку, держава також підтримує велику ідеологічну роль ядерної зброї. Зокрема, в 2007 р. з'являється концепт Атомного Православ'я, висунутий Єгором Холмогоровим,

одним з ідеологів партії «Єдина Росія». За словами Холмогорова, лише ядерна зброя та ядерний паритет (або як його називає автор «атомний клінч») стримує держав - супротивників від фізичної війни. Натомість посилюється війна ідей та концептів розвитку, в якій роль держави зростає, адже держава має стояти на стражі вірних ідеалів Благодаті, «забезпечуючи населенню захист від ментальних загроз». Отже, «Атомне Православ'я як ідеологія говорить саме про це, про необхідність захисту за допомогою найпотужніших технологій, які, як такі [є запорукою] саме цього ... вибору нації на користь святості»¹⁴.

Отже, якщо духовний елемент держави забезпечується за допомогою православної віри, то його інтелектуальний елемент найбільш повноцінно розкривається політичними інтелектуалами, такими як, наприклад, Сергій Караганов, який свого часу був головою Комітету Держдуми з національної безпеки та оборони. Палкий прихильник ядерного стримування, Караганов вважає ядерну зброю не лише ключовим елементом безпеки держави, а й тією основою, на якій ґрунтується вся міжнародна система сучасної безпеки. Щодо Росії, то для неї ядерна зброя, за поглядами Караганова, має виключне значення. Так, на початку 1990-х рр., Росія, на думку автора, тимчасово де-факто відмовилася від ядерного стримування й балансування і одразу ж отримала «серію агресій» в Югославії, Іраку, Лівії, тобто безпосередньо у зонах свого колишнього впливу. У свою чергу, в 2000 р. роль ядерної зброї в політиці Росії суттєво зросла, адже «спочатку завдяки своїм діям у Криму і на сході України Росія зупинила експансію західних союзників, а потім

у Сирії поставила блок серії змін режимів, що проводилися Заходом»¹⁵. Автор підкреслює, що успішність російського експансіонізму, який на його погляд надає Росії величності, доволі суттєво залежить від активізації ролі ядерної зброї в політиці держави.

Як результат, не дивно, що такі настрої активно розповсюджуються серед населення Російської Федерації через різноманітні ЗМІ, виступи високо посадовців та «урапатріотизм» президента Путіна. Наскільки успішною є ця політика можна побачити з офіційних опитувань суспільної думки.

Наприклад, за даними «Левада-центру» 32% росіян, відповідаючи на запитання: «Як ви думаєте, у разі війни із Заходом, чи може Путін дати наказ російським військовим першим використовувати ядерну зброю?», повідомили, що вважають це «дуже ймовірним» або «цілком можливим». Усього 13% опитаних визнали таку ситуацію «абсолютно виключеною», і 42% оцінили її як «малоймовірну». Цікавою є реакція населення на таку перспективу. Дуже сильний або хоча б просто сильний страх це викликає лише у 33% опитаних. А у 39% з них перспектива «застосування ядерної зброї» (проти Заходу), навпаки, не викликала абсолютно ніякого або майже ніякого страху¹⁶.

Дехто зауважить, що це є логічним результатом праці російської машини пропаганди, яка є продовженням пропаганди радянської, втім тут з'являються певні інновації. Головна річ у тому, що політика СРСР завжди була спрямована на формування у громадян повного неприйняття ядерної війни,

адже її результатом, на погляд радянських ідеологів, мало стати знищення всього світу без виключення. На відомому XX з'їзді КПРС було зазначено, що в ядерній війні не може бути переможців. Також ще з середини 1950-х рр. радянська зовнішньополітична агентура виступила із так званим Стокгольмським закликом, який пізніше підписали майже всі дорослі громадяни Радянського Союзу. «Ми вважаємо, що уряд, який першим застосує проти будь-якої країни атомну зброю, скоїть злочин проти людства і має розглядатися як військовий злочинець»¹⁷. Та ж сама ідея від року в рік підкреслювалася вчителями в усіх радянських школах, адже в цьому полягала головна лінія партії: обмеженої ядерної війни бути не може. Як вже було зазначено вище, офіційні доктрини не підтримувати такого мислення, втім, головною заслугою радянської влади було те, що навіть уроки найбільш відчайдушної пост-правди в галузі ядерної політики СРСР, Москва намагалася виховувати громадян у дійсному неприйнятті ядерної війни.

Сучасна російська пропаганда пішла значно далі її радянських попередників. Наступного дня після того, як Москва відкинула домовленість із США щодо утилізації запасів збройового плутонію, в країні було повідомлено про початок навчань цивільної оборони, протягом яких мали відпрацьовуватися в тому числі і радіаційні загрози. Було проголошено найбільше за масштабами тренування, в якому мали взяти участь 40 млн. громадян.¹⁸ Так, з одного боку, це нагадує радянські навчання з цивільної оборони, коли був популярний дитячий анекдот «Що робити у разі ядерної війни? Накриватися білим простирадлом і повзти на кладовище». Утім

з іншого - ситуація виглядає значно гіршою, адже діти вже перестають вірити в неприйнятність ядерної війни, а держава робить усе, щоб створити в них враження в дусі «доктрини Соколовського»: в разі ядерної війни у світі відбудеться глобальний колапс капіталізму і переконлива перемога соціалістичних сил¹⁹. Зрозуміло, що соціальна риторика сьогодні підміняється націоналістичною адже під прогресивними соціалістичними силами маються на увазі Росія та її союзники.

Як приклад, цікавими, на наш погляд, є коментарі російських громадян щодо статті про нову російську ракету «Сармат». Зокрема, «те що є, змусить Америку відправитися в століття кам'яне». Або, у відповідь на аргумент щодо розповсюдження кам'яного віку подекуди (у разі ядерної війни), ще більш відверта реакція: «Кривавого звіра Америку, що харчується виключно людською кров'ю, зупинити може тільки тваринний... страх. Інших варіантів немає. А байки, типу «всі загинемо», залиште, для американських придурків, зомбованих ЗМІ і Голівудом до рівня худоби». Характерно, що більшість коментарів до статті підтримують таку точку зору, підсумовуючи головним лейтмотивом: «Ми все ще живі лише завдяки атомній зброї. Не забувайте Хіросіму та Югославію, трохи ослабнемо, розбомблять нас до біса»²⁰. Характерно, що 33% росіян вірять, що в разі війни із США Росія вийде переможницею, і лише 6% можуть собі уявити перемогу США/НАТО²¹.

Дуже показовим в контексті використання «пост-правди» є маніпулювання кліше часів «холодної війни». Так, наприклад,

російська влада поквапилась назвати нову ядерну доктрину США (від 2018 р.) кроком до повторення Хіросіми і Нагасакі. Зокрема, товариш голови сенатського комітету з оборони та безпеки

Ф. Клінцевич зазначив, що сучасна американська доктрина не створює табу на повторення [Хіросіми і Нагасакі], і це турбує більш за все. Чомусь при цьому росіяни свідомо «забувають» про власну ядерну доктрину, яка вже вісім років припускає можливість застосування ядерної зброї в регіональному конфлікті з метою деескалації²².

Звертаючись до сучасної риторики РФ у сфері ядерних озброєнь, необхідно зазначити, що вона незмінно надається і внутрішній і зовнішній аудиторіям у контексті «пост-правди». Однією з найбільш яскравих подій останніх часів стало «Посилання Президента до Федеральних зборів», що пролунало в березні 2018 р. У розділі «Оборона» президент РФ зазначив, що односторонній вихід США з Договору ПРО 1972 р. було спрямовано на підриг стратегічного балансу сил. Як результат «якщо ми нічого не будемо робити, (це) призведе до повного знецінення російського ядерного потенціалу. Ну просто він буде весь перехоплюватися, от і все». Тобто, незважаючи на численні прохання миролюбної Росії, Сполучені Штати представляються винними у сучасній реваншистській політиці Москви та активізації її програм нарощування й модернізації ядерних озброєнь. Як вихід із ситуації, що склалася, Путін продемонстрував низку найновіших озброєнь, які, за його словами, сьогодні виробляє Росія з метою вирівняти стратегічний баланс сил. Зокрема, президент РФ згадав кілька

видів озброєнь: гіперзвукових із ядерними двигунами та можливостями обходити систему ПРО просто по периметру. Разом з цим президент зазначив, що представлені проекти озброєнь є результатом лише прогресивної російської науки і не мають жодного зв'язку з проектами часів «холодної війни»²³. Знов таки це не є правдою, адже навіть заявлений проект стратегічного ракетного комплексу «Авангард» є продовженням радянського проекту «Альбатрос», що його було започатковано в СРСР у 1980-ті рр., а ідея підводного дрону із ядерною боеголовкою (проект «Статус 6») є відомою з тих самих часів.

На думку експертів, Росія ще не має і половини заявлених Путіним видів озброєнь, однак, створення їх є можливим у найближчі часи. Утім, лідер РФ прагнув досягнути двох цілей: вразити російських виборців напередодні виборів, що були призначені на березень, а також відповісти американському “Nuclear Posture Review”, «стурбованому зниженням ядерного порога»²⁴. Тобто, російська відповідь пролунала у стилі Дональда Трампа: «Моя кнопка більше за твою кнопку і вона працює».

Експерти можуть скільки завгодно сперечатися з питання, яка ж з аудиторій більш важлива, втім зрозуміло, що це все ж таки пересічні росіяни, які приймуть будь-яку брехню з вуст свого президента, адже прагнуть пишатися своєю державою та її досягненнями. Що стосується американців, то тут, на нашу думку, як завжди, вмикається хрущовський принцип «показати Америці Кузькіну матір», тобто створити враження непереможної Росії. Непереможної саме в стилі публікацій, які

все частіше з'являються навіть у таких серйозних популярних виданнях США як «Newsweek»: «Гонку озброєнь закінчено, і Росія її виграла»²⁵.

Тобто Росія продовжує активно формувати два стереотипи, які цілком вписуються у феномен «пост-правди». Перший, це Росія – велика миролюбна й непереможна держава (що завжди заявляв про себе СРСР). І другий: провина за колосальне нарощування всіх видів наступальних озброєнь (а Росія зробила колосальний стрибок у цьому напрямі протягом останніх кількох років) цілком покладається на США, які у 2000 р. вийшли з Договору з ПРО.

До речі, стосовно договорів: складається враження, що Москвою ведеться робота не лише по знищенню Договору РСМД (про що ми зазначимо нижче), але й щодо підриву продовження терміну дії Нового СНО. Зокрема, у Валдайській промові від 2017 р. Путін зазначив: «Тепер їх СНО-3 не дуже влаштовує! .. Але ми не збираємося з нього виходити! .. Що стосується договорів про ракети середньої і меншої дальності (РСМД) ... Якби у нас не з'явилися, як і у США, ракети морського і авіаційного базування, може, у нас і було б спокуса вийти з цього договору ...».²⁶

Характерно, що сьогодні Сполучені Штати звинувачують Росію у відвертому порушенні Договору про ракети середньої та малої дальності. Договір, підписаний ще у 1987 р. СРСР та США, забороняє розгортання ракет наземного базування із радіусом від 500 до 5000 км, у той час як, за даними США, Росія розгорнула контингент ракет SSC-8, які мають радіус більше ніж 1500 км²⁷. Причому російська сторона завжди

відмовляється признати порушення РСМД, намагаючись звинуватити у відповідних порушеннях Вашингтон. «Тепер ми чуємо дійсно розмови про проблеми з Договору про ракети малої і середньої дальності. Судячи з усього, створюються умови і проводиться інформаційно-пропагандистська робота для можливого виходу Сполучених Штатів і з цього Договору, тим більше що за фактом вони вже вийшли. Вони поставили системи - протиракетні нібито - в Румунії»²⁸.

Росія, своєю чергою, намагається представити США як порушника Договору РСМД, адже за словами росіян пускові установки для протиракет SM-3 гіпотетично можна використовувати також і для пуску крилатої ракети «Томагавк», отже розгортання ПРО росіяни ідентифікують із наступальною загрозою. За словами російського експерта із стратегічних озброєнь генерала у відставці Є. Бужинського, «якщо ми щось там і випробували... але таким чином американцям був надісланий чіткий сигнал, що зухвале порушення Договору (РСМД) без відповіді не залишиться».²⁹

Тобто чітка лінія на порушення Договору РСМД ведеться Росією доволі мудро. З одного боку, залучається постійна провокація Сполучених Штатів на вихід з Договору (адже Росія вже, фактично, його порушила), а з іншого, офіційно і публічно Росія лишається відданою букві РСМД. Отже, якщо Сполучені Штати вийдуть із Договору завдяки його невиконанню Москвою, остання звинуватить Вашингтон у тому, що він, як завжди, не дотримується міжнародних угод, і немає нічого дивного у виході з РСМД держави, що покинула Договір з ПРО. У даному випадку слід зазначити, що РСМД, мабуть стане не

єдиною жертвою РФ, яка здатна також поставити під удар Договір СНО, що в умовах відсутності великого Договору у сфері стратегічних озброєнь стане величезним ударом по стратегічній стабільності.

Висновки. Сучасна політика Російської Федерації розвивається в дусі «пост-правди», коли заяви офіційних осіб, державні документи, масмедіа та провідні науково-суспільні діячі активно відображують реальність авторитарної ідеології, яка має небагато спільного із об'єктивною реальністю. У даному випадку слід відзначити високий ступінь спадкоємності політики, що бере початок з традиції тоталітарної пропаганди Радянського Союзу.

Ядерна політика РФ як така сьогодні поєднує в собі оборонну функцію поряд зі статусною та є яскравим втіленням російської політики «пост-правди», що відображується як у формуванні внутрішньополітичного дискурсу, так і у зовнішньополітичній риториці держави.

Внутрішньополітичний вимір проявляється у поєднанні ідеології «обложеної фортеці» з комплексом великодержавності. Ядерну зброю представляють як єдине спасіння Росії від експансії Заходу, своєрідний вимір російського науково-технічного прогресу, відображення величч держави і забезпечення її суверенітету. Цей вимір активно підтримується не лише російськими масмедіа, а й РПЦ та провідними діячами політичної науки, які раціонально доводять життєву важливість ядерного фактору для відродження могутності РФ.

Водночас, певна спадкоємність радянських часів змішується з новими рисами російської ядерної риторики. Зокрема, можливість використання ядерної зброї з метою деескалації регіонального конфлікту в офіційній російській доктрині поєднується із поступовим сприйняттям цієї ідеї з боку населення. Більш того, серед населення все більше поширюється міф про можливість перемогти завдяки ядерній зброї, те, що радикально не сприймалося в Радянському Союзі.

Зовнішньополітичний вектор російської політики «пост-правди» певною мірою спрямований на відродження ролі Росії як полюсу в системі міжнародних відносин, у чому російські лідери вбачають своєрідне відновлення впливу не лише в рамках території колишнього СРСР, а й поза його межами.

Більш того, Росія рішуче веде лінію на підрив існуючих міжнародних домовленостей у сфері контролю над ядерними озброєннями, зазвичай прикриваючись звинуваченнями в бік США щодо підриву міжнародної безпеки і виходу з Договору по ПРО 1972 р. Порушуючи Договір РСМД, Москва жодного разу не визнала цих порушень, намагаючись денонсувати договір руками Сполучених Штатів, які потім було б зручно звинуватити у його загибелі і остаточному занедбанні принципу стратегічної стабільності.

Загалом ядерна політика РФ може служити лакмусовим папірцем загальнополітичних процесів, що відбуваються в межах РФ як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні, що відображує найбільш очевидно феномен «пост-правди».

-
- ¹ John Lewis Gaddis, *We now know. Rethinking Cold War History*. (Oxford.: Clarendon Press, 1997), 15.
- ² Владимир Путин на заседании клуба Валдай. Текст выступления, accessed: accessed 22 октября 2015, <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2678406>
- ³ Х, "The Sources of Soviet Conduct," *Foreign Affairs*, July 1947, 571.
- ⁴ Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации", accessed 31 декабря, 2015, <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>
- ⁵ Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации"
- ⁶ Assessing the 2018 Nuclear Posture Review, CSIS Conference, March 1, 2018, Washington DC.
- ⁷ Военная доктрина Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 21 апреля 2000) // Независимая Газета. – 2000. – 22 апреля.
- ⁸ Военная доктрина Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 21 апреля 2000)
- ⁹ Военная доктрина Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 21 апреля 2000)
- ¹⁰ Военная доктрина Российской Федерации, 29 декабря, 2014 года, accessed January 15, 2015, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
- ¹¹ Сергей Громенко, Севастополь как город русской славы: миф и развенчание, accessed 7 апреля, 2016, <https://inosmi.ru/social/20160407/236038739.html>
- ¹² Сергей Громенко, Севастополь как город русской славы: миф и развенчание
- ¹³ Патриарх Кирилл говорил о физзарядке и ядерном оружии, accessed April 09, 2009 <http://regions.ru/news/2238659/>
- ¹⁴ Егор Холмогоров, Атомное Православие, Саровская лекция, часть 2 , 21 июля, 2007, accessed February 10, 2015, <http://viperson.ru/articles/egor-holmogorov-atomnoe-pravoslavie-sarovskaya-lektsiya-ch-2>
- ¹⁵ Сергей Караганов, О новом ядерном мире, accessed 4 апреля, 2017 года, <http://www.globalaffairs.ru/number/О-novom-yadernom-mire-18644>
- ¹⁶ Угроза для России со стороны США, Левада-Центр, accessed 12 мая, 2015 года, <https://www.levada.ru/2015/05/12/ugroza-dlya-rossii-so-storony-ssha/>
- ¹⁷ Тучков В. МБР «Сармат» скоро вернёт Америку к реальности, accessed 3 января 2018 года, <http://army-news.ru/2018/01/mbr-sarmat-skoro-vernet-ameriku-k-realnosti/>
- ¹⁸ МЧС готовится к ядерной войне после ультиматума Путина по Плутонию, accessed 4 апреля 2016, <http://www.finanz.ru/novosti/aktsii/mchs-gotovitsya-k-yadernoy-voyneposle-ultimatuma-putina-po-plutoniyu-1001434995>
- ¹⁹ Военная стратегия /Под ред. В.Д. Соколовского (М.: Воениздат, 1968), 28.
- ²⁰ Тучков В. МБР «Сармат» скоро вернёт Америку к реальности, accessed 3 января 2018 года, <http://army-news.ru/2018/01/mbr-sarmat-skoro-vernet-ameriku-k-realnosti/>
- ²¹ Угроза для России со стороны США, Левада-Центр, 12 мая, 2015 года, accessed February 15, 2018, <https://www.levada.ru/2015/05/12/ugroza-dlya-rossii-so-storony-ssha/>
- ²² Клинецвич: ядерная доктрина США допускает повторение Хиросимы , РИА-Новости, accessed 3 февраля 2018, <https://ria.ru/world/20180203/1513909303.html>

²³ Послание Президента Федеральному Собранию, 1 марта 2018 года, Президент России, accessed March 1, 2018, <http://kremlin.ru/events/president/news/56957>

²⁴ Там само.

²⁵ Scott Ritter, The US-Russia Nuclear Arms Race is Over and Russia Has won, Newsweek, accessed March 12, 2017, <http://www.newsweek.com/us-russia-nuclear-arms-race-over-and-russia-has-won-581704>

²⁶ Большая пресс-конференция Владимира Путина. Ежегодная пресс-конференция Президента России транслировалась в эфире телеканалов «Россия 1», «Россия 24» и «Первый канал», радиостанций «Маяк», «Вести ФМ» и «Радио России». 14 декабря 2017 года 15:50 Москва, accessed January 5, 2018, <https://www.1tv.ru/shows/vystupleniya-prezidenta-rossii/bolshaya-press-konferenciya-2017/bolshaya-press-konferenciya-vladimira-putina-2017-chast-2>

²⁷ 9M729 - SSC-8, Global Security. Org, accessed December 14, 2017, <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/ssc-8.htm>

²⁸ Владимир Путин выступил на итоговой пленарной сессии XIV ежегодного заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай» под названием «Мир будущего: через столкновение к гармонии», accessed 19 октября 2017, Президент России, <http://kremlin.ru/events/president/news/55882>

²⁹ США видят ракету, а её нет. Вашингтон рассказал всё что знал о новом секретном русском оружии, но не убедил Москву, accessed December 16 2017, https://www.kommersant.ru/doc/3286921?from=doc_vrez

РОЗДІЛ 10.

КАТАЛОНСЬКА ПРОБЛЕМА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

(Катерина Вакарчук)

Постановка проблеми. Каталонія – особливий регіон Іспанії, зі своєю мовою, культурою, історією, ідентичністю, атрибутами автономії та національною символікою, з населенням 7,5 млн. осіб. До процесів, які сьогодні перебувають на глобальному порядку денному, окрім проведення референдуму за незалежність у Шотландії, виходу Великобританії з Європейського Союзу (Брекзиту), тенденції до відокремлення регіону спостерігаються й в Іспанії. Потужним імпульсом для Каталонії став саме референдум за незалежність Шотландії, проведений у 2014 р. Проте, на відміну від Великобританії, уряд Іспанії не дав дозволу на проведення подібних заходів у Каталонії в 2017 р. Міжетнічна регіональна конфліктогенність сформувалися в Іспанії давно в таких регіонах як Каталонія, Країна Басків, меншою мірою Галісія. Різні історичні фактори посприяли виникненню цього феномену: іспанський експансіонізм, заборона в період правління Франко вживання будь-якої мови, окрім іспанської, прояви сепаратизму і тероризму тощо. У ЄС також неспокійними є такі регіони як Фландрія в Бельгії, Паданія в Італії, яка прагне економічно бути незалежною від Риму, та італійський Південний Тіроль, де, як і в Каталонії, поєднуються політико-економічні та історико-культурні фактори щодо відокремлення.

У російських джерелах можна зустріти часті порівняння Каталонії з Кримом, що є неправдивим. Проведення подібних паралелей служить прикриттям російської агресії в Україні та можливому визнанню світовою спільнотою законності анексії Криму. Можна привести декілька аргументів, що засвідчують значну відмінність між ситуаціями, що склалися в Криму та Каталонії. По-перше, не існує так званого «народу Криму» в етнічному сенсі та «кримської нації» в політичному сенсі на відміну від каталонців, які визнані нацією. Вести мову про народ Криму, який реалізував своє «право на самовизначення», є пропагандистським кроком, який служить прикриттям російської агресії проти України. По-друге, кримський «сепаратизм» був підживлений Москвою – військовою силою на півострові, проведенням незаконного референдуму, визнанням його результатів. По-третє, каталонський рух не мав ніякої підтримки з боку сусідньої Франції та Андорри, а зовнішня підтримка Криму з боку Росії була масштабною. Отже, каталонсько-іспанський конфлікт є винятково внутрішньою справою Іспанії, тоді як російсько-український сягнув уже далеко за межі локального. Однак, очевидно існує нагальна потреба у всебічному висвітленні каталонської проблеми в контексті сучасної трансформації міжнародного середовища. Для України каталонська проблема актуалізується також тим фактом, що у так званих ДНР та ЛНР серед «добровольців», які приїхали «боротися з українським фашизмом», велику частку складають саме каталонці. Це підкреслює вразливість не тільки російськомовних громадян України, але й загалом всіх споживачів російської пропаганди.

Аналіз останніх досліджень. Для наукової спільноти залишаються актуальними питання не тільки внутрішніх процесів, пов'язаних з конфліктними настроями всередині суспільства, а й ролі регіонів Іспанії в сучасних процесах міжнародної політики. У самій Іспанії вивченню зовнішньої політики держави та міжнародним відносинам присвячено недостатньо джерел, що пояснюється тим, що в країні наразі існує більша потреба у дослідженні внутрішньої історії. Серед фундаментальних робіт іспанських вчених слід відмітити роботи таких іспанських вчених як М. Бельтран де Феліпе,¹ П. Валар² та ін. Поміж українських авторів актуальною є робота О. Федорової, присвячена зовнішній політиці Іспанії в ХХІ ст.,³ та ряд наукових статей та оглядів О. Богана, які висвітлюють події в Іспанії,⁴ присвячені проведенню референдуму 1 жовтня 2017 р.

Події 1 жовтня актуалізували каталонську проблему не тільки в самій Іспанії, а й у світі. Для того щоб зрозуміти її суть та місце, яке вона посідає в міжнародних відносинах ХХІ ст., потрібно визначити фактори, які її зумовили: історико-культурний, політико-правовий та економічний.

Історико-культурний фактор. Історико-культурний фактор посідає чи не найважливіше місце у висвітленні процесів, які відбуваються в Каталонії в наші дні. Варто зазначити, що історична територія Каталонії, сьогодні складається з Каталонської автономії у складі Іспанії та із департаменту Східні Піренеї у Франції, деякі каталонці вважають своїми, окрім частини історичної території Каталонії, і прилеглі райони Франції. Також, прийнятним та вживаним є термін «каталонські землі», середземноморські території, які знаходилися у сфері впливу Арагонського

королівства. До складу Франції відповідно до Піренейської угоди входить «Північна Каталонія» з 1659 р., це умовна назва регіону. Населення цієї невеликої провінції не втратило своєї первинної каталонської ідентичності, однак, ця французька провінція, є однією з найбідніших у своїй країні, на відміну від Південної Каталонії, яка є найбагатшим регіоном Іспанії.

В Іспанії поряд з іспанською, офіційний статус мають і регіональні мови: каталонська, баскська, валенсійська, галісійська, а між регіонами існують соціальні, економічні, політико-ідеологічні та інші відмінності, що склалися історично. Також, слід зазначити, що каталанською мовою розмовляють у Валенсії, Балеарських островах та Андоррі. Варто відмітити, що держава Іспанія ніколи по-справжньому не об'єднувала регіони навколо панівного центру, адже сама традиція формування регіональних відносин в Іспанії сягає середньовіччя, що привело до виділення автономій як самостійних територіальних формувань, які разом утворили державу Іспанію. Особливе розташування Іберійського півострову, його унікальність та особливість географічних факторів сприяли тому, що межі територіальних одиниць виникли природнім шляхом, тому виділення єдиного центру в тих умовах було неможливим.

Автор знаменитої роботи «Історія Іспанії», яка перевидавалася більше двох десятків разів П'єр Валар зазначає, що у відносинах між центром та регіонами завжди протистояли дві тенденції, з одного боку це «аграрний колективізм», а з іншого «сучасний індивідуалізм». Існує ще одна подвійність, яка сформувалася в іспанському суспільстві, це потяг до сепаратизму, а з іншого боку –

стремління до універсалізму, дві крайнощі, які мають місце і в наші часи.⁵

Отже, Каталонія і Країна Басків – це два регіони Іспанії, які мають чітко виражену ідентичність, міцні культурні традиції та самобутню історію. Так, наприклад, у країні Басків, превалюють сепаратистські настрої і стремління до незалежності, у Каталонії домінують тенденції залишення у складі Іспанії, але з вимогою розширення прав автономії, на практиці буває по-різному. Однак, як зазначає український дослідник Олег Баган, каталонська культура й національна ідентичність сформувалися значно сильнішими, аніж у двох інших неіспанських регіонах – у Галісії і Країні Басків. Через кількасотрічну орієнтацію на більш розвинуту, ліберальну Францію Каталонія швидше й якісніше, ніж решта Іспанії, пройшла процес модернізації суспільства, і тому сьогодні в усіх сферах значно випереджає всі інші регіони.⁶

В основі Каталонського сепаратизму і націоналізму лежать історичні події. З кінця XV ст. і до 1714 року Каталонія залишалася територією Арагонського королівства, яка входила до складу Іспанії, користуючись особливими правами у сфері самоврядування, широкими привілеями та громадянськими правами. Централізація влади країни, що почалася у XVIII ст., супроводжувалася активною інтеграцією Каталонії в політичне та економічне життя Іспанії. Паралельно з процесами насильницької асиміляції каталонців сформувалася ідеологія каталонізму, направленою на утвердження каталонської самобутності та унікальності, що призвело до появи особливого каталонського націоналізму. Поява каталонського націоналізму співпала з падінням іспанської монархії та

втратою заморських колоніальних володінь. І саме в цей час, всередині країни починається пошук загальної національної ідеї, яка б об'єднала всі регіони тогочасної Іспанії.

У 1914 р. було створено автономний адміністративний орган – Манкомунітат, який об'єднав чотири каталонські провінції (Барселону, Таррагону, Леріду, Жерону) в єдину адміністративну одиницю. У період Другої Республіки з 1931-1939 рр. була спроба проголосити Каталонську республіку у складі Іберійської Федерації, тоді центральний уряд у 1932 р. прийняв закон про автономний статус Каталонії, був обраний каталонський парламент і сформовано місцевий уряд. Однак, з приходом до влади в 1939 р. франкістів усі права автономії були скасовані до 1978 р.⁷

Цікавим є факт святкування суперечливого свята 11 вересня щодо втрати своєї незалежності в 1714 р. У цей день каталонці згадують про свою національну ідентичність та відмінність від іспанців. Це була остання битва за іспанську корону між двома європейськими монархами. Король Іспанії Філіп V скасував усі права та привілеї Королівства Арагона та Каталонії за те, що каталонці підтримали противника. Цей день вважається святом національної гордості Каталонії; жителі проводять демонстрацію з прапорами Каталонії та стрічками в кольорах цього ж прапору.

У рамках іспанської монархії відносини між Мадридом і Барселоною склалися досить непросто. До складу Іспанії увійшло суспільство, яке звикло користуватися широкою автономією і цивільними правами і очікувало, що такий стан збережеться. Каталонці завжди вимагали визнання своєї відмінності від решти Іспанії. «Ми - інші», «Каталонія -

не Іспанія, а Іспанія - не Каталонія», таким було і залишається світовідчуття значної частини жителів регіону. За словами іспанського автора Альберта Бальсельса, багато творів, написаних із XVII ст., виявляють існування в Каталонії «оборонного патріотизму, що протистояв агресивному і домінуючому імперіалізму іспанської корони».⁸

У 1983 р. був прийнятий закон про гармонізацію автономного процесу, згідно з яким держава може втручатися в коло повноважень автономних спільнот, якщо того потребують загальні інтереси, але він був визнаний як суперечливий.

Таким чином, жителі Іспанії віддані, по-перше, своїм місцевим громадам, а потім уже регіону, і країні в цілому, що й створило в наші дні підводні течії у формуванні регіональної політики Іспанії та виникненні каталонської проблеми в сучасних міжнародних відносинах.

Політико-правовий фактор. У середньовіччі в різноманітних королівствах на території майбутньої Іспанії (Кастилія, Арагон, Каталонія, Наварра та ін.) створювались збірники законів, що мали лише місцеве значення. Найбільш відомим був збірник правових норм «Фуеро хуего». Фуерос – право, привілеї, а також закони, які підтверджують права провінцій та муніципалітетів. Отже, за формою державного устрою внаслідок «фуеролістичної» традиції права Іспанія стала «де-юре» унітарною державою, проте «де-факто» визнана «регіоналістською державою» або «квазі-федералістською». Нова система розподілила владу між центральним, регіональним і місцевим рівнями. Конституція Іспанії передбачає трирівневу систему територіально-

адміністративного поділу країни, з новими владними органами на другому рівні. Уряд наділяється повноваженнями організації муніципалітетів, провінцій та автономних областей. На місцевому рівні самоврядування функціонує через низку виборних органів влади і спеціальних міжмуніципальних та субмуніципальних одиниць. Конституція Іспанії затверджувала єдність та цілісність іспанської держави та нації, але і констатувала, що в рамках національного цілого існують національності та регіони, які мають право на автономію.⁹

Саме в період переходу від авторитарного режиму до демократичного, у змінах до Конституції 1978 р. була виявлена т. зв. юридична асиметрія, в якій не був зазначений статус рівноправності регіонів, а лише – констатація того, що існують історичні національності та провінції. Закріплена різнорівнева процедура досягнення автономії і різний обсяг компетенцій регіонів. Для того щоб ліквідувати підвищену міжетнічну конфліктогенність у країні було розгорнуто процеси децентралізації та автономізації регіонів, що і сформувало в майбутньому назву Іспанія – «Держава автономій».

Згідно з Конституцією країни 1978 р. Іспанія була проголошена парламентською монархією, голова держави – король; офіційно закріплено існування так званої держави автономій. Було створено 17 регіональних об'єднань, такі автономії як Каталонія, Андалусія, Галісія та Країна Басків мають статус національних автономій, кожна з них має історичну, культурну, мовну та економічну свободу. Нова система розподілила владу між центральними, регіональними і місцевими рівнями. На рівні Конституції визнавалися та

гарантувалися права на національну та територіальну автономію. Також слід зазначити, що у статті 45 Конституції Іспанії зазначено про заборону створення федерації регіональних автономних спільнот.¹⁰ Таким чином, Держава автономій утворилася внаслідок транзиту авторитаризму до демократії, з типом унітарного децентралізованого правління із схильністю до федералізму.

27 жовтня 2017 р., після проведення референдуму про незалежність, владою Каталонії було самопроголошено Республіку Каталонію. Згідно із законодавством Іспанії результати референдуму визнані неправомірними та недійсними. 30 жовтня 2017 р. парламент Каталонії визнав рішення іспанського уряду про свій розпуск до проведення нових виборів. Конституційний Суд Іспанії анулював прийняту Декларацію про незалежність Каталонії.

Якщо звернутися до норм міжнародного права, то потрібно констатувати, що кожна нація має право на самовизначення. З іншого боку, кожна держава має дотримуватися принципу неділимості кордонів, ці два права конфліктують між собою не одне десятиліття. Звісно, каталонський уряд має право апелювати до принципу, офіційно закріпленого в статуті ООН, а саме, права націй на самовизначення. Але для того, щоб цей принцип спрацював, потрібна згода з боку Іспанії.

Економічний фактор. Щодо економічного фактору, то він відіграє надзвичайно важливу роль у висвітленні каталонської проблеми, адже Іспанія дуже постраждала від світової економічної кризи 2008-2009 рр. Криза істотно вдарила по бюджетній та фінансовій системі Іспанії; центральний уряд для покращення ситуації ввів такі зміни як

50% находжень від загальних податків з Каталонії у центральний бюджет. Ця ситуація не влаштовувала Каталонію, керівництво автономії вимагало прийняття закону про «економічний консенсус», що діяв на території Наварри та Країни Басків.

Конституція 1978 р. встановила два можливі рівні асиметрії. Перший і найбільш важливіший рівень запроваджує два абсолютно різні режими децентралізації – спеціальний, виключний («Foral») і загальний. Режим Foral стосується лише Країни Басків і Наварри, натомість загальний режим поширюється на інші 15 автономних територій. Основна відмінність між цими режимами полягає в тому, що регіони спеціального режиму мають повноваження щодо збирання податків на регіональному рівні, тоді як у регіонів загального режиму така можливість значно обмежена.¹¹

Варто відмітити, що Каталонія є одним із найбагатших регіонів Іспанії, що складає близько 19 % ВВП Іспанії. Згідно з Конституцією Іспанії, тільки Країна Басків та Наварра мають право самостійно стягувати податки у своєму регіоні і перераховувати частину суми до загальної державної скарбниці. Каталонія ж увійшла в групу регіонів із загальним режимом оподаткування, які стягує іспанська держава, і потім перераховує встановлену частину назад в Каталонію.

Сучасний стан каталонської проблеми. Останні 40 років Каталонія мала настільки широкі права автономії, що у світі важко знайти аналоги, але незважаючи на такі права, намагання стати незалежними стало насувною проблемою в Каталонії. Відносини між Барселоною та Мадридом стали напруженими за останні два роки настільки, що центральний

уряд прийняв доленосне рішення для країни і регіону: після референдуму вона була позбавлена статусу автономії та запроваджено пряме управління в жовтні 2017 р.

Внутріполітичні процеси в Каталонії в період з 2000 по 2004 рр. були насичені подіями, доленосними для країни. Перемога в 2004 р. Іспанської соціалістичної робітничої партії на чолі з Хосе Луїсом Сапатеро привела до значних змін у внутрішній та зовнішній політиці. Вибори до парламенту Каталонії теж привели до активізації питань розширення прав автономії та пред'явлення нових вимог щодо прийняття нового статуту Каталонії, адже, прийнятий у 1979 р. статут, не відповідав вимогам часу.

До регіонального парламенту Каталонії у 2004 р. внаслідок виборів пройшла партія під назвою Ліві республіканці Каталонії, вперше з 1939 р. Популярність серед каталонців ця партія здобула завдяки жорсткій позиції, щодо центрального уряду Мадриду, заявивши про політичну, культурну, економічну залежність від держави. Лідер партії Жозел Льюїс Карод-Ровір зазначав, що всі питання, які не в змозі вирішувати Європейський Союз, повинна вирішувати Каталонія, а не Мадрид.

Для того, щоб не розгорілися сутички навколо питання розширення автономії Каталонії, були вирішено створити новий дорадчий механізм у відносинах центр - регіони. У 2004 р. було організовано зустріч з керівниками всіх автономій та прийнято рішення про надання консультативного характеру подібним заходам.

У 2005-2006 рр. у Каталонії знову розгорнулися дискусії щодо формування нового автономного статуту Каталонії. Для

запобігання поширенню сепаратистських настроїв у 2006 р. урядом Мадриду було схвалено новий статут Каталонії, згідно з яким каталонська мова була визнана другою державною, було значно розширено автономію регіону, його фінансові можливості, повноваження в міжнародних відносинах.

Однак, у 2010 р. пройшли масові протести в Барселоні, що відображали бажання каталонців стати нацією. Низка експертів вважають, що саме визнання каталонців нацією призвело до виникнення сепаратистських настроїв та прагнення регіону стати незалежною державою. Серйозне загострення відносин між Мадридом та Барселоною почалося саме з цього моменту.

У 2009-2011 рр. у багатьох містах провінції відбулися неформальні «референдуми» про незалежність. У 2012 р. у Барселоні пройшов мільйонний мітинг за незалежність. У січні 2013 р. парламент Каталонії прийняв Декларацію про суверенітет та призначив на 9 листопада 2014 р. референдум про незалежність. 26 березня 2014 р. Конституційний суд Іспанії визнав його нелегітимним, а парламент Іспанії проголосував проти його проведення.

Націоналістичні настрої в Іспанії були посилені внаслідок приходу до влади в 2015 р. в Каталонії партій, які підтримували відокремлення від Іспанії. Блок під назвою «Junts pel Sí», до складу якого увійшли «Демократична конвергенція Каталонії» на чолі з Артур Масом та «Ліві республіканці Каталонії» з Оріолом Жункерасом. Усі ці події в 2015 р. стали причиною приходу до влади каталонського парламенту, який офіційно заявив про свою боротьбу за

незалежність регіону та створив План здобуття незалежності Каталонії в 2017 р.

1 жовтня 2017 р. за результатами референдуму за незалежність Каталонії проголосувало 90,18%, проти незалежності – 7,83%; явка становила 42,3%. Через тиждень після референдуму тисячі людей зібралися в центрі Барселони на акцію протесту проти планів каталонського уряду щодо відділення від Іспанії. За даними муніципальної поліції міста, у центрі Барселони зібралися близько 350 тис. осіб. Демонстрацію організувала група Societat Civil Catalana – провідне об'єднання проти незалежності Каталонії¹².

Після проведення референдуму 1 жовтня події розвивалися стрімко. Прогнозувалися різні сценарії, як для регіону, так і для країни в цілому. Склалася ситуація, яка в майбутньому може мати вибухові наслідки або перебувати в стадії латентного конфлікту десятиліттями й провокувати сепаратистські настрої в інших регіонах країни.

Зовнішньополітичний аспект каталонської проблеми. Каталонська проблема сьогодні стала дискусійною та широко обговорюваною серед наукового кола, експертів, оглядачів. Після повалення франкістського режиму крім формування нової внутрішньої політики почалося з формування нового зовнішньополітичного курсу Іспанії, направлено на інтенсифікацію відносин і вступу держави до Європейського Союзу та НАТО, пошуку нової ролі країни в міжнародній політиці. Іспанія вступила до Європейського Союзу в 1986 р., почався новий етап формування відносин між регіонами та центром всередині країни, були відновлені деякі органи та права Каталонії.

Формування зовнішньої політики Іспанії в постбіполярний період призвело до виникнення такого феномену як «регіональна парадипломатія», «мікродипломатія», «паралельна дипломатія». Специфіка цього явища, полягає в тому, що активність деяких автономних спільнот Іспанії, а саме, Каталонії, Країни Басків, Галісії, Наварри привела до більшої участі місцевих еліт в міжнародних процесах, і часто в розбіжності з офіційною політикою Мадриду.

Ще одна правова колізія існує у визначенні самого поняття «міжнародних відносин» в Іспанії. У Конституції країни зазначено, що вони знаходяться виключно в компетенції держави; перераховано компетенції автономних спільнот, які кожен регіон трактує на свій розсуд та претендує на проведення власної зовнішньої політики. У статутах регіонів зазначаються власні зовнішньополітичні устремління тієї чи іншої автономної спільноти. Так, наприклад, Каталонія завжди тяжіла до Середземномор'я, Країна Басків до Латинської Америки, Андалусія до країн Північної Африки, Валенсія до Східної Європи, Галісія до Португалії.

Однак, Європейський Союз постав єдиним суб'єктом міжнародних відносин, що водночас зміцнив не тільки зовнішньополітичний потенціал Іспанії, але й її відповідальність за мир та безпеку в регіоні. Стратегія національної безпеки 2013 р. чітко визначає градацію стратегічної важливості національних інтересів Іспанії в геополітичному вимірі: ЄС, країни Середземномор'я, Латинська Америка, США, Африка та АТР.¹³ Отже, офіційний Мадрид в першу чергу пріоритетом зовнішньої

політики визначає ЄС. Однак, усе виявилось набагато складнішим, особливо в Каталонії.

Можна виокремити низку характерних рис для всіх автономних спільнот у прояві самостійної зовнішньополітичної та економічної діяльності. На думку російського вченого Петра Яковлева, зовнішньополітична діяльність автономій Іспанії розвивається за наступними напрямками. По-перше, так звана дипломатія *ad hoc*, що означає участь представників автономій в офіційних іспанських делегаціях, участь у двосторонніх та багатосторонніх переговорах, міжнародних конференціях та форумах, робота у складі загальнонаціональних делегацій в ООН, ЄС та ін. По-друге, цільове просування за межі регіональних утворень торгово-економічних та фінансових інтересів автономій, залучення іноземних партнерів та інвестицій. Це проявляється у вигляді виставок, організації ділових місій, формуванні підприємницьких альянсів, відкритті представництв закордоном тощо. Як приклад, можна навести створення таких організацій, як Консорціум культурного розвитку Каталонії, Центр інновацій та розвитку підприємництва, що займалися інформуванням міжнародної спільноти про можливості автономії. У 2008 р. після об'єднання цих двох організацій виникло спільне агентство Каталонії, яке розповсюдило свої представництва на всіх континентах світу здебільшого з пропагандистськими цілями. По-третє, це пропаганда самотутньої культури і мови Автономних спільнот. Через так звані культурні представництва, наприклад Інститут Сервантеса, проводяться різноманітні культурні заходи, покликані інформувати міжнародну спільноту, про відмінність іспанської мови від

мови каталонців, басків, галісійців та ін. По-четверте, це розвиток прямих форм співробітництва з іншими регіонами Європи. Наприклад, Каталонія тісно взаємодіє з таким регіоном як Ломбардія, з метою створення постійних міжрегіональних органів. Так, був створений Єврорегіон-92, куди увійшли Арагон, Балеарські острови, Каталонія та ін. Основою регулювання трансграничної політики є Мадридська конвенція 1989 р., яка надає органам місцевої влади можливість розробки правової основи по широкому колу питань, незалежно від національних кордонів.¹⁴

Вищою формою субрегіональної зовнішньої політики стало відкриття Автономними спільнотами іноземних представництв, які інколи перевищують компетенції самих посольств Іспанії. Так, у 2008 р. в Берліні було відкрито постійне представництво Каталонії, з прапором та гімном Каталонії, а не Іспанії. Такі представництва існують в багатьох країнах Латинської Америки, і наявність такого роду розгалужень органів регіональної протодипломатії свідчить про те, що Каталонія в майбутньому може стати ще одним актором на міжнародному Олімпі.

У рамках політики транскордонного співробітництва в Іспанії також створено єврорегіони. Три автономні області Іспанії і два регіони Франції створили єврорегіон Піренеї - Середземномор'я, куди увійшла Каталонія, Балеарські острови та Арагон. Метою створення даного об'єднання є інтенсивне співробітництво у сфері економіки, політики, культури. У цьому єврорегоні проживає близько 15 млн. людей, і створений він був саме з ініціативи Каталонії, виходячи з принципу, що Європейський Союз повинен об'єднувати не тільки держави, але й народи.

Що стосується міжнародного аспекту проблеми, то необхідно зауважити, що зовнішнього впливу на референдум в Каталонії не було. Глава Єврокомісії Жан-Клод Юнкер заявив стосовно Каталонії, що ЄС поважає рішення іспанського конституційного суду і парламенту. Президент Франції Еммануель Макрон назвав каталонське питання внутрішньою справою Іспанії, канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила про необхідність дотримання Конституції і законів Іспанії в цьому питанні. Президент США Дональд Трамп на зустрічі з прем'єром Іспанії Маріано Рахоем заявив, що Іспанія – велика країна і повинна залишатися єдиною. Така, одноголосна підтримка з боку провідних держав світу звичайно додала тільки престижу Іспанії, адже вони виступили за її територіальну цілісність.

Підтримали Каталонію тільки Шотландія, уряд італійської Сардинії, сирійські курди, Південна Осетія. Процеси, які сьогодні тривають в Європейському Союзі, а саме сплеск сепаратистських настроїв в Шотландії, Італії, Іспанії, Brexit призвели до виникнення низки питань, які потребують негайного вирішення. Євроскептики зазначають, що розпочато процес розпаду об'єднаної Європи, а єврооптимісти дотримуються точки зору, що органи управління Євросоюзу мають діяти злагоджено у вирішенні питань сепаратизму та проявляти гнучкість щодо своєї позиції.

Таким чином, у ХХІ ст. сформувалися основні напрямки зовнішньополітичного співробітництва королівства Іспанії з країнами ЄС, Середземномор'я, Латинської Америки та США. Пріоритетним напрямком зовнішньої політики Іспанії є середземноморський, однак, після інтеграції в

євроатлантичні структури країна отримала можливість разом із ЄС та США брати участь у виробленні єдиної міжнародної політики у сфері оборони та безпеки. Що стосується Каталонії, то глобальні процеси, зміцнення ролі регіонів у Європейському Союзі, лише поживали старі тенденції.

Політика у Каталонії та щодо Каталонії: аспект «пост-правди». Події в Каталонії стали прикладом успішного проведення політики «пост-правди» – формування громадської думки не з об'єктивних фактів, а з емоцій та особистих переконань. Сучасне висвітлення будь-яких важливих подій, що проходять у різних куточках світу, відбувається не тільки через офіційні чи приватні телеканали, пресу, а й через соціальні мережі, розповсюдження фейкових новин, поширення чуток та брехні в Інтернеті, які можуть сформувати у громадськості неправдиве відчуття реальності подій, які відбуваються. Політика сьогодні все більше стає медіативною, реальні проблеми підміняються надуманими, популізм та підміна понять стають нормою.

Сьогодні політика у світі, де засоби масової інформації здатні передавати новини в режимі реального часу мільярдам людей, озброєних смартфонами, підключеними до соціальних мереж, більше не говорить про правду. Число людей, які брали участь у каталонському референдумі, кількість голосів або легітимність процесу не мають жодних наслідків. Важлива річ у політиці сьогодні – це розповісти історію, яка ретельно планується, що й відбулося в черговий раз у Каталонії.¹⁵

Поширеною є думка, що референдум Каталонії за незалежність почався як т. зв. «світова Інтернет - війна». Адже населення регіону використовувало Інтернет - мережі

для підготовки та організації всього процесу референдуму. Окрім надрукованої продукції, що містила дату та місце проведення референдуму, були створенні спеціальні сайти для керівництва населенням Каталонії. Майже всі Інтернет - ресурси неодноразово блокувалися урядом Іспанії, однак постійно створювалися нові, не дивлячись на високі штрафи. Правоохоронці вилучили 45 тисяч іменних повідомлень, які призначалися для відправки членам місцевих виборчкомів у муніципалітети Каталонії. Важливим фактом в просуванні потрібної інформації серед каталонців стало створення ще у 2006 р. веб-домену «cat» для каталонських сайтів, метою яких була популяризація каталонської мови та культури. Подібного роду веб-домени мають майже всі країни світу, але для окремого регіону це є скоріше виключенням. Так, на офіційному сайті футбольного клубу «Барселона» було опубліковано лист-звернення в підтримку організаціям, які відстоюють незалежність Каталонії. Цікавим фактом було написання маніфесту каталонськими єпископами про призив всіх католиків Каталонії йти на голосування.

Під контроль влади Каталонії були взяті також телевізійні та радіослужби, які існують тут ще з 1983 р., віщання ведеться виключно на каталонській мові. Основні месиджі, які вкидалися у суспільство каталонськими мас-медіа, полягали у спотворенні реальної ситуації щодо відокремлення Каталонії та можливих наслідків як для регіону, так і для країни в цілому. Подібного роду месиджі формували спотворене уявлення суспільства щодо «гноблення каталонців з боку уряду Іспанії», «колоніального гніту в штучно створеній Іспанії», «трьох століть нестабільності». Створення міфів про економічну та

політичну спроможність та унікальність Каталонії як незалежної держави через фейкові новини стало головною рисою політики «пост-правди» по-каталонськи. Під час проведення самого процесу голосування було заплановано використання електронних списків, але сервер з базою даних був відключений. Тому в корзини для голосування можна було опускати будь-які бюлетені, навіть надруковані на домашньому принтері. Отже, розповсюдження інформації серед усіх верств населення через традиційні та нетрадиційні джерела призвело до того, що до голосування приєдналися навіть ті люди, які раніше не цікавилися даним питанням. У результаті населення перетворилося на масу, яка намагалася приймати рішення самостійно, а на практиці стала маріонеткою в руках відповідних політичних сил, що призвело до серйозних порушень в суспільно-політичному житті регіону.

Своєю чергою іспанські спецслужби атакували та заморожували теле- та радіокомпанії, використовували будівлі операторів зв'язку, проводили цензуру багатьох веб-сайтів. Цивільна гвардія Іспанії за наказом Верховного суду Каталонії заблокувала понад 140 сайтів, у яких містилася інформація про проведення референдуму за незалежність Каталонії.

Для формування громадської думки як всередині країни, так і світової спільноти були задіяні офіційні, місцеві та нейтральні ЗМІ. Так, офіційні медіа в Іспанії, представлені найвідомішою з іспанських газет у світі El País, яка переважно підтримувала думку, що референдум суперечить Конституції, менше акцентувала увагу на застосуванні поліцією сили щодо громадян, ставила під сумнів дані щодо

майже 900 постраждалих, звертала увагу на активацію російських ботів у Твіттері навколо каталонського питання, а також на фейкові та вибірккові новини щодо цієї теми в американських ЗМІ. Деякі центральні газети виносили на перші шпальти не кількість поранених і використання національною гвардією кийків, сльозогінного газу та гумових куль, заборонених у регіоні, а питання нелегітимності референдуму.¹⁶

Усі ці явища спостерігалися і в Іспанії, особливо це проявилось під час висвітлення подій каталонського референдуму 2017 р. У період підготовки та розповсюдження інформації про референдум у Каталонії, іспанські експерти сповістили про створення медійного проекту Maldito bulo, що в перекладі з іспанської мови означає «проклята брехня»: поляризація медіа, маніпуляції термінологією щодо висвітлення подій 1 жовтня 2017 р. Maldito bulo – це інтернет-сторінка у Twitter і Facebook, де спростовувалася неправдива інформація щодо кризи в Каталонії, факти та чутки в соцмережах іспаномовного інфопростору, розміщувалися правдиві фото. Відеодайджести Maldito bulo виходили також на телеканалі La Sexta. Отже, в офіційних медіа спостерігалася тенденція прищепити поняття насильства, напруги, страху, розповідаючи про події в Каталонії; була створена паралельна реальність для виправдання насильницьких дій поліції Іспанії 1 жовтня 2017 р.

Нейтральні ЗМІ намагалися висвітлювати інформацію об'єктивно, але їх кількість була значно меншою і можливості також, що зменшило їхній вплив на формування громадської та світової думки. Новини в Каталонії значно

відрізнялися від решти Іспанії; Барселона писала про жорсткий розгін поліцейськими, а Мадрид про вилучення урн і насильство щодо поліцейських з боку протестувальників.

Виходячи з аналізу світових засобів масової інформації, висвітлення подій у Каталонії 1 жовтня 2017 р. можна поділити на кількісні, що стосується статистики та цифр, та якісні: розповіді різних учасників подій. Коли мова йде про насильство та конфлікт, існують також більш точні способи описати саму природу конфлікту, ніж використання таких слів як «хаос» та «криза». Наприклад, повідомлення про те, як постраждали люди та як ці події можуть вплинути на політичні, соціальні та економічні умови Каталонії.¹⁷

У європейських ЗМІ, зокрема в британській пресі, наприклад в Times, зазначалося, що Іспанія розірвана, надавалася інформація про сотні постраждалих, з картинкою іспанських поліцейських з кийками та кийками. Подібного роду лозунги та ілюстрації в пресі насильницького сценарію з мадридськими поліцейськими облетіли весь світ. Звісно, з боку світової спільноти такі дії з боку іспанського уряду отримали осуд, та він був звинувачений у порушенні прав людини, застосуванні сили щодо мирних мітингувальників.

Саме образ каталонців, які страждають від політики уряду Іспанії, було активно підхоплено та розкручено Росією; найбільший вплив по кількості фейкових новин відбувся з боку російських ЗМІ. Референдум в Каталонії «розкручували» державні медіа та мережі ботів з Російської Федерації, а також такі знакові фігури як Ассанж і Сноуден. Так, австралійський журналіст та засновник сайту WikiLeaks Джуліан Ассанж, відомий своєю частою появою в ефірі російських телеканалів, закликав підтримати незалежність

Каталонії, звинувачуючи Іспанію в репресіях. Він зауважив, що від дій ЄС буде залежати перспектива появи нової країни або громадянської війни. Колишній аналітик ЦРУ Едвард Сноуден, який зараз проживає на території РФ, звинуватив іспанський уряд у порушенні прав людини в Каталонії.

Втручання Росії у внутрішні справи Іспанії має багатосторонній характер, зокрема провідні іспанські ЗМІ стверджують про значну підтримку каталонських сепаратистів та викривлення фактів щодо подій у Каталонії. У соціальних мережах розповсюджені заклики про відокремлення Каталонії від Іспанії організацією «Солідарність», яка належить російським ботам з посиланням на міжнародну компанію TwitterAudit, що визначає, стоять за повідомленнями реальні люди або роботи.

Починаючи з серпня місяця 2017 р. російське видання Russia Today опублікувало близько 42 статей іспанською мовою із заголовками про «визнання ЄС незалежності Каталонії». Інший сайт новин Sputnik, починаючи з вересня місяця 2017 р., опублікував більше 200 статей по темі Каталонії, та висвітлював референдум у позитивному ключі.¹⁸

Російська газета «Известия» опублікувала заяву прес-секретаря коаліції «Каталонська солідарність за незалежність» Хосе Енріке Фолька про те, що в разі здобуття незалежності Каталонія визнає Крим частиною Росії. Видання Russia Today пустило дезінформацію про те, що політична сила Фолька знаходиться при владі, незважаючи на те, що це було відвертою брехнею.

Підтримка каталонських сепаратистів Росією через «четверту владу» проводилася для формування у західному

інформаційному просторі стереотипу, що Каталонія є жертвою репресивної політики Іспанії, і єдиним виходом зі скрутного становища, яке склалося, могло б бути відокремлення від Іспанії. Росія в медійному просторі Європи розраховувала на формування образу каталонців як революціонерів та поборників справедливості, грала на емоціях правозахисників, готувала європейське суспільство до визнання незалежності Каталонії.

Серед експертів поширеною є думка про те, що інтерес Росії до каталонського конфлікту був передусім пов'язаний з дестабілізацією ЄС та демократичного розвитку Іспанії. На тенденційне висвітлення подій у Каталонії російською пропагандою звернув увагу професор політології Мадридського університету Хуліо Родрігес Реес, який відзначав, що в російських медіа, наприклад, заарештовані за спробу заколоту в країні, називаються політичними в'язнями, а Іспанія – країною авторитарною і антидемократичною. Така позиція обурює іспанську владу і підриває її авторитет на міжнародній арені.

Офіційна позиція уряду Іспанії щодо інформаційного втручання Росії у процеси каталонської кризи несла в собі підтвердження надходження «деструктивних повідомлень», які були відправлені з території РФ та Венесуели.

Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій EUvsDisinfo, створена ЄС для «протистояння дезінформаційним кампаніям з боку Росії», зазначала, що в період підготовки та проведення референдуму в Каталонії, каталонська тема стала однією з основних у російській пропаганді. Зазначено, що до каталонської теми були підключені як російськомовні ЗМІ, так і іспаномовний

телеканал RT та агенція Sputnik з висвітленням теми «тенденційно, часто публікуючи неправдиву інформацію». Часто лунали такі заголовки в газетах, як «Каталонія визнає Крим як частину Росії», «Іспанська мова вивчається в Каталонії як іноземна», «Європейські чиновники підтримують поліцейське насильство в Каталонії».¹⁹

У звіті науковців університету Джорджа Вашингтона, США, було здійснено аналіз повідомлень різних аккаунтів, що належали РФ, Russia Today та Sputnik, для поширення негативного іміджу Іспанії у Венесуелі. У розмовах інформаційного простору, що надходили з Сирії та США до Каталонії було знайдено величезну кількість скоординованих і призначених для обміну контентом зомбі-аккаунтів. Отже, зразок цифрового втручання, який був застосований на виборах США та Brexit у Великобританії, був з усією повнотою виявлений і в Каталонії.

Висновки. Маніпуляція думками відбувалася в усі часи, однак у ХХІ ст. через появу соціальних мереж, міжнародних та глобальних медіа-ресурсів провідні країни світу мають більше можливостей впливу на різні політичні процеси. Часто внутрішні проблеми держави виходять на перший план та формують зовнішньополітичні процеси як всередині країни, так і в регіоні, втягуючи інші країни, міжнародні організації у вирішення своїх питань.

Разом з соціальними медіа в епоху фейків та «пост-правди» виросли обсяги одержуваної інформації, і справа не в обсягах, а в принциповій зміні парадигми здобуття та отримання інформації. Не стала виключенням Іспанія: за проведенням каталонського референдуму наглядав увесь світ, а політика великих держав у регіоні обернулася

справжньою інтернет-війною. Так, залучення російської пропаганди вбачалося в інтенсивному тлумаченні результатів референдуму, поширенні свого бачення ситуації різними каналами, донесення інформації по всьому світу. Зокрема, провідниками впливу Росії в Каталонії стали окремі політичні сили та мас-медіа, які використовували наслідки у своїх особистих цілях. У зв'язку з незаконною анексією Криму для Росії відокремлення Каталонії від Іспанії стало би виправданням в очах міжнародної спільноти незаконного приєднання півострова до складу РФ.

В еру «пост-правди» задача маніпуляції суспільною думкою різноманітних процесів як всередині країни, так і зовні, стає дедалі більш поширеною. Сьогодні наглядаємо очевидну відмову від об'єктивної реальності й перехід до віртуальної реальності, в якій що вигідно, те й вважається правдою. Найяскравішими прикладами стали вибори президентів у США та Франції, вихід Великобританії з ЄС та референдум у Каталонії. У всіх випадках в інформаційний простір були масово вкинуті фальшиві новини та фейки, які уміло й ефективно були сконструйовані для вирішення певних завдань.

¹ Пьер Валар, История Испании (Москва: Астрель, 2006).

² Мигель Бельтран де Фелипе, Б. Каталония и конституционный кризис в Испании, accessed May 5, 2015, <http://nlobooks.ru/node/6613>

³ Катерина Федорова, Зовнішня політика Іспанії на початку ХХІ століття (Варшава: Diamond trading tour, 2014).

⁴ Олег Баган, Каталонія як виклик для Європи, accessed November 10, 2017, http://vgolos.com.ua/blogs/kataloniya_yak_vyklyk_dlya_yevropy_289959.html

⁵ Пьер Валар.

⁶ Олег Баган.

⁷ Сергей Хенкин, Испания: испытание Каталонией, accessed January 14, 2013, http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/ispanija_ispytaniye_katalonijej_2013-01-14.htm

⁸ Ibid.

⁹ Агнеса Авилова, Испания: новая модель отношений между центром и регионами, accessed 1997, http://vasilieva.narod.ru/4_3_97.htm 2013

¹⁰ Владимир Верников, Испания. Анфас и профиль (Москва: Весь Мир, 2007).

¹¹ Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін., Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України (Київ: Центр політико-правових реформ, 2012), http://pravo.org.ua/files/ebook/Decentral_Power_web.pdf

¹² Дем'яненко М. Каталонський референдум: причини, наслідки, коментарі, accessed 2017, http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3132:referendum-pro-nezalezhnist-kataloniji&catid=8&Itemid=350

¹³ Катерина Федорова, Зовнішня політика Іспанії на початку ХХІ століття (Варшава: Diamond trading tour, 2014).

¹⁴ Петр Яковлев, Испания в мировой политике (Москва: ИЛА РАН, 2011).

¹⁵ Enrique Dans, The referendum in Catalonia: managing post-truth politics, accessed October 2, 2017,

<https://medium.com/enrique-dans/the-referendum-in-catalonia-managing-post-truth-politics-389185c866e5>

¹⁶ Аліна Мосендз, Каталонський референдум: кого виправдовують і що замовчують іспанські ЗМІ, accessed October 8, 2017, http://www.ms.detector.media/trends/1411977954/katalonskiy_referendum_kogo_vipravdovuyut_i_scho_zamovchuyut_ispanski_zmi/

¹⁷ Jens Erik Gould, Catalonia's referendum: how the media sensationalizes conflict and violence / The Knife Media, accessed February 10, 2017, https://www.huffingtonpost.com/entry/catalonias-referendum-how-the-media-sensationalizes_us_59d30334e4b092b22a8e392d

¹⁸ Георгий Кухалейшвили, Информационное вмешательство России в каталонский кризис, accessed October 7, 2017, <https://112.ua/statji/informacionnoe-vmeshatelstvo-rossii-v-katalonskiy-krizis-414765.html>

¹⁹ Віктор Черещкий, Наталія Мехед, Росія підтримує каталонських сепаратистів?, accessed November 13, 2017,

<https://www.dw.com/uk/%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%94-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2/a-41360810>

ВИСНОВКИ

Запорукою сталості вільного демократичного процесу є відокремлення істини від думки. Сучасний феномен «пост-правди» виникає, коли споживач інформації стає рівноправним суб'єктом процесу. Разом з соціальними медіа в епоху фейків та «пост-правди» вирости обсяги одержуваної інформації, й справа перш за все стосується принципової зміни здобуття та отримання інформації. Маніпуляція думками відбувалася в усі часи, однак у ХХІ ст. через появу соціальних мереж, міжнародних та глобальних медіа-ресурсів країни мають більше можливостей впливу на політичні процеси. В еру «пост-правди» задача маніпуляції суспільною думкою різноманітних процесів як всередині країни, так і зовні, стає дедалі більш поширеною. Сьогодні наглядаємо очевидну відмову від об'єктивної реальності й перехід до віртуальної реальності, в якій що вигідно, те й вважається правдою. «Пост-правда» пов'язана з конотаціями, з суб'єктивним сприйняттям та особистісною побудовою уявлень про процеси, що може призвести до підміни теми або зміни фокусу в емоційному плані, навіть до когнітивного дисонансу між суб'єктивним сприйняттям і он-лайн-презентацією самої події/процесу в міжнародних відносинах.

Журналісти нав'язали суспільству модель швидкої подачі новин, при чому випуск новин у конкурентному середовищі ЗМІ призводить до змін у створенні контенту он-лайн-журналістами, які як ніхто працюють в умовах стресу. Отже, вони є водночас і жертвами, і винуватцями. Що ж до користувачів Інтернет-ЗМІ, то вони мають використовувати

практику перевірки достовірності надання посилань. Також за допомогою гіперпосилань і гіперлінків можна перевірити правильне цитування он-лайн- та офф-лайн джерел. Для науковців актуальними питаннями стали дослідження політики «пост-правди» та її атрибутів, дослідження характеру та меж «гібридної» війни, ролі пропаганди, технологій інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість.

Сьогодні, наприклад, рішення виборців, за кого голосувати, базуються на штучно сконструйованих моделях, де бажане сприймається за реальність. Адже їх політична орієнтація вже більше не формується під впливом фактів та дійсності, а скоріше зважаючи на спроможність політичних еліт відповідати їхнім очікуванням. Існує велика спокуса втекти від фактичної реальності шляхом пост-фактичного мислення. До маніпулятивних технологій вдаються майже всі політичні партії, незалежно від їх ідеологічного спрямування.

Найяскравішими прикладами ери «пост-правди» стали вибори президентів у США та Франції, вихід Великобританії з ЄС та референдум у Каталонії. У всіх випадках в інформаційний простір були масово вкинуті фальшиві новини та фейки, які уміло й ефективно були сконструйовані для вирішення певних завдань. Також типовим проявом політики «пост-правди» є політична ідеологія Російської Федерації, коли заяви офіційних осіб, державні документи, мас-медіа та провідні науково-суспільні діячі активно відображують реальність авторитарної ідеології, яка має небагато спільного із об'єктивною реальністю. У даному випадку слід відзначити високий ступінь спадкоємності політики, що бере початок з традиції тоталітарної пропаганди

Радянського Союзу. Водночас, спадкоємність радянських часів змішується з новими рисами. Зокрема, можливість використання ядерної зброї з метою деескалації регіонального конфлікту в офіційній російській доктрині поєднується із поступовим сприйняттям цієї ідеї з боку населення. Серед населення все більше поширюється міф про можливість перемогти завдяки ядерній зброї, те, що радикально не сприймалося в Радянському Союзі. Зовнішньополітичний вектор російської політики «пост-правди» певною мірою спрямований на відродження ролі Росії як полюсу в системі міжнародних відносин, у чому російські лідери вбачають своєрідне відновлення впливу не лише в рамках території колишнього СРСР, а й поза його межами. Росія рішуче веде лінію на підлив існуючих міжнародних домовленостей, прикриваючись звинуваченнями в бік США щодо підливу міжнародної безпеки.

У цей же час країни-сусіди України реалізують меморіальні практики, технології «пост-правди» та інформаційні інтервенції в прикордонних регіонах. У двосторонніх відносинах України та Польщі, яка не один раз декларувалася українськими можновладцями як головна країна-партнер у регіоні ЦСЄ, символічні проблеми наростають, а також використання цих проблем у політичних цілях як місцевими гравцями, так й іноземними (Росія). Квінтесенцією цих проблем є польсько-українські суперечки з історії Другої світової війни. Політичні сили поступово втрачають власну ідеологічну ідентичність, дбаючи виключно про забезпечення життєздатності своїх партій, роздаючи заздалегідь нездійсненні передвиборчі обіцянки.

Збереження фактологічної чіткості вже не цікавить ані тих, хто займається фальшуванням, ані тих, хто споживає неправдиву інформацію. У результаті, незважаючи на спільні інтереси, ми спостерігаємо погіршення взаємного сприйняття в обох країнах. Це взаємно-неправильне сприйняття, мистецьки використовуване, зокрема, російською пропагандою, є найбільшою проблемою для майбутнього відносин між країнами-сусідами.

Україні потрібно вчитися жити в нових умовах, які виникли внаслідок поступового руйнування основ ліберального світового порядку і призвели до початку ери «пост-правди, пост-Заходу і пост-порядку». Сучасний конфлікт з Росією дав Україні національну ідею, а заборона російського інформаційного продукту стала ще одним кроком до прощання з імперією/СРСР. У попередній колективній монографії, підготовленій кафедрою міжнародних відносин, було зроблено висновок, що у процесі реалізації своєї зовнішньої політики Україна має діяти більш реалістично, відкинувши зайву риторику. Нереалізованою, але все більш важливою метою стає розробка дієвої політики інформаційного забезпечення національних інтересів на міжнародній арені. Маємо надію, що окремі загрози дієвій політиці інформаційного забезпечення національних інтересів було висвітлено завдяки поточній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилова, Агнеса. Доступ 5 травня 2015. Испания: новая модель отношений между центром и регионами, 1997. http://vasilievaa.narod.ru/4_3_97.htm2013
2. Баган, Олег. Каталонія як виклик для Європи. Доступ 10 листопада 2017. http://vgolos.com.ua/blogs/kataloniya_yak_vyklyk_dlya_yevropy_289959.html
3. Баранчик, Юрий. Польша готовит основания для территориальных претензий к Украине, остання зміна 29 січня 2018. Доступ 21 березня 2018. <https://regnum.ru/news/2373182.html>
4. Бельтран де Фелипе, Б. Мигель. Каталония и конституционный кризис в Испании. Доступ 5 травня 2015. <http://nlobooks.ru/node/6613>
5. «Большая пресс-конференция Владимира Путина. 14 декабря 2017 г., 15:50, Москва». Доступ 5 січня 2018. <https://www.1tv.ru/shows/vystupleniya-prezidenta-rossii/bolshaya-press-konferenciya-2017/bolshaya-press-konferenciya-vladimira-putina-2017-chast-2>
6. Бориняк, О., Валяк, М., Гурак, І. eds. 20 років польсько-українських відносин. Разом чи окремо? Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013.
7. Бориславська, О. М., Заверуха, І. Б., Школик. А. М. та ін. «Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України.» Київ: Центр політико-правових реформ, 2012. Доступ 5 травня 2015.

[http://pravo.org.ua/files/ebook/
Decentral_Power_web.pdf](http://pravo.org.ua/files/ebook/Decentral_Power_web.pdf)

8. «България и Русия обсъдиха отношенията на Москва с НАТО и ЕС». Бгнес. Доступ 16 лютого 2018. <http://www.bgnes.com/sviat/evropa/4567174/>
9. «В обозах карателей униаты и раскольники продвигаются на восток Украины». Доступ 3 вересня 2018. <https://www.politnavigator.net/v-obozakh-karatelej-uniaty-i-raskolniki-prodvigayutsya-na-vostok-ukrainy.html>
10. Валар, Пьер. «История Испании». Москва: Астрель, 2006.
11. Верников, Владимир. «Испания. Анфас и профиль». Москва: Весь Мир, 2007.
12. «Виступ заступника Державного секретаря Джона Дж. Саллівена у Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України». Посольство США в Україні. Доступ 21 грудня 2018. <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-deputy-secretary-state-john-j-sullivan-ministry-foreign-affairs-mfa-diplomatic-academy/>
13. «Владимир Путин выступил на итоговой пленарной сессии XIV ежегодного заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай» под названием «Мир будущего: через столкновение к гармонии». Доступ 19 жовтня 2017. <http://kremlin.ru/events/president/news/55882>
14. «Владимир Путин на заседании клуба Валдай. Текст выступления». Доступ 22 жовтня 2015. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2678406>

15. «Владислав Горанов ако приемем еврото цените няма да се повишат». Днес.бг. Доступ 16 лютого 2018. <https://www.dnes.bg/politika/2018/01/26/vladislav-goranov-ako-priemem-evroto-cenite-niama-da-se-povishat.366313>
16. «Военная доктрина Российской Федерации (в редакции от 2014 г.)». Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт. Доступ 5 травня 2015. http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkV6BZ29/content/id/589760
17. «Военная доктрина Российской Федерации (утв. Указом Президента РФ от 21 апреля 2000)». Независимая Газета. 2000.
18. «Военная доктрина Российской Федерации, 29 декабря, 2014 года». Доступ 15 січня 2015. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
19. Военная стратегия. Под ред. В. Д. Соколовского. Москва: Воениздат, 1968.
20. Войнович, Владимир. Москва 2042. Сатирическая повесть. Москва: СП «Вся Москва», 1990.
21. «‘Воссоединение Украины с Россией состоится!’ В Москве пообещали очистить Украину от бандеровской мерзости». Доступ 3 вересня 2018. <http://antifashist.com/item/vossoedinenie-ukrainy-s-rossiej-sostoitsya-v-moskve-poobeshhali-ochistit-ukrainu-ot-benderovskoj-merzosti.html#ixzz5UGp4AoNC>
22. «Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на Форуме «Территория смыслов на Клязьме», Владимирская область, д.

- Дворики, 24 августа 2015 года». Министерство иностранных дел Российской Федерации. Доступ 15 січня 2016. http://www.mid.ru/foreign_policy/news//asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1680936
23. «Выступление и ответы на вопросы Министра иностранных дел России С. В. Лаврова на втором Международном научно-экспертном форуме «Примаковские чтения», Москва, 30 июня 2017 года». Министерство иностранных дел РФ. Доступ 15 січня 2018. http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2804842?p_p_id=101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw&_101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw_languageId=ru_RU
24. В'ятрович, Володимир. Друга польсько-українська війна, 1942-1947. Київ: Києво-Могилянська академія, 2011.
25. Габермас, Юрген. Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000.
26. «Георги Димов биш генерален консул в одрин визитата на македонския примиер Зоран Заев в Турция отпрати послания към Запада и България като председател на съвета на ЕС». Фокус Нюз. Доступ 16 лютого 2018. <http://www.focus-news.net/news/2018/02/13/2487989/georgi-dimov-bivsh-generalen-konsul-v-odrin-vizitata-na-makedonskiya-premier-zoran-zaev-v-turtsiya-otpravi-poslaniya-kam-zapada-i-balgariya-kato-predsdatel-na-saveta-na-es.html>
27. Генис, Александр. «Постправда. Философия информационной войны». Доступ 4 січня 2018.

- <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/02/02/75363-postpravda>
28. «Глава МЗС Литви: корупція – це ворог України, що, можливо, рівний російській агресії». Українська правда, 2017. Доступ 11 грудня, 2017. <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/11/7074899/>
29. Горбулін, В., та О. Литвиненко. «Україно-російські відносини: зацікавлений погляд». Доступ 3 вересня 2018. <http://cfsp.org.ua/en/publications/papers/43-2010-01-27-15-29-08>
30. Горин, Павел. «В Молдавии заговорили унионисты. Стоит ли украинцам опасаться движения за ‘воссоединение’ Румынии?» 112.ua, 4 апреля, 2018. Доступ 5 липня 2018. <https://112.ua/statji/v-moldove-zagovorili-unionisty-stoit-li-ukraincam-opasatsya-dvizheniya-za-vossoedinenie-rumynii-440157.html>
31. «Госдеп США: Роспуск Верховной Рады – это демократия в действии». корреспондент.net, 2008. Доступ 15 січня 2015. <https://korrespondent.net/ukraine/politics/610371-gosdep-ssha-rospusk-verhovnoj-rady-eto-demokratiya-v-dejstvii>
32. Громенко, Сергей. «Севастополь как город русской славы: миф и развенчание». Доступ 7 квітня 2016. <https://inosmi.ru/social/20160407/236038739.html>
33. Дем'яненко, М. «Каталонський референдум: причини, наслідки, коментарі». Доступ 5 березня 2017. http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3132:referendum-pro-nezalezhnist-kataloniji&catid=8&Itemid=350

34. «Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні», остання зміна липень 2015. Доступ 21 березня 2018. http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/iri_poll_082015_ua.pdf
35. «Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні», остання зміна березень 2016. Доступ 21 березня 2018. http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_obschestvenno-politicheskikh_vzglyadov_v_ukraine_mart_2016.html
36. «Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні», остання зміна грудень 2017. Доступ 21 березня 2018. https://www.iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/Ukraine%202017_12%20official_UA.pdf
37. Евсеев, А. «Литературное творчество военных лидеров ДНР: попытка психоанализа». Доступ 3 вересня 2018. <http://psyfactor.org/psyops/girkin-berezin.htm>
38. «Екатерина Захариева усещането за корупция намалява». Медияпул, Доступ 16 лютого 2018. <http://www.mediapool.bg/ekaterina-zaharieva-useshtaneto-za-koruptsiya-namalyava-news274080.html>
39. Ермолаева, Виктория. «Виталий Мартынюк: «Киев-Донбасс». Россия мощно отрабатывает на Украине новые методы хакерских атак». Доступ 3 вересня 2018. <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/rossiya-moshchno-otrabatyvaet-na-ukraine-novye-metody-hakerskih-atak-politolog>
40. «Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», 9

- квітня 2015. Доступ 20 березня 2018.
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
41. Затулин, Константин. «Борьба за Украину: что дальше?». Россия в глобальной политике, 3/1 (2005): 76 - 86.
42. «Захариева: Стратегията за разширяване на ЕС към Западните Балкани е честен и открит документ». Бгнес. Доступ 16 лютого 2018.
<http://www.bgnes.com/bylgariia/politika/4567349/>
43. «Защита венгерского населения: Будапешт готов поддерживать автономии в соседних странах». Segodnya.ua. Март 26, 2017. Доступ 4 серпня 2018.
<https://www.segodnya.ua/world/zashchita-vengerskogo-naseleniya-budapesht-gotov-podderzhivat-avtonomii-v-sosednih-stranah-1006844.html>
44. Ільюшин, Ігор. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: Протистояння в Західній Україні 1939-1945 рр. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2009.
45. Казарин, Павел. «Азбука манипуляции». Доступ 3 вересня 2018.
<https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/06/30/7184862/>
46. Кара-Мурза, Сергей et al. Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко... Москва: Алгоритм, 2005.
47. Караганов, Сергей. О новом ядерном мире. Доступ 4 квітня 2017. <http://www.globalaffairs.ru/number/O-novom-yadernom-mire-18644>
48. Каштякова, Элена. «Развитие внешнеэкономических отношений Словакии и России под влиянием геополитических изменений». Торговая политика. Trade policy. 2/10 (2017): 45-92.

49. Кермач, Руслан. «Ставлення українців до Росії та росіян: динаміка та основні тенденції». В Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір, ред. О. Гарань, 199-219. К.: Стилос, 2017.
50. «Київ вимагає роз'яснень у Будапешта через створення посади уповноваженого по Закарпаттю». Європейська правда. Серпень 2, 2018. Доступ 4 серпня 2018. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/2/7085124/>
51. «Клинцевич: ядерная доктрина США допускает повторение Хиросимы». РИА-Новости. Доступ 3 лютого 2018. <https://ria.ru/world/20180203/1513909303.html>
52. Коваль, Михайло. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Київ: Альтернативи, 1999.
53. «Конституція Республіки Польща 1997». Oficjalna strona Sejmu. Доступ 18 липня 2018. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
54. «Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации Д. А. Медведевым 12 июля 2008 г.)». Президент России. Официальный сайт. Доступ 4 серпня 2018. <http://kremlin.ru/acts/news/785>
55. «Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г.)». Министерство иностранных дел Российской Федерации. Доступ 4 серпня 2018.

- http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186
56. «Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016 г.)». Министерство иностранных дел Российской Федерации, Официальный сайт. Доступ 4 сентября 2018. http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw&_101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw_languageId=ru_RU
57. Корсунский, Сергей. «О стратегиях и стратегических партнерах». Электронная газета Сегодня, 6 июня 2017. Доступ 7 червня 2017. <https://www.segodnya.ua/opinion/korsunskicolumn/strategiya-putina-konflikty-s-partnerami-i-proval-v-otnosheniyah-s-ukrainoy-1027304.html>
58. «КС Молдавии постановил официально называть государственным румынский язык». РБК. Декабрь 6, 2012. Доступ 5 липня 2018. <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/20131206021336.shtml>
59. «Кто придумал украинский язык». Аналитическая газета. Доступ 3 вересня 2018. <https://anaga.ru/ukroyazyk.htm>
60. Кузнєцова, Тетяна. «Свій» / «чужий» у текстовому просторі ЗМІ». Стил ь і текст 8 (2007): 59 - 65.
61. Куриленко, Александр. «Андрей Курков: «Украина должна сделать русский язык своей культурной собственностью». Деловая столица. Доступ 3 вересня 2018. <http://www.dsnews.ua/politics/>

andrey-kurkov-putinu-ne-vazhno-chto-dumayut-ukrainskie-russkie--02012018220000

62. Кухалейшвили, Георгий. «Информационное вмешательство России в каталонский кризис». Доступ 7 жовтня 2017. <https://112.ua/statji/informacionnoe-vmeshatelstvo-rossii-v-katalonskiy-krizis-414765.html>
63. Лебедева, И. «Современная система информационного обеспечения внешней политики Российской Федерации». Дипломатическая служба 1 (2011):11–16.
64. Мальцев, Владислав. «Крестовый поход на православие: как униаты захватывают восток Украины». Доступ 3 вересня 2018. <https://ukraina.ru/exclusive/20180827/1020923660.html>
65. Манойло, А. В. Государственная информационная политика в особенных условиях. М.: МИФИ, 2003.
66. Матерняк, Даріуш. «Приватний сектор польської «оборонки»: потенціал і перспективи», остання зміна 10 січня 2017. Доступ 7 березня 2018. <https://defence-ua.com/index.php/statti/2201-pryvatnyy-sektor-polskoyi-oboronky-potentsial-i-perspektyvy>
67. Медведев, Сергей. «Мания Украины». Доступ 3 вересня 2018. <http://www.strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment>
68. Міллер, Ліза. «Граждане проявили негатив. Более половины россиян плохо относятся к Украине». Доступ 3 вересня 2018. <https://www.kommersant.ru/doc/3584876>
69. Мосендз, Аліна. «Каталонский референдум: кого виправдовують і що замовчують іспанські ЗМІ». Доступ 8 жовтня 2017. http://www.ms.detector.media/trends/1411977954/katalonskiy_referendum_kogo_vipravdovuyut_i_scho_zamovchuyut_ispanski_zmi/

70. Мостова, Юлія, та Сергій Рахманін. «Чому українці покидають свою країну», 27 січня 2018. Доступ 21 березня 2018. https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
71. «МЧС готовится к ядерной войне после ультиматума Путина по Плутонию». Доступ 4 квітня 2016. <http://www.finanz.ru/novosti/aktsii/mchs-gotovitsya-k-yadernoy-voyne-posle-ultimatuma-putina-po-plutoniyu-1001434995>
72. «На духовного отця сепаратистів завели справу. Копія документа». Закарпаття on-line, 5 грудня 2008. Доступ 12 липня 2018. <https://zakarpattia.net.ua/News/31177-Na-dukhovnoho-otsta-separatystov-zavely-delo.-КОРґІА-DOKUMENTA>
73. «Новий уряд Німеччини підтримуватиме Україну в обмін на виконання умов». Європейська правда. Доступ 7 лютого 2018. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/7/7077224/>
74. «Об утверждении Государственной стратегии экономической безопасности Приднестровской Молдавской Республики» от 26.11.2013. Указ Президента ПМР № 558». Доступ 19 липня 2018. <http://president.gospmr.ru/ru/news/ukaz-prezidenta-pmr-no558-ob-utverzhenii-gosudarstvennoy-strategii-ekonomicheskoy-bezopasnosti>.
75. Олішевська, В.Д. «Есенція м'якої сили неліберальної демократії». Вісник ОНУ. Соціологія і політичні науки 19:1(20) (2015): 139-145. Доступ 3 вересня 2018. <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/39443/35577>. DOI: 10.18524/2304-1439.2014.1(20).39443

76. «Основополагающий акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией североатлантического договора». Доступ 27 травня 2017. http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm
77. «Памятник «завоевателю» Бессарабии». Измаил, 3 марта 2013. Доступ 2 липня 2018. http://izmail.es/print_version/article/2962/
78. «Патриарх Кирилл говорил о физзарядке и ядерном оружии». Доступ 9 квітня 2009. <http://regions.ru/news/2238659/>
79. Перепелиця, Григорій. «Російсько-український конфлікт: гібридний мир проти гібридної війни». Доступ 4 січня 2018. <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/1/hibr.htm>
80. «Повече от час продължава заседанието на конкултативния съвет за национална сигурност при президента Румен Радев». Фокус Нюз. Доступ 16 лютого 2018. <http://www.focus-news.net/news/2018/01/09/2475105/poveche-ot-chas-prodalzhava-zasedanieto-na-konsultativniya-savet-za-natsionalna-sigurnost-pri-prezidenta-rumen-radev.html>
81. Портников, Виталий. «Прокурор Совесть», 19 травня 2017. Доступ 4 січня 2018. <https://graniru.org/opinion/portnikov/m.261044.html>
82. «Послание Президента Федеральному Собранию, 1 марта 2018 года». Президент России. Доступ 1 березня 2018. <http://kremlin.ru/events/president/news/56957>

83. «Постмодернізм». Доступ 4 січня 2018.
<http://subject.com.ua/philosophy/philosophy/29.html>
84. Почепцов, Георгій. Сучасні інформаційні війни. Київ: Києво-Могилянська академія, 2015.
85. «Президент Украины встретился с Предстоятелем Румынской Православной Церкви». УНІАН. Апрель 23, 2016. Доступ 2 липня 2018. <https://religions.unian.net/state/1328119-prezident-ukrainyi-vstretilsya-s-predstoyatelem-rumyinskoj-pravoslavnoy-tserkvi.html>
86. «Профіль Петра Порошенка на Фейсбуці, остання зміна 22 липня 2016». Доступ 20 березня 2018. <https://www.facebook.com/petroporoshenko/posts/815996781868049>
87. «Референдум в Гагаузии: итоги». Международная организация по наблюдению за выборами CIS-ЕМО, апрель 4, 2014. Доступ 19 липня 2018. <http://www.cis-emo.net/ru/news/referendum-v-gagauzii-itogi>
88. «Румен Радев на Захарова от руското външно трябва да отговаря Захариева от българското». Медияпул. Доступ 16 лютого 2018. <http://www.mediapool.bg/rumen-radev-na-zaharova-ot-ruskoto-vanshno-tryabva-da-otgovarya-zaharieva-ot-balgarskoto-news271673.html>
89. «Румынский или «молдовский»: как политика проникла в школы Одесской области». Избирком. Апрель 4, 2018. Доступ 20 липня 2018. <https://izbirkom.org.ua/publications/obshchestvo-19/2018/rumynskii-ili-moldovskii-kak-politika-pronikla-v-shkoly-odesskoi-oblasti/>
90. Сааков, Валерій. «Поліція вимагає розслідування через твіт депутатки Бундестагу від правих популістів». Україна –

- DW, січень 2, 2018. Доступ 2 січня 2018.
<http://www.dw.com/uk/поліція-вимагає-розслідування-через-твіт-депутатки-бундестагу-від-правих-популістів/a-41995811>.
91. «Совет Федерации РФ: Кризис в Украине обусловлен ее конституцией». корреспондент.net, 13 октября 2008. Доступ 27 травня 2017. <https://korrespondent.net/world/russia/613952-sovet-federacii-rf-krizis-v-ukraine-obuslovlen-ee-konstituciej>
92. «Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». Доступ 27 травня 2017. <http://kremlin.ru/acts/news/51129>
93. «США видят ракету, а её нет. Вашингтон рассказал всё, что знал о новом секретном русском оружии, но не убедил Москву». Доступ 16 грудня 2017. https://www.kommersant.ru/doc/3286921?from=doc_vrez
94. Тимофеев, Виктор. «Польша решила вернуть себе костелы в Украине, что дальше – реституция?». 7 листопада 2017. Доступ 21 березня 2018. <https://kp.ua/politics/591482-polsha-reshyla-vernut-sebe-kostely-v-ukrayne-chto-dalshe-restytutsyia>
95. «Тимофти: Румынская нация организована в два государства». Vfokuse, December 6, 2013. Доступ 5 липня 2018. <http://vfokuse.md/news/m1/4032-timofti-rumynskaja-nacija-organizovana.html>
96. Тишков, Валерий. «Русский язык и русскоязычное население в странах СНГ и Балтии». Доступ 3 вересня 2018. http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/russkij_yazyk_i_russkoyazychnoe_naselenie_v_stranah_sng_i_baltii.html

97. «Третья новин на російському телебаченні присвячена Україні». УКМЦ. Доступ 3 вересня 2018. <http://uacrisis.org/ua/66976-grupa-z-analizu-gibridnih-zagroz-ustm>
98. Третьяков, В. «Антироссийская рента украинской элиты». Известия, 25 сентября, 2008.
99. Тужанський, Дмитро. «Как украинские венгры помогли Орбану сохранить абсолютную власть в Венгрии». LB.ua. Апрель 13, 2018. Доступ 10 липня 2018. https://lb.ua/world/2018/04/13/395148_ukrainskie_vengri_pomogli_orbanu.html
100. Тучков, В. «МБР «Сармат» скоро вернёт Америку к реальности». Доступ 3 січня 2018. <http://army-news.ru/2018/01/mbr-sarmat-skoro-vernet-ameriku-k-realnosti/>
101. «Удар в спину: заявления Владимира Путина об инциденте с Су-24». РИА Новости, 24 ноября 2015. Доступ 28 травня 2018. <https://ria.ru/world/20151124/1327592353.html>
102. «Украинский кризис: действия руководства Украины и России». Левада Центр. Доступ 3 вересня 2018. www.levada.ru/12-08-2014/ukrainskii-krizis-deistviya-rukovodstva-ukrainy-i-rossii
103. «Украинский кризис». Доступ 3 вересня 2018. https://ruxpert.ru/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81
104. «Украинский язык был искусственно создан в 1794». Доступ 3 вересня 2018. <https://politikus.ru/articles/65620-ukrainskiy-yazyk-byl-iskusstvenno-sozdan-v-1794-godu.html>
105. «Украинский язык – это русско-польский диалект». Доступ 3 вересня 2018. <https://oko->

planet.su/politik/politikukr/75623-ukrainskiy-yazyk-eto-russko-polskiy-dialekt.html.

106. «У Путина была надежда «на ребят с Украины», но те идут к тирании». УНИАН, 4 июня 2007. Доступ 27 травня 2017. <https://www.unian.net/world/48232-u-putina-byila-nadejda-na-rebyat-s-ukrainyi-no-te-idut-k-tiranii.html>
107. «Угроза для России со стороны США». Левада-Центр. Доступ 12 травня 2015. <https://www.levada.ru/2015/05/12/ugroza-dlya-rossii-so-storony-ssha/>
108. «Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». Доступ 31 грудня 2015. <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html>
109. «Указ Президента України «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України», 20 січня 2010. Доступ 20 березня 2018. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>.
110. «Український електорат Орбана: прихована загроза Україні». Інформаційний західний фронт, 21 лютого 2018. Доступ 10 липня 2018. <https://zahidfront.com.ua/news/Ugorski-milyardi-dlya-Zakarpattya.html>
111. Федорова, Катерина. «Зовнішня політика Іспанії на початку ХХІ століття». Варшава: Diamond trading tour, 2014.
112. «Флот Украины ответил Путину угрозами». Корреспондент.net, 26 июня 2007. Доступ 3 вересня 2018. <https://korrespondent.net/ukraine/politics/196348-flot-ukrainy-otvetil-putinu-ugrozami>
113. Фролов, В. «Кремль попрідержал доклад». Независимая газета, 21 сентября 2006. Доступ 3 вересня 2018. http://www.ng.ru/world/2006-09-21/9_kremlin.html

114. Хенкин, Сергей. «Испания: испытание Каталонией». Доступ 14 січня 2013. http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/ispanija_ispytaniye_katalonijej_2013-01-14.htm
115. Холмогоров, Егор. «Атомное Православие. Саровская лекция, часть 2, 21 июля, 2007». Доступ 10 лютого 2015. <http://viperson.ru/articles/egor-holmogorov-atomnoe-pravoslavie-sarovskaya-lektsiya-ch-2>
116. Хроленко, Александр. «Польша готовится к реституции Украины», остання зміна 20 квітня 2015. Доступ 21 березня 2018. <https://ria.ru/analytics/20150420/1059801612.html>
117. «Цветанов никой не ни притиска за конвенцията». Днес.бг. Доступ 16 лютого 2018. <https://www.dnes.bg/politika/2018/01/26/cvetanov-nikoi-ne-ni-pritiska-za-konvenciiata.366230>
118. Черещкий, Віктор, та Наталія Мехед. «Росія підтримує каталонських сепаратистів?» Доступ 13 листопада 2017. <https://www.dw.com/uk/%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BС%D1%83%D1%94-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BВ%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2/a-41360810>
119. Черник, Петро. «Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст.». У Українська національна ідея:

- реалії та перспективи розвитку 21 (2009): 172-179. Доступ 12 липня 2018. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25705/35-Chernyak.pdf?sequence=1>
120. Шевцова, Лилия. «Исчерпанное время постмодерна». Доступ 4 січня 2018. <https://www.svoboda.org/a/28243845.html>
121. Шор, Марсі. «Сила безсилих. Промова про правду, як зброю проти тоталітаризму». Доступ 4 січня 2018. <https://zbruc.eu/node/66468>
122. Яковлев, Петр. «Испания в мировой политике». Москва: ИЛА РАН, 2011.
123. Ялі, М. Х., та І. В. Філенко. «Інформаційна політика Російської Федерації щодо України на початку ХХІ ст.». Актуальні проблеми міжнародних відносин 114:2 (2013): 15-20.
124. Adamczyk, Artur, and Kamil Zajączkowski, eds. Poland in European Union: Adjustment and Modernisation. Lessons for Ukraine. Warsaw: Centre for Europe. University of Warsaw, 2012.
125. Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, Grand Kremlin Palace, Moscow, President of Russia. Official website, 5 November 2008. Accessed September 16, 2017. http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2008/11/05/2144_type70029_type82917type127286_208836.shtml
126. Allen-Ebrahimian, Bethany. “Germany’s far right will soon join Parliament, and Parliament is angry”. The Washington Post, September 16, 2017. Accessed September 16, 2017. https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/09/16/germanys-far-right-will-soon-join-parliament-and-parliament-is-angry/?utm_term=.9fadee48a5a8

127. Alvares, Claudia, and Peter Dahlgren. "Populism, Extremism and Media." *European Journal of Computing* 1 (2016): 46 – 57.
128. Arango, Tim and Ceylan Yeginsu. "Turks Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Revolt". *New York Times*, August 6, 2016. Accessed May 27, 2018, <https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html>
129. ARD Tagesschau. "Bundestagswahl 2017." "Umfragen zur Linkspartei." Accessed September 12, 2017. <https://wahl.tagesschau.de/wahlen/2017-09-24-BT-DE/umfrage-linkspartei.shtml>
130. "AK Parti 2018 Seçim Bildirgesi", Anadolu Ajansı, 24 Mayıs (2018):295-296. Accessed May 24, 2018. <https://www.aa.com.tr/uploads/userFiles/c09e217d-a61f-47f8-a355-ddf8004cfef9/Beyanname23Mayıs18-icSayfalar.pdf>
131. "Ankara welcomes Boris Johnson in spite of his Erdogan limerick", *Financial Times*, September 27, 2016. Accessed May 26, 2018. <https://www.ft.com/content/2e356f76-84bd-11e6-a29c-6e7d9515ad15>
132. Balcerowicz, Waław. „Czy Polacy chcą nowej Rzezi Wołyńskiej?” Accessed May 26, 2018. <http://geopolityka.org/komentarze/waclaw-balcerowicz-czy-polacy-chca-nowej-rzezi-wolynskiej>
133. Balfour, Rosa, Janis A. Emmanouilidis, Catherine Fieschi, and Heather Grabbe. *Europe's Troublemakers: The Populist Challenge to Foreign Policy*. Brussels: European Policy Centre, 2016.
134. BBC News Ukraine. "Партія Меркель програла місцеві вибори противникам мігрантів." Accessed September 5, 2016.

https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/09/160905merkel_elections_vc

135. Benkler, Yochai. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven – London: Yale University Press, 2006.
136. Berdychowska, Bogumiła. „Ukraina w „Kulturze”. In *Zamiłowanie do spraw beznadziejnych. Ukraina w „Kulturze” 1947 – 2000*. Paryż: Instytut Literacki Kultura – Instytut Książki (2016): 5 – 14.
137. Berger, Jonah, and Katherine L. Milkman. “What Makes Online Content Viral?” *Journal of Marketing Research* 2 (2012): 192 – 205.
138. Biedenkopf, Kurt. “Europe in a Post-Truth World.” *Handelsblatt Global*, December 30, 2016. Accessed December 30, 2016. <https://global.handelsblatt.com/opinion/europe-in-a-post-truth-world-669964>
139. Bilici, Mucahit. “Black Turks, White Turks: On the three requirements of Turkish citizenship”, *Insight Turkey*. 2009, 11(3):23-35.
140. Bickowski, Jakub. *Ukraińska imigracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*. Warszawa: Warsaw Enterprise Institute, Wojnowice – Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorackiego, 2017.
141. “Boris Johnson’s ancestral village in Turkey pledges to sacrifice “many sheep” in his honour”. *The Guardian*, September 26, 2016. Accessed May 26, 2018. <https://www.independent.co.uk/news/people/boris-johnson-s-ancestral-village-turkey-kalfat-anatolia-sacrifice-sheep-honour-a7330871.html>

142. Breuer, Ingeborg. "Die gefhlte Wahrheit „Postfaktisch“ — Wort des Jahres 2016." Deutschlandfunk, December 15, 2016. Accessed December 15, 2016. https://www.deutschlandfunk.de/die-gefuehlte-wahrheit-postfaktisch-wort-des-jahres2016.1148.de.html?dram:article_id=373840
143. Bryjka, Filip. „Euroatlantyckie wsparcie wojskowe dla Ukrainy”. In. Bezpieczeństwo europejskie po szczycie NATO w Warszawie, pod redakcją Pawła Turczyńskiego. Kraków: Wydawnictwo LIBRON - Filip Lohner, 2017: 175 – 198.
144. Brzezinski, Zbigniew. "Ukraine Should Not Hesitate to Say to Its Younger brother, Russia, That It Should Learn Ukrainian Political Culture". Mr. Brzezinski's speech on Ukraine which he made at a round table «Ukraine's Quest for Mature Nation Statehood». Ukrayinska Pravda, November 14, 2007. <http://www.pravda.com.ua/en/news/2007/11/14/9433.htm>
145. Brzeziński, Zbigniew. Wielka Szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej. Warszawa: Bertelsmann Media, 1998.
146. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. „Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerk durchsetzungsgesetz).“ Bundesgesetzblatt 61 (2017):1 – 4. Accessed September 7, 2017. https://www.bmjbv.de/DE/Themen/FokusThemen/NetzDG/NetzDG_node.html
147. Canovan, Margaret. "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy." Political Studies 47:1 (1999): 2 - 16.
148. Chmielewska, Iza, Grzegorz Dobroczyk, Jan Puzyńkiewicz. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania (badanie zrealizowane w 2015 r. Warszawa: Departament Statystyki NBP, 2016.

https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93_raport_z_badan.pdf

149. Chmielewski, Adam. "Post-prawda i populizm prawdziwosciowy". Accessed January 4, 2018. https://www.academia.edu/31567577/POST-PRAWDA_I_POPULIZM_PRAWDZIWO%C5%9ACIOWY_1
150. Conley, H. Russian soft power in the 21st century (A report of the CSIS Europe program). Washington: CSIS, 2011.
151. Corner, John. "Fake news, post-truth and media–political change". *Media, Culture and Society*, 39(7)(2017): 1100-1107.
152. Council on Foreign Relations, Independent Task Force Report # 57. Russia's Wrong Direction: What the United States Can and Should do. – 2006. <http://www.cfr.org/publication/9997/>
153. Ćwiek-Karpowicz, Jarosław. Stanislav Secieru, red. Sanctions and Russia. Warsaw: Polish Institute of International Affairs, 2015.
154. Dans, Enrique. "The referendum in Catalonia: managing post-truth politics." Accessed October 2, 2017. <https://medium.com/enrique-dans/the-referendum-in-catalonia-managing-post-truth-politics-389185c866e5>
155. "Darbeden sonra Türkiye'yi işgal edeceklerdi: Plan İncirlik'te yapıldı", *Yeni Şafak*, 22 Temmuz 2016. Accessed May 26, 2018, <https://www.yenisafak.com/gundem/darbeden-sonra-turkiyeyi-iskal-edeceklerdi-plan-incirlikte-yapildi-2498091>
156. Darczewska, Jolanta. The Anatomy of Russian Information Warfare. The Crimean Operation, a Case Study. Warsaw: Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2014. Dostęp 6 marca 2018. http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/the_anatomy_of_russian_information_warfare.pdf

157. Darczewska, Jolanta. The Information War on Ukraine: New challenges. Cicero Foundation Great Debate Paper. Accessed August 14, 2014.
158. „Debata w Parlamencie Europejskim z udziałem premier Beaty Szydło”. Dostęp 14 marca 2018. <https://www.premier.gov.pl/mobile/wydarzenia/aktualnosci/debata-w-parlamencie-europejskim-z-udzialem-premier-beaty-szydlo.html>
159. „Deklaracja Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy”, 26 października 2016, Monitor Polski, 1016 (2016).
160. Der Bundeswahlleiter. “Bundestagswahl 2017: Endgültiges Ergebnis.” Pressemitteilung Nr. 34/17. Accessed October 12, 2017. https://www.bundeswahlleiter.de/info/presse/mitteilungen/bundestagswahl-2017/34_17_endgueltiges_ergebnis.html
161. Dinc, Pinar. Mapping populism: definitions, cases and challenges to democracy. Istanbul: IPM, 2016. Accessed October 28, 2016. http://ipc.sabanciuniv.edu/wpcontent/uploads/2016/10/IPM_MappingPopulismReport_28.10.16_web.pdf
162. Dittrich, Paul-Jasper. Social Networks and Populism in the EU: Four Things You Should Know. Berlin: Jacques Delors Institute Berlin, 2017. Accessed April 19, 2017. http://www.delorsinstitut.de/2015/wp-content/uploads/2017/04/20170419_SocialNetworksandPopulism-Dittrich.pdf
163. “Dmitry Medvedev's Interview with Indian Broadcasting Corporation Doordarshan, The Kremlin, Moscow”. President of Russia. Official website, 2008.

http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2008/12/04/0928_type82916_210105.shtml

164. Duda, Andrzej. „NATO wysyła jasny sygnał solidarności. Wywiad dla PAP”. Dostęp 15 listopada 2017, <http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/szczyt_nato_2016/prezydent_rp_andrzej_duda___nato_wysyla_jasny_sygnal_solidarnosci__wywiad_dla_pap_;jsessionid=ECB40813D301F815302A3A9996002288.cmsap5p
165. Eberhardt, Adam. „Poland's Relations with Russia”. *Yearbook of Polish Foreign Policy*: 115 – 131.
166. EC, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (2010)553 final. “Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe 2020,” Brussels, October 6, 2010. Accessed July 7, 2018. eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf
167. Eddy, Melissa. “In Era of Trump, Germany Seeks a Stronger Role Abroad.” *The New York Times*, December 5, 2017. Accessed December 5, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/12/05/world/europe/germany-trump-sigmar-gabriel.html>
168. Ediz, Semih. “What is Erdoğan trying to do?” *Hürriyet Daily News*, March 24, 2014. Accessed May 23, 2018. <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/semih-idiz/what-is-erdogan-trying-to-do-80077>
169. Efstathiou, Niko, and Bebe Santa-Wood. “Fact-checking has limited impact on fake news stories in Germany.” *IREX*, September 27, 2017. Accessed September 27, 2017.

- <https://www.irex.org/insight/fact-checking-has-limited-impact-fake-news-stories-germany>
170. Egan, Timothy. “The post-truth presidency”. The New York Times, November 4, 2016. Accessed January 4, 2018. <https://www.nytimes.com/2016/11/04/opinion/campaign-stops/the-post-truth-presidency.html>
171. Egeli, Sitki. “S-400 alımı, hava savunması, füze savunması, NATO: Mitler ve Gerçekler”, 2 Ağustos 2017. Accessed August 5, 2017. <http://www.kokpit.aero/s400-sitki-egeli>
172. Egymilliárd forint a külhoni magyar családok éve Kárpát-medencei programjaira 2018. Magyarország kormánya. Január 9, 2018. Accessed July 10, 2018. <http://www.kormany.hu/hu/adminiszterelnok-helyettes/nemzetpolitikaert-felelos-allamtitkar/hirek/egymilliard-forint-a-kulhoni-magyar-csaladok-eve-karpat-medencei-programjaira>
173. “Emine Erdoğan: 15 Temmuz, dünyada benzerine az rastlanacak bir halk devrimidir”, 25 Mart 2017. Accessed May 24, 2018. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/73462/emine-erdogan-15-temmuz-dunyada-benzerine-az-rastlanacak-bir-halk-devrimidir.html>
174. “Erdoğan to Israeli PM: you are a terrorist and an occupier”. Hürriyet Daily News, April 1, 2018. Accessed May 28, 2018. <http://www.hurriyetaidailynews.com/israel-is-a-terror-state-president-erdogan-129613>
175. Erlanger, Steven. “Emmanuel Macron’s Lofty Vision for Europe Gets Mixed Reviews.” The New York Times, September 28, 2017. Accessed September 28, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/09/28/world/europe/france-macron-european-union-reforms.html>

176. Eurostat. "Asylum statistics." Accessed March 16, 2018. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics
177. Evi törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. Törvény módosításáról 2011. Accessed July 10, 2018. <http://www.parlament.hu/irom39/04699/04699.pdf>
178. Fomina, Joanna et al. Polska – Ukraina. Polacy – Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2013.
179. Forelle, Michelle, Phil Howard, Andres Monroy-Hernández, and Saiph Savage. "Political Bots and the Manipulation of Public Opinion in Venezuela." SSRN Electronic Journal (2015): 1 – 8. Accessed July 25, 2015. doi:10.2139/ssrn.2635 800
180. Freedland, Jonathan. "Post-truth politicians such as Donald Trump and Boris Johnson are no joke". The Guardian, May 13, 2016. Accessed January 4, 2018. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/may/13/boris-johnson-donald-trump-post-truth-politician>
181. Fukuyama, Francis. "The emergence of a post-fact world". January 12, 2017. Accessed January 4, 2018. <https://www.project-syndicate.org/onpoint/the-emergence-of-a-post-fact-world-by-francis-fukuyama-2017-01>
182. Gaddis, John Lewis. We now know. Rethinking Cold War History. Oxford: Clarendon Press, 1997.
183. Georgy, Michael, and Mert Ozkan. "Conspiracy theories flourish after Turkey's failed coup". Reuters, July 27, 2016. Accessed May 27, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-conspiracy-idUSKCN1071XZ>
184. Gierko, Vadim. „«Ukrainizacja» polskich uczelni na tle umiędzynarodowienia kształcenia na poziomie wyższym w

- Polsce”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio I (Philosophia-Sociologia)*, 15/2 (2015):103 – 119.
185. Giurescu, Constantin. *Die europäische Rolle des Rumänischen Volkes*. Bukarest: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1941.
 186. Giurescu, Constantin. *Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1941.
 187. Glebov, Sergii. *Constructing or Deconstructing Democracy? The Geopolitical Context of Ukraine’s Democratic Choice*. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 92 (2009) – 376-389.
 188. Głowacki, Antoni. „Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców”, *Komunikat z badań*. 1 (2017). Dostęp 14 marca 2018, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_001_17.PDF
 189. Gray, Iain. ”Beware the black art of post-truth politics”. *The Scotsman*. Accessed January 4, 2018. <https://www.scotsman.com/>
 190. Habermas, Jürgen. “Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative on Empirical Research.” *Communication Theory* 16 (2006): 411 - 426.
 191. Hacaoglu, Selcan. “Sultan who raged at the West becomes a hero in Erdogan's Turkey”. *Bloomberg*, March 19, 2018. Accessed April 5, 2018. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-19/sultan-who-raged-at-the-west-becomes-a-hero-in-erdogan-s-turkey>
 192. Hacaoglu, Selcan. “Turkey says U.S. is backing terrorism by arming Syrian Kurds”. *Bloomberg*, May 10, 2017. Accessed May 27, 2018. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-05-10/turkey-says-u-s-plan-to-arm-kurds-in-syria-supports-terrorism>

193. "Halka göre terörün arkasında ABD var", Al Jazeera Turk, 8 Ocak 2017. Accessed May 27, 2018. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/halka-gore-terorun-arkasinda-abd-var>
194. Halpin John, Michael Werz, Alan Makovsky, Max Hoffman. "Is Turkey experiencing a new nationalism? An examination of public attitudes on Turkish self-perception". February 2018. Accessed May 23, 2018. <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/02/11/445620/turkey-experiencing-new-nationalism/>
195. Harikrishnan Bhaskaran, Harsh Mishra, and Pradeep Nair. "Contextualizing Fake News in Post-truth Era: Journalism Education in India". Asia Pacific Media Educator, 2017.
196. Hendricks, F. Vincent, and Mads Vestergaard. "Verlorene Wirklichkeit? An der Schwelle zur postfaktischen Demokratie." Aus Politik und Zeitgeschichte. Wahrheit 67:13 (2017): 4 – 10.
197. Hotărâre nr.17 din 12 ianuarie 2017 Privind organizarea și funcționarea Ministerului pentru Românii de Pretutindeni, precum și pentru modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 857/2013 privind organizarea și funcționarea Institutului "Eudoxiu Hurmuzachi" pentru românii de pretutindeni. Accessed July 5, 2018. http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act?ida=141739
198. Hotărârea nr. 405/2017 privind aprobarea Strategiei naționale pentru românii de pretutindeni pentru perioada 2017-2020. M.Of. al României. În vigoare de la 27 iunie 2017. Accessed July 5, 2018. <https://lege5.ro/Gratuit/ge3dkmbygyza/hotararea-nr-405-2017-privind-aprobarea-strategiei-nationale-pentru-romanii-de-pretutindeni-pentru-perioada-2017-2020>

199. İnanc, Yusuf Selman. "Can Turkey, Russia free themselves from third parties". Daily Sabah, April 29, 2018. Accessed May 28, 2018. <https://www.dailysabah.com/world/2018/04/30/can-turkey-russia-free-themselves-from-third-parties>
200. Inderjeet, Parmar. "US Presidential Election 2012: Post-Truth Politics" Insight, (2012):4-7.
201. Interview to mass-media journalists from the countries-members of "Group eight". President of Russia. Official website. 4 June 2007. <http://www.kremlin.ru/text/appears/2007/06/132615.shtml>
202. Isakowicz-Zaleski, Tadeusz. *Przemilczane ludobójstwo na Kresach*. Kraków: Małe Wydawnictwo, 2008.
203. Jasanoff, Sheila, and Hilton R. Simmet. "No Funeral Bells: Public Reason in a 'Post-Truth' Age". *Social Studies of Science*, 47 (5), (2017):751-70. doi:10.1177/0306312717731936
204. Jens, Erik Gould. "Catalonia's referendum: how the media sensationalizes conflict and violence / The Knife Media". Accessed February 10, 2017. https://www.huffingtonpost.com/entry/catalonias-referendum-how-the-media-sensationalizes_us_59d30334e4b092b22a8e392d
205. "July 15 coup attempt defeated by Turkish solidarity, unity: President Erdogan". Daily Sabah, August 7, 2016. Accessed May 26, 2018. <https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2016/08/07/july-15-coup-attempt-defeated-by-turkish-solidarity-unity-president-erdogan>
206. "July 15 is our new Çanakkale", July 13, 2017. Accessed May 27, 2018. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/78902/15-temmuz-bizim-yeni-bir-canakkalemizdir-sakaryamizdir.html>
207. Jung, Franz Josef, und Karl-Georg Wellmann. *Für eine aktive europäische Ukraine-politik*. Berlin: CDU/CSU Fraktion

- im deutschen Bundestag, 2015. Accessed September 30, 2015. https://www.cducsu.de/sites/default/files/ukraine-papier_30.9.pdf
208. Kacewicz, Michał. „Nienawiść, czyli komu służy niszczenie ukraińskich pomników?” Dostęp 8 marca 2018. <http://www.newsweek.pl/opinie/pomniki-upa-w-polsce-niszczenie,artykuly,399876,1.html>
209. Kaltwasser, Cristobal Rovira. “The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy.” *Democratization* 19:2 (2012): 184 – 208.
210. Karaca, Nihal, Ali Saydam, Ragip Duran. “July 15: The day Turkey’s media narrative changed”. *Al Jazeera*, February 18, 2018. Accessed February 20, 2018. <http://www.aljazeera.com/programmes/listeningpost/2018/02/july-15-day-turkey-media-narrative-changes-1800217114552247/html>
211. Karcher, Katharina. “Angela Merkel to run again: why she’s the antithesis of Donald Trump in a post-truth world.” *The Conversation*, November 21, 2016. Accessed November 21, 2016. <https://theconversation.com/angela-merkel-to-run-again-why-shes-the-antithesis-of-donald-trump-in-a-post-truth-world-69163>
212. Kasapoglu, Can. “Turkey’s S-400 Dilemma”. *EDAM Foreign Policy and Security Paper Series*, 5 (2017).
213. Keryk, Myroslava. *Working in Poland: violations of the labour rights of Ukrainian migrants in the construction and services sectors*. S.l: Fundacja „Nasz wybór”, n.d. Dostęp 14 marca 2018. <http://pl.naszwybir.pl/wp-content/uploads/sites/2/2018/03/streszczenie-online.pdf>
214. Keyes, Ralph. *The Post-Truth Era. Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. NY: St. Martin’s Press, 2004.

215. Kolańczuk, Aleksander. „Ukraiński zryw niepodległościowy w latach 1917 – 1920. Droga URL do sojuszu z Polską oraz losy ukraińskiej emigracji wojskowej”. In Polska. Ukraina. Osadczuk, pod redakcją Bogumiły Berdychowskiej i Oli Hnatiuk, 108 – 136. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
216. Koncepcia štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na roky 2016 – 2020. Uznesením vlády SR č. 571/2015. Októbra, 21 2015. Accessed July 12, 2018. <http://www.uszz.sk/data/files/KONCEPCIA%202016.pdf>
217. Koper, Sławomir. Kresy południowo-wschodnie. Polskie ślady. Przewodnik historyczny. Warszawa: Bellona, 2015.
218. Kost, Paweł. „Polsko-ukraińska współpraca przemysłowo-obronna. Korzyści i wyzwania”. Dostęp 7 marca 2018. <http://www.defence24.pl/polsko-ukrainska-wspolpraca-przemyslowo-obronna-korzysci-i-wyzwania>
219. Kost, Paweł. „Zamach w Łucku: dlaczego Rosja skutecznie psuje relacje polsko-ukraińskie? [3 czynniki]”. Dostęp 8 marca 2018. <http://www.newsweek.pl/opinie/pomniki-upa-w-polsce-niszczenie,artykuly,399876,1.html>
220. Kucharski, Adam. “Post-Truth: Study Epidemiology of Fake News”. Nature Publishing Group, 2016.
221. Kuczma nie przeprosił”. Dostęp 19 marca 2018. <http://zw.com.pl/artykul/131433.html>
222. Kuhner J. T. Will Russia-Ukraine be Europe's next war? Washington Times, October 12, 2008. <http://www.washtimes.com/news/2008/oct/12/europes-next-war/>
223. “Kültür ve Turizm Bakanı Kurtulmuş: Abdulhamid Hanın dönemiyle bu dönem arasında benzerlikler var”. Anadolu Ajansı, 9 Şubat 2018. Accessed May 27, 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/kultur-ve-turizm-bakani->

kurtulmus-abdulhamid-hanin-donemiyle-bu-donem-arasinda-benzerlikler-var/1059030

224. Kupchinsky, Roman. „Ukraine and the Conflict in South Ossetia”. Eurasia Daily Monitor, July 11, 2008. Dostęp 8 marca 2018. <https://jamestown.org/program/ukraine-and-the-conflict-in-south-ossetia/>
225. Kuspys, Piotr. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Polityka. Gospodarka. Wojsko. Sektor pozarządowy. Kraków: Instytut Studiów Strategicznych, 2009.
226. Kuzio, Taras. Putin’s War against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime. CreateSpace, University of Toronto, 2017.
227. Kuznetsov, A. Russia’s Medvedev’s Tough Guy Act. CBS News. November 24, 2008. http://www.cbsnews.com/stories/2008/11/24/world/main4631526.shtml?source=mostpop_story
228. Kwaśniewski, Aleksander. „Misja kijowska”. Polityka, 18 grudnia 2004.
229. Lege Cetățeniei române nr. 21/1991. Monitorul oficial nr. 576. August 13, 2010. Accessed July 5, 2018. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/121439>
230. Legea nr. 299/2007 privind sprijinul acordat românilor de pretutindeni, republicată, cu modificările și completările ulterioare. Portal legislative. Accessed July 5, 2018. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/87091>
231. Legea nr. 321/2006 privind regimul acordării finanțărilor nerambursabile pentru programele, proiectele sau acțiunile privind sprijinirea activității românilor de pretutindeni și a organizațiilor reprezentative ale acestora. Accessed July 6, 2018. <https://lege5.ro/Gratuit/ha3tgobv/legea-nr-321-2006-privind->

- regimul-acordarii-finantarilor-nerambursabile-pentru-programele-proiectele-sau-actiunile-privind-sprijinirea-activitatii-romanilor-de-pretutindeni-si-a-organizatiilor-repreze
232. Legea nr. 86/2016 privind instituirea centrelor comunitare românești în străinătate. 2016. Accessed July 6, 2018. <https://lege5.ro/Gratuit/geydomjsge4q/legea-nr-86-2016-privind-instituirea-centrelor-comunitare-romanesti-in-strainatate>
 233. Lewandowsky, Stephan, Ullrich K. H. Ecker, and John Cook. “Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the ‘Post-Truth’ Era”. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4) (2017):353-69. doi: 10.1016/j.jarmac.2017.07.008.
 234. Magyarország Alaptörvénye, 2011. Accessed July 19, 2018. http://www.keh.hu/magyarorszag_alaptorvenye/1515Magyarorszag_Alaptorvenye&pnr=1
 235. Mayer, Benoit. “Who are “climate refugees”? An inquiry into post-truth academic politics”. Accessed January 4, 2018. www.benoitmayer.com/files/whoare.pdf
 236. Mearsheimer, John J. *Why Leaders Lie. The Truth about Lying in International Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
 237. Medeiros, Julian. *Conspiracy Theory in Turkey: Politics and Protest in the Age of “Post-Truth”*. I.B.Tauris&Co 2018.
 238. Menkiszak, Marek. „L’engagement polonais en Ukraine au cours de la « Révolution orange »”. *Défense nationale*, 10 (2005): 128–138.
 239. Meyer, David S., and Nancy Whittier. “Spillover, Social Movement.” *Social Problems* 41:2 (1994): 277 – 298.
 240. Michnik, Adam. „Rany Wołynia”. *Gazeta Wyborcza*, 10 – 12 listopada 1995.

241. Ministru pentru România de Pretutindeni. Accessed July 19, 2018. <http://www.mprp.gov.ro/web/natalia-elena-intotero>
242. Moffitt, Benjamin, and Simon Tormey. "Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style." *Political Studies* 62:2 (2013): 381 – 397.
243. Motyka, Grzegorz. *Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011).
244. Motyka, Grzegorz. *Ukraińska partyzantka 1942-1960: działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006.
245. Motyka, Grzegorz. *Wołyń 43': polsko-ukraiński konflikt pamięci* in. *Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe*, pod redakcją Nicolasa Maslowskiego i Andrzeja Szeptyckiego (Warszawa: s.n, w druku).
246. Mudde, Cas. "The Populist Zeitgeist." *Government and Opposition* 39:4 (2004): 541 – 63.
247. Müller, Jan-Werner. *What is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
248. Munich Security Conference. *Munich Security Report 2018: "To the Brink - and Back?"* Munich: Stiftung Münchner Sicherheitskonferenz, 2018. Accessed February 19, 2018. <https://www.securityconference.de/en/discussion/munichsecurity-report/>
249. Munich Security Report 2017 "Post-truth, post-West, post-order?" Accessed January 4, 2018. <https://www.securityconference.de/en/publications/munich-security-report/munich-security-report-2017/MunichSecurityReport2017.pdf>
250. Neudert, Lisa-Maria, Bence Kollanyi, and Philip N. Howard. *Junk News and Bots during the German Parliamentary*

- Election: What are German Voters Sharing over Twitter? Oxford, UK: Project on Computational Propaganda, 2017. Accessed September 19, 2017. [http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/09/ComProp_German Elections_Sep2017v5.pdf](http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/09/ComProp_German_Elections_Sep2017v5.pdf)
251. Newman, Nic, Richard Fletcher, David A. L. Levy, and Nielsen Rasmus Kleis. Reuters Institute Digital News Report 2016. Oxford: Reuters Institute for the Study of News, 2016. Accessed December 3, 2016. <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Digital%20News%20Report%202016.pdf>
 252. Niall, J. Conroy, Victoria L. Rubin, and Yimin Chen, “Automatic Deception Detection: Methods for Finding Fake News”, *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 52 (1) (2015): 1-4.
 253. Niedzielko, Romuald, red. Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały II międzynarodowego seminarium historycznego „Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1918-1947”, Warszawa, 22-24 maja 1997. Warszawa: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej : Związek Ukraińców w Polsce, tomy 1 – 2, 1998.
 254. Norris, P., J. Curtice, D. Sanders, M. Scammell, and H. Semetko. *On Message. Communicating the campaign*. London, 1999.
 255. Nye, Joseph S., Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
 256. OECD 2012 “Promoting growth in all regions”. December 6, 2012. Paris: OECD Publishing, 2012. Accessed July 7, 2018. https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/promoting-growth-in-all-regions_9789264174634-en#page1

257. OECD Reviews of Regional Innovation 2013 “Regions and Innovation: Collaborating across Borders.” Paris: OECD Publishing, 2013. Accessed July 7, 2018. http://www.programmemed.eu/fileadmin/PROG_MED/capitalisation/OECD_Regions_Collaborating_Across_Borders.pdf
258. “Olive Branch Road’ sign officially hung in front of US Embassy in Ankara”. Hurriyet Daily News, February 19, 2018. Accessed May 27, 2018. <http://www.hurriyetdailynews.com/controversial-olive-branch-road-sign-officially-hung-in-front-of-us-embassy-in-ankara-127551>
259. Olszański, Tadeusz. „Ukraine: ambitious de-Communisation laws”, Analyses, 15 kwietnia 2015. Dostęp 20 marca 2018. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-04-15/ukraine-ambitious-de-communisation-laws>
260. Oltermann, Philip. “Tough new German law puts tech firms and free speech in spotlight.” The Guardian, January 5, 2018. Accessed January 5, 2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/jan/05/tough-new-german-law-puts-tech-firms-and-free-speech-in-spotlight>
261. Omyła-Rudzka, Małgorzata. „Stosunek do innych narodów”, Komunikat z badań 37 (2018). Dostęp 21 marca 2018. http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_024_37.PDF
262. „Oświadczenia – rok 2017”. Dostęp 14 marca 2018. https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Analizy%20i%20raporty/cudzoziemncy%20pracujacy%20w%20polsce/Oswiadczenia%20-%20rok%202017.xlsx
263. Ozhan, Taha. “Turkey's 15 July coup attempt: A year later”. Middle East Eye, July 15, 2017. Accessed May 26, 2018.

- <http://www.middleeasteye.net/columns/july-15-coup-attempt-year-after-1527818296>
264. „Pact pentru Basarabia”. Accessed July 16, 2018. <http://www.pactbasarabia.ro/prevederi>
265. „Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 14.05.2017)”. Dostęp 14 marca 2018. <https://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/UKRAINA-14.05.2017.docx>
266. „Raport na temat obywateli Ukrainy (wg stanu na dzień 4 stycznia 2016 roku)”. Dostęp 14 marca 2018. <http://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/UKRAINA-04.01.2016-r.pdf>
267. Parkinson, Hannah Jane. “Click and elect: how fake news helped Donald Trump win a real election.” *The Guardian*, November 14, 2016. Accessed November 14, 2016. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/14/fake-news-donald-trump-election-alt-right-social-media-tech-companies>
268. Pasitselska, Olga. “Ukrainian crisis through the lens of Russian media: Construction of ideological discourse”. *Discourse & Communication* 11:6 (2017): 591–609. DOI: 10.1177/1750481317714127
269. Paul, Christopher, and Miriam Matthews. *The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model. Why It Might Work and Options to Counter It*. S.n.: Rand Corporation, 2016. Dostęp: 6 marca 2018. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE198/RAND_PE198.pdf
270. Podraza, Andrzej, and Wojciech Gizicki, red. *Strategiczne partnerstwo Polski i Ukrainy*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, 2008.

271. „Poland to start NATO-Ukraine coop re hybrid threats - security bureau”. Ostatnia zmiana 25 października 2017. Dostęp 8 marca 2018. <http://en.bbn.gov.pl/en/news/621,Poland-to-start-NATO-Ukraine-coop-re-hybrid-threats-security-bureau.html>
272. “Polityka Migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania”. Dostęp 14 marca 2018. <https://www.mswia.gov.pl/download/1/15243/PMPprzyjetaprzezRadeMinistrow31lipca20122.pdf>
273. „Polska Agencja Prasowa: Ambasador Ukrainy: Ukraińcy w Polsce to nie uchodźcy”. Dostęp 14 marca 2018. <http://poland.mfa.gov.ua/pl/press-center/publications/4196-polska-agencja-prasowaambasador-ukrainy-ukraicy-w-polsce-to-nie-uchodcy>
274. „Posiadacze Karty Polaka łatwiej osiedlą się w Polsce - wchodzi w życie nowela ustawy, depesza PAP”. Dostęp 14 marca 2018. http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/msz_w_mediach/posiadacz_e_karty_polaka_latwiej_osiedla_sie_w_polsce___wchodzi_w_zycie_nowela_ustawy__depesza_pap_z_dnia_2_wrzesnia_2016_r_;jsessionid=A176DAA2369239C5F0F259E2A50FE976.cmsap1p
275. “Post-truth declared word of the year by Oxford Dictionaries”. BBC News, November 16, 2016. Accessed May 26, 2018. <http://www.bbc.com/news/uk-37995600>
276. Popescu, Nicu, and Andrew Wilson. The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood. European Council on Foreign Relations, 2009.
277. “Press Release Regarding the Referendum held in Crimea”, No: 86, 17 March 2014. http://www.mfa.gov.tr/no_-86_-17-march-2014_-press-release-regarding-the-referendum-held-in-crimea.en.mfa

278. "Press Release Regarding The Third Anniversary of The Illegal Annexation of Crimea", N 78, 18 March 2017. http://www.mfa.gov.tr/no_78_-18-march-2017_-press-release-regarding-the-third-anniversary-of-the-illegal-annexation-of-crimea.en.mfa
279. "Press-conference of Vladimir Putin and Recep Erdogan" (full transcript), August 10, 2016. Accessed May 28, 2018. <https://www.geopolitica.ru/en/article/press-conference-vladimir-putin-and-recep-erdogan-full-speech-transcript>
280. Programului național pentru îmbunătățirea calității învățării limbii române în instituțiile de învățământ general cu instruire în limbile minorităților naționale (2016-2020). Hotărâre Guvernului Republicii Moldova nr. 904 din 31.12.2015. Accessed July 20, 2018. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=362694>
281. "Public perceptions on Turkish foreign policy". Kadir Has University Center for Turkish Studies Research Report, July 20, 2017. Accessed May 27, 2018. http://ctr.s.khas.edu.tr/sources/TDP-2017%28EN%29_vfinal.pdf
282. "Putin's advisor: Ties with Turkey will be better than before". Daily Sabah, July 15, 2016. Accessed May 28, 2018. <https://www.dailysabah.com/world/2018/04/30/can-turkey-russia-free-themselves-from-third-parties>
283. „Potrzebne jest stworzenie nowej polityki migracyjnej”. Dostęp 14 marca 2018. <https://www.mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/15912,Potrzebne-jest-stworzenie-nowej-polityki-migracyjnej.html>

284. „Putin Q&A: Full Transcript”. Time, December 18, 2007.
http://www.time.com/time/specials/2007/personoftheyear/article/0,28804,1690753_1690757_1695787,00.html
285. Radtke, Piotr. „Ukraina broni katów banderowskich (wideo)”. Dostęp 21 marca 2018.
<https://pl.sputniknews.com/blogs/201711306820595-ukraina-broni-katow-banderowskich-sputnik/>
286. Rawls, John. A Theory of Justice. Harvard: Harvard University Press, 2005.
287. Rękas, Konrad. „Poroszenko i Bandera”. Dostęp 21 marca 2018. <http://www.geopolityka.org/komentarze/1771-afganistan-huntingtonowski-swiat-w-pigulce-nowe-rozdanie>
288. Rheinische Post. “Die Kanzlerin und die Macht der Worte. Angela Merkel und das postfaktische Zeitalter.” Accessed September 24, 2010. https://rp-online.de/politik/deutschland/angela-merkel-und-das-postfaktische-zeitalter-die-kanzlerin-und-die-macht-des-wortes_aid-18326087
289. Ritter, Scott. “The US-Russia Nuclear Arms Raise is Over and Russia Has won”. Newsweek. Accessed March 12, 2017. <http://www.newsweek.com/us-russia-nuclear-arms-race-over-and-russia-has-won-581704>
290. Ryszard, Torzecki. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
291. Sanchez, Raf. “Erdogan says young Turks who study in West return as ‘spies’ - but his own children studied in US”. The Telegraph, September 21, 2017. Accessed May 26, 2018. <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/09/21/erdogan-says-young-turks-study-west-return-spies-children/>

292. Schwartau, W., ed. War in the information age: new challenges for US security policy. Washington, 1997.
293. Shelest, Hanna, and Dmytro Shulga. "Minsk Agreements Implementation: Art of Impossible". *Ukraine Analytica* 1:3 (2016): 7-22.
294. Siemaszko, Władysław, and Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia: 1939-1945. Warszawa: von Borowiecky, tomy 1 – 2, 2000.
295. Sigmar, Gabriel. "Europa in einer unbequemen Welt. Warum Europa eine neue Außenpolitik braucht". Rede von Außenminister Sigmar Gabriel beim Forum Außenpolitik der Körberstiftung, Berlin, December 12, 2017. Die offizielle Webseite des Auswärtigen Amtes. <https://www.auswaertigesamt.de/de/newsroom/berliner-forum-aussen-politik/746464>
296. Sikorski, Radosław. „Address by His Excellency Mr. Radosław Sikorski Minister of Foreign Affairs of Poland «The Barack Obama Promise: A European View»". November 19, 2008. Dostęp 8 marca 2018. http://www.mfa.gov.pl/en/news/aktualnosc_23143
297. Simon, Herbert A. "Designing Organizations for an Information-Rich World." In *Computers, Communications and the Public Interest*, edited by Martin Greenberger, 38–52. Baltimore, MD: The Johns Hopkins Press, 1971.
298. Singer M., and A. Wildavsky. *The real World Order: Zones of peace/Zones of Turmoil*. Revised Edition. – Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., (1996): 224.
299. Sismondo, Sergio. "Post-truth?" *Social Studies of Science*, 47(1), (2017): 3-6.

300. "Situation of the human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine", 2016. Accessed May 28, 2018. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/205
301. Snyder, Timothy. *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999. Sejny, Pogranicze*, 2006.
302. Spengler, Thorsten, and Christiane Scholz. *German Attitudes on Europe and Foreign Policy*. Berlin: TNS Infratest Policy Research (on behalf of the Körber Stiftung), 2016. Accessed October 24, 2016. https://www.koerber-stiftung.de/file.admin/user_upload/koerber-stiftung/redaktion/berliner-forum-aussenpolitik/pdf/europa-survey_charts_1_.pdf
303. Spiegel online. „Bundeswahlergebnisse 2017“. Accessed October 13, 2017. <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundestagswahl-2017-alle-ergebnisse-im-ueberblick-a-1167247.html>
304. Správa za rok 2016 o štátnej politike vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí a o poskytnutej štátnej podpore Slovákom žijúcim v zahraničí a návrh programu štátnej politiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na rok 2018. Accessed July 12, 2018. file:///C:/Users/User/Downloads/tlac_0613-vlastnymat.pdf
305. Stachañczyk, Piotr. „Odpowiedź na interpelację nr 34795 w sprawie sytuacji obywateli Ukrainy, ubiegających się o status uchodźcy lub o pobyt tolerowany w Polsce”. Dostęp 14 marca 2018. <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=357E5D96>

306. Statistisches Amt MV. "Wahl zum Landtag in Mecklenbur – Vorprommern 2016." Accessed September 9, 2016. <https://wahlen.mvnet.de/dateien/atlantent/ergebnisse.2016/landtagswahl.html>
307. Steinmeier, Frank-Walter. "Words of Thanks to the 16th Federal Convention." Speech of President of Germany, delivered on the 16th session of the Federal Convention, Berlin, February 12, 2017. The official website of President of the Federal Republic of Germany. <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/EN/Frank-Walter-Steinmeier/Reden/2017/02/170212-Federal-Convention.html>
308. Stern, Jenny. "AfD verzichtet auf Meinungsroboter - oder nicht?" ARD Tagesschau, September 12, 2017. Accessed September 15, 2017. <http://www.tagesschau.de/multimedia/video/video-283363~player.html>
309. Stokes, Bruce. "NATO's Image Improves on Both Sides of Atlantic". Washington: Pew Research Center, 2017. Accessed May 23, 2017. <http://www.pewglobal.org/2017/05/23/natos-image-improves-on-both-sides-of-atlantic/>
310. Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." New York Times, February 27, 2010. Accessed February 28, 2018. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>
311. Strauss, Leo. *Persecution and the Art of Writing*. Chicago – London: Chicago University Press, 1952.
312. "Survey: Majority of Turks believe Europe wants to divide Turkey". Stockholm Center for Freedom, February 7, 2018. Accessed May 25, 2018. <https://stockholmcfr.org/survey-majority-of-turks-believe-europe-wants-to-divide-turkey/>

313. Szeptycki, Andrzej. „Prawo do sądów i ocen”, Rzeczpospolita, 2 sierpnia 2016.
314. Szeptycki, Andrzej. „Dwie wizje Ukrainy”. Rzeczpospolita, 4 października 2010.
315. Szeptycki, Andrzej. „Poland’s Policy Regarding Ukraine”. Yearbook of Polish Foreign Policy, (2009): 153.
316. Szeptycki, Andrzej. „The European Union in the Mirror of the Ukrainian Crisis (2013 – 2014)”. Stosunki Międzynarodowe. International Relations 51/1 (2015): 107 – 125.
317. Szeptycki, Andrzej. „Trolle na informacyjnym froncie wojny krymskiej”. In Syci Polacy patrzą na Ukrainę, pod redakcją Łukasza Jasiny, 99 – 106. Warszawa : Kultura Liberalna, 2015.
318. Szkoły wyższe i ich finanse w 2015 r. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych, 2016.
319. Szulc, Tomasz. „Krytyczna ocena zasadności i możliwości wsparcia sprzętowo-technologicznego przez Polskę armii ukraińskiej”. Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego 9/2 (2015):151 – 166.
320. “Territorial integrity of Ukraine”, 2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf
321. Tesich, Steve. “A government of lies”, The Nation, January 6-13, 1992.
322. The Assembly of European Regions 2017. “Report on the State of 2017 regionalisation in Europe.” Accessed July 7, 2018.<file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B%D1%8C/Downloads/RoR2017.pdf>
323. “The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2017”. <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>

324. The Guardian. "Refugee crisis pushes support for Germany's Angela Merkel to four-year low." Accessed February 4, 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/refugee-crisis-pushes-support-for-germanys-angela-merkel-to-four-year-low>
325. "Theresa May in Turkey: UK agrees £100 m defence deal". BBC News, January 28, 2017. Accessed May 27, 2018. <http://www.bbc.com/news/uk-38779669>
326. "The national security strategy of Romania, The European Romania, the Euro-Atlantic Romania: For a Better Life in a Democratic, Safer and More Prosperous Country". Bucharest, 2007. Accessed July 16, 2018. https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/07/ROU_National_Security_Strategy_Romania_2007.pdf
327. Thompson, Mark. "From Trump to Brexit rhetoric: how today's politicians have got away with words". The Guardian, August 27, 2016. Accessed May 21, 2018. <https://www.theguardian.com/books/2016/aug/27/from-trump-to-brexith-rhetoric-how-todays-politicians-have-got-away-with-words>
328. Tsipursky, Gleb. "Fishing "Alternative facts "Post-truth" politics", The Huminist, 77(2) (2017): 12-15.
329. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. № LXXVII/1993. Accessed July 10, 2018. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV>
330. Törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. № LXII/2001. Accessed July 10, 2018. https://kisebbsegkutato.tk.mta.hu/kettosallampolgarsag/statusz/stv_04.html
331. Torzecki, Ryszard. Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.

332. “Turkey marks anniversary of failed coup against Erdogan”. Financial Times, July 15, 2017. Accessed May 26, 2018. <https://www.ft.com/content/374b09de-6961-11e7-b9c7-15af748b60d0>
333. “Turkey's Erdogan decries Merkel for 'Nazi measures', as row thunders on”. DW, March 19, 2017. Accessed May 28, 2018. <http://www.dw.com/en/turkeys-erdogan-decries-merkel-over-nazi-measures-as-row-thunders-on/a-38015707>
334. “Turkish PM slams AKP member for 'new state' remarks”. Hürriyet Daily News, August 6, 2017. Accessed May 22, 2018. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-slams-akp-member-for-new-state-remarks-.aspx?pageID=238&nID=116405&NewsCatID=338>
335. “Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich”, 27 lipca 2009, Monitor Polski 47/684 (2009).
336. “Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie akcji „Wisła””, 3 sierpnia 1990. Dostęp 20 marca 2018. http://ksi.home.pl/archiwaprzelomu/obrazy/AP-6-1-1-30_44.PDF
337. „Ukraina i Polska opracowują plany z zakresu współpracy przy budowie systemu obrony przeciwlotniczej”. Ostatnia zmiana 27 marca 2017. Dostęp 6 marca 2018. <https://wschodnik.pl/biznes/item/10786-ukraina-i-polska-opracowuja-plany-z-zakresu-wspolpracy-przy-budowie-systemu-obrony-przeciwlotniczej.html>
338. Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Accessed July 12, 2018. www.uszz.sk/sk/kontakty-na-zamestnancov-uszz
339. „Ustawa o cudzoziemcach”. December 12, 2003. Dostęp 14 marca 2018.

- <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130001650/U/D20131650Lj.pdf>
340. „Ustawa o Karcie Polaka”. Ustawa z dnia 7 września 2007. Stan prawny aktualny na dzień: 16.07.2018. Accessed July 29, 2018. <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-karcie-polaka/>
341. „Ustawa o Karcie Polaka”. September 7, 2007. Dostęp 14 marca 2018. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20071801280/U/D20071280Lj.pdf>
342. “Ustawa o repatriacji”. Ustawa z dnia 9 listopada 2000. Stan prawny aktualny na dzień: 16.07.2018. Accessed July 29, 2018. <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-repatriacji/>
343. “Ustawa o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary”, 26 stycznia 2018, Dziennik Ustaw 369 (2018).
344. Van Dijk, Teun. “Discourse, Ideology and Context”. *Folia Linguistica*, XXX/1-2 (2001): 11-40.
345. Van Dijk, Teun. “Critical Discourse Analysis”. In D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, (2001): 352-371.
346. Van Dijk, Teun. “Critical Discourse Studies; A Sociocognitive Approach”. In Ruth Wodak & Michael Meyer, eds., *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, (2009): 62-85.
347. Van Herpen, Marcel. *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy*. Lanham: Rowman – London: Littlefield, 2015.

348. "Vladimir Putin's Speech and Answers to Questions at Columbia University, New York". President of Russia. Official web-site. 26 September 2003. http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2003/09/26/0100_type82914_type82917type84779_52868.shtml
349. Volovych, Oleksiy. "The Agony of the Empire". Borysfen Intel, 2014. Accessed September 3, 2018. <http://bintel.com.ua/en/guests/agonija-imperii/>
350. Volovich, Oleksiy. "Battle of Ukraine". Borysfen Intel, 2014. Accessed September 3, 2018. <http://bintel.com.ua/en/guests/bitva-za-ukrainu/>
351. "Washington-based research shows more than 70 pct in Turkey see US as major threat". Daily Sabah, August 2, 2017. Accessed August 2, 2017. <https://www.dailysabah.com/politics/2017/08/02/washington-based-research-shows-more-than-70-pct-in-turkey-see-us-as-major-threat>
352. Waszczykowski, Witold. Nasz przekaz jest bardzo jasny: z Banderą do Europy nie wejdziecie. Dostęp 20 marca 2018. <https://wpolityce.pl/polityka/347083-waszczykowski-dla-wsieci-o-stosunkach-polsko-ukrainskich-nasz-przekaz-jest-bardzo-jasny-z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie>
353. Wawrzonek, Michał. „Projekt rurociągu Odessa–Brody – Płock jako element polsko-ukraińskiego «partnerstwa strategicznego»”. In *Strategiczne partnerstwo Polski i Ukrainy*, pod redakcją Andrzeja Podrazy i Wojciecha Gizickiego, 36 - 45. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, 2008.
354. Wilczak, Jagienka. „Wołyń” zakazany na Ukrainie. To bardzo zła wiadomość. Dostęp 20 marca 2018.

- <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1679678,1,wolyn-zakazany-na-ukrainie-to-bardzo-zla-wiadomosc.read>
355. Will, Fish. "Post-Truth" Politics and Illusory Democracy". *Psychotherapy and Politics International*, 14(3) (2016): 211-213.
356. William, Davies. The Age of Post-Truth Politics. *New York Times*, (2016): 8-9.
357. Wspolnota Polska. Accessed July 29, 2018. <http://wspolnotapolska.org.pl>
358. "Word of the year is..." Accessed January 4, 2018. <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
359. „Wyniki konkursu «Pomoc humanitarna na Bliskim Wschodzie i Ukrainie 2016»”. Dostęp 8 marca 2018. <https://www.polskapomoc.gov.pl/Wyniki,konkursu,Pomoc,humanitarna,na,Bliskim,Wschodzie,i,Ukrainie,2016,2521.html>
360. X, "The Sources of Soviet Conduct," *Foreign Affairs*, July 1947.
361. "Yeni bir devlet kuruyoruz, lideri de Erdoğan". *Sözcü*, 4 Ağustos 2017. Accessed May 22, 2018. <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/yeni-bir-devlet-kuruyoruz-begenin-ya-da-begenmeyin-son-dakika-haberleri-1959731/>
362. Yetkin, Murat. "Lone wolf syndrome in Turkish foreign policy". *Hürriyet Daily News*, May 28, 2015. Accessed May 28, 2018. <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/lone-wolf-syndrome-in-turkish-foreign-policy-83078>
363. Yetkin, Murat. "The end of the "precious loneliness?". *Hürriyet Daily News*, June 18, 2016. Accessed May 28, 2018. <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/murat-yetkin/the-end-of-turkeys-precious-loneliness-100622>

364. Zákon o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov. č. 474/2005 Z.z. Accessed July 12, 2018. <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-474>.
365. Zapałowski, Andrzej. „Imigranci ukraińscy w Polsce - czyli groźba powoli tykającej bomby”. Dostęp 14 marca 2018. <https://pl.sputniknews.com/polska/201702164851532-Sputnik-Polska-Ukraina-migranci>
366. Zdenek, Sladek, and Jaroslav Valenta. “Sprawy ukraińskie w czechosłowackiej polityce wschodniej w latach 1918–1912.” *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*. Stud. i mater 3(1968): 147–48.
367. Zeit Online. “Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. “Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land.” Accessed February 7, 2018. <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2018-02/grosse-koalition-koalitionsvertrag-spd-cdu-csu>
368. „Zestawienie liczbowe dotyczące postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców w 2016 roku”. Dostęp 14 marca 2018. <https://udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2014/12/2016-biuletyn-roczny.xls>
369. “90 yıllık enkazı kaldırdık”. *Hürriyet*, 26 Şubat 2016. Accessed May 20, 2018. www.hurriyet.com.tr/amp/gundem/90-yillik-enkazi-kaldirdik-40060947
370. 9M729 - SSC-8, Global Security. Org. Accessed December 14, 2017. <https://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/ssc-8.htm>

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

БРУСИЛОВСЬКА Ольга Іллівна, професор (2012), доктор політичних наук (2008). Працює в ОНУ імені І. І. Мечникова з 1991 р. Зав. кафедри міжнародних відносин з 2015 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Політико-системні трансформації в регіоні Східна Європа. 1989-2004». Є автором більше 80 наукових праць, у тому числі монографії «Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни» (2008); перероблене та доповнене перевидання «Systemic Transformation of the Region Eastern Europe (1989-2004)» (2016). Відповідальний редактор наукового журналу «Вісник ОНУ. Серія «Політологія» (Одеса, Україна), член редакційної колегії наукового журналу «Політичне життя» (Вінниця, Україна), наукового журналу «Трансформації» (Варшава, Польща), електронного наукового журналу «Риторика та комунікації» (Софія, Болгарія).

Електронна адреса: brusylvovska@onu.edu.ua

ВАКАРЧУК Катерина Василівна, кандидат політичних наук (2010). Працює на кафедрі міжнародних відносин з 2007 р., заступник декана Факультету міжнародних відносин, політології та соціології з 2018 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси на тему «Місцеве самоврядування як форма народовладдя: особливості інституційної моделі в Україні». Є автором понад 30 наукових праць, а також аналітичних оглядів з проблематики розвитку

країн Латинської Америки незалежного аналітичного центру Борисфен Інтел.

Електронна адреса: katiavak30@gmail.com

ГАБЕР Євгенія Василівна, кандидат політичних наук (2014), заступник директора Дипломатичної академії ім. Г. Удовенка при МЗС України з 2018 р. У 2009-2014 рр. працювала на кафедрі міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова, у 2014-2018 рр. – другим секретарем Посольства України в Турецькій Республіці. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка на тему «Регіональний вимір турецько-американських відносин в пост-біполярний період». Є автором понад 40 наукових праць та співавтором декількох колективних монографій з питань зовнішньої політики України, Туреччини, проблем безпеки в Чорноморському регіоні та на Близькому Сході.

Електронна адреса: yev.gaber@gmail.com

ГЛЕБОВ Сергій Володимирович, доцент (2008), кандидат політичних наук (2002). Працює на кафедрі міжнародних відносин з 1999 р.; провідний науковий співробітник Центру міжнародних досліджень ОНУ. Є політичним оглядачем, автором та ведучим суспільно-політичних програм медіагрупи «ГЛАС». Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ОНУ на тему «Становлення системи безпеки і співробітництва в Чорноморському регіоні та

роль України у цьому процесі (1990-і роки)». Є автором понад 60 наукових праць.

Електронна адреса: sergglebov@gmail.com

КОВАЛЬ Ігор Миколайович, професор (2001), доктор політичних наук (2000). Заслужений діяч науки і техніки України. Працює в ОНУ з 1978 р. Зав. кафедри міжнародних відносин ОНУ (1999-2015); директор Інституту соціальних наук (1996-2010); з 2010 р. – ректор ОНУ. Захистив дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Концептуальне оформлення східноєвропейської політики США на початку процесу глобальних трансформвань». Є автором більше 80 наукових праць, у тому числі монографії «Последняя битва «холодной войны»: восточноевропейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-ые – нач. 90-х гг.)». Головний редактор наукового журналу «Вісник ОНУ. Серія «Політологія» (Одеса, Україна).

Електронна адреса: rector@onu.edu.ua

КОЧ Світлана Вадимівна, доцент (2003), кандидат політичних наук (2000). Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку на тему «Етнічність в політичному процесі». Працює на кафедрі історії та світової політики з 2000 р. Заступник декана факультету міжнародних відносин, політології та соціології з наукової роботи (з 2016 р.). Є автором більше 70 наукових праць. Член редакційної колегії наукового журналу «Постфактум: історико-антропологічні студії» (Одеса, Україна).

Електронна адреса: svetlana.v.koch@gmail.com

МАВРОДИЄВА Іванка, професор, д. ф. н. Закінчила магістратуру з болгарської філології та зв'язків із громадськістю; спеціалізувалася з риторики у Софійському університеті. Працює у Софійському університеті. Є автором 11 книг, в тому числі «Співбесіди» (2002), «Як бути успішним?» (2007), «Віртуальна риторика: від блогів до соціальних мереж» (2010), «Академічне письмо» (2005); «Академічна комунікація» (2010, у співавторстві з Йовкою Тішевою), «Політична риторика в Болгарії: від мітингів до Web 2.0 (1989-2012)», «Риторика і зв'язки з громадськістю» (2013), «Академічне письмо для аспірантів і пост-докторантів» (2014, у співавторстві з Йовкою Тішевою). Є автором більше 120 статей у болгарських та світових наукових журналах й укладачем збірок «Зразки сучасної красномовності» (2010) та «Комунікації у віртуальному середовищі» (2010). Є членом ради Європейської асоціації риторики (<http://eusorhet.eu/>), головним редактором електронного журналу «Риторика та комунікації» (<http://rhetoric.bg/>). Наукові інтереси включають риторику та ораторське мистецтво, їх реалізацію у бізнесі, медіа, політиці та Web 4.0.

Електронна адреса: mavrodieva@phls.uni-sofia.bg

РУСОВА Ольга Сергіївна, кандидат політичних наук (2017). Працює начальником відділу міжнародного співробітництва та комунікацій Дипломатичної академії ім. Г. Удовенка при МЗС України (2018). Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в Інституті міжнародних

відносин КНУ імені Тараса Шевченка на тему «Країни «Веймарського трикутника» в європейських інтеграційних та безпекових процесах» (2017). Коло наукових інтересів: формування зовнішньополітичного курсу Німеччини, Франції та Польщі, перебіг європейських інтеграційних процесів та безпекова політика ЄС. Є автором 11 наукових праць, а також учасником понад 20 національних і міжнародних семінарів та освітніх програм.

Електронна адреса: olgarusova89@gmail.com

СІНОВЕЦЬ Поліна Андріївна, доцент (2008), кандидат політичних наук (2004). Працює на кафедрі міжнародних відносин ОНУ з 2000 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в ІСЕМВ НАНУ на тему «Ядерне стримування в політиці Росії та США в постбіполярний період». З 2015 р. очолює Одеський центр с питань нерозповсюдження при ОНУ імені І. І. Мечникова. Є автором більше 70 наукових праць. Член редакційної колегії наукового журналу «Вісник ОНУ. Серія «Політологія» (Одеса, Україна), відповідальний редактор наукового журналу «Політичне життя» (Вінниця, Україна).

Електронна адреса: polina.sinovets@gmail.com

УЗУН Юлія Вадимівна, доцент (2004), кандидат політичних наук (2001). Працює на кафедрі світової політики ОНУ з 2000 р. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.01 – теорія та історія політичної думки в ОНЮА на тему «Концепт «громадянське суспільство» в історії та теорії політичної думки». Є автором більше 60 наукових праць. Відповідальний

секретар редакції наукового журналу «Вісник ОНУ. Серія «Політологія» (Одеса, Україна).

Електронна адреса: ulia.uzun76@gmail.com

ФИЛИПЕНКО Артем Олександрович, магістр державного управління, директор інформаційного агентства «Контекст-Причорномор'я». У 2012-2015 рр. – директор Регіонального філіалу Національного Інституту стратегічних досліджень у м. Одеса. Є автором більше 20 наукових праць в сфері історії, економіки, політології. Автор монографії «Первый архипастырь. Жизнь и дела митрополита Гавриила (Бэнулеску-Бодони)» (Одеса, 2009), співавтор книг «Оборона Одессы» (Москва, 2011), «Очерки истории обороны Одессы» (Одеса, 2011).

ШЕПТИЦЬКИЙ Анджей, доктор хабілітований (2014), доктор гуманітарних наук у галузі політології (2004). З 2004 р. працює у Варшавському університеті. Захистив докторську дисертацію на тему «Спадщина думки генерала де Голля у європейській політиці сучасної Франції» на Факультеті журналістики та політології Варшавського університету. Автор понад 80 наукових праць, у тому числі монографії «Україна щодо Росії. Вивчення залежності» (2013). З 2016 р. є співкерівником Центру польських та європейських студій в Інституті міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка. Постійний співробітник журналу «Нова Східна Європа» (Варшава, Польща), член редколегії наукового журналу «Вісник ОНУ. Серія «Політологія» (Одеса, Україна).

Електронна адреса: andrzej.szeptycki@uw.edu.pl

Наукове видання

БРУСИЛОВСЬКА Ольга

ВАКАРЧУК Катерина

ГАБЕР Євгенія

ГЛЕБОВ Сергій

КОВАЛЬ Ігор

КОЧ Світлана

МАВРОДІЄВА Іванка

РУСОВА Ольга

СІНОВЕЦЬ Поліна

УЗУН Юлія

ФИЛИПЕНКО Артем

ШЕПТИЦЬКИЙ Анджей

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА В ЕРУ «ПОСТ-ПРАВДИ»

Монографія

Друкується за авторською редакцією

Підписано до друку 05.11.2018 р.

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 21,39. Тираж 300 пр.

Зам. № 304/18

Видавець ТОВ «ВАДЕКС»

04074, м. Київ, вул. Бережанська 9

тел. 067 502–22–42

сайт: <http://vadex.com.ua/>

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України

суб'єктів видавничої справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.